

Metropolitan Ilarion

ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC
DICTIONARY
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Edited by

G. MULYK-LUTZYK

Vol. II

Е — Л

Published by Society of Volyn

WINNIPEG

— 1982 —

CANADA

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

Ч. 39

Митрополит Іларіон

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

За редакцією

ЮРІЯ МУЛИКА-ЛУЦИКА

Том II

Е — Л

Накладом Товариства „Волинь”

ВІННІПЕГ

— 1982 —

КАНАДА

22. (1982)

Редакційна Колегія ІДВ й Т-ва „Волинь”:

*д-р Ю. Мулик-Луцик, д-р С. Радзук,
інж. І. Опуфрійчук, ред. М. Подворняк,
д-р Іраїда Тарнавецька, о. д-р С. Ярмусь
м. прот. С. Кіцюк*

© Copyright by Research Institute of Volyn

Всі права застережені ІДВ.

Обкладинка мистця Ростислава Глывка

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man., Canada

Е

Е — сьома буква української азбуки. У старослов'янській азбуці зветься „єсть” — е. Старослов'янське цифрове значення: 5.

Е! — вигук легкої зневаги. Е, щó там знаєш!

Е! — вигук легковаження, недовір'я й т. ін. Поширена форма „е гé!” — вигук притакування, так. Звідси егékати.

Єва — жіноче ім'я, що є грецькою версією д. євр. Хавва (Хая).

Ця назва постала так, як і далі постали усі назви: з своєї істоти. Перша жінка була мати всього живого, живе — chaj, через це й перша жінка зветься Chavvah чи Chajjah (у семітських мовах звуки v та j вільно чергуються між собою), з чого греки зробили Єву (бо греки не могли віддати д. євр. ані ch, ані j). Отже Хавва — Хая — Єва — це „мати всього живого”, чи докладніше: життя, жива; гр. Zoé, лат. Neva.

Евер, д. є. Ever, гр. Ever, лат. Heber — прабатько євреїв, що від нього вони й свою назву отримали. В 1 М. 10. 22-24 читаємо: „Сини Симові: Елам... і Арпахшад. А Арпахшад породив Шелаха, а Шелах породив Евера”.

Євнух, з гр. eunouchos — кастрат, оскоплений (вихолощений) мужчина, цебто мужчина з усуненими (шляхом операції) статевими залозами.

Гр. eunouchos походить від eunē — лігво, ложе, кушетка, та echo — мати, завідувати чим.

У мусульманських володарів і вельмож (напр., у Туреччині) євнухи завідували гаремами.

„Єврика!” — „éврика!” — так скрикнув великий грецький математик Архімед (287-212 до Хр.), коли знайшов легкий спосіб виміряти розмір витисненої з посудини води. По-гр. éurika — знайшов.

Европа — назва, що походить від назви давнього божества хліборобства. Європа — дочка фінікійського царя Агенора, сестра Кадма. Зевс з'явився їй білим би-

ком, викрав її, заніс на острів Крит, де вона й породила йому сина — Міноса.

Греки Європою спочатку звали тільки саму континентальну Грецію, а Азією вони звали тільки острови Егейського моря та Йонійського побережжя Малої Азії.

Удавнину Азія й Європа (від семітських „асу” й „ерев”, цебто світло й темрява, або схід і захід) спочатку окреслювалися малими землями, а пізніше річкою між ними вважали Танаїс (Дон). І тільки з XVIII ст. кордоном між Азією й Європою почали вважати Урал.

Вимова Європа є західньоукраїнською; східньоукраїнська вимова цієї назви звучить Європа.

Европéйський — еврóпський. — Наше „європейський” витворили ми за російським „європейській” та за польським „europejski”. (Болгарське також „європейски”). Форма „європейський” не слов’янська, утворена за німецьким europeisch. Слов’янська українська форма мусіла б бути тільки „європський”, пор. чеське evropský, сербське европски. Чеські стилісти форму evropejský вважають за помилкову і радять писати тільки evropský. Жива східньоукраїнська мова завжди українізує початок цього слова, цебто приставляє й: Європа, європейський. (Див. „Рідне Писання” §§ 277, 284). Тому правильна українська форма звучала б: європський. Але в нас уже втерлося слово „європейський”, і так воно вже стало літературним.

Евфемізм — уживання в мові чемнішого вислову. Напр., замість „не брешіть” кажемо „не вигадуйте”. Це слово походить з гр. euphemismos: eu — добре, phemi — говорю; цебто говорити про щось чи когось добре.

В українській мові є дуже багато прикладів евфемізму. Напр., український народ часто не називає чорта його іменем, а замінює його іншими словами, напр. дідько, той, той що греблі рве, не при хаті згадуючи і ін. Також заміняють назви хворіб іншими. Заміняють і всякі недобрі слова евфемічними у сфері давніх вірувань (Див. Табу).

Пор. ще білоруську евфемічну назву горобця: „сляпец”, — щоб він став сліпцем (не бачив), і не видзьобував зерна, посіяного на городі й на полі.

Евфрат, гр. Euphrátes (від euphraino — радію). Для грека це ніби радісна чи весела річка.

Евфрат — це найдовша річка на західніх просторах Азії. Вона починається в Туреччині, пливе великими рівнинами Сирії та Іраку. Ріки Евфрат і Тігр зливаються (в Іраку — на віддалі 120 миль від Перської затоки, в спільне русло, і так разом становлять собою одну ріку — Шатт аль Араб, що вливається в Перську затоку.

Евхоло́гіон, з гр. *euchologion* — молитовник. Слово походить від гр. слів *eucholé* — молитва і *logos* — слово.

У християн це слово означає ту книгу, що також відома як Требник, цебто книга Священничих Молитов, Церковних Служб, Обрядових Чинів, а також пов'язаних з цим пояснень та поучень. (Див. „Требник”).

Назва Могілянського Требника (з 1646 р.): „Евхологіонъ албо Молитвословъ или Требникъ”.

„О чомъ в Евхологіяхъ Священници науку мають описаную. Катих. 1645 р. 4^с. Яко навчають Евхоло́рія церковниє. (Там само, 45).

Егі́да — щит Зевса, що метав (кидав) блискавки; з гр. *aigis* — щит. Переносно: бути під егідою — бути під захистом.

Егіда — ст. укр. покров. Звідси укр. Св. Покрова (Мати Божа).

Е́дем, з д. є. *Eden* — Рай. У Біблії написано, що він десь у східній стороні від Палестини. Пор. Буття 2. 8: „І садна насадив Бог ув Едемі на Сході, і там помістив Чоловіка, що його вформував”.

Гр. *Edem* з д. є. *eden* — приємний, ніжний. Пор. ще Іс. 51. 3. Єз. 31. 9. Йому засадили всі еденські дерева, що в Божому Садку.

Едо́м — біблійне ім'я, що його Яків надав Ісавові. Ст. сл. Едомъ, з д. євр. *Edom* — червоний.

Буття 25. 30: „І сказав Ісав до Якова: „Нагодуй мене отим червоним - червоним (*min haadom / haadom*), бо змучений я”. Тому то той кликнув ім'я йому „Едом”. Тут же (25. 25) розповідається, що Ісав народився червонуватим (*admoni*).

Е́зра — ім'я старозавітного священика й ученого. (Див. „Книга Езри” в Біблії).

Ст. сл. Е́зра походить з гр. *Esdras* — з д. євр. *Ez'ra*, від д. є. *Ez'riel*, що означає: „поміч Божа”; у грецькому *Esdras* звук *d* вставлений греками. У д. євр. оригіналі (*Ez'ra*) його немає.

Ездра (Ezra) прибув до Єрусалиму коло 458 чи може 397 р. перед Н. Хр.

Езопова мова — мова неясна, натяками, алегорична мова. Ця назва постала від імені давнього грецького байкаря Езопа. Езоп був рабом і тому мусів писати часто натяками, оминаючи ясність навмисне, щоб уникнути кари. Езоп жив коло 620-560 рр. перед Н. Хр.

Ейфелева вежа — назва тієї вежі, яку в Парижі поставили за проектом, що його зладив інженер Олександр Ейфель (1832-1923). Цю вежу (висотою 984 стопи) спорудили з нагоди Світового Ярмарку, що відбувся в Парижі 1889 р.

Екзáмен, -ну — іспит, випробовування. Походить з лат. *examen*, давніша форма якого була *exagmen*, що означало: „язичок рівноваги” (у вазі). Пор. лат. *exigere* — міряти; *exactus* — точний, докладний, змірянний.

Екзаменувати в Україні — це тільки випробовувати знання, а в західних країнах Європи це слово, крім цього, має ще й інші значення: перевіряти стан з одорв'я і досліджувати щось узагалі. У З. У. замість „екзамен” традиційно казали „іспит”.

Еклезі́яст — назва одної з книг Старого Заповіту. Ст. сл. Еклезі́асть походить з гр. *Ekklesiastes*, що є перекладом з д. евр. *Koheleth* — „той, хто промовляє на зборах”, а також — „проповідник”. „*Ekklesiastes*” походить від гр. слова *ekklesia*, значення якого такі: збір (цебто збори, сходи́ни), місце збору, Церква. Звідси лат. *Ecclesia* — Церква.

Лекс. 1627. 243: Еклезі́а́ст — церко́вник, імя́ Книзѣ́ Соломони о́ суетѣ́.

Еклесі́ярх — управляючий Церквою і Богослужбами. Слово походить з гр. *ekklesiarches*: *ekklesia* — Церква та *arche* — управа, влада, адміністрована ким територія, початок чогось.

Еконо́м — управитель дому; з гр. *oikonomos* (*oikos* — дім, *neto* — управляю).

В Україні в державних межах Польщі економом називали управителя фільварку; рос. управляю́щій, пол. *zządca*.

Лекс. 1627. 406: Иконо́м — зри строитель дома.

Економія — дуже велике господарство, фільварок; господар стан країни (краще б: економіка); наука про економіку країни. Слово з гр. oikonomia. (Див. е к о н о м).

Лекс. 1627. 406: Икономія — сл. Господарство, зри строєніє и смотреніє.

Лекс. 1627. 246: Смотрѣніє, вочеловѣченіє Господне, икономія, діспенсаціо лат., ряженъе Божеє всѣм свѣтом.

Експресівний — виразний, ясний, значущий, сильний своїм самовираженням.

Слово з лат. *expressus*, що походить з прийменних *ex* — з та дієслова *presso* — я стискаю.

Екстра́кт, -ту — витяг есенції з чогось; витиснення з якоїсь речовини (напр. есенція чаю); витяг з твору всього того, що в ньому є суттєвим.

Слово з лат. *extractus*, що походить з *ex* — з *itraho* — я тягну.

Лекс. 1627 р. 361: „Перепис з книг, екстракт, копія”.

Ел — загальна назва Бога в д. євр. мові.

Загальною назвою Бога не тільки свого, але й чужих богів у давніх євреїв було слово Ел. Воно часте в Біблії, по-нашому: Бог. Походження й значення слова неясне; його рівняють з *el* — сила, *el* — бути спереду, передувати, *ajin* — провідник (баран) і ін.

Це було частим на початку власних біблійних імен або на їх кінці, напр.: Ел'азар, Емануїл, Гавриїл, Михаїл і т. ін. (На кінці імен в єврейській мові слово *el* в українській вимові звучить ї л, ї л ь). В українській мові це давнє -ел, -їл змінилося в живій вимові ще й на -ло: Михайло, Данило, Гаврило й т.ін.; тут це -ло — це Ел, Бог.

Єврейське *Eli* значить „Боже мій”: *Eli* — Бог, і — мій. В Євангелії Мат. 27.46 читаємо: „А коло години дев'ятої скрикнув Ісус сильним голосом, кажучи: „Ілі, Ілі, лама савахтані?” цебто: „Боже Мій, Боже Мій, нащо мене Ти покинув?” (Тут подано текст Псалтиря 22.2: *Eli, Eli, lama azavtani*). Христос виголосив у цьому одне слово не по-єврейському (*azavtani*), а сказав він його своєю рідною мовою — арамейською: *šavachtani*.

Вираз *Eli* (Боже мій) близький до арамейського імені *Elijahu*. (Ілля, давня форма *Elijahu*, скорочена жива народня форма *Elijah*; початкове Е- тут у слов'янській мові це І-); тому Євангелист (Мт. 27. 47, 49) далі подає:

„Дехто з тих, що стояли були там, це почули й казали, що він кличе Іллю. Інші казали: „Чекай но, побачимо, чи прийде Ілля визволяти Його”.

Це саме Євангелія за Марком 15.34 передає трохи в іншій формі: „О годині ж дев'ятій Ісус скрикнув голосом сильним, кажучи: „Елої, Елої, лама савахтані”, що в перекладі значить: „Боже мій, Боже мій, нащо мене Ти покинув?” Тут Ісус скликнув по-рідному, по-арамейському. Елої — це Elohi — Боже мій, замість д. евр. Eli. Але Elohi вже далше від імені Elijah, Ілля, а тому свідчення Марка 15.35, що дехто думав: „Ось Він кличе Іллю!” не спирається на такий звуковій близькості слів, як у Матвія.

Елезар див. Лазар.

Елемент — складова частина такої цілості, що є складеною.

Слово з лат. *elementum*, що означає: перший принцип. У староримській філософії *elementa* — це стихії (природи): земля, вода, повітря, вогонь. В англійській мові і тепер стихію (польське *żywiół*) називають словом *element*.

Лекс. 1627. 458: Стихія — початки, елемент.

Лекс. 1627. 249: Живиол, то ест елемент.

Елізія — відпадання в слові кінцевого голосного звука перед голосним звуком чергового слова. З лат. *elisió* — відштовхування, відпад. Значок відпаду ' (як перетинка, апостроф). Пор. в укр. мові: д' останку = до останку.

Елогім — одна з назв Бога в давніх євреїв: Elohim.

Закінчення -ім — це закінчення множини, отже Елогім форма множинна, але зо значенням однини. Це множина має статична. Значення Елогім — „заstraшачий”. Часом подибується й форма однини Eloha, але рідко. Греки слово Елогім переклали Theos, римляни Deus, слов'янське Бог.

Слово Елогім, як форма множини, визначає Богів і показує, що давні євреї вірували в багатьох богів. Біблія розпочинається (третє слово) цим Елогім. Цікаве місце Буття 20.13: „І сталося, коли Боги (Elohim) вчинили мене блудячим з дому батька мого”. Тут hit'u Elohim — Боги вчинили блудячим, цебто при множині Елогім дана множина й присудка, а це ясно вказує на многобожжя давніх євреїв. І хоч вони пізніше визнали Одного Бога,

давня втерта множинна форма Елогім все таки позосталася незмінна, але вже в значенні однини.

Елпідіфóр — чоловіче ім'я (ст. сл. Елпидифоръ), гр. Elpidiphoreus — „приносячий надію”; з гр. слів elpis — надія, phereo (phero) — несу.

Елпидифоръ у Лекс. 1627 р. 498: „надежденосецъ”.

Емануїл — чоловіче ім'я (ст. сл. Еммануиль), з д. евр. Emmanuel (Immanuel), що означає: „з нами Бог” (El).

У Ст. Заповіті це ім'я згадує пророк Ісая (7.14 і 8.8), який звіщав прихід Христа. У Новому Заповіті (Матв. 1.23) ім'я Емануїл відноситься до Христа.

Лекс. 1596. 12: Еммануиль — съ нами Богъ.

Еміграція — масове переселення в іншу країну. Це слово також означає сукупність емігрантів. Слово з лат. emigrare — переселятися.

Емір — титул східніх князів.

Слово emir арабське; воно означає: підвищений, займаючий високе становище, князь.

Корінь цього слова є не тільки в арабів, але й в інших народів семітської раси. Напр., д. евр. слово amog означає піднесений, підвищений.

Емоція — душевне хвилювання, зворушення; напр., почуття радості, гніву, страху, смутку і т. ін. з фр. émotion (звідси й емоціональний), що походить з лат. emotio (із слів: e (ex) — з, movere — рухати).

Емпайр Стейт Билдінг — найвищий у світі будинок (у Нью-Йорку). Висота цього 102-поверхового хмародера (хмарочоса) — 1,250 стіп. А висота телевізійної вежі на ньому — 222 стопи.

На його верху є 4 могутні рефлектори, що називаються „Світлами Свободи”.

Будування цього хмародера було закінчене 1931 р.

Емульсія — рідина, в якій є мікроскопійно-малі краплинки іншої рідини. Прикладом емульсії є молоко. У фототехніці е м у л ь с і я — це желатиновий розчин з частинками солей срібла. (Цей препарат дуже вразливий на світло).

Слово походить з лат. emulsus — видоєний.

Молоко було першою емульсією, що її почали досліджувати.

-енко, як суфікс українських чоловічих прізвищ молодих осіб, розвинувся дуже рано, і в XV ст. він уже був такий живий, яким він є й тепер. Прізвищеве закінчення на - е н к - о розвинулося найбільше на східних українських землях, головню в середніх наддніпрянських говорах. Говори західньоукраїнські знають це - е н к о дуже рідко, а більшість з них і зовсім не знає його.

Ця форма прізвиш вдавнину була, хоч і дуже рідко, відомою й на землях білоруських та російських, а тому вважаємо її дуже старою, ще спільною східньослов'янською формою.

Закінчення - е н к - о не відразу постали, а перейшли стадію молодих, що в писанні кінчалися юсом малим (тепер я): вовча, курча (ст. укр. вовчя, курчя). Батько був Пилип, а синок його звався Пилипча (ст. укр. Пилипчя). Пор. Полтавські Акти 1665 р. ст. 53: Пилипча. Пор. Іванча, Супруня і т. ін.

Пізніше цих форм зародилися прізвища молодят на - е н - я (юс малий =ен); напр., Луцька Книга 1572 р.: Коропчення 93. Книга Володимирська 1582 р.: Маско Микитеня Пащеня 114, Федко Поценья 115, Левчення 115.

Поруч із цими формами, хоч і пізніше їх, зародилася нова форма на - е н к о. Вона так само визначала найперше хлопця тієї чи іншої особи взагалі, і вже другорядно — родове прізвище.

У канцелярійних актах ця жива форма прізвищ на - е н к о добре відома й часта вже в XV віці, і пам'ятки часто подають її. Ось трохи прикладів: Грамота 1480 р. литов. Князя Казимира: Дворянина нашого Сенька Полозенка (Акти ЮЗР том II ч. 78). Опис Київських замків 1552 р. має багато прізвищ на - е н к о: Іваненко, Козаченко, Кисиленко, Ванюшенко, Супруненко, Кравченко, Кузьменко, Дехтяренко, Савченко й багато інших. Багато тут і таких прізвищ, які показують дорогу розвитку їх; напр., Шульга й Шульценко, Шелест і Шелестенко, Сироватка й Сироватченко.

У Полтавських Актах 1669-1671 років знаходимо повно цих форм, і вони звичайно змінні: Роздайбеденка 209, Тимченка 161, Ладжинченку 171 й багато т. ін.

В українській мові прізвищеві закінчення на - е н к о глибоко ввійшли в життя та в живу мову, тому вони зав-

жди змінюються за відмінками: у Шевченка, з Мар'яненком і т. ін.

У мові російській — навпаки, українські прізвища на -енко тепер чуються чужими, тому не змінюються за відмінками: „Кобзар” Тараса Шевченко. А то ці форми приймаються за форми жіночого роду, і змінюються: мой Шевченка — у Шевченки — с Шевченкой.

Enfant terrible — жахлива людина, яка бентежить своєю безтактною безпосередністю. Дослівне значення цього французького вислову — „жахлива дитина”, читається „анфан терібль”.

Ено́с — чоловіче ім'я; походить з д. євр. Енош, що означає: чоловік.

Ено́х — старозавітня постать; у Біблії перше сказано, що Енох був сином Каїна (Буття 4.17, 18), а потім, — що він був сином Яреда, та що він прожив 365 років (Буття 5.18).

У переказах сказано, що Енох був узятий живим на Небо.

В Етіопії збереглися так звані „Книги Еноха” (що походять з кінця II ст. перед Н. Хр. і з початку I ст. по Н. Хр.), написані на основі переказів (не на основі Біблії).

Українська версія переказів про Еноха збереглася записаною з 1679. Приблизно з того самого часу походить і болгарська записана версія про Еноха.

Епіго́нат — наколінник, з гр. epigonation: ері — на, gony, gonatos — коліно.

Епіго́н — спізнений, дрібного типу представник кожної такої течії (наукової, мистецької, літературної, політичної і т. ін.), яка вже загально вважається за віджилу.

Слово походить від гр. epigonos — нащадок; ері — на, gonos — народження.

Епігра́ма — слово, що походить від гр. epigramma (напис), яким давні греки називали напис на будинках, пам'ятниках, мемуарних речах і т. ін., щоб пояснити їхнє значення. Згодом епіграмою почали називати короткого сатиричного вірша. Слово це складене: ері — на, gramma — буква.

Епігра́фіка — наука про стародавні написи чи надписи на камені, дереві і т. ін. матеріялах.

Слово походить з гр. *epigraphē* — напис на будинку, пам'ятнику і т. ін., а також цитата, що вжита як мотто на книжці, чи на одному з розділів її.

Слово це складене: *epi* — на, *grapho* — я пишу.

Епіде́мія — пошесть, моровиця (поморок), масове поширення заразливої недуги. Слово походить з грецького — *epidemos* (*epidemios*) — те, що поширене між людьми, *epi* — на, між, *demos* — народ, люди.

Епіта́фія — напис на надгробнику; з гр. *epitaphion*; *epi* — на, *taphos* — гріб, могила.

Гр. *epitaphios logos* — надгробне слово.

Лекс. 1627 р. 63: „Епіта́фіон — надгробный напис”.

Епіті́мія — заборона згідно з законом, законна кара.

Ст. сл. *епитиміа* — церковна кара.

Слово з гр. *epitimia* — користування цивільними правами; догана; кара. Слово це складене: *epi* — на, *tímios* — оцінений, осуджений.

Епіті́мія — исправлення, з гр. *epitimesis*. Лекс. 1627. 75.

Епітрахі́ль — та частина священничого та архиерейського облачіння, що накладається на шию.

Слово з гр. *epitrachelion*; *epi* — на, *trachelos* — шия.

Слово це в греків також означає дияконського **Ора** — лентоподібну частину духовного облачіння, що зігнута вдвоє (тепер, звичайно, зшита), що накладається на шию. Ст. сл. слово **патрахиль** або **петрахиль** було іменником жіночого роду.

Ера́зм — чоловіче ім'я; з гр. *erasmios* (*erastos*) — любимий, милий, бажаний.

Це ім'я в історії стало популярним головню тому, що найбільший християнський учений гуманіст доби Відродження (Ренесансу) називався **Еразмом**. (Роттердамським): *Erasmus Desiderius* (1466-1536).

Ера́ст — чоловіче ім'я; з гр. *erastos* (*erasmios*) — милий, любимий, бажаний. (Дав. Еразм).

У Лекс. 1627 р., ст. 400: „Ера́сть: милый, вдячный, пріємный, роскошный або желательный”.

Ерими́та, арх. — герміт, пустинник, відлюдник, анахорет (гр. *anachoretēs*).

Слово з гр. *eremites* — самітник, відлюдник — від слова *erēmos* — пустиня.

У Християнстві герміт (анакорет) — це чернець (монах), що живе на відлюдді й ні з ким не говорить.

Лекс. 1596. 5: Безмовник — ерими́та, который не в гуку.

Естёр, ст. сл. Есѳирь — жіноче ім'я, що походить від імені вавилонської богини Istar. Єврейське ім'я її було Nadussah — мирт (Ест. 27).

Ет! — вигук розчарування досади, легковаження. „Ет, цього вже не буде!”

Як і більшість вигуків, цей вигук є прасловом.

Ета́т — службове державне становище; затверджений офіційними чинниками склад працівників якоїсь установи, що характеризується своєю структурою, числом посад, рангами працівників, ставками їхніх платень і т.д.

Слово це вживається в Зах. Україні, куди воно через польську мову проникло з фр. *état* — держава; звідси й е т а т о в и й.

У С. Укр. — штат, штатний, що проникли туди через російську мову з німецького *Staat* — держава.

Етимоло́гія — визначення первісного значення слова; та частина мовознавства, що займається досліджуванням значень коренів слів та історією їх розвитку.

Е т и м о л о г і є ю колись називали ту частину граматики, що займається звуками (фонетика) й будовою слів (морфологія).

Слово це походить від гр. *etymón* — істина (правда) і *logos* — слово, думка, наука.

Лекс. 1627 р., ст. 328: „Церковь обведена цырклем, от которого слова и е́тимон свой, то ест в́ывод мает”. Тут етимом — вивід, походження.

Етногра́фія — наука про побут народу й про народню культуру. Від гр. *éthnos* — народ і *grapho* — пишу.

Етноні́м, -му — назва народу чи племені. Етноніми часто походять від назв тотемних звірів. Напр., назва „башкир”, можливо, походить від слів „баш курд” — великий вовк.

Слово це походить з гр. слів *éthnos* — народ і *ónoma* — назва, ім'я.

Ефа́ — міра ваги в давніх євреїв, *Etah*. (Див. числа 28. 5).

Ефѣкт — процес діяння будь-якої причини; наслідок, вислід (результат).

Від лат. effectus — дія, від efficio — я виконую; корінь той самий, що в слові facio — я роблю.

Лекс. 1596. 266: Стрась — взрушѣнье, ефѣкт.

Ефективний — дійовий продуктивно; та дія, що дає наслідок. Від лат. effectivus — продуктивний.

Ефіопія див. Абіссія.

Ефір, ру — „прозора, вища верства повітря”; „ясне небо”. Так пояснюється гр. aither, що з нього слово „ефір” походить. Словом „ефір” також називається розвівна рідина, що в медицині вживається при анестезії (знечуленні тіла).

Колись вірили, що космічний простір виповнений прозорою, проникливою субстанцією, яку називали словом „ефір”.

Гр. aithér походить від слова aitho — я засвічую.

У Сх. Укр. вимовляють це слово як „ефір” на основі ст. сл. ефіръ.

У З. У. вимовляють його як „éter” на основі такої польської вимови (éter), яка є наслідуванням західньо-європейського éther, що походить з гр. aither.

Ефод — старозавітні первосвященничі шати; д. євр. Efod (2 М. 39. 2).

У нас колись це слово також вимовляли як „Ефуд”.

В Алфавиті XVII в. сказано:

„Ефуд толкується бѣ во євреех плат исткан златыми нит'ми и хитростно устроєн. Образ його (тут і поданий!) четвероуголень, мѣрою єдинья пяди в долготу, пяди же и в ширину, и посреди имяше аки звѣзду, всю злату. И обоюду два изморáгда имущи по шести оба полы, написаніє имущи двунадесять племен Израилев. Между же двема зморáгдама камень адамант. Да егда убо хотяше Святитель вопрошати Бога о коей любо вещи, привязываше его на рамницю посреди персей и подлагаше руцы под него, и розпростирашеся над дланію аки-дська изрядна Ефуд. И вопрошаше Бога о вопросѣ. Аще будет угоден Богу вопрос, то абіє (зараз) восіяваше адамант, и свѣтом блещашеся. Аще ли не бѣш годно — пребываше во своем чинѣ камык. Аще ли хотяше Бог на мечь предати люди, бываше кровав. Аще ли смерть наити

хотяше, чери б'вваше. Толкуетжеся Ефуд вопрос" (Алфавит п. XVII в.).

Еффата́ — відчинися, відкрийся.

Давнє евр. дієслово *irpatach* (відчинися, відкрийся) греки вимовляли як *erphata*. Звідси ст. сл. „еффата”.

В Єв. Марка 7. 34 читаємо (по-старослов.), що Христос сказав до глухонімого: „Еффаѡа, еже есть разверзися”.

Ех! — звуконаслідувальний вигук розчарування, жалю, суму, вагання і т. ін.

„Ех, якби то знаття, що в кума пиття!” (Народ. приказка).

Е́хо — лунá, відгомін, відголос.

Це слово грецького походження вживається в російській мові. У нас воно мало вживається.

Давні греки вірили, що одна з німф з безнадійного кохання до Нарцісса (Нарциза) зчахла, і по ній тільки відгомін її голосу (*Echo*) залишився.

Є

Є — восьма буква української азбуки. Постала вона з початкової круглої слов'янської букви Є.

Єв — на початку іншомовних імен чи слів — це гр. eu- — добро-, красно-, ст. сл. єу- чи єв-; напр. Євтіх — з гр. eutychés — щасливий.

Єва — жіноче ім'я.

Назву своїй помічниці перший Чоловік — Adam (це д. євр. слово означає людину взагалі) — давав двічі, — до гріхопадіння 2. 24 й по нім 3. 20. Перша назва була Iššah, Чоловічиця, цебто — жінка. Про це читаємо (Буття 2. 21-23) таке: „І вчинив Господь Бог, що на Чоловіка був зійшов міцний сон, — і заснув він. І Він узяв одне з ребер його, і тілом замкнув замість нього. І розбудував Господь Бог те ребро, що був узяв з Чоловіка, на жінку (le iššah), і привів її до Чоловіка. І сказав Чоловік: „Цим разом вона — кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона Чоловіковою (Чоловічицею, Iššah) буде зватися, бо взята вона з Чоловіка (me iš)“.

Отже, перша назва першої жінки була загальна: Iššah, цебто Чоловічиця, Чоловікова, Жінка. Тут автор уживає гри слів, що їх на нашу мову не можна перекласти. По-давньоєврейському „чоловік“, „муж“ — iš, а свою помічницю, створену з нього ж, а не з пороку землі, він назвав словом, що має той сам пень: iiššh (жінка), ніби чоловічиця. Ця гра слів зберігається в польському: mąż (iš) — męzatka (iššah); у нас це б було: чоловік — чоловічиця, бо в нашій мові чоловік (iš) — жінка (iššh) — різні корені.

Другу, вже власну, назву Чоловік дав своїй помічниці по гріхопадінні. Про це розповідає Книга Буття 3. 20: „І вимовив Чоловік ім'я своїй жінці: Хавва (Vajjik'ra ha-adam šem iš'to: Chavvah), бо вона була матір'ю всього живого (chaj)“.

Тут ця назва постала так, як постали всі назви: з своєї істоти. Перша жінка була матір'ю всього живого, живе

— chaj, через це й перша жінка зветься Chavvah чи Chaj-jah (в семітських мовах звуки *v* та *j* вільно чергуються між собою), з чого греки зробили Єву (бо греки не могли віддати д. евр. ані *ch*, ані *j*).

Отже Хавва — Хая — Єва — це: „мати всього живого“, чи докладніше: життя, жива. Західньоукр. вимова: Ева.

Євангеліста, арх. — Євангеліст.

Ст. сл. слово євангеліст у нас у XVI-XVII вв. часто вимовляли „Євангелиста“ під впливом польського *Ewangelista*.

Але згодом у нас знову повернулися до своєї його форми: Євангелист.

У Ст. Матѳея Євангелисты. Катех. 1645 р., 296.

Мáрко Євангелистъ. Катих. 1645 р., 28. Іоанъ Євангелиста, 286.

О немъ Євангелиста пишеть. Катих. 1645 р. 39.

Євáнгелія — Книги Євангелистів у Священному Писанні Нового Заповіту. Тому що ця назва походить від грецької назви *Euangélion*, яка є іменником середнього роду, то її ст. слов. версія також була (і досі є) іменником середнього роду: Євангеліє.

Але з ходом часу, хоч і дуже пізно, цю старослов. назву українізували — так, що її середній рід змінили на жіничий: Євангелія, Євангелія.

В українській богословській літературі перші прояви цієї зміни були вже наявні в XVI в. У нашій літературі XVII в. вони вже дуже часті.

Ось приклад:

Євáнгеліа так свѣдчит. Катих. 1645 р. 226.

Тая Євáнгелія сее помножене свое брала. Катих. 1645 р. 396.

Значення грецького слова *euangelion* — „добра вість“; по-старослов. — „благая вѣсть“, а з цього походить наше слово „благовістити“, цебто звіщати добро — проповідувати Слово Боже.

Грецьке слово „*euangelion*“ походить від слів *eu* — добре, і *angelio* — я приношу вістку (новину).

Євгѣн — чоловіче ім'я, що означає „благородний“, „шляхетний“, „щедрий“; таким є значення гр. *eugenés*, від якого це ім'я походить.

До нас це ім'я прийшло почерез його ст. сл. форму: Євгеній. У С.У. вимовляють Євген, у З.У. — Евген.

Євгeнія — жіноче ім'я, що означає: благородна, шляхетна, щедра. Див. Євген.

Євграф — ч. ім'я; воно прийшло до нас із ст. сл. Єуграфъ, що означає: „краснописець”, це зн. той, хто гарно чи добре пише; таке значення має грецьке слово eugrāphos, від якого це ім'я походить. Слово це складене: eu — добре, grapho — пишу.

У С.У. вимовляють Євграф, у З.У. — Евграф.

Євдокім — ч. ім'я (ст. сл. Євдокимъ); воно походить від гр. Eudókimos, що означає: шанований, поважаний, славний. Слово це складається з eu — добре і dokimos — позитивно оцінений, шанований.

Східньоукр. вимова його: Євдоким, західньоукр. — Евдоким.

У Лексиконі 1627 р. 401: „Еудокі́мъ: благоискусенъ или благоиспытатель”.

Євдокія — ж. ім'я (ст. сл. Євдокіа) з гр. Eudókia — доброзичливість (ст. сл. благоволеніє).

Народні форми: Докія, (пестливе Доця), Вівдя, Явдоха, Ївдоха, Ївдошка.

Євдокія в східньоукр. вимові, Евдокія — в західньоукр.

Євдо́ксій — ч. ім'я (ст. сл. Єудоксій) з гр. Eudóchos — доброславний, славний своїми добрими прикметами. Гр. eu — добре, добро; doxa — слава, опінія, судження (думка).

Євдо́ксія — ж. ім'я (ст. сл. Єудоксія). Значення див. Євдоксій.

Євла́мпій — ч. ім'я (ст. сл. Єулампій) з гр. Eulámpios (добросвітлий): eu — добре, (добро), lampos — світлий (від lampo — я свічу; пор. lampas — світло).

Євлампій у східньоукр. вимові; в західньоукр. — Евлампій.

Євла́мпія — ж. ім'я (ст. сл. Єулампія); означає: добросвітла. Див. Євлампій.

Євло́гій — ч. ім'я (ст. сл. Єулогій) з гр. Eulógos — доброслівний, відомий з добрих слів; (eu — добре, добро та logos — слово).

Східньоукр. Євлогій, західньоукр. Евлогій.

Євмѐн — ч. ім'я (ст. сл. Євменій) з гр. Eumenés — добродушний; еи — добре (добро), менés — настроений.

У С.У. Євмен, у З.У. Евмен.

У Лекс. 1627 р. 402: „Єумѐній — милосердь або милостивен, тихъ, доброхотный”.

Євнїкія — ж. ім'я (ст. сл. Єуникія) з гр. Euníkiá — добрепереможна; еи — добре, піке — перемога.

Євнух див. евнух.

Лекс. 1596. 12: Євнух — скóплений члк (человѣк).

„Євнұх, рѣзáneц, вáлах”. Лекс. 1627. 95.

Євостѐй — син Саула; ст. сл. Іевосѐей; д. євр. Iš-Bošet — чоловік сорому. Певне, було перше Iš-Baal — чоловік Ваала чи чол. господаря, а пізніше, з установленням вірування в одного Бога, перероблено на Iš-Bošet — син сорому.

Євпраксія — ж. ім'я; ст. сл. Єупраксія, з гр. Euraxia — добродійка; еи — добре (добро), praxis (= pragma) — дія, діло, чин, акція, здійснення.

Єврѐй — жид.

Ця назва, мабуть, походить від Евера. Евер, д. є. Ever, був правнуком Сима (1 М. 10.24). Це означало б, що євреї — це потомки Евера.

(Початкове е змінилося на є на східньослов'янському ґрунті). Слово „єврѐй”, д. є. iv'ri, стрічається вже в 1 М 14. 13, де читаємо, що Абрам був євреї, iv'ri.

Поширена ще така думка, що слово „євреї” постало від слова ever — той бік, друга сторона, заріччя, цебто єврѐї — „зарічани”, зайорданці, або заєфратівці. (Пор. авог — переправлятися). Від арамейської назви ibrai постало гр. ebraiós, лат. hebraeus.

З н. гр. ebraiós постало ст. сл. євреї, що колись прийшло з старо-церковно-слов'янською мовою в Україну, та існувало тут виключно в церковних книгах. (Але й у церковних книгах були — поруч назви „єрей” — назви „іудей” (юдей) та „жид”).

У світській сфері — поза сферою церковною — в Україні з давніх-давен була тільки назва „жид” (Див. жид та юдей).

Євро́па див. Европа.

Європѐйський (східньоукр.) — прикметник, що походить від назви „Європа” (західньоукр. Европа). Напр.,

говоримо про європейські країни, цебто про країни Європи (Європи). Отож, послідовно, говоримо, напр., про західноєвропейські країни, цебто про західні країни Європи. Говорити ж про „країну західної Європи” — нелогічно, бо ж немає „двох Європ” — „Західної Європи” і „Східної Європи”. Європа є одна.

Євсєвій — ч. ім'я; ст. сл. Єусєвій; походить з гр. Eusebés — побожний; ст. сл. благочестивий. Це грецьке ім'я походить від слів eu — добре (добро) і sebo — я починаю, плакаю й практикую релігію.

Див. благочестивий.

Євсєвія — ж. ім'я; щодо походження й значення цього жіночого імені — див. Євсєвій.

Євста́фій — ч. ім'я; див. Остап.

Євстра́т — ч. ім'я; ст. сл. Єустратій з гр. Eustratios — добрий військовий, добрий вояк; походить від eu — добре (добро), stratios — військовий, воєнний.

Євті́хій — ч. ім'я; ст. сл. Єуті́хій з гр. Eutychés — щасливий; той, кому щастить; eu — добре (добро), týche — нагода, щастя, щасливий випадок.

Укр. народньо-розмовне: Євту́х (або Явту́х), Євті́х, Ївту́х, Ївті́х.

Євті́хія — ж. ім'я, ст. сл. Єуті́хія. Див. Євтихій.

Євфі́м — ч. ім'я; ст. сл. Єуѳимій з гр. Euphemos — добровіщий; eu — добре (добро), rhémos — той, хто говорить такі слова, що справджуються. Ст. сл. благовѣщій.

У Лекс. 1627 р. 401: „весельї, охотный або благодушень”.

Євфі́мія — ж. ім'я; ст. сл. Єуѳимія. Походження значення його — див. Євфимій.

Народньо-розмовна його вимова: Хима, Химка, Юхимія, Юхима.

У Лекс. 1627 р. 401: „Єуѳимія — достохвалная або доброславная”. А на ст. 402 „Єуфимія — благославна”.

Євфросі́н — ч. ім'я; Єуфросі́ній з гр. Euphrosýnos — життєрадісний; eu — добре (добро), phrosýnos — настроєний, сповнений якимись почуваннями.

У Лекс. 1627 р. 403: радість приносячий.

Євфросі́нія — ж. ім'я; ст. сл. Єуфросинія. Див. Євфросі́н.

Народно-розговірні форми його: Фросіна, Пріська.
Напис 1161 р.: Покладаєть Офросинья.

У Лекс. 1627 р. 403: „Радость, албо доброе веселіє”.

Єгова — правдиве Ім'я давньоєврейського Бога. Єгова, з д. євр. Jehovah. У Біблії воно дуже часте, — вжите 6823 рази. Давнє єврейське письмо було без голосних звуків, цебто писалися тільки приголосні, тому Боже Ім'я писалося JHVH, чому й звалося по-грецькому Тетраграматон (Чотирилітерним).

Ніхто ніколи, під страхом смерті, не смів голосно вимовляти це Боже Ім'я, — наказано було замість нього вимовляти Адонай; цебто скрізь, де написано Єгова, читали Адонай, як це в єврейському світі робиться й сьогодні. І власне через це з бігом віків зовсім забулася правдива вимова цього JHVH, чи це Jehovah, чи Jahveh; науково більше підстав за Ягве, але більше поширене Єгова.

Боже Ім'я Єгова чи Ягве затвердилося з часу Мойсея, десь за 15 віків до Христа. Про значення й походження цього Імені Книга Вихід 3. 13-15 розповідає так: „І сказав Мойсей до Бога: Ото я прийду до Ізраїлевих синів та й скажу їм: Бог ваших батьків послав мене до вас, то вони скажуть мені: Як же Ім'я Його? Що я скажу їм? І сказав Бог (Елогім) Мойсеєві: Я Той, хто буде. І сказав: Отак скажеш Ізраїлевим синам: Ehejeh послав мене до вас... А це Ім'я Мое навіки, і це пам'ять про Мене з роду в рід”.

Отож, значення слова „Єгова” пояснено: „Той, хто буде”, в оригіналі: ehje ašer ehje, по-старослов'янському: „Я есмь Суцій”. Зате ж у вислові „Ehejeh послав мене до вас” слово ehejeh визначає „буду”. Греки переклали слово „Єгова” як „Kyrios”, по-латинському „Dominus”, по-старослов'янському „Господь”, але наше слов'янське „Господь” не передає істоти єврейського Імені „Єгова”, а тільки функцію Його.

У Пророка Ісайї підтверджене Боже Ім'я: „Я Єгова, це Ім'я Мое!” (42. 8).

Боже Ім'я „Jehovah” своїм початком або кінцем часте в гебрейських власних назвах, — на початку часте як Йо- або Єго-, а вкінці як -jahu або -jah.

У давньоєвропейській мові було багато таких власних імен, що на їх початку було „Jehovah” — Господь; це Jehova з ходом часу в живій народній мові скороти-

лося на Jeho-, а пізніше навіть на Je- або на Jo, що в нашій мові дає початкове Є- або Йо- (старослов'янське Іє-, Іо-), напр.: Єровоам, Єгошуя, Йонатан, Йоаким, Йосафат і т. ін.

„Jehovah” — Господь часом додавалося на кінці власних імен; воно скоротилося на -jahu або народне -jah; у нашій мові це закінчення перемінилося в -я або -й, напр.: Azar'jahu, Chanan'jah, Jirmejahu, Ješajahu дали: Азарія, Ананій, Єремія, Ісайя і т. ін.

Євреям не вільно вимовляти Імені Божого (Jehovah), бо Воно Найсвятіше. Тільки єврейський Первосвященик раз на рік (у Судний День) вимовляв його в Храмі. Читаючи Біблію, євреї замість Jehovah кажуть „Elohim” (Бог).

Єгипет, -ту — назва власна одної з країн Близького Сходу. Вона має різні назви. Своя назва — „Хеме” чи „Кеме” (або „Хіме”) — чорний, бо чорна земля, куди виливається річка Ніл. Давньоєвр. назва „Міцраїм”, але ця назва тільки в Біблії. Назва ця походить від назви Хамового сина, що звався Міцраїм (1 М. 10. 6), і він ніби став родоначальником єгиптян. Форма „Міцраїм” — двійня: Єгипет подвійний — горішній і долішній, а саме це слово визначає землю, сторону, область, а по-гр. й по-лат. Aegyptus (вимова Егіптос). Ця назва походить від назви міфологічного сина Бела: його син звався Егіптос, — він завоював цю землю й надав їй своє ім'я. Від гр. й лат. назва „Єгипет” поширилася по всій Європі. Греки часто звали Єгипет також назвою „Хе(і)мія”. Див. Хімія. Пор. санскр. agrypta — огорожений, як і євр. masar. Див. Соляр. I. 513-514.

Єгонатан, див. Натан.

Єгомóць, місц. — священик, панотець; це слово вживається тільки в народній мові в Галичині. Це слово польське — jegomość, що походить від „jego miłość”. Колись воно було висловом пошани до високопоставленої особи. Але слово „jegomość” уже затратило це своє давнє значення. Тепер його часом уживають для вказання даної дорослої особи чоловічої статі — замість слів „пан” чи просто „мужчина”.

Єдваб, арх. — шовк, з польського jedwab; проникло в нашу мову десь ще в XVI ст., і почало суперничати в нас зо словом „шовк”.

Але згодом у нас знову повернулися до слова „шовк”, яке існувало в нас з давніх-давен, бо воно було вже відоме в ст. слов. мові: шелкъ. Давні греки називали китайця словами *seres*, а звідси й грецька назва шовку — *seron* (латинське *sericum*), бо шовк колись був тільки в китайців. У давній англосаксонській мові шовк звали словом *seole* (тепер по-англ. *silk*); нім. *seide*, фр. *soie* або *crêpe de Chine* — китайська крепа.

У Лекс. 1627 р. 218: Сірик — едwab. Гиацинт — синій едwab.

Лекс. 1627. 307: Шолк — едwab.

Єдинорóдний, арх. — народжений як єдиний син своїх батьків; одинак; ч. *jedinorodný, jedinorozený*; рос. *единородный*. Слово ст. сл. походження: *единородьнъ*.

„Єдинорóдний — єдинорожéны або одинак. Господь наш сице нарицається”. Лекс. 1627. 89.

Лекс. 1627 р. 61: „Єдиночáдый — тоє ж, що и єдинородный”.

Єднáти — налаштувати зв'язок кого з ким, або когось з ким годити; духово зближувати когось з ким; зводити на мірову дорогу ті особи, що посварилися.

Пор. ст. сл. єдиненіє.

Священники людей з Богомъ еднають. Катих. 164f р. 81.

Лекс. 1627. 189: Заступаю, еднаю.

Лекс. 1596. 315: Ходатай — посередник, идная. Ходатайствую — иднаю, справую. Христос нас з Богом поєднал.

Єзавéль — ж. ім'я; ст. сл. *Іезавель* з д. євр. *Izevel* — „непорочна”, „чиста”.

Д. є. *Zevel* означає: сміття, нечистість, неморальність; *Izevel* — все те, що чисте, моральне, непорочне.

Єзекіїль — ч. ім'я; ст. сл. *Іезекіиль* з д. євр. *Iechezkel*, що означає: „Нехай могутнім буде Бог!” Ім'я „Єзекіїль” часто перекладають фразою „Богом зміцнюваний”.

У Лекс. 1627 р. 396: Єзекіиль: „Моць Божаа”.

Єзекія — ч. ім'я; ст. сл. *Єзекія* з д. євр. *Chiz'kijjah* (і *Chiz'kijjah*), що означає „моя сила — Господь”. Д. є. *Chz'ki* — моя сила, *Jaħu* — Господь.

Єзус-Марія, місц. — польський вислів здивування (*Jezus-Maria*). З польської мови він у минулому почав

був проникати в мову українців у Галичині. Але по Першій світовій війні там його цілком усунули з укр. мови, і заступили його українським традиційним „Господи Боже!” або „Мати Божа!”.

Єй, арх. — їй (у східньоукр. формулі клятви „їй Богу!” народньо-розговірне „їйбо”). У З.У. замість цього кажуть „бігме”. „Єй” — слово старослов'янське, що означає „так”. (Див. амінь).

Слово „єй” колись було словом присяги.

Лекс. 1627 р. 61: „Єй — так конечне, певне, заправды”.

Єкатери́на, див. Катерина.

Єлезар — ч. ім'я; ст. сл. Єлеза́ръ походить з д. евр. й означає: „Божа поміч”.

Єлевфе́рій — ч. ім'я, ст. сл. Єлеуѳерій з гр. Eleutheros — благородний, шляхетний, вільна людина.

Лекс. 1627 р. 397: „Єлеуѳеріи: Любочестень, або нескупъ, тъщив, або волный, свободный, почестный, уродивый, щирый, або статечный, почтивый”.

Єле́й, арх. — олій, олива. Ст. сл. елей у нас зберігалось в значенні священної оливи — для миропомазання. „Елей” походить з гр. eleon. (Лат. oleum).

Лекс. 1627 р. 72: Єле́й — олива, олѳй.

Єлисавета (Єлизавета) — ж. ім'я; ст. сл. Єлисаветѳъ, Єлисаветъ, Елісаветъ — з гр. Eleisabeth, а це з д. евр. Elišega, що означає: „почитаюча Бога”.

Народньо-розговірне: Лисавѳета, Савѳета; пестливе: Ліза.

У Лекс. 1627 р. 398: „Єлисаветѳъ — Єлисаветъ: Богъ присяги, або сытости, або Божая семеракост, або Божій покой”.

Єлисѳей — ч. ім'я; ст. сл. Єлисѳей з д. евр. Eliješa (скорочено: Eliša), що означає: „його спасіння (чи поміч) — Бог”.

Д. є. Елі — Бог мій, ieša — поміч, рятунок, спасіння.

У Лекс. 1627 р. 398: „Єлиссей: Божее здорове або Бог спасаай”.

Єпа́рхія — округа єпископської адміністрації; із ст. сл. епархія, а це з гр. eparchia — всяка підвладна округа, область; ст. укр. волость. Слово походить з гр. ері — на, arche — влада. Гр. eparchos — губернатор.

Єпархія у нас — це тільки єпископська округа, цебто область єпископської юрисдикції.

У західних країнах Європи замість гр. слова *eparchia* вживають таких слів: у Франції — *diocèse*, в Англії — *diocese*, в Німеччині — *Diöces*; у Польщі — *diecezja*. Усі ці слова походять з гр. *dióikesis*, що означає домоуправу, управу взагалі, владу, область (провінцію).

Єпіскоп — духовний вищого сану, що управляє єпархією, і кандидатів висвячує на Священиків. Згідно з канонічним принципом апостольського переємства, кандидата на Єпископа (який мусить прийняти чернечий сан — згідно з канонами Церкви Христової) висвячують (хіротонісують) тільки єпископи, які уповноважені до цього своїм переємством (сукцесією, наслідством) від Апостолів. Тому що тільки Єпископ висвячує достойних цього мужчин на Дияконів і на Священиків, то його також називають Святителем.

Слово „Єпископ” походить від гр. *Episkópos* — наглядач (єрі — на, *skóreo* — дивлюся).

В Україну в минулому (XVI-XVII вв.) почало було проникати польське слово „біскуп” (єпископ).

Бискупы рымскіи. Крех. Ап. 1560 р. 632.

Єпистіма — ж. ім'я; ст. сл. Єпистіміа з гр. *Epísteme* — „знаюча”. Народньо-розговорні форми:

Пестіна, Опистіна, Лепестина, гр. знаюча.

У Лекс. 1627 р. 399: „Єпистими: художество. Єпистіміа: хитрость (мистецтво) ремесло”.

Єпітрахіль, див. *Єпітрахіль*.

Єпіфан — ч. ім'я; ст. сл. Єпіфаній з гр. *Epíphanés* — об'явлений, відкритий людям, славний.

Єралаш, -шу — хаос, безладдя, безпорядок, мішанина. Походить з кримсько-татарського „аралаш”. Пор. рос. „ералаш”.

Єремія (Єремій) — ч. ім'я; ст. сл. Ієремія з д. євр. *Iřmejahu* (*řagum* — нехай стане високим, *Iahu* — Господь).

Ім'я „Єремія” звичайно перекладають описово: „Повищений Богом”.

Народньо-розговорна форма — Ярема.

Лекс. 1627. 413: Ієремѣя — высокость Панска, або въвышшаючій пана.

Єресь — те вчення, що не згідне з наукою Церкви; ст. сл. єресь з гр. *heresis* — інакомислення (*hereo* — я вибираю собі).

Розними герезіями Церков мажучи. Катих. 1645 р. (Передмова).

Єретік — той, що проповідує єресь; ст. сл. єретікъ з гр. *heretikós* (*eretikós*). Див. єресь.

Єрик або **єр** — старослов'янська назва букви **ь**, а **п а є р и к** або **йор** — букви **ъ**.

Єрихон — місто, що росташоване на північ від Мертвого моря, в арабській державі Йорданії. Воно вже існувало в 6000-1400 рр. перед Н. Хр. У Біблії сказано, що ізраїлитяни розвалили його мур з звуками своїх бойових труб.

Лекс. 1627. 413: **Єрихон** — луна, або м'сяц, або запах его, восхожденіє.

Єрмак, див. Єрмолай.

Єрмолай — ч. ім'я; ст. сл. **Єрмолай** з гр. *Ermolaós* (*Hermalaós*) — вісник, вістун.

Народно-розговорне **Ярмолай**, а ще давніше — **Єрмак**.

У Лекс. 1627 р. 400: „Єрмолай: „Сила людей или речисть людскій”.

Єровоам — ч. ім'я; ст. сл. **Єровоамъ** з д. євр. *Jarov'am* — „Нехай множитья народ!”

Єронім — ч. ім'я; ст. сл. **Єронімъ** з гр. *Ieronýmos* — священноіменний; *ieros* — священний, *onoma* — ім'я.

Єрофей — ч. ім'я; **Єрофей** або **Ярош**; ст. сл. **Єрофій** і **Єрофей** з гр. *Ierothéos* — освячений Богом (*ieros* — священний, освячений, *theos* — Бог).

Лекс. 1627. 413: **Єрофей** — освящен от Бога или освящен Богу.

Єрунда — несенітниця, небилиця. Слово постало в Сх. Україні в духовних семінаріях, як перерібка латинського *erudio* — я вчу.

З України це слово перейшло і в Росію.

Єрусалім — найбільше місто в Палестині — головне відоме в Християнстві з того, що там був расп'ятий Христос.

Ст. сл. **Єрусалимъ** (рідше: **Єрусалима**) з д. євр. *Ierušalem*, а рідше (молодша форма) *Ierušaljim*. Значення

цієї назви (яка, здається, є хеттицького походження) не відоме.

Це місто спочатку звалось Євус. Завоював його для Єзраїля цар Давид. (Див. Суд. 19. 10 і I Хр. 11. 4).

Місто Єрусалим, за давнім народнім повір'ям, середина світу. Це повір'я основане на Біблії, — пор. Єз. 5. 5: „Цей Єрусалим — Я поставив його в середині народів”.

Лекс. 1627. 413: Іерусалім, а власне Асарамель — Благословенство люду Божого, або (стежка), слѣд обрѣзаня.

Єсѣй (Єссѣй) — ч. ім'я; ст. сл. Іессей з д. евр. Iiśś; значення його не в'ясане. У Солярського П. 238 сказано, що воно означає: „Бог є Суцний, Живий”.

Єсеєм звався батько біблійного царя Давида.

Лекс. 1627. 414: Іессей — меч, або трваючий, або дар (преподобность).

Єслі, арх. — якщо; ст. сл. если (з єсть + ли). Це старе слов'янське слово збереглося в укр. мові в Галичині. Рос. если, польське jeśli, чеське jestli.

А если бы ихъ не услухалъ... Катих. 1645 р. 38.

У Лекс. П. Беринди 1627 р. завжди єслі.

Єфрѣйтор, див. фрѣйтер.

Єфрѣм — ч. ім'я; ст. сл. Єфремъ з гр. Ephraim (лат. Ephrem) з д. евр. Ef'raim, що означає розмноження. (Див. Кн. Буття 41. 52).

Укр. народне Охрим.

У Лекс. 1627 р. 403: „Єфремъ — урожайный, плодovitъ, плодоносень”.

Єшурун — друга поетична назва Ізраїля, д. евр. ja-šar — простий, справедливий, тому Iešurun — праведник, див. Второзак. 32. 15, 33. 5, 26, Іс. 44. 2. Вульгата перекладає Iešurum через dilectus (вибраний) або rectissimus (найсправедливіший). Назва Єшурун протиставиться назві Яків (дехто ім'я Іааков перекладає словом „ошуканець”).

Ж

Ж — дев'ята буква української азбуки, в ст. сл. азбуці зветься „живіте”. Цифрового значення в ст. сл. азбуці вона не має, бо такої букви немає в азбуці грецькій, на якій основана наша ст. сл. азбука.

Ж — частка, що в реченнях виконує три функції: 1. функція протиставності (напр. „Він ішов до міста, вона ж — з міста”. Це значить: Він ішов до міста, а вона (ішла) з міста”); 2. функцію вираження тотожності, цебто ідентифікування (напр., „Та ж (таки) жінка...” означає: „Та сама жінка...”; англ. the same); 3. функцію на тиску, підкреслення (емфази), — напр.: „Ходи ж сюди!” означає: „Та ходи сюди!”

Частка **ж** також виступає з протетичним (підтримуючим) **е** — **же** (ст. сл. **же**), але тільки тоді, як попереднє слово кінчається приголосним звуком (а в цьому й звуком **й**), — напр.: „Він **же** йде до міста”.

У народній мові в Галичині частка **же** також вживається як синонім займенників **х т о**, **щ о**. Напр., у приказці (яку записав М. Номис): „Добре того страшить, **же** ся боїть”.

Ж-ж-ж! — вигук для гарячого. Див. **жіжа**.

Жаба — маленьке створіння з родини водних плазунів. Слово це — всеслов'янське; ст. слов. **жаба**. У чеській мові поруч слова „**žába**” є його чеський синонім „**sko-kan**”. У рос. мові старе слово „жаба” почало усуватися новішим його рос. синонімом „лягушка”. Здрібніла форма: **жабка**, **маля**, **жабеня**, **жабенятко**; прикметник: **жаб'ячий**, **жаб'ячий**.

Народне „жаба цицьки дасть” означає: **в т о н е**, а далі **в м р е** взагалі.

Словом „жаба” зневажливо чи сердито прозивають дитину: „Ти жаба мала!”

Жаданий — вимаганий; від дієслова **жадати** (вимагати); ст. сл. **жядати**, ч. **žadati**, п. **žadac**, рос. **требовать**.

Лекс. 1627. 452: Саул — потребова́ний, жада́ний.

Жа́ден (жа́дний), арх. — жо́ден, ні один. Жа́дна пташка не прилетіла. Жа́ден з них не прибув на збори. Димін. жаднісінький. Поль. *żadny*; англ. *none*; рос. ни оди́н.

Абы жа́денъ въ гнѣвѣ не былъ. Катих. 1645 р. 506.

„На жа́днии перешкоды не дбаючи”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Нѣма́ш (=нема) в жадном иншому збавеня. Катих. 1645 р. 156.

Лекс. 1627 р. 337: „Не будучій в жадном небезпеченствѣ”.

Жадний (жаде́н) — відчуваючий сильну потребу заспокоїти своє бажання мати те, чого йому дуже бракує. Уживається з іменником, що визначає предмет, у родовому відмінку; напр., у народньому вислові про вбогу людину: „Він куска хліба жадний (жаде́н)”.

Пор. Слово о п. I. 1187 р.: „Жадни веселия”.

Друге значення слова „жадний” („жаде́н”) — загребущий „зажерливий” (п. *chciwy*). У цьому випадку воно вживається з іменником, перед яким ставиться прийменника *на*. Наприклад, „Він жадний на гроші”.

Це друге значення слова „жадний” добре ілюструє така народня приказка:

„Очі завидующі, руки загребущі”. Це характеризує жадну людину.

Жа́жда, арх. — спрага; ст. сл. жяжда; рос. жаждá; п. *pragnienie*.

Слово о п. I. 1187 р.: Жаждею имь лучи (луки) съпряже 39.

Лекс. 1596. 126: Жа́жда — прагнѣньє. Жа́жду — пра́гну, пити хочú.

Жайворонок — мала пташка з родини „співучих”, що звичайно злітає високо — переважно над полями, староукр. жайворонок (ця форма зберігається в укр. пам’ятках XV в.); ст. сл. скворьць; п. *skowronek*; болг. сколовра́нец; рос. жа́воронок; англ. *skylark*.

Жак, див. дяк.

Лекс. 1596. 296: Тщали́вый, — стараючі́йся и тыж спудей, жак.

Лекс. 1627. 262: Тщатесь, спúдей, жак, студѣнт.

Жа́лість, арх. — жаль (ст. сл. жалость) — болісне почуття глибокого розчарування, змішане з почуттям докоряння комусь чи чомусь, або й самій долі, як причині жалю.

У староукр. мові жалість, а також (ще в XI в.) жа́лощи, жаль.

Слово о п. І. 1187 р.: Жалость ему знаменіе заступи.

Жа́ло — їдкий орган, яким кусають деякі крилаті інсекти — напр. бджоли, оси, шершені; жа́ло м також називають язика змії та дуже гостре лезо — напр., лезо бритви.

Крех. Ап. 1560 рр. 357: Коса на слово остень. У болгарском жало, а у полском бодец (1 Кор. 15. 16).

Жа́лоба — почуття глибокого жалю по втраті когось близького, головнo з приводу його смерті. Ст. сл. жа́лоба; п. žaloba; рос. траур з нім. Trauer — жалоба.

Слово о п. І. 1187 р.: Уныша цвѣты жалобою.

Жа́лоба, арх. — скарга на когось, обвинувачення; ст. сл. жальба; ч. žaloba; п. skarga, zażalenie; рос. жа́лоба; болг. жалба; серб. жалба.

Лекс. 1627. 168: Скарга, жа́лоба, оскарженье.

Лекс. 1627. 267: Укоризна — ска́рга, жа́лоба, вина́.

Лекс. 1627. 211: Рыданіе — жа́лобный плач, жа́лоба погрѣбная.

Жа́лость, арх., див. жа́лість.

Жа́лощі, арх., див. жа́лість.

Слово о п. І. 1187 р.: Ничить трава жалощами.

Жа́лування, місц. — платня; в українську мову в державних межах дореволюційної Росії проникло з рос. мови.

Рос. „жалованье” визначає певну, окреслену платню, напр.: Маю жалування (цебто платні) двісті рублів на місяць. Рудченко: Сказки, II. 185: Царь йому жалування дав.

Удавнину „жалувати” (нагороджувати) міг тільки цар, всяке утримання з державного скарбу — то вже було царське „жалування”, цебто нагорода. Пізніш це „жалування”, що спочатку не було постійним, стало регулярним, напр., щомісячним, але й для цього позосталася стара назва — „жалування” (укр. платня), а відтінок нагороди в цім „жалуванні” зберігся.

Жаль — співчуття (тобто шкода когось чи чогось); вираз того почуття, що викликане втратою когось чи чогось; вираз нарікання на кого.

Ст. слов. жаль; ч. *žel*; п. *żał*; р. жаль; л. *pietas*; гр. *lype, lyrema*; н. *Mitleiden*.

1. Жаль у значенні співчуття; напр.: Мені жаль нещасної сестри.

2. Жаль за ким, цебто жаль по втраті кого-чого, чи по розлуці з ким — чим. Чайк. на ух. 31: Жаль за рідною хатою.

3. Жаль — вираз нарікання на кого. Щур. Рол. 108: Який у мене жаль до тебе.

Слово о п. I. 1187 р.: Жаль єму мила брата.

Лекс. 1627. 325: Сѣтованіе — жаль, троска, смученьєся, жаль з смерти ближнего або приятеля.

Жаль у старослов'янській мові визначає часом і „труну”, могилу, як то бачимо в Маріїнській Євангелії, Клоцовім Збірнику й ін. пам'ятках XI віку. А коли так, тоді яснішим стає теперішній „жаль”, зв'язаний, звичайно, з великим горем. У Словнику П. Беринди 1627 р. слово „жаль” має ще трохи й старе значення: „Болізь” перекладається: „болѣсть, жаль, хоруба”, а „болю — жалѣю”.

Лекс. 1627 р. ст. 14: Болезнь — жаль, хоруба.

Жандарм, арх. — поліцай, поліцист — з фр. *gendarme* — „людина при зброї” (*gens* — люди, *arme* — зброя). Це слово з французької мови прийшло до нас через мову польську. Пор. народню пісню про Бондарівну, яку доганяли жандарми польського пана Каньовського: „Як побігла Бондарівна темними лугами, а за нею жандарики з гострими шаблями”. Тут слово „жандарм” означає озброєних людей в уніформах (одностроях).

У давній Франції „gendarme” — це драгун. Жандарм у давній Росії — це поліцай. (Напр., арештованого Тараса Шевченка допитували російські жандарми).

В Українській Галицькій Армії (з 1918-1920 років) „полева жандармерія” (з п. *żandarmeria polowa*) — це військова поліція. (Пор. англ. *military police*).

У народньо-розговірній м.: східньоукр. жандарм; західньоукр. жандар і шандар.

Жар, арх. — спека, жарá; ст. сл. жéравіє.

Це старе наше слово збереглося в народній мові. Рудч. НЮС II 84: Тільки що ввійшли вони в баню — аж жар такий, що не можна.

У чеській мові *žar*; п. *úra*; рос. жарá.

Ж а р у переносному значенні — це з а п а л, п а л.

Ж а р — тліюче вугілля; здрібн. жарóк, жарочóк.

Нар. прип.: „Добре чужими руками жар вигортати”.

Перетлілий на червоний попіл жар — це п р і с о к.

Жарá (жарóта) — спека; ст. сл. жерáвіе; народньо-розговорне місцеве (напр., на Волині) гарячнóта; народне в Галичині: гóряч.

Див. арх. жар.

Жар-птіця — пташка, що подібна до стрáуса (стру́ся); найбільше їх є в Східній Індії. Від її маляйської назви *kassuwaris* походить її англ. назва *cassowary*, фр. *cassoar*, н. *Casuar*, п. *kazuar*, ч. *kazuár*, б. казуар.

В укр. фольклорі „жар-птиця” означає казкову, уявну, фантастичну пташку, що має міфологічний характер.

Жаргón — сленг, мова „низького” („спотвореного”) типу. (Напр. т. зв. їдіш (пор. англ. *Yiddish*) — це той жаргон німецької мови, що був створений євреями в Німеччині. В ССРСР його звичайно називають „новоеврейською” мовою).

Походження слова ж а р г ó н (ф. *jargon*, англ. *jargon*) неясне. Дехто виводить його з тевтонського звуконаслідування *ka r* (— лепетання різкими звуками), а дехто — від лат. *garrire* — б а л а к а т и (в пейоративному значенні цього слова: говорити багато, але без сенсу).

Жарт — дóтеп; з п. *žart*, а це, і ч. *žert*, з н. *Scherz*; рос. шúтка (пор. ст. сл. шутьливчъ — жартівливий; ст. сл. шуть — жарти). Пор. староукр. смѣхотворный, смѣхотворець; смѣхотвореніе, смѣхотворство.

Ж а р т у в а т и з кого або чого (не н а д ким).

Лекс. 1627, 20: Жартóвне, жартовáне.

Лекс. 1596. 16: Кошúнство — жарт. Кошунствúю — жартую. Кошунник — блазен, жартовлívый.

Абысь Имени Божого на жарты и смѣхи не оборочаль. Катих. 1645 р. 966.

Лекс. 1627. 262: Тщивых, без жáрту, речи статечныи.

Лекс. 1627. 322: Припоручаю — без жáрту напоми́наю.

Без жарту — тциво. Син. 4.

Лекс. 1627. 228: Смѣхотворство — шутство, жарт, куншт.

„Кощунство — жарт, блазенство, жартую, жартовливый”. Лекс. 167. 101.

Лекс. 1627. 308: Речи дворскіи и жартовливыи.

Жасмін — рід кущової квітки — *Philadelphus coronarius*. Ця назва прийшла до нас з фр. *jasmin*, що походить з Близького Сходу. (Пор. назву цієї квітки в арабів і персів; *jâsmin*). У Галичині — місцеве: жазмин, а також ясмин — з п. *jaśmin*.

Жбух! — звуконаслідування кидання чого, лиття води. Звідси жбухати, жбухнути. З прамови.

Ждати — чекати; ст. сл. жьдати; рос. ждать. У Зах. Укр. (Галичина, Волинь) переважає слово чекати. Ця форма запанувала і в інших слов. мовах. Пор. б. чекам, серб. чекати, ч. čekati, п. czekać.

Від староукр. прикметника ждань (очікуваний) походить укр. чоловіче ім'я **Ждан**.

Слово о п. I. 1187 р.: Игорь ждеть мила брата.

Же, див. ж (частка).

Лекс. 1627 р. 64: „Же — а, теж, союз слѣпляющ”.

Жебрák, див. дід.

Лекс. 1627. 147: Нищій — жебрák, недостатечный.

Жезл, жезло — архиерейська церковна палиця; ст. сл. жьзль, жезль; б. жезъль, с. жазал; ч. žezlo.

Удавнину ст. сл. жьзль, жезль означало кожду таку палицю, що була висока й крющувато зігнена на вершку. Таку палицю колись називали й словом „посох”.

Удавнину (перед Н. Хр.) такі палиці звичайно мали пастухи. (На образі „Різдво Христове” можна побачити намальованих пастухів („пастирів”) з жезлами (посохами)).

А коли постала Церква Христова, також і архиерейську (єпископську) палицю назвали жезлом, або (подавньому) Архиерейським Посохом. Тому що звичай робити такі пастуші палиці згодом перевівся, то слово „жезл” чи „жезло” збереглося в практичному вжитку тільки для означення Архиерейської Палиці, цебто, кажучи по-старому, Архиерейського Посоха, який у деяких

народів (напр. у болгар) має також назву „Патериця” (від гр. *pater* — отець; лат. *pater*).

Палиця також належала до монарших регалій (лат. *regalia*). Але монаршу палицю наші предки називали просто посохом (не жезлом).

Згодом і слово „посох” у нас усунули з назв монарших регалій (монарших символічно-церемоніальних предметів), і монаршу палицю почали звати словом „скипетр” (від гр. *skēptron* — предмет, на який можна спертися, палка; звідси лат. *sceptrum*).

У поляків скипетр називається словом *berło*. У чехів *Berla Biskupska* означає Архиперейську Палицю — жезло. Але в них є також назва „*žezlo*”.

Лекс. 1596. 126: Жезл — посох, лѣска.

Лекс. 1627. 317: Жезл — рózга, прут, бич.

Лекс. 1627 р. 64: Жезло — посох, палцát, лѣска, пáлица, кій.

Лекс. 1627. 257: Тояг — посох, жезл.

Бичъ — жезль. Син. 6.

Походження ст. сл. *жъзль*, *жезль* не вияснене. Різні погляди, — що воно нібито походить з латвійського *zizlis* (палка), з лат. *virga* (галузка), із ст. нім. *Kegil* (кілок), з литовського *žāgaras* (суха гиляка), із ст. нім. *geisli* (прут), — це тільки гіпотези.

Жемчуг — перла; рід дорогоцінної прикраси (оздоби); знаходять їх у черепашках деяких морських тваринок, а найбільше в черепашках устриць.

Жемчуги — це мінливо-білосріблясті або з золотим відтінком бісери, з яких роблять дорогі намиста (жіночі „нашийники”); також уживають як прикраси для перстень, брошок і т. ін. Твердження Дмитрієва (558), що це слово походить від угорського *диопди*, пень якого він пов’язує з пол. -инцу та тюрк. *єнджук*, — це тільки гіпотеза.

Слово о п. І. 1187 р.: Сыхуть ми великий жемчюгъ на лоно. 23.

Напис на Хресті 1161 р.: Камѣнья и жемчугъ.

Жемчужний — перловий.

Слово о п. І. 1187 р.: Изрони жемчюжну душу. 34.

Женітися — дружитися, (брати собі особу жіночої статі за дружину), із ст. сл. *женити ся* — брати собі *жену* (жінку).

„Женюся — весельє справую”. Лекс. 1627 р. 15.

Пень — (ж е н -) ст. сл. ж е н а означає р о д ж е н н я, а також у с е т е, щ о р о д и т ь (дає плід).

У слові звук ж походить із праіндевр. (а це значить також і з прасл. г найдавнішої доби). Це г залишилося в гр. словах *gené, geneá* — р о д ж е н н я, з е м л я (бо вона дає плід, родить), а також у лат. *genus* — р і д.

Ст. укр. е в нашому давньому ж е н а цілком природньо перейшло в і у слові ж і н к а. Сталося це на основі фонетичного закону, що називається законом п е р е з в у к у і к а н н я, силою якого е т а о переходять в і; напр. ст. укр. камень перейшло в камінь, ст. укр. конь — у к і н ь і т.п.

Але в наших словах е після ж, ч, ш перейшло також в о; напр. ст. укр. женатий (ст. сл. женатъ) перейшло в жонатий (а ст. укр. ж е н а — в ж о н а); ст. укр. шестий перейшло в шостий, черний у чорний, чоловік — у чоловік і т. ін. Щоправда, перехід ст. укр. е в о в цих позиціях відбувся не у всіх говорах України, чи, властиво кажучи, не сюди він у нас був завершеним. Напр. у Галичині кажуть „чорний” (із ст. укр. черний), але зате зберігають ст. укр. шестий, ж е н а і т.д. Про це також свідчить слово женитися, в якому ст. укр. е збереглося на всіх українських територіях.

Женіх, арх. — молодій; ст. слов. женихъ; ст. укр. женіх.

Лекс. 1627 р. 65: „Жених — новоженя, пан молодой”.

Словом ж е н і х називали мужчину тільки в день його шлюбу. Слово ж е н и х походить від ж е н и т и с я, а це останнє — від слова ж е н а. (Див. ж е н а). Ст. сл. женихъ далі вживається в деяких слов'янських мовах: серб. женик, рос. женихъ, ч. ženich.

Творення назви за допомогою суфікса — ихъ для означення мужчини на підставі особливої дії, яку він виконує (у даному випадку, — жениться) не засвідчене жодним іншим словом, крім слова ж е н и х.

Жёнщина, арх. — людина жіночої статі. Утворений із ст. сл. прикметника женьскъ (жіночий) іменник ж е н щ и н а (із початкового ж е н ш т и н а) у нас став архаїзмом, що тепер заступлений словом ж і н к а. У російській мові людину жіночої статі далі називають словом ж е н щ и н а.

У чеській мові й досі збереглася в ужитку початкова форма цього слова, а саме — *ženština*.

У західньоукраїнських писаних пам'ятках XVI в. наголос був на останньому складі цього слова: ж е н щ и н а́.

Жéреб, жеребóк — умовно позначений шматок чогонебудь (паперу, дерева, металю і т. ін.), що його хтось виймає з чогось навгад (навмання) і від цього залежить, чи людина виграла, чи може програла.

Ст. сл. жребии, ждрѣбии. жрѣбъ; рос. жрѣбий (арх.), жéребей (діялект. жéреб); болг. жрѣбнј; серб. ждреб; польське й чеське *los* — з нім. *Loos*; анг. *lot*. Походження темне. Що ст. сл. жрѣбии (жрѣбъ, ждрѣбии) означало відрізану частину чогось — це очевидна справа, і на цій точці немає різниці поглядів між тими мовознавцями, що походженням цього слова зацікавлені. Але між ними немає згідності поглядів щодо походження цього слова. Дехто думає, що слово походить від праіндоевр. коріня **ger* — пор. давніше нім. *kerben* — різати, робити нарізи на чому. А є такий погляд, що це слово походить з того самого коріня, що пруське *girbin* (число). Є ще й такий здогад, що воно пов'язане з тим корінем, що наявний у південнослов'янських словах б р о й (число) і б р и т и (голити).

Слово це відоме в нас з давніх-давен.

У Слові о п. І. 1187 р.: Врѣже Всеславъ жребий о дѣвицю. 35.

І там таки:

Не побѣдныи жребии собѣ власти расхитисте. 33.

„Жéреб кинено!” — вірішено дефінітивно.

Цей вираз є перекладом лат. „*Alea jacta est!*” — Ці слова сказав римський полководець Юлій Цезар, коли він відважився (всупереч забороні римського сенату) перейти з своїми легіонами ріку Рубіон, щоб дістатися з Італії на територію Галії — теперішньої Франції, яку він незабаром завоював.

І тому вираз „Перейти Рубікон” означає: переступити в чому критичну межу.

Жеретія, жеретій, діял. — ненажéра, прожéра (від жерти), ненаситний. Відоме в полтавських говорах.

Дивись ж е р т и.

Жертва — 1. Усе те, що людина добровільно віддає для якоїсь загальної справи, або задля особистого ідеалу; 2. також, усе те, що підкорюється будь-якою силою.

У минулому, коли Україна, з Києвом включно, опинилася була в державних межах Польщі, в нашу мову проникло було польське слова ofiara (жертва) — з нім. Opfer (а це з лат. offero — жертвую).

Звідси в нас слово о ф і р а.

Лекс. 1596. 13: Жертва — заколеніє, офѣра. Жру — заколюю, зарѣзую, офѣрюю. Жрѣніє — офѣровѣньє.

Лекс. 1627 р. 65: „Жертва — закланіє, офѣра”.

Лекс. 1627. 189: Принос — добровольная офѣра, жертва — зарѣзаная офѣра.

Жертва із ст. сл. жрътва, жьртва. У них той самий корінь, що й у ст. сл. жръти — приносити жертву (обрядово-релігійну) і жьрьць (звідси укр. жрець) — той, хто звершує обряд жертвоприношення, цебто служитель культу перед Н. Хр., і Священик у Церкві Христовій.

Корінь ст. сл. жрътва, жьртва походить від праіндоевр. *ger. Тут праіндоевр. g (r) на ґрунті слов'янських мов перейшло в ж ще в ранній праслов'янській добі.

Праіндоевр. g (r) в цьому випадку збереглося в гр. geras — пошана, дар; лат. gratia — вдячність; лит. girti — славити.

У сучасній укр. мові для грошових дарів почало прийматися нове слово: по ж е р т в а (замість ж е р т в а).

Жертвеник — столик у Вівтарі під північною стіною, на якому чиниться початок Літургії, — Проскомідія, гр. Thysiasterion (thysia — жертва). На Жертвенику бережеться Св. Посуд для Безкровної Жертви.

Лекс. 1627. 468: На Святом Жертóвнику.

Лекс. 1627. 300: Очистилице — жертovníк.

Жерти — їсти пожадливо й багато; ст. сл. жьрѣти, жрѣти, жьрьти; корінь той самий, що й ст. сл. жьртва, жьртва. (Див. жертва).

Коли погани приносили ж е р т в у (хліборобські плоди й тварини), то там на місці таки й їли її. При цій нагоді їли більше ніж звичайно, і тому слово жьрѣти, жрѣти, жьрьти (що в основному означало: приносити жертву) згодом набуло собі й другісного значення: їсти пожадливо й багато.

Слово о п. І. 1187 р.: Пожеръши чужи ручьи и стру-
гы. 42.

Лекс. 1627 р. 67: „Жру — заколюю, зарѣзую, офѣ-
рую”.

Жив (жив-жив!) — звуконаслідування горобця. Та-
кож жев-жев! Може звідси й жевжик — вертипорох.

За українською народньою легендою, коли Христа
росп'яли, то горобці літали над ним і кричали: жив, жив,
жив!” — цебто, що Христос був ніби ще жив (живий).
І це спонукувало мучителів Христа далі катувати його.
(Див. Панас Мирний, „Хіба ревуть воли”).

Жива вода, бібл. — джерельна вода, „цілюща вода”.
Так часто в Старому Заповіті.

Живе́ — підшкірна сфера живого організму, яка дуже
болить, коли її торкнути. Слово народне. Воно вживаєть-
ся тільки в народньо-стилістичному вислові „За жив е
зачепити”, або „За живе́ торкнути”, що значить дуже до-
пекти якимсь словом.

В Україні вдавнину худобу таврували розжареним за-
лізом, і вона здригалася від болю, коли починала пропа-
люватися шкура, і біль починав проникати глибше — „до
живого”.

Живий Господь, бібл. — старий (біблійний) вираз у
євреїв, що вживався тоді, коли вимовлялося слово „при-
сягати”.

Див. у Старому Заповіті — Ос. 4. 5: „Не пр и с я г а й-
т е! — живий Господь”.

Живіця — золотиста заскорузла субстанція на корі
шпилькового дерева (сосни, смереки і т. ін.), з якого во-
на виходить рідиною її на повітрі тужавіє (стає твердою).

У давнину вживали її для гоєння ран, і тому що рана
з а ж и в а́ е, цебто гоїться, цю субстанцію назвали жи-
в і́ ц е ю.

Спеціалісти згодом почали робити з живиці дорогий
препарат — масть для гоєння ран.

Лекс. 1627. 431: Живіца дорогая, которая называется
стакти.

У народньо-розговірній мові словом „живіця” жартів-
ливо називають горілку.

Свидн. 182: „Це правдива жи ви ц я, хоч якого ожи-
вить!”

Живіт — та частина людського тіла, що починається від грудей і сягає по бедра; ст. сл. животь. Чехи називають цю частину тіла словом *břich*, *břicho*, а поляки — словом *brzuch*. Східньослов'янська вимова цього слова — брюхо (рос.), б р у х (укр.).

Дехто думає що воно походить з нім. *Brausone* — шишка, чи взагалі все те, що опукле („надуте”).

В Україні слово „брухи” уживають (замість слова *живіт*) у пейоративному („гіршому”) значенні. Напр. кажуть про телевату („животату”) людину: „Він випас собі брух”.

(Звідси прізвище „Бруховецький”), що має те саме значення, що й „Животовський”.

Слово о п. І. 1187 р.: На тоць животъ (=життя) кладуть. 36.

Брухъ — чрево, утроба, животь, трибухъ. Син. 10.

Жівність, арх. — харч; походить від польського *żywność*; *żywić* — утримувати при житті (шляхом харчування).

Див. животь.

Лекс. 1596. 13: Жизнь — живот, живность, выхованье.

Жіво, місц. — швидко, хутко, споро, жваво; вживається більше в Зах. Укр., а менше в Сх. Укр.

Здрібнілі форми: живенько, живёсенько. Див. Словник Грінченка.

Живопісець, арх. — маляр, із ст. сл. живопісьць (пізніше ст. сл. живопісець). Це старослов. слово є дослівним перекладом (цебто калькою, „перебиткою”) гр. *zographos* (маляр): *zoo* — жива істота, *grapho* — пишу.

У давніх греків з о г р а ф о с (маляр) був тим спеціалістом, що фарбами „описував” усе те, що було живе.

Сучасне укр. „маляр” від п. *malarz*, що походить від нім. *Maler* — маляр. Пор. нім. *malen* — малювати.

Старше укр. х у д о ж н и к (рос. художник) замість „маляр” уживається ще й тепер. Походить воно із ст. сл. художникъ. (Оригінальна його ст. сл. вимова: *хѣдожьнікъ*), що означало мистця взагалі. В інших слов. мовах (крім укр. і рос.) це слово не збереглося.

Живот, арх. — життя; ст. сл. животь; болг. живот; чс. *život*; ст. п. *żywot* (суч. п. *życie*). Ст. укр. „живот” на-

явне в суч. укр. животворний і в суч. укр. церк. животворящий.

Від ст. укр. живót походить суч. укр. слово животіння (від дієсл. животіти), що означає таке життя якоїсь особи, що нагадує собою вегетацію, цебто життя рослини.

Лексис 1596 р. л. 13а: жизнь — живот, живность, виховане. Це саме і в Лексиконі 1627 р. ст. 66.

Гр. в. к. Мстислава 1130 р.: Молити за ны Бога и при животѣ, и въ сѣмьрти.

Маеть животъ вѣчный. Катих. 1645 р. 48б.

Слово живót у нас з ходом часу почали вимовляти (за укр. фонетичним законом) „живіт”, і разом з цим змінилося й значення цього слова.

Корінь ст. сл. живótъ праіндоевр.: *giv-. Пор. ст. пруське givato — життя; лит. givatá — (вічне) життя.

Праіндоевр. g (r) на ст. слов. ґрунті тут нормально перейшло в ж.

Живótне, арх. — тварина; живе створіння; пор. ст. сл. животина; серб. животина; болг. скот, (укр. худоба); п. bydło.

Лекс. 1627. 47б: Псин ест животінище нѣкое крилато.

Ст. укр. живótне походить із ст. сл. живótное, що з прикметника середнього роду стало іменником; старша форма цього ст. сл. прикметника: животньъ, -а, -о.

У суч. рос. мові тварини називають словом „животное”.

Жид — єврей.

Тими найстаршими писаними слов'янськими пам'ятниками, в яких засвідчене слово „жид” у слов'янських народів є ті пам'ятки кінця X-го й початку XI віку, які є копіями тих текстів християнських Богослужбових Книг, що їх для слов'ян з грецької мови переклали (в початках 2-ої половини IX-го в.) Свв. Кирило й Мефодій.

Тією найстаршою українською писаною пам'яткою (яка є також найстаршою писаною пам'яткою всього сходу Європи) є Остромирова Євангелія (з 1056-1057 років), в якій читаємо: жидовинь.

Ст. євр. Yehudi (звідси назва Юдея) в грецькій вимові звучало Iudaios (жид), а з цього постала його латинська версія Iudaeus.

Початкове *j* у цій латинізованій назві (*Judaeus*) у деяких давніх романських діалектах почали вимовляти як *ж* — напр., на території Галії (теперішньої Франції) почали вимовляти його як *juif* (жюїф), а на території давньої Британії — як *Jew* (Джю).

Вплив цієї старої ст. романської вимови латинського *Judeus* з давніх-давен поширився й на слов'янські землі.

Остр. Єв. (1056-57): жидовинъ. Галицька Євангелія 1144 р. Ів. 13. 30): „жидомъ”. В Іпатському Літописі під 1175 роком написано: „Помнишь ли, жидовине, въ которыхъ портѣхъ (штанах) пришелъ бѣшетъ? Ты нынѣ въ оксамитѣ стоиши!”

Слово Кирила Турівського XII в.: Єго же поругаше завистью съ книжники жидове.

Лекс. 1627. 466: Иссоп-зѣлье, которое жидове умочуют в кровь, покроплевалися и очищалися.

Лекс. 1596. 34: Иссоп ест зѣлье, которое жидове вмоочючи в ров покроплевáлися и очищалися.

Склонными були Жидове до балвохвалства. Катих. 1645 р. 95.

У тих старослов'янських пам'ятках кінця X-го й початку XI-го віку, які є списками (копіями) перших слов'янських Богослужбових Книг, що їх у IX в. для слов'ян переклали (з грецького) Свв. Кирило й Мефодій, поряд іменника *жидъ* є там також прикметник *єврѣйскъ*. (Див. Маріїнський і Зографський рукописи поч. X-го чи кінця XI-го в.).

Із ст. євр. *ibrt*, що означає того, хто до Палестини прийшов з „там тої сторони” (сторона ж за рікою) чи за морем по-євр. зветься *ēbher*) — цебто хто прийшов з тієї сторони, що за рікою Евфрат, постали давні грецькі слова *hebraios*, *hebraikos*. Звідси лат. назва *Hebraeus*.

З цих грецьких слів також походять старі слов'янські слова *єврей*, *єврейскъ* (*єврѣйскъ*), *єврейскы*. Це слово наявне також у тій книзі, що відома як найстарша з тих наших писаних пам'яток, що збереглися, — цебто в Остромировій Євангелії; там читаємо: *єврей*, *єврейскъ*, *єврейскы*.

У найдавніших Церковних Книгах в Україні було слово *жидъ* і було слово *єврей*. Але в нашій старій світській мові з давніх-давен прийнялося тільки слово *жид*, а *вжи-*

вання слова єврей було обмежене церковною сферою. Так воно було, і досі є, в поляків: „żyd” (з лат. Judaeus) — для світської сфери, а „hebreusz” для сфери церковної (хоч і в ній вживається слово ż y d). Не інакше воно було (згідно зо старою київською традицією) і в російській мові. Десь уже до половини ХІХ-го віку в російській мові поза Церквою вживалося тільки слово „жид”. Але, почавши з часів царювання Олександра ІІ „Освободителя” (1818-1881), уся російська т. зв. „прогресивна” преса там перестала вживати світське слово „жид”, і заступила його в російській світській мові церковним словом „еврей”.

Так старе церковне слово „єврей” стало в російській мові світським, а слово „жид” ніби перестали вживати, немов би воно було якимсь „табу”, — на цій підставі, що воно, мовляв, було „лайливим” словом. Слово „еврей” в сенсі світського слова фактично є російським словом, бо в українській мові в світському вжитку такого слова ніколи не було.

І так ось російська „прогресивна” преса почала нагінку й на українське слово „жид” в українській мові.

Року 1861-го російська „прогресивна” інтелігенція почала протестувати проти того, що в українському журналі „Основа” (в Петербурзі) вживалося слово „жид” (не „еврей”), і редакція цього журналу мусіла тоді (1861 р.) вияснювати російській „прогресивній” інтелігенції, що в українській мові слово „жид” лайливого значення ніколи не мало й не має.

Цю заяву „Основи”, звичайно, підтримував і Т. Шевченко, який був у близьких зв'язках з редакцією цього журналу, а в своїх творах вживав слово „жид”, а не „еврей”.

Коли шляхом большевицької революції в жовтні 1917 р. царсько-російську імперію перемінили в комуністичну державу, советська влада заборонила українцям вживати слово „жид”, а на його місце з мови російської ввела слово „еврей”.

Совет Народніх Комісарів під проводом В. Леніна 9 серпня 1918 р. видав „указ”, яким він наказав органам советської влади „примінити рішучі засоби для того, щоб з корінням вирвати антисемітський рух”. А до категорії антисемітських виступів в Україні під советською владою також зараховували вживання слова жид.

Жизнь, арх. — 1. життя (ст. сл. жизнь; пор. ст. сл. животъ; 2. територія володаря і маєток узагалі.

Це друге значення цього слова засвідчене в Слові о п. І. 1187 р.: Наводити поганых на жизнь Всеславлю. 35.

Жилавий, жілистий — 1. мускулистий, твердий, сильний; 2. суворий (строгий). У цьому другісному значенні в деяких місцевостях С.У. це слово вживають для означення першого тижня Великого Посту: „Жилавий Тиждень”, — цебто найтяжчий час пощення. І так, кажуть: „Жилавий понеділок”, „Жилавий вівторок” і т.д.

„У жилавий понеділок, як попоїсти редьки з цибулею...” О. Вишня, II. 13.

Походження ст. сл. слова жила, означало жилу, м'ясня (мускула) й силу взагалі, темне. Дехто пов'язує його корінь (жи-) з праїндоевр. *gi-; пор. лит. gila (нитка) і gi-sla (жила). Є й таке припущення, що корінь цього слова (жи-) означає те саме, що жи- в ст. сл. дієслові жити (жити).

Звичайно, є ще й інші гіпотези.

Жир, літ. — здобич хижих тварин; походить із ст. сл. жиръ — паша (трава й кормові рослини для тварин); пасовисько (пасовище).

В укр. літ. мові 1. жир — здобич м'ясоїдних тварин (Напр., кажуть: „Кинули його вовкам на жир”); 2. жир — товщі: сало (солонина), масло, олій. (Жир у Сх. Укр., товщ у З. Укр). Укр. народньо-розговорне жир — розкіш, добро, багатство. І так, напр., кажуть: „З жиру люди біснуються”. Перше (ст. слов.) значення слова жир у нас збереглося в дієслові жирувати (-їсти харч) головню в відношенні до риби („Риба вже жирує” — гониться за поживою).

У пейоративному (принизливому) значенні слова „жирувати” відноситься до визискувачів (експлуататорів). Кажуть, напр., „Він на людській біді жирує”. Слово жир — всеслов'янське, і воно відоме в нас з давніх-давен.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: Погрузи жиръ во днѣ Калялы рѣкы. 22.

У ст. сл. жиръ корінь той самий, що й у ст. сл. жьрѣти, жрѣти, жьрѣти.

Див. ж е р т и.

Рос. жир; болг. жир; чеське žir; п. žer.

Жи́рафа — камелопард: велика африканська тварина, яка особливо відзначається надзвичайно довгою шиєю й дуже високими ногами, а кормиться вона листям.

Слово походить від арабського *zarāva*, і є воно в усіх мовах індоевр. сім'ї.

Жи́рний — масний.

У З. Укр. замість жи́рний (масний) кажуть то в с т и й, а в деяких західньоукр. говірках (напр., на Волині) защепилося слово т л у с т и й — з польського *tlusty*.

Удавнину слово жи́рний вживалося в нас замість слова р о с к і ш н и й.

(Див. „Жирня времена” в Слові о п. І. 1187 р.).

Уживали його також замість слова великий.

Слово о п. І. 1187 р.: Печаль жирна тече средь Земли Рускыи. 20.

Див. жи́р.

Жи́ти — бути живим (із ст. сл. жити). Корінь цього слова (жи-) той самий, що в інших мовах праіндоевр. сім'ї. Пор. лит *gyvas* (живий). У цьому слові праіндоевр. *g* (г) на слов'янському ґрунті перейшло в **ж** (ж). (Також пор. санскритське *jīvati* — він живе).

У Сх. Укр. кажуть: я живу, а в Зах. Укр. я жию (із ст. сл. жи́ю).

В укр. народньо-розговірній мові слово жити зберегло своє другісне старе значення: мешкати.

У нас удавнину часом уживали слово живу в значенні мешкаю, а жию — в значенні кормлюся.

Див. у Лекс. 1627. 468: На кедрахъ живеть, духомъ жиеть.

Житі́е, арх. — життєпис (біографія), від ст. сл. житіє; п. *żywot* (у значенні слова життєпис). Наголос у цьому слові колись був не на **е**, а на **и**. Див. Лекс. 1627 р. 362: житіє.

У нас в аґіографії (описі життя Святих) відомий цей архаїзм: Жи́т і я Святих.

Жи́тка, діял. — життя. Це слово є в деяких говірках на Київщині. В укр. літер. мові воно не вживається.

Жи́то — головний рід зерна для хліба, походить від ст. сл. жи́то. Слово це є в усіх слов'янських мовах. Брюкнер (*Słown. etymol. języka polskiego*) виводить це слово від праслов. жи́ти.

У нас колись просо називали п и р о ж и т о м.

Лекс. 1596. 24: Пырожито.

Лекс. 1627. 199: Пыро — жито або просо.

Житниця — місце для зберігання жита.

У суч. укр. літер. мові житницею називають таку область, що постачає всяке збіжжя всій країні, або таку країну, що постачає збіжжя іншим країнам.

На півночі Росії „житом” звуть ячмінь.

Житóмир, -ра — головне місто Східної Волині. Давній переказ подає, що м. Житомир був заснований у половині IX віку, а заснував його на березі річки Татарева радник київських князів, Аскольда й Дира, боярин Житомир, і від нього пішла й назва міста. В актах м. Житомир уперше згадується року 1240-го.

Життя́ — процес біологічного існування. Цей укр. іменник утворений з укр. дієслова жити (не від ст. сл. житіє) — на зразок: жати — жаття, шити — шиття, пити — пиття, бити — биття, мити — миття, вити — виття, лити — лиття, знати — знаття.

Укр. слово життя тепер заступає нам всі три ст. слов. його синоніми — животъ, житіє, жизнь, які згодом почали були відрізнятися одне від одного своїми семантичними нюансами. Напр., житіє могло означати й біографію, живот — життя людини взагалі, жизнь — специфічно життя даної особи.

Див. у Слові о п. І. 1187 р.: Погибашеть жизнь.

Жічити, місц. — бажати кому чого.

Походження слова не в'яснене. Брюкнер (Sł. et. j. p.) каже, що це слово походить з того самого пня, що й слово жити. (Див. живót, жіти). Укр. літературне жічити (так у С. Укр.), а в Зах. Укр. (Галичина, Волинь і ін.) жі́чити (чи не з п. *życzyć*?).

Жінка — людина жіночої статі.

Слово жі́нка завжди означало в нас, і досі означає, не тільки особу жіночої статі, але й також замужню особу жіночої статі.

Але наша інтелігенція тепер почала заступати це слово в його другому значенні словом дружина (замужня жінка).

У старій нашій літературній мові чоловік називав свою жінку словом супру́га, а вона його звала словом супру́г — із ст. сл. супругъ (*soproga, soproǫǫ*).

Жіно́чий — притаманний (прикметний, властивий) жінці. Його ст. слов. відповідник женьскъ зберігся (у своїй здовженій формі) в усіх слов'янських мовах, а в нас він вийшов з ужитку.

Пор. п. *żeński*, рос. женский, бол. женски, ч. *žensky*.

У нас цей старий прикметник вийшов з ужитку.

Див. ж е н а.

Жлуктати, діял. — багато пити, пити жадібно. Слово звуконаслідувальн. пох. Сюди й жлу́кто — діжка для зоління білизни, без дна, — вона жлукче в себе воду. Жлукто — видовбана суцільна кадка. Литовське *žliuktas*. Часте на Полт. й Київщині.

Жмурити — приплющувати очі; рос. щурить (глаза); польське *mgizuc* (*oczy*).

Народня гра „в жмурки” (в „піджмурки”) — гра „в хованку”.

Лекс. 1627. 228: Смѣжаю — зажмураю, замрjúжую, мрjúжу око.

Жніво — те, що зіbrane в жнивá; ж н и в á — час збору збіжжя.

Лекс. 1627 р. 63: „Жáтва — жніво. Жатель — жнець”. 64.

Лекс. 1596. 13: Жатва — жніва — жнець.

У рос. мові ж н і в о означає стерню (пол. *ścierń*).

Корінь слова ж н і в о той самий, що й у слові ж á ти — ст. сл. жяті (*žęti*), жятва (*žętvá*).

Походження слова не вияснене.

У ст. сл. мові є слово жяти (*žęti*) — жати, збирати збіжжя і також слово жяти (*žęti*) — стискати.

Пор. укр. вижимáти мокру одежу, хúста після прання. Рос. сжимать — стискати; польське *wyżymać*.

Преображенський пробує обидва ці слова виводити від спільного праїндоевроп. пня, і думає, що був ним пень **ge* — як ось у гр. *gemo* — я повний; у мене є багато (чогось). (Див. Преобр. „Этим. сл. рус. языка”).

Жо́внір, місц.— вояк, солдат; ст. укр. воїн. Уживається тільки в Галичині; походить воно з польськ. *żołnierz*, що є польською версією німецькою *Söldner*, що означає вояка, який служить за гроші.

Нім. Sold походить від назви ст. франц. монети *sol-de*.

Лекс. 1627 р. 25: „Воин — рицер, жолнѣр”. „Воинство — жолнѣрство, войско”.

Лекс. 1596. 5б: Воин — жолнѣр. Воинство — жолнѣрство.

Лекс. 1596. 29: Стратиг — жолнѣр.

„**Жовта преса**” — це назва крикливої, не все правдивої преси. Вираз постав в Америці наприкінці XIX віку. Ньюйоркська газета „World”, щоб приманити більше передплатників, стала містити на першій сторінці дитину в жовтій сорочці, а під нею давати різні сенсаційні нісенітниці, люблені народом. Це перехопили й інші часописи, і так постав вираз „жовта преса” — преса неповажна.

Жовтачка, жовтяниця — т. зв. „жовта недуга”, що постає внаслідок захворювання печінки.

Лекс. 1627. 414: Іктѣр — жолтяница, хоруба жолтая.

Хоч слово **жовтачка** в нас поширене більше за слово **жовтяниця**, але це друге слово є своє; походить воно із ст. сл. *жльтъница*.

Жовтачка — це слово новіше. Пор. п. *żółtaczką*; рос. желтіха.

Ст. сл. *жльтъница* походить від ст. сл. *жльтъ* (жельтъ) — жовтий; від цього також і ст. сл. *жельтъ* — жовч.

Нім. *gelbe* — жовтий, лит. *geltas* — ясножовтий, пруське *gela* — жовтний, і т.д. разом свідчать, що корінне ж в ст. сл. *жльтъ* походить з праіндоевр. *g* (г).

Жовтень — назва десятого місяця в році; назва походить від того, що в Україні в тому місяці листя на деревах жовкне. Ст. сл. октябрь з гр. *oktobrios* (лат. *October*).

Була також ст. сл. його форма *октовръ*.

Рос. октябрь, поль. *październik*.

Лекс. 1627 р. 352: „Архієревь Паздѣрникъ имя октов(ру) мѣсяцу по кипрску”.

Жовтий, див. **жовтачка**.

Жодний, жоден — ні один, ніхто з нас, з вас, з них. Походить із ст. сл. *ниже едънъ*, *ниже единъ* — ані один.

Ст. польське *ni żaden*, рос. ни один.

Поставлене Брюкнером питання чи слово жаден (жа́дний) в укр. мові є словом польського походження, далі залишається відкритим.

Жадного з людей. Катих. 1645 р. 366.

Жа́днымъ спосо́бомъ. Катих. 1645 р. 426.

Жолу́док — шлунок; ст. сл. желудъкъ (želōdъкъ). Слово походить від ст. сл. желудь (želōdъ), тому що жолудок формою подібний до жолуді. Корінь у цьому ст. сл. слові походить з праіндоевр. g (r); пор. лит gilė — жолудь.

Лекс. 1627. 458: Стома́х — жолу́док.

Лекс. 1627 р. 66: „Живот — жолу́док”.

Лекс. 1627. 258: Трибух — жолу́док, живот, брух.

Лекс. 1627. 424: Затвердѣлость в жолудку.

Жона́, арх. — жінка. Походження — див. ж е н а́.

Женá й жо́на — порів. женіти й жона́тий.

Польське żona (дружина) в мові інтелігенції заступають словом małżonka. Слово żona в значенні особи жіночої статі в п. мові є архаїзмом; тепер кажуть kobieta, niewiasta.

Жорно, жорна — великий круглий камінь, пристроєний для мелення зерна вдома (не в млині).

Ст. сл. слово тільки в множинній формі: жръны, жръны. Ця стара форма збереглася і в укр. мові: ж о р н а.

Лекс. 1627 р. 65: „Жерно́в — жорна або млинный камень, ручной млын”.

Лекс. 1596. 126: Жернов ослий — камѣнь млынний.

Рос. же́рнов; п. żarna.

У цьому слов. слові ж походить з давнього індоевр. g (r); пор. лит. girnos — ручний млин.

Жорсто́кий — немилосердний (із ст. сл. жесто́къ). Рос. жестокий; серб. жесток; пол. і чеське okrutny.

Слово о п. I. 1187 р.: Въ жесто́цѣмъ харалузѣ. 26.

Слово о п. I. 1187 р.: Утру раны на жесто́цѣмъ его тѣлѣ. 38.

Усі досьогочасні гіпотези про походження цього слова М. Фасмер вважає за непевні. На його думку, походження цього слова темне. (М. Vasmer, Russisches Etymologisches Wörterbuch. 1953).

Жукі або жуковини — так звалися вбиті на звороті в оправу стародавньої книги цвяхи з головками, щоб

на них лежала книга й не псувалася. Жуки робили мідні чи бляшані, або й окладали роги книги міддю чи бляхою.

Жупан, арх. — довга чоловіча одежа, „капота” (немов би довга сорочка), підперезана поясом і прикрита кунтушем.

Походить з пол. *żupan*, а це — з італ. *giubbone* (*giurpone*), що означає жакета й камізельку.

Шукати джерела слова **жупан** у тюркських мовах немає підстави.

Журавель — велика пташка, тієї самої породи, що й боціон (лелека). Ст. сл. жеравь; його корінне ж походить від праіндоевроп. *g* (*г*); про це свідчать ті відповідники цього слова, що наявні в мовах індоевроп. сім'ї; гр. *geranos*, лит. *gervė*, лат. *grus*.

Рос. журавль, бол. жерав, п. *žóraw*.

Журавель — пристрій для витягання води з криниці: довгий масивний дрюк, своїм центром прикріплений до верха великого стовпа; до одного його кінця прикріплена жердка (тичка) з дерев'яним відром, а з протилежного кінця дрюка прив'язаний тяжкий камінь, який тягне дрюка в долину, і таким чином витягає з криниці відро з водою. (Пор. арабське *al kadas* — „журавель при криниці”).

З

З — десята буква української азбуки. У ц. сл. азбуці ця буква зветься „земля”, а її цифрове значення 7.

У ц. сл. азбуці була ще буква „зіло” (дуже, сильно). Цифрове значення 6. З буквою зіло писалися тільки деякі слова, і те зіло вимовлялося як „дз”; напр., селе-ний, сѣло, свѣзда.

Слово зіло вимовлялося в українських пам'ятках „зіло”, а в російських „зелó”.

Року 1708-го, при встановленні т. зв. „граждансько-го письма”, Петро I викинув з неї ст. слов. букву зіло.

За — прийменник, що має такі значення:

1. Визначає положення за ким, напр.: „Він стоїть за мною” (у мене за плечима).

Пор. у Слові о п. І. 11187 р.: За Сулою.

2. Уживається в значенні „замість”. Напр.: „Я буду відповідати за нього” (замість нього).

3. Ставиться після дієслів уважати, чи мати ко-го або що за... (кого чи що). Напр.: „Він уважає (має) мене за свого друга”.

4. Стоїть після такого дієслова, що визначає дію на чийсь користь, напр.: „Немає кому впом'янутися за мене”. „Я буду голосувати за ним”.

Неправильно кажуть: „Я йду за водою”. Правильно: „Я йду по воду”.

За — частка, що приставлена до прикметників, прислівників і дієслів.

1. При прикметниках вона побільшує їхню якість; напр. великий — завеликий (надто великий); малий — замалий (надто малий).

2. При прислівниках вона побільшує або обставин-ність (напр.: темно — затемно; зимно — зазимно), або побільшує дію, до якої даний прислівник відноситься (напр.: він дав забагато; вони бігли заскоро).

3. При дієсловах вона а) виражає доконаність дії (напр.: кінчати — закінчити; мести — замести) і б) також модифікує значення дієслів (напр.: нести — занести (кудись); брати — забрати (з собою); лляти — залляти (щось водою, щоб погасити); скочити — заскочити (когось несподіванкою); бігти — забігти (кудись)).

Приклад приставлення за до прислівника в Слові о п. І. 1187 р.: С заранія в п'яток.

Забáвитися — забарітися, проволочки свій час довше ніж треба чи можна.

Ст. сл. мѣдлити; звідси ст. укр. мѣдлити.

Див. Лекс. 1596. 18: Медлю — забавляюся..

Суч. рос. мѣдлить. Походження ст. сл. мѣдлити не в'ясане.

Ст. сл. мѣшкати — (зволікати) залишилося в чеській мові *meškati* (зволікати), а в суч. польській мові тільки в слові *nie omieszkać*, що колись означало зробити щось без проволочки, а тепер означає „не занедбати”.

В укр. мові **з а б á в и т и с я** в значенні „забаритися” походить з п. *bawić się* — бавитися (розважатися); зволікати.

Укр. барітися. (Пор. **н е з а б á р о м** — негайно).

Укр. **з а б а р і т и с я** (спізнитися, проволочки час) також колись означало тільки бавитися, гратися, розважатися.

Старе наше слово **б а р и т и с я** в значенні бавитися (розважатися), гратися збереглося в деяких наших говорах. Напр., на Волині кажуть: „Дитина **б а в и т ь с я**”, і також „Дитина **б а р і т ь с я**” (бавиться, грається).

Зáбавка — рóзривка, рoзвáга. У переносному значенні: легка робота.

Лекс. 1596. 21б: Упражнение — зáбавка.

З á б а в к а також означає таку річ, якою діти забавляються (бавляться).

Слово **з а б а в к а** походить від забáвити, а це — від б á в и т и, значення якого в нас звузилося до няньчення: б а в и т и д и т и н у.

Походження слова б а в и т и (п. *bawić*, ч. *baviti*) не можна вважати за в'ясане.

Брюкнерове твердження, що воно, мовляв, походить від ст. сл. б ы т и (бути) не видається переконливим.

Про це свідчать такі слова, як ст. сл. и з - б а в и т и (визволити), укр. до-бáвити (додати; рос. на-бáвить), укр. роз-бáвити (розвести що водою чи іншою рідиною).

Заблудіти — збитися з дороги.

Корінь слова той самий, що й слова блуд; ст. сл. блудъ (bludъ); п. błąd.

Слово праслов'янське і праіндоевр. Пор. нім. blind — сліпий; англ. blunder — помилка; лит. blandas — сплячка.

Ст. сл. блудница означає продажню повію. Пор. євангельське „блудний син”.

В старих українських повір'ях, що збереглися по наші часи, блуд означає злу силу, яка чіпляється людини в дорозі, щоб збити її зо шляху. Звідси народній вираз „блуд чіпляється”.

„Заблудітися в трьох соснах” — помилятися в простих речах. Є багато казок про недоумків, а серед них і переказ про таких, що заблудилися в трьох соснах. Вираз із рос. оповідань про „пошехонців”.

Забобон — страх, що спричинений повір'ям мітологічного характеру. Старе слово було в нас суев'їріє; п. суч. przesąd. Слово з а б о б о н (і то тільки в множинній формі) засвідчене тільки в наших пізніших писаних пам'ятках.

Ворожками бавяться и забобоны чинять. Катих. 1645 рік, 91б.

Лекс. 1627. 213: Самоволная служба — забобоны.

Слово з а б о б о н у чехів збереглося в своїй первісній формі, цебто без приставленого з а -, а форма його в них тільки множинна: bobónki. У поляків воно збереглося в своїй пізнішій формі, цебто з приставленим за-, а наявне воно в них в однинній та множинній формах: zabóbon, zabobónu.

Чи забобон походить від нім. Foranz (страхопуд), чи від польського bo bo (страхопуд), чи може ні від одного, ні від другого, — це питання на яке однозгідної відповіді дослідників не маємо.

Забороло, арх. — оборонна стіна-огорожа укріпленої місцевості. Тому що з а - тут приставлене, ст. сл. пнем цього слова є б р а - (пор. чеське bradlo і п. brodło). Загально панує така думка, що слово походить від ст. сл. brati se (боротися). Ст. сл. забрало.

Слово о п. І. 1187 р.: Иныша бо градомъ забралы. 22.

Слово о п. І. 1187 р.: Ярославна рано плачетъ въ Путивлѣ на забралѣ.

Забрало — паркán, облáмок, стѣна. Лекс. 1627. 71.

Старе східньослов. **забороло** віддзеркалене в суч. рос. **забор** (огорожа).

В укр. мові слово **забороло** зберігається живим в поширеному значенні. Напр., говорять про **забороло** Європи, **забороло** (п. przedmurze) християнства і т. ін.

Заборона — наказ, яким не дозволяється робити чого.

Ст. сл. **възбраненіє**; п. zabronienie, zakaz; болг. забренене і серб. забрана; ч. zabrana, zárověd'; рос. воспре- щение.

Лекс. 1596. 6: **Возбраненіє** — **забороненіє**. **Возбраняю** — **забороняю**.

Ст. сл. **възбраненіє** від **възбранити**, а це від **бранити** — **боронити**.

Пор. фр. défendre — **боронити**, **обороняти**, **захищати** і також **забороняти** (лат. prohibere).

Забувати — не могли пригадати собі чого; це є ітератив (повторна форма) слова **забути**. Ст. сл. **забыти**; ітерат. **забывати**.

Слово о п. І. 1187 р.: **Забыв чти и живота**.

Слово це зложене: **за-** і **быть** — (бути), подібно, як і ст. сл. **добыть** (до-, **быть**) **добути** (значить: здобути); звідси ст. сл. **добыча** (Пор. укр. **здобич**, — слово, в якому віддзеркалюється старе **быти** — **бути**).

Бог **завжди** **будучій**. Катех. 1645 р. 4.

Завáда — щось зайве, що перешкоджає нам.

Ч. zaváda; п. zawada; б. прѣпънка (перепона); серб. препрека; рос. помеха.

Слово це в писаних пам'ятках ст.-церк.-слов. мови не засвідчене. Його немає в деяких слов. мовах, — напр., у мові російській. Слово це складене: **за-** — **вада**.

Слово **вада** в нас тепер визначає **хібу** (рос. недостаток). Напр., у нас кажуть: „Нема чоловіка без вади”. Це значить, що немає людини без **хиби**.

Вада — слово праслов. Його пень (**вад-**) виражає цю ж ідею (дисгармонії, конфлікту, суперечності) і в інших мовах — пор. ст.-церк.-слов. **вадити** — **обвину-**

вачувати), що й споріднені з ним пні в деяких мовах індоєвр. сім'ї; напр., староіндійське *vādas* — дискусія, суперечка; лит. *wałdas* — спір.

Від слова *з а в а д а* походить наше *з а в а ж а т и*. Дивись Лекс. 1627. 160: Шкоджу, заважajú.

З а в а ж а́ ю — перешка́джую. Лекс. 1627. 74.

Завда́ток, літ. — виплачена наперед частина суми грошей на рахунок пізнішої купівлі чого.

Вставне в у цьому слові появилoся на ґрунті східньоукр. говорів, — подібно, як і в слові хвороба. У західньоукр. говорах пні цих слів збереглися в своїх оригінальних (правдивих) ст. укр. формах: задаток, хороба. Слово *з а д а́ т о к* — загальнослов'янське, і воно складене: *з а + д а т и*.

У нас кажуть: „Добре слово стоїть за завдаток”.

Слово „завдаток” згодом набуло собі також і абстрактного значення.

Див. Катих. 1645 р. 47: Даль задáтокъ Духа в сердцахъ нашихъ.

Заверта́ти — повертати кого або що назад.

Слово о п. І. 1187 р.: Игорь плькы заворочает.

Ст. укр. *з а в о р о ч а т и* (пор. суч. рос. *з а в о р а ч и в а т ь*) у нашій суч. мові не збереглося.

Слово *з а в е р т а т и* складене: *з а + в е р т а т и*. Пень слова *в е р т а т и* (цебто *в е р -*) є видозміною пня *в о р -*; як це в слові *в о р о т а* (те, що вертється, обертається кругом своєї осі). *Ворота* — це брама (анг. *gate*).

Звідси в Сх. Укр. *в о р и н а* — тичка (жердка), що вживається для огорожі. (У Галичині *в о р і н н я* — жердки для огорожі).

Пень *в о р -* і його видозміна *в е р -* належать до ряду таких праслов'янських видозмін одного й того самого пня: **вор-* : **вер-* : **връ-* : **вра-* : **вро-*. Пор. укр. *в о р о т а*, *в о р - и н а*; укр. *в е р - т и т и*; *з а - в е р - т к а*; ст.-церк. — *з а в р ь - т ѣ т и* (завертати, закрутити); ст.-церк.-слов. *в р а т а* (ворота, брама); н. *wrota*.

Прасл. корінь **vor-* (ст.-церк.-слов. *в р а т а* походить з прасл. **vor-ta*) тотожній з пнем ст. лат. *vorti* (я обернув), що з ходом часу змінився на *verti*. Лат. *ve r - t e r e* означає обертати кругом.

Це значить, що історія нашого слова за вертати сягає праїндоевр. доби. У нас сім'я слів, що походять з кореня в о р - (та його видозміни в е р -) дуже велика: вóрота, воріна, поворóт, заворóт, вороття, колóвороток, переворóт, проворóний, вертáти, вертáтися, верціóх, веретéно, вертіти, вертітися, свёрло, поверnúти, повертáти, зверnúти, заверnúти, переверnúти. Неправильно кажуть „вертати” в тих випадках, коли треба казати „вертатися”.

Правдиве значення слова „вертати” можна вияснити таким прикладом: „Недужий почав вертáти (їжу назад)”, тобто, що він став блювати, вомітувати.

Замість „вертати домів” (так у говорах Галичини) правильно кажемо: вертатися додому.

Зáвжди — постійно, а „завше” — з польського *zawsze*.

Лекс. 1627. 190: Присно — зáвжды.

Лекс. 1596. 8: Вѣну — зáвжды.

Лекс. 1627 р. 35: „Всегда — зáвше”.

Лекс. 1627 р. 38: „Вѣну — всегда́, всѣгды, зáвжды, уставѣчне, въ вѣки”.

Алфавит 1626: „Зáвжди — всегда”. Крехів. Ап.: Завждь то чинил. 97.

З а в ж д и — слово складене: за (=занадто) + вжди (=постійно).

Слово в ж д и (яке в нашій мові вже з давніх-давен не вживається) — всеслов'янське. Пор. сучасне чеське *vždy* (завжди); старе польське *wždy, zawsze*; бол. *въжда*.

Старословянський (і праслов.) пень цього слова (вѣж-) праїндоевропейського походження. Він є праслов'янською видозміною того праїндоевроп. пня, що засвідчений (у різних своїх версіях) також і в інших мовах праїндоевр. сім'ї. Пор. лит. *visada* (завжди) і латвійське *visad*, в яких *vis* — віддзеркалює той самий праїндоевр. корінь, що також віддзеркалений в ст. сл. *въжд-*, який є пнем нашого слова *за-вжд-и*. Укр. народньо-розговірне *з á в с і д и*, що означає завжди, походить із ст. укр. *за-всегди*. Пор. ст. слов. *всегда*; рос. *всегда*; серб. *свагда*. У жодній іншій слов. мові, крім ст.-церк.-слов'янської, не має слова *присъно*, що означає вічно, завжди, а походить від ст.-церк.-слов. *присънь*, яке означає вічний. Ст.-

церк.-слов. перекладають у нас (у Богослужбових книгах) словом повсякчас.

Завідець, арх. — завісна (завидуща) людина.

Лекс. 1627. 45: Мокій — завидець.

Слово **завидець** (народньо-розг. завідько) походить з дієслова **завідувати** (зázдрити). Пор. у Т. Шевченка: „Не завидуй багатому”. У народн. приказці: „Багатому завідно, що в бідного голе тіло видно” [бо він обдертий].

Дієслово **завідувати** є ітеративом ст. сл. **завідѣти** (зázдрити), що є складеним: за + **видѣти** (видіти = бачити).

Пень ст. сл. **видѣти** — індоевропейський. Пор. лат. *videre* — видіти, бачити.

Завій — тюрбан, чалма. (Наголівне вбрання мусульманських мужчин).

Лекс. 1627 р. 422: Кіндар — завой, ківѣр, капелюх.

Завій — польське слово: *zawój*. Голову **обвивають**, а не „завивають”.

Завіса — заслона за Царськими Вратами, — полотняна на шнурах; гр. *Katapetasma*.

Це слово в укр. сучасній літерат. мові належить до церковної термінології: **завіса**. Поза сферою Церкви воно вже вважається за архаїзм. В укр. суч. мові його заступають словом **заслона**.

„Завіси” в нас — це пристрої, якими двері причеплені до одвірка.

Наше старе слово **завіса** (заслона) походить від ст. сл. **завѣса**. Пор. ст. сл. **завѣсити** — заслонити, напр., **завісити** (заслонити) вікно.

Ст. сл. **завѣсити** — слово складене: за + **вѣсити**. Слово це є в усіх слов'янських мовах, але віддзеркалення його пня (**вѣс-**) досі не знайшли в інших мовах індоевроп. сім'ї.

Завіт, церк. — „умова”; гр. *Diatheke*; лат. *Testamentum*.

Лексикон 1627 р. ст. 71: „Завіт — тестамент, то єст реч установлення, нарушеню не подлежая”.

Хоч в англійців Книги Старого й Нового Завітів звуться *Old Testament and New Testament* (з лат. *Testamentum*), але гр. *Diatheke* (коли йдеться про саму сут-

ність його біблійного значення) вони означають назвою Covenant (з лат. conventum: умова, договір, зговорення, домовлення). Це тому, що лат. слово testamentum означає тестамент (ст. сл. зав'щаніє), цебто перед смертну „останню волю” людини. Грецьке ж diatheke означає умову, договір, лат. conventum (звідси англ. біблійне Covenant), ст.-церк.-слов. завѣтъ, укр. арх. завіт. Поза сферою нашої церковної термінології старе наше слово завіт фігуративно вживається як синонім слів принцип, максима. Ст. укр. прикметник завітний поза сферою церковної термінології також уживається спільно з такими абстрактними словами, як: ідея, ідеал, душа, мрія, і означає: витужений, виплеканий, виношений в душі і т.д.

Завтра — на другий день.

Лекс. 1627. 275: Утрѣ — завтра.

Слово сучасне укр. літерат. **завтра** постало з двох слів: **за** і староукр. слова **утро** (ранок).

Стара укр. фраза „за утра” (пор. суч. укр. „за дня” =удень) стягнулася в одне слово — **за утра**, що згодом почало звучати **завтра**. Староукр. слово **утро** має свої відповідники в багатьох слов. мовах: болг. утро; рос. утро; серб. јутро; чеське jitra; п. jutro.

„Завтра”. — У ст.-церк.-слов. мові поруч „за утра” є „за устра”; в македонській мові наявне **застра**. У п. мові XV-XVII вв. іноді вживали слово **justrzejszy** замість **jutrzejszy**. Тому цей факт пов'язують з такими словами, як: лит. austi (світати), індійське usrā (світанок), гр. ouron (ранок) і т.д., Брюкнер (Sł. et. j. p.), робить такий висновок, що ст. сл. слово **утро** походить з прасл. **ustro**, якого історія своїм початком сягає в праіндоевр. добу.

Завтрак, арх. — сніданок.

Слово о п. I. 1187 р.: Избивая гуси и лебеди завтраку. 41.

Слово походить від ст. сл. **за утра**; звідси: **завтра**, а з цього **завтрак**, цебто враніше споживання харчу.

Завтрішній — той, що має бути завтра.

Лекс. 1627. 275: Заутрній — завтрѣшній (день).

Слово походить від суч. укр. **завтра**.

Див. **завтра**.

Завулок — вузька бічна вуличка, звичайно без виходу в кінці.

Лекс. 1627. 277: Халуга — улица, заплутя, заулок.

Дослівне значення: та доріжка між будівлями, що знаходиться за вулицею.

Основне питання щодо генези цього слова — це питання походження й першого значення ст. сл (і ст. укр.) слова *улиця*, до якого на укр. ґрунті додали протетичне *в*.

Твердження Брюкнера (яке досі ще не було піддане під сумнів), що ст. сл. *улиця* походить від слова „уль”, і спочатку означало *двері*, не можна вважати за об’основане ані фактами з мов індоєвр. сім’ї взагалі, ані даними з мов слов’янської групи зокрема.

Завулон, бібл. — д. євр. *Zevulun*. Кн. Буття 30.29 20: „І завагітніла Лея та й уродила Якову сина. І промовила Лея: „Обдарував мене Бог добрим подарунком, — цим разом замешкає (*jiz’beleni*) в мене мій чоловік, бо я породила йому шестеро синів”. І кликнула ймення йому Зевулун”. Д. євр. *Zevuāun* — мешкати.

Завше — завжди, слово це — польське: *zawsze*; стало як скорочення стягненого *za wszegdy*. (Ст. укр. було *з а в с е г д а*).

Ангелове на Небесах завше видят обличе Отца моего. Катих. 1645 р. 86.

О собѣ завше слова Христовы мовятъ. Катих. 1645 р. 766.

З а в ш е маєть быти. Катих. 1645 р. 45.

Иисус з а в ш е зъ Отцемъ былъ. Катих. 1645 р. 28.

Загадка — неясне окреслення кого-чого, що його назву пропонують даному слухачеві відгадати.

Лекс. 1627 р. 41: „Загадка, — трудное а хитрое питання”.

Лекс. 1596. 96: Загадка — трудное а хитрое пѣтанье.

Лекс. 1627. 187: Гаданіє, загадка.

Ст. сл. загадка; п. *zagadka*; ч. *záhada*, *rohádka*; б. гадка, гатанка; серб. *загонетка*.

Ст. сл. слово загадка складене: *за* + *гадка*; пень другого слова той самий, що й у ст. слов. *гадати*. Пень цього слова (*had-, gad-*) є наявний у всіх слов’ян. мовах.

Перше й основне значення укр. г а д а т и — думати; друге й другісне значення його — ворожити. Напр., „гадати на картах”. Хоч у польській мові *gadać* означає балакати, говорити, але п. *zagadka* свідчить, що в польській мові *gadać* колись також означало й гадати. А втім, у деяких польських говорах слово *gadka* й тепер означає думку.

У слові гадати пень *gad-*, гад-, праслов'янський. Його праіндоевр. походження віддзеркалене в деяких словах інших мов індоевр. сім'ї.

Пор. нім. *Gedanke* — думка; ст. нім. *gedan* — говорити (висловлювати думки); те саме й готське *githan*; лит. *žadėti* (з **gadeti*) — обіцяти.

Загальнообов'язковий — конечно обов'язковий для загалу, для всіх. Напр., загальнообов'язковий правопис.

Ті слова, що складаються з прислівника **загально** й прикметника, належать до найновіших надбань нашої мови; слів цього типу в нас уже багато: загальнолюдський, загальнозрозумілий, загальновізнаний, загальноприйнятий і т.д.

В Укр. Слов. Грінченка (1909 р.) немає складених слів цього типу.

Присл. **загально** поход. від прикм. **загальний**, а той — від іменника **загал**, який є укр. відповідником польського *ogół* (колись писали *ogół*). У російській мові немає відповідника нашого слова **загал**. На російське його перекладають словами: все, целость, общая сумма.

Походження нашого **загал** (якого в інших мовах немає) таке ж неясне, як і польського *ogół*.

Заглядати — дивитися крізь вікно, чи який отвір в нутро будинку.

Лекс. 1627. 188: Приницяю — заглядаяю. Приничу — заглядую.

У старо-церк.-слов'янських писаних пам'ятках (з X-XI вв.) це слово не засвідчене.

Болг. погледувам, гледам; серб. загледати; ч. *zahlédati*; п. *zaglądać*.

Слово **заглядати** складається з двох компонентів: **за** і **глядати**.

Ст. сл. глядѣти, глядати (*ględati*).

Ст. укр. г л я д а т и збереглося в укр. говорах.

В укр. мові літературній воно збереглося в складених словах, як ось: під-глядати, на-глядати, споглядати, в-глядати, по-глядати (звідси по-гляд), з-глядатися.

Із староукр. глядіти (дивитися) зберігся імператив: „Гляди ж!” („Дивися ж!”) — у значенні: Уважай же!

Слово глядіти тепер означає шукати. У цьому слові ст. сл. (і прасл.) пень *glę-* — (в укр. вимові гля-) віддзеркалений в словах деяких інших мов індоевроп. сім'ї. Пор. латв. *glenst, glendēt* (бачити, шукати); ірланд. *inglennant* — глядячий (шукаючий) слідів.

В укр. народн. мові глядіти також означає пильнувати, доглядати; напр., глядіти дитину.

ЗАГС — „Запись Актов Гражданского Состояния”. (Згідно з російською вимовою, читається ЗАГС). Це назва советської установи, в якій записують новонароджених дітей і шлюби. По-українському цю російську назву переклали так: „Запис Актів Горожанського Стану”.

Задёржувати — затримувати.

Лекс. 1627. 442: Задёржуючий воды.

Ст. сл. задръжати (його ітератив не засвідчений у пам'ятках); болг. задръжават; серб. задржавати; рос. задерживать; ч. *zadrževati*; п. *zatrzymować*.

Ст. сл. задръжати складене: за + дръжати. Видозміни пня ст. сл. дръжати виражені в тих відповідниках цього слова, що наявні в суч. слов. мовах, включно з польською, пор. п. *dierżeć*. (Слово *dzierżyć*, яке цитує М. Фасмер (*Rusisches Etymologisches Wörterbuch*) — неправильне).

Уже саме те, що це слово з прачасів існує в усіх слов'янських мовах, дозволяє думати (за принципом самозрозумілості), що ст. сл. дръжати походить з праїндоевр. пня. Конкретно за це, мабуть, може говорити зендське (авестське) *dražaitē* (держить); може й ще гр. *brassomai* (хватаю, обіймаю). Але дослідники нагромадили таки за багато таких слів, в яких вони готові бачити індоевроп. „прообраз” пня ст. сл. дръжати, — напр., лат. *tortis* (сильний), лит. *diržas* (ремінь) і т.д., не враховуючи такої можливості, що між ними певно є такі слова, що їхні пні є омонімами, не синонімами.

Зад, -у — те місце, що протилежне передові (фронтіві). Слово це, наявне в усіх слов. мовах, є словянським твором — прасловом.

Ст. сл. задъ, задь.

Структура слова *зад* очевидна; воно складається з прийменника *за* та суфікса *-д*. (ст. слов. *-дъ*). Таким самим способом (за допомогою ст. сл. суфікса *-дъ*) по-стали з прийменників такі ст. слов. слова: *за-дъ*, *по-дъ* (під) *с-по-дъ* (спід), *на-дъ*. Загальноприйнятий погляд, що в цих словах суфіксъ — *дъ* є „свояком” гр. суфікса *-don* (напр., у гр. слові *endon: en-don* — всередину (в нутро), не каже нам, яка ідея становила собою значення того ст. сл. *дъ*. А суфікс цей певно був колись самостійним словом, що визначало одне з понять про простір, як ось, напр., у ст. сл. *сьде*; *сь-де* (що означає: ось де), *тудъ* (*tōdē*); і т.п. Пор. укр. *ось-де*, *он-де*, *сю-ди*, *ку-ди*, *ту-ди*.

Старе наше слово *задниця* (від слова *зад*) означало спадщину.

Ось приклад з „Руської Правди” Володимира Мономаха:

Аще оумреть смердъ, то задниця князю. „Церковний устав” Володимира: Братья или дѣти тяжются о задницю.

Ст. укр. *зadъничникъ* означало наслідника, спадкоємця.

З цим старим значенням слова „*задниця*” пов'язане й старе значення прикметника *задній*. (Ст. слов. *zadънь*).

Див. Слово о п. І. 1187 р.: *Заднюю славу сами подѣлимъ. 27.*

Слово *задок* (здрібніла форма слова *зад*) аж до XV-го в. образно вживалося для визначення сукупності всіх прикмет персональності. І так, фраза „*za swe zadki*” в поляків колись означала (в Біблії): „за самих себе”. Але вже 1500-го року в поляків появилася фраза „*zadek albo żyć*”, в якій *zadek* (*задок*) означає „шкурні інтереси” людини.

А далі вже появилася слово *zadziec* — *задок* у значенні *posladek mięsa*, цебто *послед* (найгірша частина) м'яса.

Слово *зад*, а також його видозміни (*задниця*, *задок*) почали набирати вульгарного значення.

Див. народній приклад цього в Номиса, УП: „Голова — кість, а *зад*, вибачте — м'ясо. В голову цілують, а в *зад* б'ють”.

Результатом пересунення слів за д, за д н и ц я, за д о к у сферу вульгарних слів у нас стало створення слова за д к у в а т и, що основане на звичаї (який прийшов до Європи зо Сходу) йти задом наперед, коли „нижча” (соціально) особа відходила від кого „старшого” („вижчого”), соціальним станом.

Також у пейоративному (гіршому) значенні вжите слово за д н і й в таких висловах: „За д н і м ч и с л о м з р о б и т и” (цебто підписати чи зробити що несвоечасно). „За д н і м и х о д а м и х о д и т и” (ходити потаємно з нечистими замірами); „за д н і д у м к и” (скриті, підступні заміри).

За́для — для, в ім'я чого, арх. р а д и к о г о — ч о г о.

Уживання ж слова за д л я в значенні ч е р е з — це польський вплив. Пор. у Рудовича. 16: „Зненавиділи Йосифа задля снів”. (Повинно бути: ч е р е з с н и”).

За́єдно, місц. — 1. разом; 2. постійно.

Слово „за́єдно” не літературне. У Галичині його часом (але рідко) вживають замість слів р а з о м, с п і л ь н о, в к у п і. На Наддніпрянщині (головно на Харківщині) його деколи вживають замість слова п о с т і й н о, з а в ж д и.

За́єць — мала, сірошерстна тваринка з сім'ї боязливих. Лат. *cuniculus*.

Ст. сл. заяць (я — носове: *zaięć*); ст. укр. заяць.

Слово всеслов'янське і праслов'янське: п. *zajac*, ч. *zajíc* і т.д. Корінь його — праіндоевр. Пор. латв. *zakjís*, лит. *zuikis*, пруське *zasins*. Праіндоевр. значення цього слова: с к а к у н.

Зажива́ти, арх. — 1. уживати; 2. споживати; 3. зазнавати.

„Доброи мысли заживаю”. Лекс. 1627 р. 7.

Сакраментовъ зажива́еть. Катих. 1645 р. 44б.

Лекс. 1627. 235: Добродѣйства заживаю.

„Добродѣств заживаючи”. Лекс. 1627 р. Передм.

З а ж и в а́ ю ч и знак Єго в Церквѣ. Катих. 1645 р. 25б.

„Заживати” в значеннях зазнавати (напр., „зазнавати щастя”), вживати й споживати — це полонізм (з польського *zażywać*), що є імперативом слова *zażyć*: *za-żyć*.

Див. ж и т и.

Слово *з а ж и в а́ т и* в українській мові означає гоїтися (про рану: „рана заживає”, цебто гоїться).

За́здрість — за́висть.

А што умѣешъ, другого без за́здности научай. Катих. 1645 р. 80.

Лекс. 1627. 207. Зависть, за́здность, нависть.

Слово без вставного д: „За́зрост ущипливая”. Лекс. 1627 р. Передм.

Слово *з а з д р і с т ь* поход. від ст. укр. *з а з д р і т и*. Початкове значення його те саме, що й слова *з а в и д і т и*, а це значить: побачити, завважити, запримітити. Це первісне й перше значення його збереглося в нас і досі.

„За́здріла (побачила) роззяву на порозі”. („Основа”, березень 1861 р.).

„За́здріла (побачила), що в дворі багато людей”. (З Константиноградщини. Грінч. СУМ). З Буковини — „Вони судять, як нас видять, не *з а з д р і в ш и* (не заглянувши) в груди”. (Федькович. Твори, II. 1862).

Наше слово *з а́ з д р и т и* походить із ст. укр. *з а з р і т и*, а це із ст. сл. *з а з р ь т и*, яке спочатку означало споглядати з-заду (за зр'їти); потім стало означати „дивитися зле”, споглядати з-під лоба; вкінці набрало значення завидувати — звідси *з а з д р и т и*, *з а з д р і с т ь*.

Ясно, що сталося це за схожістю до мутації значення ст. сл. слова *з а в и д ь т и* (за вид'їти: видіти з-заду, видіти зле, видіти з-під лоба), яке вкінці почало означати почуття ненависті до того, хто щасливий; зн. почуття *з а в и с т і* (від завидувати), цебто почуття *з а з д р о с т і*.

Пор. ч. *zazřiti, zazirati* — завидувати, заздрити; пол. *zazdrościć* — заздрити, завидувати; *zazdrość, zawiść* — заздрість, зависть.

Пень ст. слов. слова *з р ь т и* — праіндоевр., і його початкове значення пізнавати кого-що в ясності (тоді, коли видно).

Пор. лит. *žerėti* — сіяти, сяяти; албанське *zjar* — вогонь, світло.

З пнем ст. сл. слова *з р ь т и* в нас є багато слів: *з а з (д) р і т и*, *з а з (д) р и т и*, *з а з (д) р і с н и й*, *з а з (д) р і с т ь*, *з а з (д) р і с н о*, *зір*, ст. укр. *з е р - к а л о* (суч. дзеркало), *з о р - о в и й*, *п о - зір*, *з а - з и р а т и*, *п р о - з о р и й*, *п р о - зірка*, *д а л е к о - з о р и й*, *з о́ р и т и* (поет.: дивитися, оглядати зором), *п і д о - з р і в а т и*,

під-зирати, по-зирати, зиркати, зрячий, не-зрячий, зиркатий (народне: з великими очима), зіниця (із зрі-ниця) і т. ін.

Заїдки — кінцева страва, десерт.

Див. їсти.

Зайцем їхати — потягом їхати без квитка (білета), і все боятися, як заїдеш, бо можуть тебе викрити й покарати.

Закаблук, див. ка блук.

Заказувати, арх. — забороняти. „Заказувати” в значенні забороняти — це польське слово: *zakazywać*; *zákaz* — заборона.

Лекс. 1596. 136: Запрѣщаю — загрожую, заказую.

Укр. за ка́зувати означає замовляти. Напр. „шити одяг на заказ” (на замовлення).

Закалювати, арх. — гартувати.

Слово о п. I. 1187 р.: Ваю храбрая сердца въ буести закалена. 26.

Ст. укр. за ка л е н и й (у Слові о п. I.) походить від ст. укр. за ка л и т и від ка л и т и (ст. сл. ка л и т и — робити що твердим).

Слово це є в усіх слов'янських мовах, і воно найбільше вживається в відношенні до заліза: ст. сл. ка л и т и же л ѣ з о; ч. *kaliti železo*.

У нас це слово вже давно заступили словом г а р т у в а т и (залізо), що походить з польського *hartować*, а це останнє — з нім. *härten* — робити твердим (пор. англ. *hard* (нім. *hart*) — твердий).

Здогад, що слово ка л и т и є праіндоевр. походження підказується фактом його наявності в слов. мовах у далекому минулому й у більшості слов. мов нашого часу.

Але чи пень ст. сл. слова ка л и т и той самий, що в словах за ка́лець (глевкий шар під шкіркою того хліба, що добре не випечений), калюх (укр. народ-розг. шлунок, вихідна кишка) і кал (пор. назву міста Каліш і Калуга та ріки Калка), — це питання. Відповідь на нього годі умотивувати.

Те саме можна сказати й про питання, чи індоевр. походження ст. сл. ка л и т и віддзеркалене в пнях таких слів, як лат. *callēre* (бути твердошкірим) і гр. *kélevs* (го-

рючий). Між тими мовознавцями, які не наслідують Мік-лошіча, що відмовився вивиснювати походження цього слова (див. F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Відень 1886), і намагаються таки розв'язати цю проблему, немає єдності в відповідях на це питання.

Закам'рки — прибудівки при коморі; пізніше й другіше значення цього слова: закап'елки.

Див. ко м о р а та за ка п е л к и.

Закам'янілий — заціпенілий, немов камінь.

У переносному значенні — безсердечний (людина з „закам'янілим серцем”).

Лекс. 1596. 126: Жесток — твердый, закам'яньлый. Жестокосердый — закам'яньлого сердца.

Заки, нар. — поки; до того часу, коли... Це старе наше слово, що колись було в нас у загальному вжитку по всій Україні, фігурує в нашій літературі ХІХ-го століття як слово літературне (у творах Марка Вовчка, Метлинського й ін.). Тепер воно (як і слово доки) є тільки в народньому вжитку (більше на західньоукр. землях, як землях східньоукр., де переважає слово п'оки), але в сучасній нашій літературній мові вже вживають тільки його синонім: слово п'оки.

Слово заки було створене за таким самим принципом, як і слова поки й доки: за-ки, до-ки, по-ки.

Синонімом нашого заки (за-ки) у польській мові є слово *zapim* (za-nim). Пор. укр. діял. в Галичині: нім.

Його вживання в строго-логічній структурі речення можна ілюструвати ось хоч би таким реченням: Я не буду ходити доти, поки не одужаю.

Закипіти — бути нагрітим до температури кипіння; бути завареним.

Лекс. 438: Мясо укип'ит.

Слово закипіти походить від укр. кипіти, а це — від ст. сл. кипѣти, що в своїх різних місцевих формах збереглося в усіх слов. мовах. Пень ст. сл. слова кипѣти праслов'янський і праіндоевропейський. Він визначає поєднане з булькотінням хвилювання рідини, а за це говорить, напр., санскритське *kūr-yati* — він хвилюється, гнівається, кипить; лит. *kurūti* — сопіти, тяжко дихати.

Зáклад — устанóва.

Лекс. 1627. 158: Зáклад.

З а к л а д слово польське: *základ*. Походить воно від п. *zakładać*; це знач. засновувати що, устанавляти).

В СССР російське означення „висшее учебное заведение” абрєвіатурно називається „вуз”. Щоб до цієї російської абрєвіатури „допасувати” й український відповідник, замість укр. у с т а н о в а послужилися польським з á к л а д, і вийшло: „вищий науковий з а к л а д”, — отже також... „вуз”.

Закладáти — 1. класти що за що (напр., заложити руки за спину); 2. класти (під майбутні стіни) підвали, чи „наріжний камінь” під будову хати (і з цього походить тільки один іменник: „закладщина”); 3. затуляти чим отвір (напр., закладати вікно соломою, щоб не було зимно взимі). З цього останнього постав фігуративний вислів: „у вухах позакладало” (це зн.: звук не доходить так, немов би вуха чим заложені).

Слово о п. I. 1187 р. Уши закладаше.

З а к л а д а т и — ітератив від з а к л а с т и, а це — від з а + к л а с т и; ст. сл. за + к л а с т и. Від ст. сл. з а к л а с т и походить ст. сл. з а к л á д ъ, а воно означає не установу, а все те, що дають вірителеві (кредиторові) як запоруку при позичанні грошей. Звідси з а к л а д н á. Напр. кажуть: Дати землю під закладnú. (Волинь, Крем'янецьчина).

Заклинáти — 1. зачаровувати „магічним” способом; 2. звершувати акт екзорцизму; 3. благати.

Лекс. 1596. 21: Обавáю — заклинаю ужá или гáдину. Обаваніє — заклинáньє. Обаяник, обавáтел — заклінач.

Лекс. 1596. а: Бáлий — заклінач, чаровник.

З а к л и н á т и — ітератив (форма повторності) дієслова з а к л я с т и (за + к л я с т и).

Слово клясти в нас тепер означає лаятися. Пор. народне: „Він клене його на чому світ стоїть”.

Ст. сл. кляти (в оригіналі читати: *kļeti*) означає клясти, проклинати; кляти ся (*kļeti sę*) — клястися, присягати (ся), присягати; клятва (*kļetva*) — присяга. Слово це загальнослов'янське і, треба думати з індоевр. пнем. Але в інших мовах праїндоевр. сім'ї не можна знайти таких слів, про які можна б напевно сказати, що їхні пні

віддзеркалюють собою пень ст. сл. кляти (ся) й клятва. Як видно, варіанти, на які розщепився невідомий нам праіндоевр. пень цього слова, на протязі довгих років своїми формами відійшли один від одного так, що тепер ледве чи можливо пізнати генетичну спільність між ними.

Цього роду фактів дуже багато в мовах праіндоевр. сім'ї.

Заколотник — ворохобник, суспільний кирітник.

„Мятежник — бунтовник, колотник”. Лекс. 1627. 126.

Лекс. 1627. 227: Тръвожачій, колотнік.

Лекс. 1627. 246: Смущаю — заколочую.

Лекс. 1627. 316: Волнѣніе — волн валеньє. Образнѣ — заколоченья.

Закóлювати — заколоти яку тварину чи тварини час до часу. У деяких релігіях перед Н. Хр. був обряд (ритуал) заколювання принесених у жертву (офіру) тварин.

Лекс. 1596. 30: Офѣру заколюють.

„Заколювати” — ітератив дієслова **заколотити**: за-колотити.

Ст. сл. клати; ч. klati; п. klóć; рос. колоть; праслов. *kolti; лит. kalti, гр. kláo — ломлю.

Закóн — та суспільна норма поведінки, що є обов'язковою в даному суспільстві взагалі, чи в даній сфері його життя зокрема, і вона втримується силою (напр., силою держави).

Лекс. 1627. 166, 175: Зáкон.

Лекс. 1596. 14: Закóн — право.

Лекс. 1627. 73: Зáкон — право, заповѣдь або устави.

Там таки, 189: Зáкон пріяша.

Наголос у цьому слові в старшій пам'ятці відрізняється від наголосу в пізнішій пам'ятці: Лекс. 1596 р. закóн (так у сучасній укр. народн. і літер. мові), а в Лекс. 1627 р. зáкон. Цей другий наголос — польський.

Слово це — загальнослов'янське. Ст. сл. слово законъ складене: за + конъ; а його первісне значення було за ко́ну, цебто за [в] початку. У праслов. мові *kop- вживалося для визначення обидвох протилежних кінців предмета, — цебто для визначення того кінця, що його тепер називаємо початком, і протилежного кінця, який і досі називаємо кінцем. Пор. ст. сл. (і прасл.) слово **искони** (ис - кони, від изъ кони) означає спочатку. І

той самий корінь (кон-) є в ст. сл. слові коньць — кінець. Пор. сучасне сербське: „од кона до кона” — від початку до кінця. Корінь цього слова індоевр. Пор. лат. contra (con-tra: протилежний кінець; протилежна точка); гр. kontos (kon-tos) — жердка з гострим кінцем, спис.

Закон, бібл. — див. Тора.

Законник, арх. — чернець, монах; ст. сл. законникъ — 1. той хто знає „з а к о н” — тобто закони релігії; 2. чернець.

Лекс. 1596. 14: Законник: перестрѣгаючий права, чернець.

В укр. церковних пам'ятках XV-XVI-го вв. Українську Церкву називали Церквою „закону грецького”. Також і в поляків слово zakon визначало релігію. У чехів zákon і досі означає релігію.

Закхей, бібл. — ч. ім'я; означає: оправданий у суді, справедливий, праведний.

Лекс. 1627 р. 404: усправедливляючий.

Ст. сл. біблійне ім'я Закхей прийшло до слов'ян (разом з Біблією) від греків, які взяли його з ст. єврейської мови, що взяла його з мови арамейської. По-арамейському воно звучить Zakkaĵ (оправданий у суді).

Залья — велике приміщення для зборів, бенкетів, театральних вистав і т. п. імпрез.

На Сх. Укр. прийнялося було з російської мови слово „зал”, що походить з нім. Saal (чит. заль). На Зах. Укр. с а л я з польського s a l a, а це з фр. salle (чит. саль). Компроміс східньоукр. з а л і західньоукр. с а л я дав наше літер. з а л я.

Лекс. 1627 р. 38: „Всходница — сая”.

Там таки. 259: Трикрóвник — гора на третем пярѣ — сая.

Залéжати — 1. бути залежним від кого-чого; 2. безособове з а л е ж и т ь визначає надавання ваги (значення) кому-чому.

В котором имени (Исус) збавене людское залежит. Катих. 1645 р. 156.

1. Слово з а л е ж а т и в значенні бути залежним від кого-чого в нас зацепилося з польського zależeć (od kogo, czego). У жодних інших слов'янських мовах, крім мо-

ви польської, немає слова з алéжати в значенні бути залежним. Польське *zależęć* є відповідником серб. *zavисити*, болг. *висити*, *зависеть*, чеського *záviseti*. В укр. мові з алéжати означає: довести яку частину тіла до стану стёрпнення; натерти собі рану на тілі через довге лежання. Залéжав собі ногу (=нога стерпла). Залéжжав собі бік (=бік болить).

2. Безособове вживання слова з алéжить: мені (йому, їй, вам, їм) на кому, або на чому залежить, — пох. з п. *mnie zależy (na nim)*.

В укр. народн. мові кажуть: мені завісить на... (ньому, ній, них, вас і т.д.). Див. Грінч. СУМ.

У тих укр. пам'ятках, що були написані тоді, коли Україна ще не була зайнята Польщею, слова з алéжати в значенні бути залежним у нас не було. Появилось воно в нас тоді, коли Україну включили в державні межі історичної Польщі. І так, це слово появилось, напр., у Словнику Беринди 1627 р.

Польське *zależęć* слово складене: *za + ležeć* — за + лежати.

Укр. лежати; ст. сл. лежати; серб. лежати; рос. лежать; чеське *ležeti*.

Ст. сл. пень *леж-*, в якому ж походить з прасл. і праіндоевр. *g (r)*, праіндоевр. пор. гр. *lego (=lecho)* — лягати, лат. *lectus* — ліжка (від *lego*); лит. *palegis (paleg-is)* — пологи; нім. *liegen* — лежати.

Залиця́тися — кокетувати кого.

Слово це початково визначало тільки хвалитися, похвалятися. Таке значення добре передає нам Крехівський Апостол 1560-х років, бо ц.-слов. „хвалитися” перекладає через „залецятися”: Хто ся залецаєт (ц.-сл. „хвалійся”), не бываєт похвалєн, але тот, которого Пан залецаєт (ц.-сл. „восхваляєть”) 391. Його початкове значення живе ще й до нашого часу. Так, Словник Б. Грінченка подає такі приклади: Хлопці залицялись бити мене (Уманщина); Через тебе, вражий сину, мене мати била, — не била. не била, залицялась бити (Поділля). Тут добре видно стародавнє значення, але Грінченко не зрозумів його. Пізніше, з первісного значення постало нове: женихатися, рос. ухаживать, і це друге значення потрохи випирає перше: Не ходи, не люби, не залицяйся. Чуб. III. 144. Не до козацького залицяння було убогому бурлаці. „Хата” 159.

За винятком населення Східнього Поділля, населення західньоукр. земель не має слова *залиця́тися* ані в своїх говорах, ані в фольклорі. Але й на Сх. Поділлі це слово вживається в іншому значенні, не в значенні женихатися чи (в другісному значенні) підлабу́знюватися. На Волині народня мова не знає слова *залиця́тися*. Там кажуть: „Парубок бігає за дівчиною”.

Слово це в укр. народній мові прищепилося на Сх. Україні. А по всіх укр. землях воно появилoся тільки в нашій книжній мові XVI-го в., коли Україна була вже в державних границях Польщі.

Це слово (якого в інших слов. мовах, крім польської й української мов, немає) дуже поширене в польській мові: *zalecać, zalecać się, zalecanki, zaloty* (пор. полонізм в укр. мові: „зальоти”), *polecać* (поручати).

Твердження Брюкнера (*Sł. et. jęz. pol.*), що це слово походить від ст. сл. *лѣтъ естъ* (вільно кому що чинити), *лѣтъба* (дозвіл) таке ж необосноване, як і погляд тих, що пов'язують це слово зо ст. сл. *летѣти, лѣтати*. У жодній мові давніх слов'ян цього слова не було.

Слово це очевидно є спольщеною формою нім. *letzen* *о б і й м а т и* кого під час розлуки; обіймати кого взагалі.

Залізо — рід металю, з якого роблять усі загально-вживані знаряддя. Стороукр. *желізо*; ст. сл. *желѣзо*, болг. *желѣзо*, серб. *железо*; ч. *železo*; п. *żelazo*.

Прізвище Преподобного Іова Почаївського (він був родом з Галичини) було *Желізо́*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Опуташа въ путини желѣзны. 24. Там таки: Отъ желѣзныхъ плъковъ. 22.*

Коли староукр. літерат. *желізо* перемінилося в укр. народне *залізо*, — невідомо. Але в укр. літературі XIX-го в. вже тільки *залізо*. (Пор. у Куліша, „Ч.Р.”: *залізо залізне, залізний*).

„**Залізна заслона**” — так 1946-го року на території Коледжа Вестмінстеру в Фолтон, Мізурі, прем'єр-міністр Британії, Вінстон Черчіль, виголосив сильну промову, в якій він перший назвав советський кордон „Залізною заслоною”. Цебто ССРСР закрився від усього світу „Залізною Заслоною”.

Зальман — евр. чол. ім'я; євреї вимовляють його так за зразком нім. *Zalmen*. В Україні жида вимовляли

його незгідно з їхньою літерат. вимовою: Зельман. Від них похопили вимову й українці.

Нім. *Zalmen* походить від староевр. *šelomoñ*; звідси наше біблійне „Соломон”.

„Замакітрилась голова” — стала порожня, як макітра, затуманилася. Див. п а м о р о к а.

Заматеріти — стати матір'ю; друге значення (що стало пізніше) — постаріти, цебто дожити до віку материнства.

Ст. слов. заматерѣти, заматорѣти.

Остр. Єв. 1056 р. Луки 1. 7, 18, 2. 36: Заматерѣвши въ дньяхъ мѣнозѣхъ.

Зáмах стáну — державний переворот, шляхом якого провідники політичної опозиції повалюють існуючу владу, і проголошують свою владу.

„Замах стану” — з польського „*zamach stanu*”, що є калькою (перебиткою, дослівним перекладом) франц. *coup d'état* — державний переворот: *coup* — удар; *état* — держава.

У польському тут неправильно перекладене фр. слово *état* словом *stan*; адже ж фр. *état* в цьому випадку означає д е р ж а в у.

Замельдува́ти, місц. — офіційно донести владі про що. Слово це вживається тільки в Зах. Укр. — з п. *zameldować*, а це з нім. *melden* — повідомити.

Замика́ти — 1. закрити те, що було відкритим, 2. забезпечувати закриті двері чи браму таким пристроєм, щоб не можна було відкрити (відчинити) без ключа.

(У говорах Галичини загально збереглося староукр. *запѣрти* — замкнути. Рідким воно є на Сх. Укр.).

З а м и к а т и із „за микати”. Староукр. *мікати* збереглося живим в суч. укр. народній мові, але тільки в сфері хліборобства. Напр.: „сіно м и к а т и” (висмикувати із стирти чи „скирти” сіна); „солому микати” (висмикувати солому з озереда чи „ожереда”). Слово ж *микатися* (до чого) означає те саме, що й польське *wtrącas się*, а звідси укр. *в т р у ч а т и с я*.

Ст. сл. *замъкнути* (*zamъknouti*) — укр. замкнути — складене: за + мкнути.

Саме староукр. слово *мкнути* (ітеративом якого є слово *мікати*) в нас не збереглося, але воно залиши-

лося живим в ужитку з приставленими до нього прийменниками: за-мкнути, віді-мкнути, зі-мкнути, розі-мкнути; напр., „розімкнути руки”.

Замкнути — це стягнути до купи кінці чого.

„З а м к н у т и рахунки” — закрити числення.

З а м о к — це прилад для такого забезпечення чого закритого (напр., дверей), щоб не можна було відкрити без ключа. Ст. сл. замъкъ; п. zamek, рос. замо́к.

З а м о к — фортеця; звідси в нас старі назви місцевостей: „Замок”, „Замчище”, „Зазамська вулиця” і т. ін.

Ст. слов. і староукр. назвою фортеці (за́мку) було слово острогъ.

Другісне значення слова з а м к н у т и — ув’язнити, арештувати.

Лекс. 1596. 136: Заключаю — замыкаю. Заклученіе — замкнѣнье.

Слово „острог” (в’язниця), яке вже вийшло в нас з ужитку, також уживалося в другісному значенні: тюрма, — ст. укр. темниця; ст. сл. тьмьница.

Корінь ст. сл. мъкнути (mъknōti) безумовно прасл. і праїндоевр. Пор. полабське: zâmaknot (замкнути).

Замілування — любов до чого, нахил до чого.

Лекс. 1596. 256: Ревніе — миловання. Ревную — милую.

Замілування — з польського mieć zamiłowanie do (czego), а це є дослівним перекладом з нім. Vorliebe haben für.

Za-miłowanie: за-милування. Укр. м и л у в а т и (любити, бути ласкавим); ст. сл. миловати; серб. миловати; рос. миловать; п. miłować.

Пень слова праслов. і праїндоевр.; пор. лит. mīlas — милій; mylėti — милувати, любити.

З а м і ж — за́муж; виходити з а м у ж із староукр. виходити „за муж”, цебто виходити за мужа (= за мужчину); із ст. сл. за мужь (чит. за mожь); р. замуж; п. zamaż.

„З а м і ж” — результат перекирчення ст. укр. народнього й літерат. „замуж” на „заміж”.

Слово „заміж” походить з говірок деяких областей Сх. України. Над звуком у в цьому слові зроблено насильство проти законів укр. звучні (фонетики). Ці закони не дозволяють змінити у на і.

Західньоукр. говори не допустили до себе цього перекручення („між”).

Але й у говорах центральних земель України збереглося це слово в своїй природній, правильній формі: „замуж”. І коли Марко Вовчок внесла в нашу літературну мову слово „заміж” з говірок Харківщини, то Олена Пчілка (з околиць Борзни) у своїх творах уживала слово „зámуж”.

Див. „Руська Правда” XII-го в.: Отдавать го за моюжъя братья.

Пор. Лекс. 1627. 169: Посагаю — зámуж иду.

(Про „муж” — „між” див. Т. Ільїн, „Рідна мова”, 1933, ч. 4).

Муж із ст. сл. mužь, в якому прасл. *o* походить з праіндоевроп. **on-* і **an-*. Пор. нім. Mann (муж); англ. man; санскр. mánuṣ (муж).

Замість — на місці чого; англ. instead of.

Укр. з а м і с т ь, п. zamiast; рос. вместо (ст. сл. въ мѣсто); болг. вмѣсто; серб. у место, на место, место; ч. místo, na místě.

Подорож ігумена Данила XII в.: И закла овень за Исака мѣсто.

Іпатський Літопис: „в себе мѣсто” (замість себе; рос. вместо себя).

Замішання — замішка, безладдя (народне „безголов’я”, „безголовля”), хаос.

Ст. сл. сьмятеніє; рос. замешательство, смятение; ч. zmatek.

Лекс. 1627. 448: Раав — замѣшанье чинячая.

„Замішання” походить з п. zamieszanie. По-укр. правильно: з а м і ш к а.

Ст. сл. мѣсити (місити), мѣшати (мішати).

Корінь цих ст. сл. слів праслов’янський та праіндоевр. Пор. лит. maiszýti; латв. maisīt (мішати); гр. misgo і лат. misceo (мішаю) — звідси mixtura; нім. mischen (мішати).

„Зámки повітряні будувати” — мріяти про нездійснене. Вираз узятий з творів Блаж. Августина (354-430).

Замовляти — 1. мовою виганяти недугу (про знахарювання), а звідси фігуративне: „замовляти зуби” — словами відвертати чию увагу від чого (див. Номис, УП.:

„Та не замовляйте зуби, — не болять!”. У Б. Грінченка, Етнографіческія матеріялы: „Кров замовляти” (лікувати кров силою „замовляння”).

У знахарстві слово заговóрювати вживали раніше перед словом замовляти. У Галичині й досі тільки слово заговóрювати вживається в цій функції. І тому там кажуть „заговóрювати зуби” (кому) — відвертати увагу чию від чого.

На Сх. Укр. обидва ці слова вживаються як однозначні. Напр., у П. Чубинського (Труды) з укр. фольклору: „Запікайся кров, заговóрюйся кров, — замовляю тебе!”

2. **Замовляти** — давати кому що (яку річ) робити на за́каз.

Слова замовляти в цьому другому значенні українська народня мова не знає, і тому в цьому сенсі воно не подане в Словнику Грінченка.

Слово замовляти в значенні „давати кому що робити на заказ” — це модерний неологізм в українській літературній мові. І коли воно вже де проникло в народні маси, то сталося це під впливом школи, преси й інтелігенції. А куди воно ще не проникло (напр., Полісся, великі простори Волині і ін.), там далі вживають архаїзм за́каз.

Див. ка́зати.

Замовляти — ітератив від замóвити (п. zamawiać, zamówić); а в інших слов. мовах в значенні „робити за́каз” вони не вживаються. Слово це складене: за-мовити.

Дієслово це в староукр. мові звучало молвити, а староукр. молва (від ст. сл. мльва) — це тепер „мова”.

Удавніну, коли слова говорити (звідси розговірний) й ка́зати вже вживалися в такому самому значенні, в якому вживаються тепер, староукр. молвити означало не говорити, а „пускати поголоски”; молва ж означала не мову, а поголоску. Отож слово мова (староукр. языкъ) та мовити (і розмовляти), в такому значенні, в якому ми їх уживаємо тепер, є відносно молодими словами.

Замóжний — той, хто живе в достатках (народне „маючий”); англ. well-to-do — хто живе значно краще

за вбогого (бідного), але не так аж добре як живе *gich* (багатий). У цьому складеному слові головний компонент (слово *можний*) походить від *могти* (ст.-церк.-слов. *мошти*), що ведеться з праслов. **mogti*, — пень якого (**mog-*) походить з праіндоевр. доби. Пор. нім. *mögen* — *могти*; гр. *magos* — *могутній* своєю надприродньою силою особи; чародій; лат. *magnus* — *великий*.

Первісне значення слова *можний*: *сильний*. Звідки польське *wielmożny* (*знатий*) — той, хто *wiele może* (багато може) — має багато сили.

Зáмок, див. *замикáти*.

Занедба́ти — перестати цікавитися чим; припинити піклування чим.

Ст. сл. *прѣнебрѣгати* (від *прѣнебрѣшти*); болг. *прѣзираю*; серб. *пренебрегавати*, *презирати*; рос. *пренебрегать*, *презирать*, п. *zaniedbywać*, *lekceważyć*; ч. *zanedbávati*.

Лекс. 1627. 181: *Пренебрег* — *занедбав*.

Там таки 179: *Погоржаю*, *занедбываю*.

Хто каже ніби слово *дбати* (рос. *стараться*, *заботиться*, *приобретать*) є тільки в західнослов'янських мовах (ч. *dbáti*, *tbáti*; п. *dbać*), той чомусь випускає з уваги його наявність в мові українській. І хоч його немає в наших писаних пам'ятках старої княжої доби, то воно дуже рясно виступає в козацьких думах, а це свідчить, що ще перед добою Козаччини воно мало в нас свою довгу традицію. Походження його темне й недосліджене.

Слово це, очевидно, не походить від *дибати*, але ледве чи можна погодитися з Брюкнером (*Sł. et. j. p.*), який твердить, що пнем його є *te-* (той, що і в слові *тебе*).

Занéсти — I. доставити що куди пішки; ст. сл. *занести* — перфектив ст. сл. *нести*.

Слово о п. I. 1187 р.: Не буря соколы занесе.

Слово це загальнослов'янське, пень його є одним з розгалужених видозмін пня праіндоевр. Пор. лит. *neszti* (*нести*).

Носити (ст. сл. — *нашати* в сполуках з прикладеним займенником) — це ітератив (форма повторного) дієслова *нести*. Виміна *е : о : а* в їхніх пнях — праслов'янська.

2. Другісних значень слова нести маємо багато. Напр.: Курка (і птиця взагалі) несе яйця; від нього несе (тхне) горілкою; він дуже несе́ться (народне: „дере носа” вгору, „кірпу гне”. „Куди тебе несе?” значить: „Куди ти волочешся?”) і багато ін.

Запальчивий — той, хто може розгніватися; гнівливий, рос. запальчивый; ч. zapalčivý, п. zapalczywý.

Запальчивий від **запал** (за-пал). Пор. ст. сл. палити (палити); п. pał (żar), zapał, palić; рос. палить, пал (степова пожежа).

Праслов'янська виміна корінного голосного *rōl- : rōl-, цебто ст. сл. пол- : пал-; полити — палити.

Ст. сл. полити (замість: палити) засвідчене в в ст. цер.-слов. Супрасльському рукописі з XI-го в. (Рукопис із Супрасля біля Білостоку на Білорусі).

Пень цього слова напевно праіндоевропейського походження, але його віддзеркалення в інших мовах індоєвроп. сім'ї, здається, вже затерлися.

Господь Богъ твой, Богъ запальчивый. Катих. 1645 р. 946.

Запоморочувати, див. паморока.

Запам'ятати — закріпити собі що в пам'яті. Слово це — дефінітив дієслова **пам'ятати**; іменник **пам'ять**; ст. сл. память (чит. памєть); п. pamięć; ч. pamět'; рос. память.

Ст. сл. мьнѣти (мьнѣти) — думати і **пам'ять** (памєть) походять із спільного праіндоевр. пня, що на старослов'янському ґрунті виразився двома своїми варіантами: мьп- : мє- (наше **м'я-**).

Варіант мьп- є і в суч. слов. мовах; напр., п. zapomnieć, рос. помнить (пам'ятати); укр. мнимий (здогадний, сповидний; п. rozognu).

Пень ст. сл. памєть (пам'ять) походить з праіндоевр. джерела. Пор. лит. mintis (min-tis), лат. mens (men-s) — думка, гр. mneme — пам'ять.

Запашний — пахучий.

Лекс. 1627. 307: Яблко запашное и смачное.

Лекс. 1596. 276: Запашный сок течет.

Слово походить від **запах** (за пах). Слово **пах** (ч. pach — запах) живе в укр. народн. мові: „Щоб і твого паху тут не було чути!” (Волинь, Крем'янецьчина).

Дієсл. пахнути: рос. пахнутъ; п. *пахнаѣ*; ч. *пахnouti*. Ст. сл. пашити — спочатку означало те саме, що лат. *ventilare* (провітрювати), цебто орати. Пор. рос. пахатъ — орати.

Знайти такі слова в інших мовах індоевр. сім'ї, в яких був би віддзеркалений пень слов. пахнути досі ще не вдалося, і дискусії на цю тему не припиняються.

У ст.-церк.-слов. мові немає слів пах, пахнути, запах, запашний.

Ст. слов. воня — це пахуча масть, а воняти — це пахнути; пор. п. *wonny* — пахучий.

Запéвне — без сумніву.

Лекс. 1627. 255: Твёрдо — запéвне. Твёрдый — певний.

В І. Котляревського („Наталка Полтавка”) і в Чубинського („Труды”) запéвне означає без сумніву.

У світлі законів українського словотворення слово „запевне” виринуло як „білий крук” в українській мові. Прислівники в укр. мові утворюються з прикметників; напр.: задóбре з прикметника задóбрый; затéпло із затеплий. Але прикметника „запевний” у нас немає. А це значить, що спочатку постав прислівник певне (з прикметника певний), а потім до нього приставили за- шляхом схожості з такими прислівниками як за-дóбре, за-тепло і т. ін. А може слово це походить з п. *zarewnie*.

Звичайно, що не з дієслова запевнити воно стало, бо з дієслів не творять прислівників.

Укр. певний (пew-ний) і ст.-церк.-слов. упъвати — *upъvati* (*u-rъv-a-ti*) походять з того самого праіндоевр. пня, що на праслов. ґрунті виразився двома своїми варіантами *ръv- : *ръv. Праслов. варіант *ръv- на укр. ґрунті виразився своїм рефлексом пew- (як у слові певний). Праслов. варіант *ръv- виразився на ґрунті болг. мови своїм рефлексом пов-, як це в болг. уповамсе.

„Уповати” в укр. мові є словом ст.-церк.-слов. походження: упъвати, яке читаємо з укр. вимовою: уповати. (Слово це, як церковно-архаїчне, залюбки вживав і Т. Шевченко).

Обидва ці праслов. варіанти (*ръv- : *ръv-) праіндоевр. пня на західньослов. ґрунті виразилися рефлекса-

ми *pev-taf-*; пор. п. *ufać* і ч. *doufati* (з прасл. **urъvati* — **urъvati*).

„Подуфалий” (самопевний, зарозумілий) в укр. народн. мові (напр., на Волині, Крем’янецьчина) напевно походить з п. *roufaly* (з *ufać*).

Заперечливо — заперечуючи. В укр. мові — це один з літературних модерних новотворів. (Напр., залюбки вживає його письменник Натан Рибак, — у таких висловах, як „заперечливо похитав головою” і т. п.). Цього прислівника утворили з прикметника *заперечливий* (що також є літерат. неологізмом, утвореним з дієслова *заперечити*, цебто з перфективу дієслова *перечити*).

Старе наше літературне слово *перечити* на Сх. Україні вже сприймається як слово народне. У фольклорі Сх. Укр. воно часте. (Див. Чуб. „Труди” 1878; Рудченка „Народныя южнорусскія сказки” 1890 р.). Але в укр. літерат. мові на Сх. Укр. його вже заступили словом *заперечувати*. У Галичині *перечити* й досі вживається як літерат. слово.

Старе наше *перечити* (як і п. *przeczyć*) постало із ст. слов. *prěčiti* (*прѣчити*) — з *prě* + *rěčiti*, цебто *протиречити*, *говорити проти* (кого - чого).

Укр. *пере-* в цьому складеному слові походить із ст. сл. *prě-* (*прѣ-*), а це походить з праслов’ян. **prě-* Укр. *-речити* (у слові *перечити*) походить зо ст. сл. **rěčiti*, як це в слові *перѣчити*. Ст. сл. **prѣчити* (говорити) було пізнішою видозміною прасл. **rěkti*, що віддзеркалене в ст. сл. *rekъ* (реку). Пор. укр. *з-рек-тися*.

У ст. сл. *речеши* (ти говориш) *пень рек-* з прасл. **рек-*. Ст. сл. *рѣчь* (*рѣчь*) — ст. укр. *річ-* означає мову, говорення, звідси укр. *речення*, *наречений*, *приречений*, *речівник*, *речник*.

Також див. *пророк*.

Покищо не можна сказати, що ті слова інших мов індоєвропейської сім’ї, в яких прасл. *пень *rek-* (ст. сл. *рек-* : *рѣч-*) віддзеркалений, вже відомі нам. Досьогочасні „теорії” етимологів у цій справі є, так би мовити, „натягнені”.

Запис вкладний — це технічний термін для визначення тих слів, що люди вдавнину писали внизу на передніх

листках тих старих рукописів і стародруків, які були їхньою власністю.

Заплáта — плата; гроші, що їх дають тій особі, яка їх заробила.

Грѣхъ, волаючій о помсту до Господа Бога. Задержане заплáты заслужоним. Катих. 1645 р. 89б.

Лекс. 1627. 454: Сіхár — заплáта.

Там таки, 452: Заплáта або дар.

Зáповідь, церк. — 1. Акт заповідання (оповіщення) Священиком у Церкві заміру заручених узяти шлюб, і Священик мусить знати чи хто з присутніх у Церкві знає які перешкоди на шляху до цього шлюбу.

З а п о в і д á т и — це наше літературне слово. Пор. Галини Журби (Нівинської) повість „Зорі світ заповідають”. (Роман з життя Волині напередодні I світової війни).

2. **З а п о в і д ь** — наказ Божий, повеління Боже. Ст. слов. з а п о в ѣ д ь божія. Грецькі перекладачі Біблії д. євр. *cvh* (наказувати) переклали гр. словом *diatasso*; звідси гр. *diátaxis, diatagē*. У Біблії це грецьке слово, що означає н а к а з, слов'янські перекладачі Св. Письма переклали ст. слов. словом з а п о в ѣ д ь.

Пор. 2 Хр. 29. 15: *Mic'vah hammelech* — наказ царів; пор. ще 2 Хр. 35. 10, Неєм. 11. 23.

Запоріжжя — місце за п о р о г а м и, а тут специфічно — „За порогами Дніпра”.

Від цього пішла назва з а п о р о ж е ц ь — (козак).

Слово „запорожець” постало в нас давно, ще тоді, коли не було в нас з а п о р о ж ц і в - козаків.

В українських весільних звичаях, що походять з давніх часів, і збереглися досі (зокрема на Волині й Поліссі) словом з а п о р о ж ц і називали непрошених гостей, які стоять з а п о р о г о м хати (в сінях), і усувати їх звідси „не годіться” і не вільно.

Запрашáти, діял. — запрошувати. Староукр. з а п р а ш á т и (що колись було загальноукраїнським) збереглося тільки в Галичині. На Наддніпрянщині його заступили новішим словом: з а п р о ш у в а т и, і тільки воно вже вважається в нас словом літературним.

Староукр. прашати (із ст. сл. прашати) — це наш перший ітератив дієслова просити (із ст. сл. просити),

— подібно як наше мішати (із ст. сл. мѣшати) є ітеративом дієслова місити (із ст. сл. мѣсити).

Деякі з цих наших староукраїнських ітеративів збереглися, напр.: місити — мішати, гасити — вгашати („Духа не вгашайте!“), але масова більшість їх (у цьому й прашати) вже зникла в мові українців на більшості українських земель. Походження ст. сл. просити (та його ітератива прашати) праіндоевр. Пор. лит. *praszyti* (просити), суч. перське *pursidan* (староперс. *prsa-*) — просіти.

„Запрó”, діял. — про, за. У Маковея „Рев”: „Тривога запрó долю дітвори”. Структура діалектизму „запрó” має тавтологічний характер; прийменники за і про, з яких це слово складене, однозначні. У цьому випадку треба казати або: „Тривога за долю дітвори”, або: „Тривога про долю дітвори”.

Запудити, діял. — див. пудити.

Запукати, місц. — див. пукати.

Зараз — негайно, за мить.

Лекс. 1627 р. 1: Зараз — абіє, скоро, прудко.

Лекс. 1596. 1: „Абіє — зараз”.

И зараз при томъ до Пречистой Богородици. Катих. 1645 р. 396.

Зараз — це негайно, в цей момент, в цю хвилю, миттю; слово зараз визначає моментальність дії, і тому вживається тільки при діясловах будучого або минулого часу, а не теперішнього (при теперішньому часі вживаємо *тепер*). Коли часу теперішнього вжито в значенні минулого, то й при ньому може бути зараз. Не змішувати з словом *тепер*. — Слово зараз часом вжив. і як прислівник місця: Живе зараз (ось тут таки) коло ліса.

У Рудченка, НЮС.: „Скажи, що зараз приїду” (з Харківщини).

У Сл. Грінченка слово зараз правильно перекладене на російське словами: „Сейчась, немедленно”. Це значить: за хвилинку, негайно.

Одним з доказів того спотворення, якого зазнає українська мова серед нашої таки інтелігенції в Україні та державних межах СРСР узагалі є факт такого поняття в неї, що слово зараз, мовляв, означає... *тепер*.

Див. *тепер*.

І так, напр., кажуть: „З а р а з у нас нараховується багато вузів”. А це насправді значить: „З а м и т ь у нас нараховується багато вузів”.

Слово з а р а з складене: за + раз. Перше значення ст. сл. р а з було: 1. наглий, блискавично-скорий удар”. Звідси ст. сл. р а з и т и: „раз-у-раз блискавично - скоро завдавати удари”.

Пор. укр. п о р а́ з к а, п о р а́ ж е н и й (нагло приголомшений чим), з р а з и т и і т.п.

„Р а з” слово праслов'янське і праіндоевр. походження. Пор. лит. riužas — раз; множина riužai — риса, лінія; нім. Riss — риса.

Слов'янське колоквиальне р а з замість о д и н пов'язане з першим значенням цього слова.

Зарáза — пошесть, епідемія.

Лекс. 1627. 188: Зарáза, хороба.

Там таки, 429: Хороба заразлівая.

„Зараза” — пошестьна недуга, що „разить”, цебто наглим ударом спадає на людей.

Див. р а з.

Зарізати — убити способом перерізання горла.

Слово о п. I. 1187 р.: Зарѣза Редедю.

З а р і з а т и — дефінітив дієсл. р і з а т и — із ст. сл. рѣзати.

Слово це загальнослов'янське; пень його праслов'янський праіндоевр. походження. Пор. лит. rēžti — різати, rēsūs — риса. В Україні вдавнину рѣзь поряд свого першого значення (різ, різок) набрав був собі й другісного значення: „лихва”, а рѣз о и м и ц ь означав лихваря. Це тому, що він на паличці „різав” (карбував) риси, число яких означало число заборгувань.

Так само за кріпаччини (панщини) к а р б о в и й у фільварку карбував (вирізував) на палочці риси (різи), що означали число днів праці кожного кріпака.

Заробіти — придбати собі грошей чи будь-чого своєю роботою (працею) в кого. Ітеративом цього дієслова є слово з а р о б л я т и.

Лекс. 1627. 439: Лукій толико зароблял.

Зарплата — заробітня платня.

Ця абрєвіатура — це калька з російського „зарплата” („заработная плата”). Це російське слово створене офіційними чинниками ССРСР.

Заручини — обрядове з'єднання рук нареченого й нареченої символічним пов'язанням їх рушником, що є передумовою можливості звершення їм Св. Таїнства Вінчання. В Україні традиційно обряд заручин звершувався в Церкві. До нашого обряду заручин, початки якого ведуться ще з дохристиянських часів, згодом, за християнських часів, додали насаджування нареченим „заручинових обручок” (перстенів) на палець нареченої і на свій. І від старого церковного терміна обручення (що означав заручини) ці перстені назвали обручками.

Лекс. 1627. 289: Обручення — заручини. Обручаю: Заручини чиню, панну заручаю.

Засідка, арх. — засідка; зах. укр. засідка.

Лекс. 1627. 275: Ухищення — засідка, ошуканье.

Ст. сл. засіда, рос. засіда й засадка, болг. засада; серб. заседа, ч. zálohy; п. zasadzka — означають засідку і походять від засадити, що є перфективом дієсл. садити.

Суч. укр. засідка утворене з укр. за-сідати(ся), а це із ст. сл. сѣдати (не із садити).

Засло́на — пошта з матерії запона для вікон і тих проходів у кімнатах, де немає дверей.

Засло́на — завѣса. Лекс. 1627. 71.

Там же: Засло́на кухѣнна.

Там таки, 192: Под засло́ною покрѣте.

Лекс. 15966. 336: Щит — тарча, засло́на.

Брюкнер (SEJP) — виводить слово слон від слов'янського „слонити” (п. słońić, słańić się), яка є варіантом дієслова „склонити”. І з пнем цього дієслова він пов'язує походження слова засло́на.

Чи не реальніше було б пов'язувати походження слова засло́на з німецьким Satzleine? Адже ж слово засло́на найперше появилось в тих слов'янських країнах, що близько Німеччини, а саме — в Польщі й Чехії.

З Польщі це слово прийшло в Україну й Білорусь, а в інші слов'янські країни воно не проникло взагалі. В Україні воно почало конкурувати з нашим старим словом завіса — із ст. сл. завѣсь.

Чехи зберегли в себе сліди його нім. походження, бо воно в них звучить záclona (від Satzleine), а не засло́на.

З Польщі — через Україну — пішло дієслово **заслоняти** і в Росію (рос. **заслонять**), але іменник **заслона** туди не дістався.

Заслона: ст. сл. **завѣсь**; болг. **завѣса**; серб. **завеса**; рос. **занавесь**; укр. **завіса**; ч. **závěsa**, **орона**, **záclona**; п. **zasłona**, **firanka** (з нім. **Vorhang**).

Засмучувати — доводити кого до стану сумного настрою.

Лекс. 1596. 286: **Стужаю** — озлобляю, удручаю, засмучаю.

Лекс. 1627. 238: **Удручаю**, **засмучаю**.

Засмучувати — ітератив дієслова **засмутити**, що є перфективом дієсл. **смутити**; ст. сл. **съмѣтити** — із ст. сл. **съ-мѣтити**. Пор. укр. **мутити** — сколочувати що (напр., воду, — звідси: **мутна вода**); також **мутити** — колотити настрій у громаді; баламутити людей.

Праслов. **пень** цього слова є варіантом праіндоевропейського. Пор. лат. **manere** — плисти, хвилювати, віяти; гр. **manikos** — бушуючий.

Засохнути — з пливкого чи мокро-м'якого стати ципким, стужавілим, цебто **засохлим**.

У ст.-церк.-слов. писаних пам'ятках **сухъ**, **сухоштавъ** (худощавий), **суша**, **сушило**.

Сухъ — старослов'янська назва місяця березня. Дієслова в групі цих ст.-церк.-слов. слів немає, але в праслов. і старосл. добі серед них дієслово, звичайно, було, і воно мусіло звучати ***съхнѣти**. Його **пень** (***съх-**) віддзеркалений в суч. болг. **съхна** (**съх-на**). Цей ст. сл. (і прасл.) **пень** (***съх-**) на західньослов'янському ґрунті перемінився в **sx-**, про що свідчать ч. **schnouti** і п. **schnąć**. На східньослов. ґрунті цей старий **пень** (***съх-**) перемінився в **sox-**, а про це свідчать укр. **сохнути** і рос. **сохнуть**.

Подібно ст. сл. (і прасл.) **съхранити** перемінилося в ч. **schraniti** і п. **schronić**, та в рос. **сохранити** (пор. староукр. **сохранити**, яке ще й досі збереглося в нашій народн. мові). У ст. слов. (і прасл.) словах ***съхнѣти**, **сухъ** віддзеркалений їхній спільний праіндоевр. **пень** у двох старослов. варіантах **съх-** і **sox-**.

Пор. латвійське **sust** — **сохнути**; індій. **śuszjati** — **сохне**; лит. **susti** — **миршавіти** (про ту живу істоту, що ніби „всихає”).

За́став — запору́ка майном, що довжник (боржник) зверне вірителеві (кредиторові) грошову позичку.

Слово походить від дієслова **з а с т а́ в и т и** (за-ставити).

„Ставити” — слово загальнослов'янське (ст. сл. ставити; п. *stawić* і т.д.), а його праслов. пень походить з праіндоевропейського. Пор. лит. *stoweti* — стати, лат. *sto* (стою), *stare* (стояти); нім. *stehen*; англ. *stand*.

За́ставка — перегорода, яка спинює чи пускає воду через греблю, напр. для млина. „На всі заставки” — дуже сильно, бо коли пустити воду на всі заставки, вона сильно шумить. „Хропе на всі заставки”.

Див. **з а с т а́ в а**.

За́ставка — той малюнок, що є прикрасою на початку рукописної чи стародрукованої книги. Ст. сл. заставиця. У Київській (Архангельській) Єв. 1092 р., л. 123 над заставкою написано: „Люба заставице”.

Від давнього **з а с т а́ в и т и** (місце в книжці).

Див. **з а с т а́ в и т и**.

Застрілити — убити вистріленою з вогнепальної зброї кулею, або стрілою з лука.

У староукр. мові було два варіанти цього слова: **застрелити** (з якого походить арх. **з а с т р е л и т и**) і **з а с т р і́ л и т и** (з якого походить суч. **з а с т р і́ л и т и**).

Ст. сл. **с т р і́ л и т и**, **с т р і́ л я т и**; **с т р і́ л ь б а**; рос. **с т р е л я т ь**, п. **strzelać**.

Праіндоевр. джерела праслов'янського пня цього слова ще не вдалося відтворити.

Заступа́ти — 1. заслонювати кому вигляд на що; 2. ставати кому на дорозі; 3. виконувати обов'язки замість кого.

Слово о п. І. 1187 р.: Жалость ему знаменіе заступи. Лекс. 1627. 233: Заступаю кому дорогу.

З а с т у п а́ т и — слово загальнослов'янське; рос. **з а с т у п а т ь**; п. **zastępować**. Головний його компонент — **с л о в о с т у п а́ т и** — походить із ст. сл. **sъpati**, що є ітеративом ст. сл. дієслова **sъpiti** — ступити, цебто перфектива ст. сл. ***topiti** (пор. ст. сл. **тъпѣтати**); ч. **topaŋki** — черевики); **с т у п а́ т и** — зробити стопою рух уперед; ст. сл. **с т о п а**; укр. **с т о п а**; рос. **стопа**; п. **stopa**.

Корінь слова — праслов. і праіндоевр. Пор. грецьке *stembo* — топчу ногами; англосакс. *stempan* — бити що в ступі.

Слова *стопá*, *ступáти*, *ступá* базуються на одному й тому самому пні.

Засягну́ти ра́ди, місц. — порадитися; калька з польського *zasiągnąć rady*, що вжив. в Галичині.

Зась — не вільно, годі.

У Номиса, УП.: „Що попові вільно, то дякові зась”.

Білоруське зась, п. *zaś*, ч. *zase*.

У наших найстарших писаних пам'ятках цього слова немає. В Іпатському Літописі є фраза „за ся” (малий юс), цебто „за себе”, яка, на думку деяких дослідників, означає „назад”. Цей погляд підтримують ще чеським *zase* (зась), яке, кажуть вони, означає *z a s e*, цебто *z a s e b e*, а це означає *n a z a d*.

Автори етимол. словників помилково інформують що п. *zaś* має тільки одне значення: „за себе” чи „назад!” —цебто: „не вільно!”. Польське *zaś* також означає протиставне *a* (в значенні „натомість”). І так кажуть: „*Ona pracowała, on zaś siedział*”. Цебто: „Вона працювала, а він сидів”.

Цікавий факт: наші філологи XVI-го в. слово *зась* пояснювали церковно-слов'янським словом *паки* (ще раз).

Див. Лекс. 1596. 23: Паки — еще, зась.

Затверділість — стан затвердіння, сильного заціпеніння чого.

Лекс. 1627. 424: Затвердѣлость в жолудку.

Слово це — дієприкметник від дієслова *затвердіти* (за-твердіти). Ст. слов. *тврѣдѣти* (твердіти) походить від *тврѣдъ* (твердий); болг. *тврѣд*; серб. *тврд*; ч. *tvrdý*; п. *twardy*.

Пень слова праслов. і праіндоевр. Пор. лит. *twirtas* — твердий, сильний.

Зáтишок — затишне місце; місце, де відчувається тишу.

Лекс. 1596. 4: Безмолвствую — в затишу живу без гомону.

Лекс. 1627. 256: Тишина́, зати́шіе — тихость.

Топіти, місц. — палити в печі. Слово вжив. тільки в Сх. Укр.; у З. Укр. його немає, — там уживають тільки слово паліти.

Слово топіти (палити в печі): болг. топлја; серб. растопити; ч. topiti; старопольське topić (суч. п. palić). Пень цього слова (топ-) наявний у ст.-церк.-слов. мові: топло (тепло), топица (тепиця), топлотя (теплота); болг. топлота, топлина; серб. топлота; ч. teplo; п. ciepło.

Старосл. топ- (як це в укр. топити) і теп- (пор. наше теплий) були однозначні.

Слово це праслов. праіндоевр. походж. Пор. індійське tarati — гріє, палить, лат. tepidus — те, що відноситься до літнього.

Звичайно, пень нашого слова топити, утопити (ст. сл. топіти; п. topić) у значенні мордувати вкиненням у воду не є того самого походження, що пень слова топити в значенні палити в печі. Про це свідчить апофонія о : а в ст. слов. мові топити, *тапати (пор. укр. потапати). Праслов. пень (праіндоевр. походж.) у цьому слові означає дусити. Пор. нім. Tarpe — лапа, пазурі; гр. tareino — кидаю вниз; ст. сл. стопа з прасл. *тора — удар з притиском.

Затрубіти — див. трубити.

Затрудняти, затруднювати — давати працю кому, наймати на роботу.

В укр. мові немає цього слова. Польське zatrudnić, zatrudniać — давати працю кому; рос. затрудняют означає утруднювати.

Див. труд.

Заўтрєня, арх. — Утрєня. Рання Служба Божа. Від ст. сл. (і ст. укр.) утро.

Див. завтра.

Слово о п. I. 1187 р.: Позвониша Заутренюю. 36.

Заўшник, арх. — підлизник, лакуза; щоб приподобатися кому, шепче йому на вухо, доносить на кого. Слово це — польське: zauszniak — підлизник, прихвостень. Укр. заушник чи заушниця означає кульчика (укр. старе слово: сержка).

Лекс. 1627. 307: Шепотник — обмовца, заўшник.

Захалівний — те, що зберігається „за халявою”, напр. Т. Шевченко. як був на засланні, так переховував зшит-

ка з своїми віршами. і називав цю книжечку „захалявником”.

В Україні в 1960-их роках почала ширитися т. зв. „захалявна література”, цебто ті видання (звичайно, — машинописні); що їх цензура влади ССРСР не дозволила б друкувати.

Словом **захалявник** в Україні називають і довгого ножа. У нас удавнину називали такого ножа **засажником**.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: Бєс щитов съ засажники.

Літерат. **халява** походить зо Сх. Укр. У Зах. Укр. переважає слово **хольва**.

Захарій, Захарія, ч. ім'я, з д. євр. *Zechar'jah*, *Zechar'jah*, що означає: „Згадає Господь”. Д. євр. *zachar* — салець, але такого імені в Біблії немає. Наше „Захар” поставило з „Захарій”, а це із *Zechar'jah*.

Захід — 1. **захід** — факт заходження (староукр. „западання”) сонця за обрій; 2. **захід** — та сфера світу, де сонце заходить; 3. **Захід** — сукупність західних країн.

Захід: ст. сл. *западъ, заходъ, заитіє*; болг. *запад, заход*; серб. *запад, заход, залазак (сунца)*; ч. *západ*; п. *zachód*.

Запад — від *западати*, **захід** — від *заходити*. Лекс. 1627 р. 74 інформує: **Заход** солнца — **запад**.

Заховувати „в ласці” — бути ласкавим до кого. Калька (перебитка) з польського „*W łasce zachowywać (mieć) kogoś*”.

В ласцьъ своей заховуєт. Катих. 1645 р. 46.

Заховуватися — поводитися. Походить з польськ. *zachowywać się*. Укр. поводитися, а звідси поведінка.

Яко ся маєм против Ангелов заховати. Катих. 1645 р. 86.

Зацвісти — вкритися цвітом (про флору). Ст. сл. *цвѣсти, цвисти, цвьту (свьто)*. На праслов'янському ґрунті поряд **kvěť* (**kvěť*) появилось *цвѣтъ (svěť)*. Однак прасл. **kvěť* у пам'ятках ст.-церк.-слов мови не засвідчене. (У ній є тільки *цвѣтъ*).

Але праслов. *kvěť збереглося (поруч слова цвѣтъ) в інших слов. мовах. Пор. укр. квіт (-ка), квіт у в а ти (збіжжя квіт у є); п. kwiat, kwitnąć; ч. květ.

Зáцний, арх. — чеснотний; слово це — польське: zasny (za-sny); п. sny поход. із ст. сл. ѣстьнъ (чьстьнъ) — чесний. Від п. sny походить snotliwy — чеснотний.

„Зáцному дому сво́ему заслуги еднаючи”. Лекс. 1627 р. Пер.

Там таки, 167: Поп — зáцный отец.

Польське sny (із ст. сл. ѣстьнъ) є також у чехів.

Зачáття, церк. — зародження людської істоти. Слово зачáття (ст. укр. зачатіє, ст. сл. začętiје).

Слово зачáття вживається у нас тільки в релігійній сфері.

Зачáт'є Сына Божого в животѣ Панны. Катих. 1645 р. 196.

Зачинáти, арх. — починати. (Пор. ст.-церк.-слов. зачáття (стцслов. зачатіє — чит. začętiје).

Знак Хреста Святого зачинай на челѣ. Катих. 1645 р. 26.

У народній мові досі зберігаються наші старі слова зачинáти, начинáти, яких суч. літерат. мова вже уникає.

Починати — ітератив дієсл. почáти. Пень ст. сл. зачяти (začęti), цебто ље- (наше старе чя-) походить з того праслов. пня, який зберігся в ст. сл. словах искони (спочатку) та коньць (кінець).

Зачиня́ти — закривати двері, вікно, браму. Старе укр. було затворі́ти, затворя́ти.

Слово о п. І. 1187 р.: Затворив Дунаю ворота. 30.

У Галичині й досі живими в мові залишилися слова отворити (відчинити) й затворити (зачинити) — із ст. слов. (і староукр.) пнем — вор-; пор. укр. суч.: вер-тіти; по-вор-от; вор-ота.

На Сх. Україні цих старих слів уже не вживають. Там тільки: відчинити, зачинити.

Дієслово чинити (пень чин-) з прикладеними до нього прийменниками розгалужилося в чималу сім'ю слів: від-чинити; за-чинити; при-чинити (двері, вікно, браму); роз-чинити (тісто); з-чинити (рибу); ви-чинити (зерно) — відділити від нього колоски тощо); спри-чинити (кому

що, — напр., горе, нещастя); при-чинитися (чим до чого, — до якого діла, справи), і т. ін.

Крім цього: чин; по-чин; при-чина; при-чинна (у Т. Шевч. дівчина „причинна”); у-чинок — зло-чин; „таким чином” (способом), і т. ін.

Ст. сл. чинъ — (гр. táxis) — шик, порядок, ранга (ступень).

У ст. слов. мові чинъ звук ч (щ) постав з праслов'янського (і праіндоевр.) к. Пор. гр. kíneo — пускаю в рух, уводжу в дію.

Збан — рід посудини на рідину, формою переважно схожий на великого, опуклого глека (глечика). Літерат. збан, (народне збан і дзбан), збанок, збаночок.

Лекс. 1627. 222: Скудель — глиняний збан или горнец.

Там таки, 426: Кукшін — збан или корчагъ.

Лекс. 1596. 26: Стáмна — кгелётка, збан.

Там же, 29: Скудель — глиняный збан. Скудёлник — гончар.

Там таки, 16: Кувшін — збан.

Рос. жбан (кувшин); ч. žban, čvan; серб. і хорват. цбан, жбан; п. dzban, zban; ст. слов. чъванъ.

Різноманітність назвуків цього слова в слов. мовах є одною з головних причин, що не дозволили зробити реконструкції його праслов. пня та висвітлити його праіндоевроп. минуле.

Збивати — силою ударів змушувати кого чи що падати згори вниз. Напр., збивати яблука з яблуні.

Ст. слов. възбивати; в укр. вимові возбывати.

Слово о п. I. 1187 р.: Соколь вѣсоко птицъ возбиваетъ. 27.

Ст. сл. — бивати (ітератив ст. сл. бити) у ст.-церк.-слов. пам'ятках не засвідчений сам, цебто без наростка (напр., въз-, изъ-, по- і т.д.).

Ст. сл. биті (biti) загальнослов'янське.

Праіндоевр. джерело його праслов. пня можна побачити навіть у деяких суч. мовах індоевро. сім'ї напр. в англ. to beat (бити) та у фр. battre (бити).

Збірання — громадження чого, від дієсл. з б и р а т и (громадити).

Лекс. 1627. 247: Набытье, збиранье.

Збирати: ст. слов. събрати (зібрати), събирати (збирати) — звідси старше укр. собирати; із ст. сл. съборъ — укр. собор; збирання, ст. сл. събираніє.

Рос. собрать, собирать; болг. събирати; серб. сабирати; ч. sebrati, sbirati; п. zebrać, zbierać. Про праіндоевр. родовід цього слова свідчить лит. baras — згромадження (збір), громади.

Збіг — збіжність, головно вживається у фразі „збіг обставин”, що є дослівним перекладом польського „zbieg okoliczności” — „збіжність обставин”.

Лекс. 1627. 234: Стеченіє — збѣг. Стицаюся — збѣгаюся.

Споріднених зо словом „збіг” полонізмів у нас є гурт: „біжучого року” (з „bieżącego roku”) — замість „цього року”; „з бігом часу” (із „z biegiem czasu”) — замість „з ходом часу”.

Збіжжя — див. Бог.

Лекс. 1627. 453: Жито або збожъє.

Там таки, 361: Збóже, жито.

Збір — див. збирання.

Лекс. 1627. 247: Сбонмище, сонм — громада людей, збор, божница, жидовская школа, сбóрище.

Збрóя — технічні смертоносні засоби мілітарної боротьби. Староукр. брóня — із ст. сл. бръня.

Пор. суч. п. broń.

„Брóня — збрóя, панцыр”. Лекс. 1627 р. 16.

Там таки, 297: Оружіє — мѣч, бронь, зброя, дárда, бост, стрѣла, потѣск, копѣя, дрéвце, волóчня, галябарт, рогáтина.

Лекс. 1596. 21: Оружіє — бронь, збрóя.

Збрóя — „Скласти зброю” — здатися ворогові.

Збрóити — озброювати.

Збрóити, арх., з польського zbroić — робити збітки, допуститися злочину.

„Вывѣдуюся о том, што кто збрóил”. Лекс. 1627 р. 22.

Збрóя — пишна упряж на коня.

Збудіти — перебити кому сон, вібити зо сну.

Слово о п. І. 1187 р.: Говор галичь убуди.

Збудити (староукр. убудити) перфектив дієсл. будити; рос. будить; ч. buditi; п. budzić; ст.-церк.-слов. бу-

дити, будѣти, възбуднути (въzbudnŏti), бѣдѣти (не спати, бути сторожким).

Праслово. Пор. лит. *paubaude* (побудили); пруське *exbaundints* (збуджений).

Збўрення — зруйнування, (арх. розрўшення), з польського *zburzenie* із *zburzyc* — зруйнувати.

Лекс. 1627. 203: Разсыпаніе — збўренье.

Лекс. 1596. 29: Струт — збуренье мѣста albo люду побитья.

Укр. з б ў р и т и означає схвилювати воду так, немов би над нею буря пройшла. „Люди збўрилися” — у товпі стало глїтно.

Звáда, арх. — свáрка; з польського *zwada* (сварка).

Лекс. 1627. 462: Звáда.

Там же, 208: Реть — звáда, спор.

Звáти — 1. називати; 2. з в а т и, арх. — кликати.

Слово о п. I. 1187 р.: Орли клетком на кости звѣри зовут.

Там же: Донъ ти, княже, кличетъ и зоветъ князи на побѣду.

Звѣрху — 1. на верху чого; 2. назовні.

Слово о п. I. 1187 р.: Кличем врѣху древа.

Ст. сл. врѣхъ, врѣхъ; болг. врѣх; укр. — верх (будинку), вершина (гори), вершок (дерева); серб. вршак; рос. верх, вершина, верхушка; ч. *vrch*, *vršew*; п. *wierzch*, *wierzchołek*.

Пор. лит. *virszùs* — верх.

„Звершілось!” — Єв. Івана 19. 30 розповідає про останні хвилини Ісуса на Хресті: „Коли Ісус оцту прийняв, то промовив: „Звершилось!...” І голову схиливши, віддав Свого Духа...” І це слово „звершилось” („совершилася”) стало крилатим: його проказують, коли виповнилось щось важливе.

Звершіти — виконати який урочистий акт (дію): звершити Св. Таїнство; звершити Чин Рукоположення; звершити академічний акт („конвокацію”).

„Звершити” — змодернізоване староукр. „совершити” — із старосл. сѣврѣшити.

Не можна вживати слово „довершити” замість слова „звершити”, бо довершити — це довести якусь дію до кінця; доконати що. Пор. в Івана Франка („Не по-

ра"): „Довершилась в Україні кривда стара” — значить: кривда дійшла до найвищої точки.

Звивати — 1. змотувати (нитки, шнурка) на катушку чи шпулю; 2. зрульовувати що.

Слово о п. І. 1187 р.: Свивая оба полы.

Звіток — сувій. „Звіток” — з польського *zwitek*.

Лекс. 1627. 214: Світок — цидула, папѣр зверченій.

Укр. сувій, мн. сувіі. Напр., сувій полотна, сувій матерії, сувій (роля) паперу, сувої паргаментових чи папірусових рукописів і т.д. Перші книжки — сувої (звиті на палочку) появились в Єгипті, і вони були папірусові. Потім вони перейшли в Грецію, а звідти — в усі країни Європи. В євреїв Тора („Тойра”), цебто П’ятикнижжя Мойсея, й досі готується в формі пергаментового сувою.

Звитя́ство, арх. — перемога; староукр. побіда: „звитя́ство” — з п. *zwycięstwo*.

Лекс. 1627. 158: Побѣда — звитя́ство, звитя́ства, знак звитя́ства.

Лекс. 1596. 326: Одолѣніе — звитя́ство.

Там же, 25: Побѣда — звитя́ство. Побѣждаю — звитя́жаю. Побѣдник — звитя́жца.

Із староукр. вітьязь (ст. слов. *vítězъ*, ч. *vitez*), — цебто воїн (воєк), герой, лицар — у нас було утворене тільки одне слово: **в и т я ж ь с т в о** (геройство, хоробрість).

А в поляків із слова *vítězъ* (вітьязь) постало слово *zwycięstwo*.

Звічай — регулярне, добровільне повторювання суспільного акту.

Слово о п. І. 1187 р.: Забыв свычая и обычая.

Лекс. 1627. 254: Звічай.

Т. т., 87: „З в і ч а й, об́ычай”.

Т. т. 177: Звічай, об́ычай.

Т. т. 8: „Благонравнѣ — об́ычайне”.

Звічаемъ церковнымъ. Катих. 1645 р. 406.

Там таки: Посты постыти звічаемъ христіанскимъ.

39.

Т. т.: Такій звічай был.

Автор „Слова о полку Ігоря”, як видно, розрізняв значення слів „свичай” (звичай) і „обычай”, коли він не вважав їх за синоніми. Обічай у нього — це, мабуть, народній обряд (лат. *ritus*), а з в и ч а й — це спосіб (модус) суспільного життя, головню ж суспільна етика, що по-латинському називається *mos* (множина *mores*). Але з ходом часу різниця між значеннями слів з в и ч а й та о б и ч а й затерлася, і ці два терміни вже почали вважати за синоніми. (Див. Сл. 1627 р. і Катих. 1645 р.).

І так ось тепер говоримо про „українські народні звичаї”, основою яких є наші давні дохристиянські релігійні обряди (що вже в основному, так би мовити, „християнізовані” формально), а з другого боку вживаємо слово „звичайний” для окреслення всього того, що стало повсякчасним, „буденним”, „простим”, отже й „звичайним”, „очевидним”.

Звізда́, церк. — це назва подоби символічної зорі, з якою колядники колядують на Різдво — на спомин тієї звідзди, що згадується в Євангелії Матв. 2.9. Це наше старе слово походить із ст. сл. звѣзда, дзвѣзда. Але поза сферою релігії слова з в і з д а вже не вживаємо; у нас тепер воно заступлене словом з о р я — із ст. слов. з а р я.

У нас зберігся також звичай робити на бохонцях хліба (перед печенням його) знак зірки, яку далі по-старому називають з в і з д и ц е ю.

З в і з д а (рос. звезда, ч. *zvězda*, п. *gwiazda*) походить з того праслов. (і праіндоевр.) слова, що означало с я й в о. Це первісне значення зберегло старопруське слово *swaigstan*, пень якого є варіантом того ж праіндоевроп. пня, що є в латв. *swáigsne* (звізда) і лит. *žvaizdė* (зоря).

Звір — дике створіння. Ст. сл. звѣрь; рос. зверь; п. *zwierz*. Праіндоевр. походження цього слова засвідч. лит. *žveris* (звір) і латв. *zwēr* (звір).

Слово о п. I. 1187 р.: Орли клетком на кости звѣри зовут.

З в і р и н и й, ст. сл. звѣринь, звѣрій; староукр. звѣринь.

Слово о п. I. 1187 р.: Свист звѣрин вѣста.

З в і р я — маленький звір.

„Дикое звѣрѣ”. Лекс. 1627 р. 4.

Звóдні — сплетні, брехні, поговір. Одн. звідня. Облудна людина — звідник, звідниця. Звести кого — обманути, підвести. Звести дівчину — у народн. пісні:

„Ти ж мене підманула,
Ти ж мене підвела,
Ти ж мене молодого
З ума-розуму звела”.

З в о д и т и : з + водити. Слово загальнослов'янське. Ст. сл. водити; р. водить; п. wodzić. Праслов. пень його походить з праїндоевропейського. Пор. лит. waduati.

Суч. укр. вождь; староукр. воевода (той, хто водить воїв, воїнів; лат. pīncēps — принц); зах. укр. вожд.

Звóлоч, місц. — лайливе слово в Галичині. Літерат. свóлоч, сволóта. (Так на Наддніпрянщині). Рос. сволоч.

Походить від в о л о к т і. Від цього ж укр. заволóка, волочáщий, волоцýга. Староук. сволукти (суч. зволокти).

„Сволоч” — ті, що зволоклися докупи. Пор. рос. сброд (від збрестися) збіговище, голота, шуя, чернь; п. zgraja.

Волокти — ст.-цер.-слов. влѣшти, влѣку (чит. vlěko); ст. слов. vlěkti; рос. волочь; п. wlec. Пор. лит. arwalkas (ar-wal-kas) — поволока.

Сім'я слів тут велика: вóлок (велика риболовна сітка, якою затягають рибу), волічка, проволока, зволікати і т. ін.

Звон, арх. — дзвін.

Слово о п. I. 1187 р.: Той же звон.

Староук. з в о н ъ; ст. слов. звонъ, звьнъ; рос. звон; п. dzwon.

Із староукр. (і ст. слов.) з в о н ъ постало суч. д з в і н таким самим способом, як із староукр. з е р к а л о постало суч. укр. д з е р к л о; із староукр. п ч е л а постало суч. укр. б д ж о л а.

Слово це звуконослідувальне, а пень його має за собою праїндоевр. традицію. Пор. санскр. svanás (звук).

Звук — змислове враження, спричинене вібрацією повітря. Староукр. звукъ; ст.-церк.-слов. звукъ (чит. zwokъ). У старослов. тут був перезвук: zvok-; zvęk. Пор. польське dźwięk.

„Звук — голос трубний, дзвіenk, брянк, брѣменьє, брянк або голос. Так же: шум от пчол или иных лѣтающих робачков шум”. Лекс. 1627. 76.

Це звуконаслідувальне слово мало свої варіанти ще в праіндоевр. добі. Пор. лат. sonare (звучати), нім. Klang і гр. phone (звук) і т.д.

Шукати спільного праіндоевр. пня в звуконаслідувальних словах не завжди можливо. Напр. „гав-гав” — це укр. звуконаслідування собаки, а в англійців: „bark-bark”.

Звуконаслідувальні слова — це слова, які постають з відтворення шумів та звуків різних предметів та явищ природи, криків тварин та пtiць, а також фізіологічних проявів людини, напр.: гр — грр, гер-гер, ха-ха-ха і т.п. В українській мові таких слів дуже багато, вони складають велику частину її словника, напр. т. зв. дієслівні вигуки: бух, скік, бац, трісь, трах і дуже багато інших. Див. М. Іларіон: Вигукові дієслова, „Віра й Культура” 1961 рік, ч. 7.

Від цих вигуків легко творяться дієслова та іменники, напр.: скікнути, трахнути, бацання, ойкати, хекання, захеканий і сила т. ін.

Це дуже давня частина слів людської мови. Ця частина мови сильно суб’єктивна, і звуконаслідувальні слова вільно творяться все нові й нові, особливо в мові народній.

Більшість звуконаслідувальних слів за довгий час свого існування зовсім приновилася до наших звичайних слів, напр., дієслова легко сприймають приставки: бурчати — пробурчати, стукати — вистукати, вистукувати, засичати й т. ін.

У більшості своїй звуконаслідувальні слова в тій чи іншій мірі нагадують звуки свого оригіналу, але нерідко бувають і дальші від них.

Кожна жива істота, всі пташки, вся худоба, плазуни й ін., — кожне дає в житті свого звука.

Кожний голосний прояв фізичного життя людини: говорення, їда, ходіння, стукання, дихання, биття кого й т. ін. видають свій окремий звук, і таких суб’єктивних звуків у мові дуже багато.

У віддачі всіх цих наслідувальних звуків на письмі проявляється дуже велика суб’єктивність, а тому й ці сло-

ва дуже зростають на числі, і власне кінця їм немає. Вони все зростають та зростають своїм числом.

Є такі стародавні звуконаслідувальні слова, що вже далеко відійшли від свого оригіналу і вже перейшли в звичайну граматичну частину слова, напр. такі, як звук, шелест і т. ін., творячи частину слова. Серед них особливо багато дієслів.

Серед звуконаслідувальних слів також багато слів говорення, ходження, їди, биття, і то найрізнішого характеру.

Звуконаслідувальні слова — усе це слова, які в етимологічному словнику треба зазначити й виділити в окрему групу. Хоч давні пам'ятки зазначають їх мало, але це найдавніша група в нашій мові, яка вказує й на стародавність мови взагалі.

Давні грецькі мислителі перші теоретично зацікавилися фактом творення слів шляхом звуконаслідування, і вони перші створили технічний термін для визначення цього. І цей їхній старий термін — *о н о м а т о п е я* (з гр. *onomatopoeia*) , що означає: словотворення шляхом звуконаслідування — ввійшов у нашу наукову лінгвістичну термінологію.

Зв'язо́к — контакт, взаємини, спілкування.

Ст. сл. *свъ'язь* (чит. *svęzъ*); ч. *svaz*; п. *związek*; рос. *связь*; ст. сл. *взати* (*vęzati*), ст. сл. *оузьникъ* — в'язень (ст. укр. *узник*).

Можна припускати, що головною причиною імпазу в досліджуванні першого значення цього слова є факт пов'язування його з пнем ст. сл. *узъкъ* (чит. *oузъкъ*) — вузький. Цілком неоправдано не взяли тут до уваги ст. сл. *сѣузъ* (*svęzъ*) — союз, пень якого (*oуз-*, укр. *уз-*) має семантичний зв'язок з лат. *jung-* (у слові *jungere* — зв'язувати).

Слово *зв'язок* у нас тепер має тільки абстрактне значення, а в минулому ним також визначали все те, чим зв'язували чи прив'язували кого або що.

Див. Лекс. 1627. 266: *Уза, юза* — звязок, ланцух, вязанка, фастикул.

Згідливий — той, кому притаманний природній нахил жити в згоді з людьми.

Прикметники, що сформовані за таким принципом словотворення, як слово з г і д л и в и й, виражають різні природні нахили людини; напр., довірливий, соромливий, сварливий, примирливий, гнівливий, покірливий, чутливий, гризливий, чванливий, брехливий, сполягливий, крикливий і т.д. Тому що вони утворюються з дієслів, то ясно, що й прикм. з г і д л и в и й утворений з дієслова з г о д и т и с я (з-годити-ся). Пень цього слова г о д - (пор. год-ити, год-итися) є в усіх слов. мовах. Пор. ст.-церк.-слов. годьнь (гідний), серб. згодан; ч. hodný; п. godny; укр. згода (з-год-а); гідний, негідний, негідник.

Ст.-церк.-слов. угодьнь, вьгодьнь означає: той, що подобається кому. Згідливий — це не „потакайло”, не „yes-man”; згідливий це той, у кого є мир у душі.

Див. Лекс. 1596. 29: Смирительный — згодливый.

Звичайно, згідливий — це не те саме, що з г і д н и й, бо дана особа може бути незгідливого характеру, але вона може бути згідною з ким на точці даного питання. Пор. Катих. 1645 р. 36:

Церков есть собраніе вѣрныхъ, згодныхъ въ визнаю Вѣры.

З г і д н о з чим, а не з г і д н о чому або чого. Згідно з листом вашим. Згідно з засадою. „Згідно вашого листа”, або „згідно засаді” — це російська конструкція цього типу фраз.

У Грінченковому „Словарі української мови” — „згідно з духом нації”, а не „згідно духа нації”. Проф. Євген Тимченко в „Українській граматиці” (Київ, 1917) підкреслює той факт, що правильно по-українському — „згідно з чим”, а не „згідно чому” або „згідно чого”. Звернув я на це увагу в „Українському стилістичному словнику” (1923 р.).

Згіршення, місц. — злонравість; занепад моральності. Слово це — польське: zgorzenie — від gorszy (гірший).

Лекс. 1627. 184: Претыканіє — згоршєньє.

Полонізм „згіршення” ще зберігся в Галичині.

Згляд, місц. — з польського *względ*. Фрази „Зі зглядом” (на кого, або що) — з польського „*Ze względu*” (укр. „З уваги” (на...)) і „Мати згляд” (на кого, або що) —

з польського „Mieć względy na kogo” (укр. „Бути вирозумілим до кого) — прищепилися тільки в Галичині.

Згода — 1. єдність поглядів у даному людському середовищі.

Пор. Лекс. 1627 р. 61: Єдиномысліє — згода, згодлівый”.

Там таки, 244: Согласіє — згода, любов.

Т. т., 225: Змова, згода, покóй.

Т. Шевченко у своєму „Посланії” („До мертвих, живих і ненароджених”) просив Бога послати нашому народові „єдиномысліє” (згідність у поглядах). Гетьман Іван Мазепа у вірші „Всі спокою щиро прагнуть” сказав, що українці „през незгоду всі пропали”.

Благословени сугь и тыи, которыи межи людми згóду чинять. Катих. 1645 р., 81.

У нашій пісні сказано:

„Де згода в семействі,
Там мир і тишина,
Щасливії там люди,
Блаженна сторона”.

2. **Згода** — непротивлення кому-чому. У Катих. 1645 р. читаємо:

Згаджáючися зь волею Єго Святою.

3. **Згода** — апробата, дозвіл. Напр., дати свою згоду на це. (Погодитися зробити це).

Див. **Згідливий**.

Згорі́, місц. — 1. наперед, заздалегідь. „Згорі́” — калька п. z góru. Напр., по-польському: „Zapłacić z góru”, „powiedzieć z góru; по-українському: „заплатити наперед”, „сказати заздалегідь”.

2. „**Згори** дивитися на кого”. Це з польського „patrzeć z góru na kogo”. По-українському „дивитися гордовито на кого”.

Зготувáти, арх. — 1. наготувати що (напр., обід), зробити готовим; і. зварити (обід), — не „зготувати”; 3. зробити несподіванку, — не „зготовити несподіванку”.

Слово **зготувати** — це укр. відповідник ст.-церк. слов. **изготовити** (приготовити) і польського **zgotować**. Приклад уживання старого „зготовити” (із изготовити) — замість **наготовити** — маємо в Катих. 1645 р. 63.

Огнь вѣчный зготованыи естъ діаволу и ангеломъ его.

Згромадження — громада, збори, збір, собор.

„Згромадження” — калька польського *zgromadzenie*.

Правдиво спочатку каже П. Беринда (Лекс. 1627 р.), що „Церковь називається — от созваня вкупу на Громаду”. Грецьке слово *ekklesia*, яким греки називають Церкву, означає Громаду. Але далі він уже не розстається з полонізмом „згромадження”.

Лекс. 1627. 417: Каяфа — згромаженъе.

Там таки, 432: Церкви або згромаженья.

Польське „*zgromadzenie*” (конгрегація) — це в нас церковна громада; польське *zgromadzenie* = *zebranie* — це в нас збори (не „згромадження” чи „зібрання”).

Збори представників Церкви — це собор.

Збори представників великої організації — це великий збір (не „з'їзд” — з польського *zjazd*, — бо ж на збори можна й пішки прийти).

Згуба — 1. втрата чого, 2. згублена річ, 3. нещастя.

Лекс. 1627. 151: пагуба — згуба.

Кажемо:

1. Через свою згубу (втрату майна) він зубожів.

2. Його згуба (згублена річ) знайшлася.

3. Горілка — це його згуба. (Пор. народне „люба — згуба”).

Народне „згубити душу” — замордувати. **Пагуба** — загибель; **пагубник** — душолюб.

Згук, місц. — звук. Слово „згук” постало та існує тільки в східньоукр. говорах. Постало воно шляхом злиття слів **звук** і **гук** (звідси **гукати**). Перетворення старо-укр. **звук** — із старосл. **звук** (чит. *zvokъ*) на „згук” не є в нас першим випадком реформування староукр. (і старослов'янських) слів звуконаслідувального походження. Ст. укр. **журчати**, **звін**, **пчола** (із ст. сл. **журчати**, **звон**, **пчела**) в нас змінили на **дзюрчати**, **дзвін**, **бджола** — згідно з теперішнім українським сприйманням („розумінням”) звуків пливучої води в потоці, дзвона й бджоли.

У літерат. мові однак у нас збереглося наше старе звук (із старосл. і прасл. *zvokъ*), пень якого є також у слові *звук*, *звати* (звідси й *назва*).

Згустілий — загуслий. Із ст. слов. (і прасл.) *gostъ* (староукр. *густ*) постало *съgostiti*, *съgostati*, звідси наше *згустіти*, *згущати*, *згущувати*, *загуснути*. **Згустливий** постало із *згустіти*, а **загуслий** — від *загуснути*.

Лекс. 1627. 274: Усырѣнный — згустѣлый, зсѣлый.

Здалека — з того місця, що далеко. Ст. сл. *издалеча*, *издалече*, *издалека*; рос. *издалека*; болг. *от далеч*; серб. *из далека*; ч. *z daleka*, *z dalky*; п. *z daleka*.

Пор. у Слові о п. І. 1187 р.: Прелетѣти издалеча.

Лекс. 1627. 432: Магнес — Камень, притягаючий желѣзо до себе *здалека*.

З віддалі — це з відстані взагалі; п. *zdala*; рос. *издали*.

Ст. слов. *даля*; укр. *даль*, *далина*, *далечина*; п. *dal*, рос. *даль*, *далина*; ч. *dalka*. Із ст. слов. *далекъ* (і *далечь*), *дальнъ* маємо укр. *далекий*, *дальній*; серб. *далек*, *дальни*; п. *daleki*; рос. *далекий*, *дальный*.

Лит. *tolús* — віддалений; латв. *tals* — уперед.

У праіндоевр. добі було два варіанти: **dal-* : **tal-*.

Создати, арх. — створити. Із ст. сл. *създати*, *съзидати*, *съзидовати*, а також *съзидати* (*sic!*); болг. *съзидам*; *творю*, *формую*; серб. *зидати*, *сазидати*.

Див. *зодчество*.

Слово праслов'янське праіндоевр. походження; пор. лит. *žiedžiu* — *творю*.

У дослідях не звернено уваги на те, що ще в старослов. добі помилково змішували пень цього слова з пнем слова *дати*, звідси й помилкове ст. слов. *съзидати* (*соізидати* — цебто *видати* що) — замість *съзидати*.

Здефравдувати — замаскованим способом присвоїти собі чужі довірені гроші. Напр., кажуть: урядовець банку *здефравдував* чималу суму грошей.

Лат. *defraudere* — *обманути*; *fraus*, *fraudis* — *обман*.

Здобич — *прибуток*, що *набутий насильством*.

Лекс. 1627. 185: Прибыток, добыч.

Там таки, 157: Ясыр, полон, добыч.

Ст. сл. добыча (укр. здобич, р. добыча, п. *zdobycz*) з праслов. **dobytja* — від *dobyti*. (Про старе укр. козацьке: „Добути (здобути), або вдома не бути!“).

Пор. ст. слов. (ст. церк. слов.) *прибыль* (прибуток); *при-быль*. Ст. слов. *быль* (те, що було колись, — від ст. сл. *быти* — *бути*) — слово загальнослов'янське. Звідси наше старе *билина* (бувальщина), що в укр. народній мові збереглося в формі *билиця* (п. *bylica* — *бувальщина*).

Автори словників забувають, що в нас було слово *прибіль* (із ст. слов. *прибыль* — (прибуток), яке й досі зберігається в народній мові деяких областей України, — напр. на Волині й Поліссі.

Ст. сл. *быти* (*бути*) праслов'янське індоєвр. походження. Пор. англ. *be* (чит. *бі*), нім. *bin*; лат. *sum*, староукр. *суть* (вони *є*) і т. ін.

Здойміти, діял. — здійснити. Староукр. „здоймити“, що збереглося в говорах Галичини, тепер уже не вважається за літературне.

Постало це слово цілком нормально із ст. слов'ян. *rodъ-imati*. (Пор. ст.-церк.-слов. *подъимати* (*подъ-имати*). Ст. слов. *imati* (ст.-церк.-слов. *имати*) є ітеративом ст. сл. *jeti* (староукр. *яти*, — звідси *рукоятъ*) — брати, хватати, прагнути до кого-чого (укр. арх. *стреміти до кого-чого*), і англ. *to strive at* і т.д.

Староукр. *яти*, *імити*, *імати* (із ст. сл. *jeti*, *imiti*, *imati*) у сполучі з приставками (приставленими прийменниками) мають свою сім'ю слів: *вз-яти*, *руко-ятка* (держало меча), *м'яти* (із *ми-яти*), *при-імати* (із *при-імати*).

Староукр. (і старослов.) *імити* збереглося в нас тільки в Галичині: *здо-ймити* (*здо-імти*), *підо-ймити* (*підо-імти*) і т.д.

Старо-церк.-слов. (і старослов.) „*імати къ Господу*“ у нас через просте непорозуміння переклали в Богослужбових книгах словами „*мати до Господа*“ і замість правильного „*прагнути до Господа*“ або старшим — „*стреміти до Господа*“; по-англ. це було б „*we strive to God*“.

По-укр. кажемо „*мати кого-що*“; такі конструкції як „*мати до кого-чого*“ суперечать логіці укр. мови.

Допта́ти, діял. — топта́ти. Діалектичне „доптати” наявне в західньоукр. говорах (Галичина, Волинь і ін.). На Наддніпр. переважає топта́ти (і воно — літературне).

Пень ст. слов. тѣпѣтати (тѣп- : топ-) є також пнем загальнослов'янського стопа (с-топ-а). Пор. ч. *topánku* — черевики, туфлі. Звук *t* в цьому пні в деяких мовах змінився на *d*, при одночасному збереженні *y* *t*. Пор. ч. *topanku* (черевики) і *dupot* (тупіт); п. *deptać* (топтати) і *tupanie* (тупання ногами). (Пор. нім. *Tappe* й англ. *tap* — доторкання чого стопою, або рукою).

Здорóв — 1. народне привітальне слово (скорочення формули: „Будь здорóв!”); 2. здоровий — та жива істота, що не хвора.

„Здоров” у функції привітання — це дуже старе слово.

Пор. Слово о п. І. 1187 р.: Здрави князи и дружина. 46. „Здорóвья зычит”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Значення слова здоров'я див. Лекс. 1596: Цѣлость телесе — здоровье, свѣжость.

Здоровый будучи. Катих. 1645 р. 386.

Формула „за здоров'я” (серб. „на здар”, п. “*sto lat*”) при „піднесенні” чарки (горілки) — це сліди форми закляття з давнього повір'я.

Пор. напис на чарі до 1151 р.: А кто пь(є), тому на здоровье.

Стцслов. здоровіє (від здоровъ) — „здоров'я” довго зберігалось в нас у слові „здравиця” пиття „за здоровіє”. Також „за здоровіє” — часточка на Проскомідії за „здоров'я”.

Здравствувати, арх. — бути здоровим, із стцслов. здравствовать.

Лекс. 1627 р. 477: Здравствуй о Господѣ.

У народн. мові „здоровий” також означає „великий”.

„Здóрово” щось робити означає робити те, що добре для здоров'я; напр., кажуть: „Молоко здóрово пити”. „Здóрово” — сильно; напр.: Він здóрово вдарив довбнею!

Здорóжитися — втомитися довгою „дорогою”, цебто подорожжю.

Це дієслово належить до тієї самої категорії, що й народне „знебутися”, цебто зазнати втоми через саме відчуття довгого часу — „буття”.

Див. *дорога*.

Здужати — мати силу, могли.

У негативі: нездужати (із не + з + дужати) бути слабим, хворим (недужим).

Нездужавий — хирлявий, слабовитий; дужий — сильний.

Дужатися — боротися (про силачів-борців).

Дуже — сильно, кріпко, багато, в великій мірі, — напр. у слові бай дуже (бай + дуже).

„Моці — здужати”. Лекс. 1627. 122.

„Здужати” — слово живе й дуже часте в укр. народній мові.

Зегзіця, арх. — зозуля.

Слово о п. I. 1187 р.: Зегзицею рано кычеть. Полечу зегзицею по Дунаеви.

До речі, І. Срезневський (у праці п.н. „Матеріялы для словаря древне-русскаго языка”), пояснюючи слово „зогъзица”, як синонім слова зозуля, цитує слово зегъзыца із Слова о полку Ігореві, і подає його різні східнослов'янські синоніми. Не може бути сумніву, що староукр. слово зегзиця — це один з варіантів старосл. звуконаслідувального слова для означення зозулі. Це видно в світлі таких назв зозулі, як словацьке *žežhu-lica*, польське народне *gzegzółka* (*kukułka*), рос. діалект. жегозуля.

Зегарок, місц. — годинник; старе слов'янське часьникъ; „зегарок” (народне в Галичині) — з польського *zegarek*, а це з нім. *Zeiger* — те, що показує (години). Селяни в Галичині часто вимовляють його по-своєму: дзигарок.

Зеленій — слово всеслов'янське; ст. слов. *зелень*, *зелени*; *зеленѣти*; *зеленіти*, *зѣлень* (флора взагалі), народне *зелѣпуха* (недозрілий овоч), переносне „позеленіти” (про обличчя хворої людини). *Зелененький*, *зеленесенький*, *зеленкавий*.

Зелені Свята — Свято (староукр. празник) Святої Тройці. У давнину більш популярною була його церковна назва „Свято П'ятидесятниці”.

У дохристиянських часах у той день припадало свято, яке характеризувалося умаюванням хати, воріт і вулиці зеленню. І цей звичай залишився й досі: у той день (тепер він сходиться зо Святом П'ятидесятниці) всі будинки, брами, вулиці й церкву умайовують зеленню: вітям і зіллям.

Лекс. 1627. 199: П'ятдесятница — День Пятдесятный, Зеленыи Святка.

Зéльман — див. З á л м а н.

Земля́ — 1. субстанція на поверхні нашої планети, на якій ростуть рослини; 2. З е м л я — назва нашої планети.

Наші предки за дохристиянських часів вірили в магічну (наприродню) силу землі, і вважали її за живу та священну.

І тому це вірування залишилося в формулах закляття: „Бодай тебе сира (або „свята“) земля поглинула (або „побила“)“.

(У давніх євреїв також було цього роду повір'я. Див. Книга Чисел 16. 31-35: „Земля розступилася й поглинула бунтарів проти Мойсея“).

На Запоріжжі вибраному за кошового отамана чи гетьмана клали на голову трошки землі, а звичай цей був відповідником „помазання (оливою) на царство“, що був на Близькому Сході, і також перейшов у країни Європи.

Старі люди в нас по селах і досі на знак присяги з'їдають грудочку землі.

З е м л я — назва нашої планети.

Нашу планету у всіх мовах називають тим самим терміном, яким називають ту її поверхню (грунт), на якій ростуть рослини. Словом з е м л я також називають країни (край) і поле.

Нашу планету називали були словом глоб (з лат. globus — те, що має форму кулі) тільки тоді, коли відкрили той факт, що форма землі — сферична, а не плоска. Слово з е м л я загальнослов'янське з праїндоевроп. минулим.

Пор. латв. zeme і гр. ge, які свідчать, що в слов'янському земля, земь, zeme, zemia і ін. з (z) походить з праїндоевр. g (r). Земля (грунт) у російській літературній мові — це п о ч в а, але в рос. народн. мові цього слова

немає. Та й походження цього рос. літерат. слова досі ще не досліджене. (У чеській мові ро́сєв означає підошву, але чи його пень той самий що й у слові почва — це питання).

У нашому старому церковному письменстві слово земля найбільше пов'язане з християнською релігійною сферою.

Пор. Лекс. 1627. 434: Бысть мніх, не плю на землю, толико бо бѣ ему воздержаніе.

Там таки, 444: Персія, сл. — барзо зёмный.

Кольно зёмних. Катих. 1645 р. 156.

„Земля обітована” — Земля Обіцяна юдеям, Палестина, мрія й надія. Вираз частий у Біблії, див. Євр. 11. 9.

В історії нашої літератури першим тим твором, автор якого висловив свою глибоку любов до рідної землі, було „Слово о полку Ігоря” (1187 р.). Автор його час до часу з тугою звертається до неї. „О, земле руська, ти вже за горою!”

Осип Турянський одного з своїх романів назвав „Син землі”. А потім Ілля Киріак (у Канаді) написав великий роман „Сини землі”. „Земля” — так називається один з романів Ольги Кобилянської.

Зёрнятко — малесеньке зерно. У нашу книжну мову XVI-го в. зайшло було польське слово ziarnko в формі „зернко”.

Лекс. 1627. 424: Коккін — зёрнко.

Укр. зёрно, зерня, зеренцє, зёрнятко. Множ. зёрна означає якесь число зерен. Слово ж зёрно́ означає (колективно) збіжжя взагалі.

Слово це всеслов'янське: ст. сл. зърно, зърно; рос. зерно, ч. zrno; п. ziarno. Пень його сягає в праїндоевр. мовний ґрунт. Пор. лит. žirnis; пруське zurnis; лат. granum.

Зєро — французька назва для „вічка” (форма 0), що графічно символізує собою числове „нічого”.

Слово „зеро” вживають французи, італійці, англійці, поляки й українці на західньоукр. землях. Німці кажуть „Null” (з лат. nullus — жоден, ніщо); українці на східньоукр. землях кажуть „нуль”; так і в чехів, сербів і ін.; росіяни кажуть „ноль”.

Зефір — легкий теплий вітерець, легіт; з гр. *zephyros*, що вдавнину означало тільки західний вітер.

Лекс. 1596. 14: Зефір — вѣтр вдячній, от полудня вѣючий.

З'єдинені Держави Америки (ЗДА) — так у Західній Україні аж до 1945 р. називали Америку. ЗДА — це дослівний переклад англійського *United States of America*. У цій англ. назві слово „state” тут означає державу.

Британія адмініструвала свої колонії в Америці таким чином, що там не було центральної колоніальної влади; губернатор кожної колонії безпосередньо підлягав королеві Британії.

І коли колонії в Америці почали (19 квітня 1775 р.) збройне повстання проти британської влади, то тим самим вони перестали визнавати свою дотогочасну центральну владу (цебто короля Британії), а своєї центральної влади для всіх колоній вони не встановили. Так, кожна колонія почала автоматично вважати себе за державу — state. Спроби провідних політичних діячів якось об'єднати ці держави („стейти”), що ще донедавна були колоніями, не були легкі, бо жодна з них не хотіла зректися свого статусу суверенності (своєї державної незалежності). І аж 15 листопада 1777 р. представники цих держав (визволених колоній) на своєму конгресі проголосили Артикули Конфедерації Держав Америки. Але кожна із цих держав далі зберігала свою незалежність, бо хоч усіх їх єднав Конгрес їхніх представників, але жодного центрального уряду не було, бо вони його не хотіли. І саме тому Франція ще таки тоді назвала цю федерацію держав Америки терміном *Les États Unis d' Amerique* — Сполучені Держави Америки.

Так само й німці переклали англ. „United States” своїм точним терміном: *Vereinigten Staaten* — Сполучені Держави. (Як фр. *état*, так і нім. *Staat* означає державу).

Слов'янські країни, крім Польщі, пішли тут за німецьким у тому сенсі, що вони залишили нім. слово *Staat* (чит. „Штат”) неперекладеним, і так назвали Америку терміном „Сполучені Штати” (Америки). Перші поступили так чехи, бо вони взагалі запозичили собі німецьке слово „Staat” (і звідси чеське *stát* — замість *država*). За німецьким зразком пішли й українці на Наддніпрянщині,

і назвали Америку терміном „Сполучені Штати Америки” (США). За таким же зразком пішли й росіяни (їхній термін: „Соединенные Штати Америки”).

„Штати” — це слово не російське, а німецьке.

Поляки пішли тут за французьким зразком, але фр. назву „Les États Unis d' Amerique” вони переклали неправильно: „Stany Zjednoczone”. Фр. état тут бо означає не „стан” (цебто ситуацію, положення, або суспільну клясу), а державу.

Назва U.S.A. (США) — історична: вона віддзеркалює собою історію формування цієї держави. Звичайно, специфічно в відношенні політичної структури слово „state” уже втратило свою функцію визначання держави, але його семантика не змінилася, — воно бо в принципі далі означає тільки державу. Подібно не змінилося й значення слова „республіка”, незважаючи на те, що ССРСР (Союз Советських Соціалістических Республік) фактично становить собою одну державну одиницю.

Українці в англословних країнах засвоїли собі англ. слово „state”, і кажуть: „Сполучені Стейти Америки”. Чи приймуть це українці у франкомовних і германомовних країнах, — не відомо.

З'єднати — злучити що в одне. „Єднати” походить від єдиний, а це від ст. сл. єдинъ. (Пор. також ст. сл. съединити, съединяти).

„З'єднати” в значенні придбати собі — це полонізм; напр., *zjednać sobie jego przychylność*.

Див. Лекс. 1627. 246: Снабдѣніє — набытѣ, з'єднанье.

У нас у цьому випадку кажуть: Виєднати собі в нього прихильність.

Ззаду — за передом (фронтною частиною) чого.

Ст. слов. зади, съ зади; рос. позади; п. *z tyłu*.

Лекс. 1627. 472: Ззаду змії.

Там таки, 245: Съзади — ззаду, на задѣ.

Зимá — зимна пора року; в Україні — зимна четвертина року: грудень, січень, лютий. Із ст. сл. зима. Пень слова праслов'янський і праїндоевропейський. Пор. лит. *žiema*, пруське *zema*, індійське *hima-*, лат. *hiems*.

Від укр. зимний у нас уже давно створили іменника абстрактного типу: зимність.

Див. Лекс. 1627. 423: Зімность.

Дотикове враження від зимна в нас уже здавна окреслюють парадоксально: уважають його за таке, як дотикове враження від вогню.

Лекс. 1627. 450: Саламандра так зймна, же огнем жієт.

Зирк — звукове рухонаслідування бистрого погляду. Звідси: зіркати, зіркнути, зіркання.

Зиск — нажива; від ст. сл. *искати* — шукати; *сьнискати* — знайти.

Лекс. 1627. 189: Приобрѣтеніє — зыск, позысканье.

Там таки, 184: Прибыток, зыск. Прибытки — приходы, зыски. Прибиточный — чинячий зыск.

Т. таки, 247: Прыобрѣтѣніє, зыск, збиранье.

Т. т., 219: Ради прибытка — для зыску.

Зичати — звуконаслідування: хрипло кричати. Звідси зичний, зично.

Зичити — бажати кому чого.

„Здоровя зычити”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Там таки: „Упрійме зычу”. 1627 р. Пер.

Т. т., „Зычливый слуга”. 1627 р. Пер.

Т. т., 190: Присный — зычливый.

Т. т., 276: Пилность, хоть, зычливость.

Т. т., 6: „Благоволю — зезволяю, кохаюся албо зычу, сприяю, албо добре кому пріяю, хвалю, потвержаю, албо любую подобаю собѣ”.

Добро (неприятелям) зычити. Катих. 1645 р. 876.

Словник Брюкнера подає, що слова *žyczyć* і *pożyczyć* (зичити й позичити) — це деривативи слова *pożytek* (po-żyte-k), що походить від слова *жити*. Інших вияснень походження цих слів немає.

Брюкнер не взяв тут до уваги низки фактів.

1. В укр. мові відповідником п. *pożytek* є слово *пожиток*, а відповідниками п. *žyczyć* і *pożyczyć* є зичити й позичити.

2. Історія укр. слів зичити й позичити і п. *žyczyć* і *pożyczyć* не досліджена.

3. Цих слів немає в інших слов'янських мовах.

4. Не поставлено питання, чи ці слова бува не є чужого (не слов'янського) походження, а скажемо, — германського. (Пор. *setzen*).

Зі, місц. — з, із, зо.

Прийменник *зі*, що вживається в Галичині, це вплив польського *ze*. Напр., п. „*ze mną*”, укр. в Галичині — „*зі мною*”. Правильним українським відповідником польського *ze* є *зо*: *зо мною*. Польське *ze* в такій фразі, як „*ze strony*” по-укр. треба перекладати словом *із*: *із сторони*.

Укр. *зо* (як це у фразі „*зо мною*”) походить із староукр. *со*, яке є укр. версією ст. сл. *съ*.

Зілля — такі рослини, стебла (але не коріння) яких гинуть з приходом зими.

Ст. сл. *зеліе*, *зельє*; болг. *зеле*; ст. рос. *зеліе*, суч. рос. *зельє*; ч. *zelina*; п. *ziolo*, *ziele*. Слово це індоевроп. походження. Пор. лит. *želti*, *želiu* — *зеленіти*, *žolė* — *трава*; латв. *zelt* — *зеленіти*.

Лекс. 1591. 136: *Зеліе* — *зѣлье*.

Там таки, 36: *Быліе* — *зѣлье*, *былье*.

Зінаїда — ж. ім'я; ст. сл. *Зинаїда* — з грецького і означає „*Божественна*”.

Іменем *Zen*, р. відм. *Zenos*, поети називали *Зевса*.

Зіниця, анат. — „*чоловічок*”; лат. *purula*, *purilla*; стцслов. *зѣница*; болг. *зѣница*; серб. *зеница*; п. *ziernica*, ч. *zritelnice* і рос. *зрачек*.

Лекс. 1596. 14: *Зѣница* — *зѣнка*, *чоловѣчок*.

Лекс. 1627 р. 70: „*Зѣница* — *зѣнка*, *чоловычокъ*, *зреница*”.

Там таки, 70: „*Зѣница* — *зѣнка*, *чоловѣчок*, *зрѣница*.

Гebreйське *iš* — *чоловік*, *išon* — *чоловічок*, *зіниця*.

Псал. 16. 8 читаємо: „*Бережи мене, мов ту зіницю, дочку ока!*”

Слов'яни вже давно забули походження й перше значення слова *зіниця*; свідчить про це той факт, що поляки вже з давніх-давен уживають це слово в його перекрученій формі — *žrenica*, що помилково утворене шляхом уподібнення до ст. п. *žrzeć* — із ст. сл. *zrěti* (*зрѣти*). Так само сталося і в чехів.

Пень слова *зіниця* праслов'янський. Але його відзеркалення в інших мовах індоевроп. сім'ї покищо не знайшли. Спроби пов'язувати його пень із ст. сл. *зіяти*, *зѣяти* нічим не обосновані.

Зіновій — ч. ім'я; прийшло до нас із стцслов. мови, яка взяла його з мови грецької. Його значення: „*Боговгодний*”.

Див. *Зінаїда*.

Зіпсува́ти — зробити непридатним до вжитку.

Лекс. 1627. 201: Раздрушеніе — зопсованье, псуоу.

Там таки, 92: „Истлѣніе — нарушенье, зопсованье”.

Зопсованя жадного не понесуть. Катих. 1645 р. 63б.

Словник Брюкнера подає, що польське слово *psuć* походить від слова *pies* (пес).

Брюкнерова теорія не дає нам відповіді на такі питання:

1. Чому ці слова появилися тільки в польській та українській мовах, а в інших слов'янських мовах їх немає?

2. Коли вони в цих двох мовах появилися?

3. Чому ці слова мали б бути утворені з форми давального відмінка слова *pies*, цебто з форми *psu*?

Зірка́тий, зирка́тий — витрішкува́тий, вирячкува́тий; з кореня -зір-. На Полтавщині відомі форми через метатезу: зікра́тий, зикра́тий.

Корінь -зір- у цьому слові походить із старослов. -зоp-, як це в ст. сл. вѣзоpь.

Ст. слов. зѣрѣти (бачити), прозирати, вѣзоpь (взір), позорь, зѣрцало (дзеркало, ст. укр. зеркало) основані на таких варіантах одного й того самого прасл. пня: -зѣр-; -зѣр-; -зоp-, з яких походять суч. укр. -зр- (зріти), -зер- (ст. укр. зеркало), -зоp- : -зір (зорити, зір, позір).

Зітха́ти — зідха́ти, див. дух.

Зі́яти, зя́яти, зя́ти — подихати, чи просвічувати чим розтвореним; напр., щілиною, трохи відхилиними дверима, розкритим (роззявленим) ротом, або розплющеними очима.

Напр., у казках паца змія все „зіє вогнем” (або „зяє іскрами”).

Ст. сл. зияти — позіхати (цебто важко дихати широко роззявленим ротом).

Слово це всеслов'янське й праслов'янське, а ведеться воно з праіндоевр. доби. Пор. лит. *žioti* — роззявляти рота.

У нас слова з тим самим пнем: зява (дихальний орган риби); роззявляти (рота), роззявитися (наставитися щілиною — зявою), напр. про роздертого чобота: „Чобіт роззявився”; роззява — той, у кого постійно роззявлений рот — це неуважна людина.

Словник Грінченка подає приклад з народньої мови про двері, що „зяють” (зіють) великою щілиною (бо вони трохи відхилені): „Щоб тобі так рот зяло, як ті двері зяють”. І. Верхратський у праці „Про говор галицьких лемків” (1902) подає словарця лемківського говору, а в ньому й слово з я т и (із зіяти). В укр. народній мові слово з і в а т и поширене більше за літературне п о з і х а т и.

Злότηй, арх. — золотий. Походить із стцслов. златъ, златъи — від ст. слов. злато (золото). Прасл. пень *zolt; пор. англ. gold, ісландське gull, нім. Geld.

Слово о п. І. 1187 р.: Злат стремьнь.

Там таки, 20: Злата и сребра потрепати.

Златоуст, златоустий — золотоустий; із стцслов. златоустъ і златоустъи. Це стцсл. слово є калькою гр. chrysostomos (chrysos — золото, stoma — уста) — той, у кого „золоті уста”, цебто той, хто дуже гарно промовляє; стцслов. красьноглаголивъ; ст. укр. краснобай, краснорічивий.

Св. Іоанъ Златоустъ (по гр. Ioannes Chrysostomos) — Св. Іван Золотоустий (345-407), Патріярх Константинопільський (від 398 р.), був одним з найбільших Отців Церкви. Пам'ять його святкується 27 січня (за новим стилем).

Злігодні — постійна нужда; біда взагалі. Слово це — з'єднання (контамінація) двох слів: з л і д н і й г о д и. Ст. укр. год (мн. гóди) походить із ст. сл. годъ, що означало ч а с узагалі. З нього постало наше слово „година”.

Зло — все те, що поборює добро.

Ст. сл. зъло, болг., серб. і рос. зло, ч. zlo, п. zło.

Слово праслов'янського походження; корінь його віддзеркалений і в інших мовах індоєвр. сім'ї; пор. лит. jžulas (j-žul-as) — той, хто чинить зло.

У слові о п. І. 1187 р.: нь се зло.

Від слова зло постали слова: „злоба”, „зловивий”, „злість”, „злостивий”.

Лекс. 1596 р., 135: Злоба́ — злость.

Лекс. 1627 р. 201: От злоби́.

Т. т., 237: Стропливый — злый, злосливый.

Т. т., 318: Лукавен — злосливый.

Т. т., 465: Берег злосливого.

Лекс. 1596 р., 14: Зловивый — злостливый.

Згодом і слово „злість” дехто почав був називати словом „зло”.

Див. Катих. 1645 р.: Абысь жадной злѣсти не важил-ся чинити.

Злободѣнный. — Це наше слово є калькою ст.-цслов. зълѣбодьньнѣи. А це стцслов. слово постало із стцслов. Євангельського виразу: „Довлѣеть дньеви зълѣба его”. — (Кожен) день має свої турботи. (Матв. 6. 34).

Злодій — той, хто краде. Словник Грінченка подає слово з Лубенщини: „крадій”.

Початкове значення слова злодій було: той, хто діє зло взагалі, — злочинець. Таке ж значення мало й стцслов. слово злодѣи (від зло дѣяти — чинити зло). Напр., Остромирова Євангелія 1056 р. подає: Вѣдоша Иісуса и ина зълѣдѣя дѣва.

У церковно-слов'янській мові того, хто краде, звано „тать”, але мова українська спочатку зовсім не знала особливого слова для „татя”; аж пізніше „злодій” почало вичначати тільки „татя”. Ще в Словнику П. Беринди 1627 р. „злодія” пояснено: „злочинца, що зле чинить”. У мові російській „злодѣй” залишилося зо стародавнім значенням, а для „татя” постало слово „вор”. У наших словниках з XVI-XVII вв., звичайно, не обійшлося без полонізмів у похідних словах від „зло”. Напр., „злосливий” — з п. *złóśliwy*.

Зілля — рослини, які взимі гинуть, а навесні знову відростають із свого коріння.

Ст. сл. зеліє; рос. зѣлье, суч. п. зіюю, (ст. п. ziele). Слово всеслов'янське, а праслов. пень його походить з праіндоевр. Пор. лит. *želiù* — зеленіти.

Лекс. 1627. 409: Сѣно або зѣлье.

Лекс. 1596. 34: Иссоп ест зѣлье.

Злѣтій — золотий, з п. *złoty*, карбувався вдавнину з золота, тому й назва „злѣтій”. Так само в Німеччині від Gold (золото) був утворений гульден (золотий). Вартість золотого з ходом часу все меншала, бо його стали виробляти із срібла. Так, року 1505-го злотий вартував 244½ копійок, а 1640-го — 43 коп., 1766 16¼, а з 1815 р. ціна устійнилася 15 коп. (Див. Горбачевський: Слов. 133). На Правобережжі злотий — 15 коп. Панувала форма:

з л ó т и й, рідко — з о л о т і й, а т о й з л о т. (Є. Чернов 33-35).

Напис на Хресті 1161 р.: Злото и серебро.

Злочінець — той, хто чинить зло; кримінальний тип.

Слово **злочинець** дуже повільно проникає з літературної мови в мову народню. А в нашій „книжній” (літерат.) мові слово появилoся не раніше XVI-го віку, і то появилoся воно в нас спочатку тільки в польській формі „злочинца” — з п. *złoczyńca*. П. „*złoczyńca*” (*złoczyńci*) є калькою п. *złodziej* (*złó dzieje*), яке колись визначало кожду таку людину, що чинила зло, а тепер означає тільки злодія.

Див. Лекс. 1627 р. 69: „Злódфй — злочінца, що зле чинит. Злódфйство злочінство, злочинность”.

Змагати — прямувати до мети шляхом своїх зусиль; силкуватися досягнути якусь ціль. Пень цього слова (-маг-) є і в інших словах: перемагати, змагатися, знемагатися, помагати (допомагати). У цих словах -маг- походить з того самого праслов'янського джерела, що й -мог- у словах перемога, знемога, допомога.

У праслов. добі пень цей виступав у своїх двох апофонічних видозмінах (праслов. перезвукові корінного голосного звука): *-mog- : *-mōg- (*-мог- : *-маг-), — прасл. *mog-ti, *po-mōgti. Цей прасл. корінь виринув з праїндоевр. ґрунту. Пор. нім. -mag- : -mōg- у словах *Magd* (дівчина-помічниця; служниця); *mögen* — могли.

Пень -міч- наявний у словах: поміч, неміч, а також корінь -моч- (у західньоукр. мочі (могти), помочи) походить з того самого праслов. і праїндоевр. джерела змагати до чого, а це укр. модерна літерат. форма нашого старого стреміти до чого. Але в мові народній ця функція слова змагати ще не всюди відома. [В укр. говорах Закарпаття слово „змагатися” („позмагатися”) з давніх-давен уживається для визначення статевого акту].

Змазати — стёрти; (головно про стертя того, що написано). Напр. змазати (стерти) з таблиці написані крейдою букви. На західньоукр. землях це слово (поширене на Наддніпрянщині) мало відоме.

Слово походить із ст. сл. мазати (цебто мастити). Інші ст. слов. слова тієї ж сім'ї: мазь (масть), мажа. (Наше мажа означає чумацького воза).

М а з а т и — слово всеслов'янське; з праслов'янського й праїндоевроп. традицією.

Ст. сл. **маз-** : **маж-** своїм родоводом пов'язане з праїндоевр. **mag-*, яке в інших мовах індоевроп. сім'ї виразилося рефlekсами: *mak-* *mas-*, *muz-*, як це в гр. *mageiros* — кухар, *masso* — місти; латв. (*iz*) — *mūzē* — мішати, колотити; латв. *mak* — тиснути, видушувати що з чого.

Мазь, **коломазь**, **мазніця**, **мазайло**, **мазяр**, **мазэпа** і ін. належать до сім'ї слів, що ілюструють собою цей корінь. Тих, що беруться малювати Ікони, хоч і малювати не вміють, народ прозвав „богомазами”, цебто — що вони малюють не ікони а „мазають” подобі ніби „божків”, або — мазають „луб'яні образи”. „Не помажені, — не поїдеш” — це вираз для хабарництва в урядах.

Змасакрувати — вимордувати багато людей особливо жорстоким способом. Слово походить з тевтонського *matsken* — різати; пор. суч. нім. *Metzger* — різник.

Змілування — вияв милосердя до того, хто провинився чим.

Лекс. 1627. 165: **Помилованіє** — прощеніє, **змілованья** еся.

Там таки, 250: **Зміловуюся** над ким.

Т. т., 269: **Умиленный** — **змілованья** або милосердія **годный** або **набожный**.

Корінь слова **змілування** (від **змілувати** ся той самий, що й у ст. сл. словах **миль**, **мильнь**, **мили**ти, **умиляти** ся (*umilęti se*), **милость**, **милостыни**, **милосердь**).

Початкова (праїндоевроп. і праслов'янська ідея, яку означає корінь (пень) ст. сл. слова **милость** — це **любов**. Пор. лит. *mýliu* (милувати), що означає любити, а лит. *miélas* — любий, милий.

Звичайно, де є **любов** (милість), там є й милосердя.

Ст. сл. **милость** неправильно перекладають словом милосердя, бо ж **милість** — це **любов**, а милосердя — це тільки одна з невід'ємних прикмет **любови**.

Змісл — притаманна живій істоті природня здібність помічати предмети й явища. Ст. слов. **съмысль**; лат. *sensus*.

Слово з м и с л (староукр. *смысль*) уживалося для визначення думки (мислі), розуму, розсудку й значення всього того, що ким сказано (напр., „Смысль басні” — сенс байки, „смысль слова” і т.п.). Від цього наше старе *смысленый*: мудрий, хитрий, спритний, меткий.

Лекс. 1627. 306: Чувство — *смысл*, *змысл*.

Слово о п. I. 1187 р.: Вѣщей Боянъ *смысленый*. 37.

Ст. сл. *съмысль* (*змысл*) належить до сім'ї ст. сл. слів, що їх корінь спільний: *мысль*, *мыслити*, *домысль*, *размысль*, *промысль*.

Пор. наше традиційне Промисл Божий — із старого „Промысль Божій”.

У Галичині застали це новим терміном — „Провидіння”, що є калькою латинського „*Providentia*”.

Ст. сл. слово *мысль* генетично пов'язане з тими своїми відповідниками, що наявні в інших індоевроп. мовах. Пор. старопруське *s-mūanim* (думаю), гр. *mythos* — думка, що виражена звуками.

Змій — гад; ж. р. *змія* — гадюка, цебто створіння з родини повзунів.

Пень слова той самий, що й у слові *земля*, цебто **зьм-*; праслов. *пень* у ст. сл. *земля* був **зьм*. (Пор. ст. сл. *вєсь* і старше *вьсь*).

Пень слова *земля* праіндоевр. Пор. лат. *zeme*; фригійське *zemele* (мати-земля), лат. *humus*.

В інших мовах індоевр. сім'ї немає такого відповідника слова *змій*, пень якого був би такий, як і в слові *земля*.

Від слова *земля* походить наше *землянка* — землистого кольору жаба, що живе тільки на землі (не в воді).

Змій з глибокої давнини вважається спокусливим (бо Єву, дружину Адама, спокусив у Раю). *Змій* також уважається мудрим. (Пор. Матвія, 10. 17: *Будьте мудрі, як змії*).

Лекс. 1627 р. 70: *Змій* — уж, гадина, *змія*, *змій*”.

„Пускати *змія*” — запускати на шнурку в простір паперового „*змія*”, щоб летів.

Зміцнити — скріпляти, посилювати.

Лекс. 1627. 275: Утверждаю — *змоцняю*.

Лекс. 1596. 226: Утверждаю — *змоцняю*, твердо шію. Утвердження — *змоцнення*.

Чуйте, стойте въ Вѣрѣ и змоцняйтеся. Катих. 1645 р. 336.

Слово з м і ц н я т и польського походження. Пор. п. *wzmocnić*, — корінь *moc-*, що є польським відповідником укр. м і ч-, як у словах по-міч, не-міч. Прааслов. **mogt-* дало укр. моч; пор. мочи (в Галичині) із праслов. **mogti*; п. *móc*.

Змія, ж. р. — гадина, гадюка. Див. з м і й.

Лекс. 1627. 428: Дракон, ел. змія.

Змордування — стомлення, змучення; з польського *mordować*, а це з нім. *morden* — мучити; убивати шляхом мучення.

Лекс. 1627. 450: Сава — змордованье.

(Ім'я С а в а тут пояснене гр. *sao* — розтягаю що силою, мучу).

Змусити — присилувати; з польського *zmusić*, а це з нім. *müssen* — мусити.

Знагла — раптом, неочікувано; з п. *nagły* (неочікуваний, раптовий) чи ч. *náhly* (те саме).

Лекс. 1596. 56: Внезапу — знагла.

У староукр. мові н а г л и й — це н а х а б н и й.

Слово загальнослов. Відповідь на питання, в яких мовах індоевр. сім'ї віддзеркалений праслов. корінь цього слов. слова, залишається дискусійною.

Знайомий — той, кого знаємо. Із ст. сл. знаемъи, знаемый.

Слово о п. I. 1187 р.: Яруги имь знаеми.

Староукр. синонім слова з н а й о м и й — це слово з н а к о м и й, що збереглося на західньоукр. землях (особливо в Галичині), вже не вживається в літ. мові. У сторослов. мові слова з н а й о м и й немає.

Пор. ст. сл. знати, рос. знать, п. *znać*.

Слово походить з того самого праджерела, що й гр. *gnostos* (знаний), лат. *gnotus* (знаний), зендське *zānaiti* (він знає), *žnatar* (знавець).

Від ст. слов. знати походить наше з н а м е н і т и й (ст. сл. знакомитъи).

Лекс. 1627 р. 20: „Велій — великій, високий, знаменитый”.

Там таки, 8: „Славный, знаменитый, хвалный.

Ст. сл. знати, рос. знать, п. *znać*.

Слово **знаменитий** перше визначало те, що „зазначене знаком чи знаменем”, назнаменано, накарбовано; напр., у Словах Григорія Богослова XI в. читаємо: Мъножає незнаменитыхъ отъць паче притяжавъ знаменитыя 87. Потім виробилося значення „відомий” взагалі; напр., часто вживане в XIV-XVI в. „знаменито чинимо” — робимо відомим. Напр.: Чинимъ знаменито симъ листомъ (Судоморська присяга 1389 р.). Чинимъ знаменито симъ листомъ кождому (Луцька грамота 1438 р.). Про це ж свідчить і друга формула: Чинимъ знаємо симъ нашимъ листомъ (Грамота Вітовта 1382 р.). А далі „знаменитий” набрало значення славний, дуже добре знаний, і таким по-зостається це слово й тепер. Українська мова наддніпрянська майже не вживає цього слова, а наддністрянська, навпаки, вживає його часто.

Зна́менник — 1. нижчий числовий знак під рисою (в дробах), над якою є числовий знак — **числітель**; 2. знак на просфорі (проскурі, про́скурці).

„Зна́менник, що ним про́сфоры знаменуют”. Лекс. 1627. 79.

Від знати див. знайомий.

Зна́м'я, арх. — знамено.

Слово о п. I. 1187 р.: Жалость ему знаменіе заступи.

Зна́ть — вища суспільна верства; еліта взагалі.

Форма значення цього слова збірна.

Зна́хар — людина, яка „знає” як лікувати недужих закляттям, „чарами” (таємною силою зілля) і т. ін.

На західньоукр. землях **зна́хор**.

Ст. сл. **знахарь**, **знахорь**.

Зна́чний — показний, чималій, замітний. Напр.: **зна́чний зріст цін**).

Зна́чний колись також означало визначний, староукр. іменітий.

„Зна́чний — именитый”. Лекс. 1627. 87.

Слово це походить від „знак”, пень якого той самий, що слова **знати**.

Див. **знайомий**.

Наголос тут змінює значення слова: **зна́чити** — це мати значення (сенси, вагомість); **зна́чити** — це ставити значки на чому. **Зна́чення** — це сенси, вагомість; **зна́чіння** — це позначування чого знаками.

Знева́га — обра́за; з польського *zniewaga*, а це з нім. *Wage* — вага.

Лекс. 1627. 315: Насмѣвиско, знева́га.

Звідси **зневажати** — відбирати словами „вагу” (значення) від кого; уважати кого за неважного.

Лекс. 1627. 167: Отверже, знева́жил.

Там таки, 246: Сменшаю — зневажа́ю.

Знево́лити — присилувати, змусити; з п. *zniewolić*.

Ст. слов. пень у трьох варіантах: *vol-* : *vyl-* : *vel-*; пор. ст. сл. волити, до-вълѣти, велѣти. Прасл. пень цього слова віддзеркалений в інших мовах індоевроп. сім'ї; пор. лат. *volō* (я хочу); нім. *Wille* (воля, гін до чого); англ. *will* (воля).

Сім'я укр. слів: воля, воліти, арх. повеління (наказ), повільний, дозволити, визволити, божевільний, своєвільний і т. ін.

„Я знево́лений”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Знече́в'я — бездільно.

Знече́в'я — слово, яке сильно в нас плутають, не знаючи значення цього слова, про що не раз писалося в „Рідній Мові” (див. РМ 1936 р. ст. 436-438). У літературній мові **знече́в'я** рідке, визначає головню: від нічого робити, бездільно, нічого не роблячи. Напр. у Куліша: Хут. поезія 129: У нас мужицька мова піднялась із нечевля. С. Черкасенко: Дон-Хуан: Король і гранди ті — одно полюють, з достатків та знечев'я, з жиру то 12. Словник Ак. Наук I, 208 рос. „от нечего делать” перекладає нашим **знече́в'я**. У Галичині „знечев'я” — несподівано, зненацька. Напр., Ірина Вільде („Метелики на шпильках): Зустріла його сьогодні знечев'я 13. У Косача (Чад): Дмитрюк знечев'я зарідав. Він знечев'я спинився. Чернява (Люди з чорн. підн.). В його спалахнули знечев'я гострі блиски.

Зни́ділість — змізернілість, счаклість. Нидіти, зни́діти, нидіння.

У слові той самий пень, що й у слові **нужда**. Тут звичайний у слов'янських мовах перезвук; пор. ст. сл. *быти* (староукр. *быть*) — бути. Подібно й *нид-* (нидіти): *нуд-* (нудити) : *нужд-* (нужда) із прасл. **nudi-*.

Слова „нидіти” немає в інших слов. мовах.

Лекс. 1596. 226: Уныніє — унило́сть, зны́дѣло́сть. Унылы́й — зны́дѣлы́й. Унываю́ — ны́дѣю.

Словник Грінченка подає приклади з народньої мови, в якій слово нѣ дѣ ти означає мізерніти, худнути й нудити, нудитися.

Знову — ще раз, другий раз, повторно, вдруге; укр. народне знов, наново. Болг. из ново, серб. із ново, на ново; ч. z nova, opet; п. znowu, powtórnie.

Знов — ст. сл. съ новъ. (Ст.-укр.-слов. опять — чит. оре́ть).

На західньоукр. землях тільки з н о в (Волинь, Полісся) й з н о в а (в Галичині — з наголосом з н о в а́).

Є ці форми й на східньоукр. землях, але там переважає з н о́ в у — з польського znowu.

Знову ся до нас привернул. Катих. 1645 р. 9.

Там таки, 26б: Зно́ву взялъ.

Лекс. 1627. 151: Паки — зно́ву, еше, опя́ть.

Там таки, 37: з н о́ в у пріймую.

Т. т., 468: Зно́ву ся родит.

Т. т., 192: Набываю зно́ву.

Ст. слов. новъ (новий), — прасл. пень *nov-, що наявний і в інших індоевроп. мовах, пор. лат. novus (новий); нім. neu; англ. new.

Зно́сити — 1. приносити що звідки й складати в тому самому місці; 2. з н о с и т и — про птицю, що несе (зносить) яйця.

„Зносити” в значенні стерпіти — це полонізм: znośić (cierpienie).

Лекс. 1627. 234: Можно стерпѣти, зносити.

Зно́чі — ще від часу останньої ночі (триває що). Напр., зуб, що почав боліти зночі, болить і досі. Подібно: звечора, зранку (зрання).

Слово о п. I. 1187 р.: Си ночь съ вечера. 23.

Зібга́ти — тісно й безладно зіпхати що (напр., одіж) куди (в скриню і т. ін.). Слово це є тільки в мові білоруській (бгаць) і укр. Слово праіндоевр. походження. Пор. лит. rabúgti (pa-búgti) — класти що „насполох”.

Зо́дчество, арх. — будівництво. Ст. сл. зьдъчити, зьдати — будувати; праслов. пень *zъdъ-, що означає муляра; стцслов. зьдъць, зьдъчии — будівничий, архітект, п. zdun — той, хто ліпить що з глини, гончар; стцслов.

създати, създати, съзиздати — творити, створювати; създатель — творець.

„З ó д ч і й, гр. tekton, тесля”. Лекс. 1627. 79.

Зозу́ля — пташка, голос якої звучить як ку-ку. Зозуля зокрема відома тим, що свої яйця вона підкидає в гнізда іншим пташкам, щоб вони висиділи їй зозуленята.

Латинська назва її — звуконаслідувальна: cuculus; нім. Kuckkuck; англ. cuckoo; п. kukułka; рос. кукушка.

Див. з е г з і ц я.

Зойк — скрик з болю; слово звуконаслідувальне; з „ой” постало ойкати, далі — зойкати, а звідси й зойк.

На західньоукр. землях воно відоме більше, як на східньоукр., де частіше вживають слів р é п е т, крик, г о л о с і н н я.

На західніх укр. землях (особливо на Волині) збереглося старе укр. (і ст. слов.) я ч а т и (і з поль. я н ч а т и). Пор. ст. сл. jęćati — стогнати; п. jęczeć; ч. ječati.

Золотé руно́ — уявне далеке багатство, на яке хтось надіється; укр. народне: „грушки на вербі”.

Цей крилатий вираз походить з грецької міфології: Фрикс і Гелла, діти царя Афаманта, мали золоторунного барана, цебто барана з золотою вовною. Фрикс прибув у Колхиду (на Кавказі) і тут приніс богам у жертву свого барана, а золоте руно його подарував колхідському цареві.

Потім склався „похід аргонавтів” розшукати це золоте руно.

Див. а р г о н а в т и.

Зóлото — див. златий.

Слово о п. I. 1187 р.: „Злато слово”. 21.

„Ваши златыи шеломы”.

„Злат стремень”.

„С ними злато и паволокы”.

Зóлото, — див. златий.

Слово о п. I. 1187 р.: Рускаго злата насыпаша.

Золотовéрхий — будинок з золотим, або з позолоченим „верхом”, цебто кришею (дахом).

Слово о п. I. 1187 р.: В моемъ теремѣ златовръсѣмъ.

„З о л о т о в е р х и й” — епітет (прикладне окреслення) Києва давнього походження. Основане воно на тому,

що в Києві були церкви з золотими банями, були й золоті ворота.

У чехів „золотий” колись був епітетом їхньої столиці — Праги: *Zláta Praha*.

Золотокований — викуваний з золота.

Слово о п. І. 1187 р.: *Высоко сѣдти на златокованѣмъ столѣ*. 30.

Золочений — позолочений.

Слово о п. І. 1187 р.: *Злачеными шеломы по крови плаваша*. 29.

Зонтик — парасоля; з давнього голландського *zon-dek*; суч. гол. *zonne - dek*; *zonne* — сонце, *dek* — покривало.

В укр. мові слово *парасо́ля* частіше в З. У., а *зонтик* у Сх. Укр.

Слово *зонтик* появилось на початку XVII в.

Зоря — кожна з тих небесних тіл (крім сонця), що світить своїм власним світлом, а не відблиском світла сонця, яким, напр., світить місяць.

Зоря — гр. *aster*; лат. *stella*; нім. *Stern*; англ. *star*; санскритське *stri*, множ. *star-as*.

Ст.-церк.-слов. *заря, зоря*; рос. *заря*; п. *zorza (gwiazda)*; ч. *zoře, zora*.

Ст. слов. *зоря, заря* походить від ст. сл. *зърѣти* (*зріти* — пор. *прозріти, бачити*); звідси укр. *зірниця*.

В яких словах інших індоєвроп. мов віддзеркалений пень слова *зоря*, — ще не відомо. Звичай цитувати тут лит. *žarija* (розжарене вугілля) не можна вважати за обґрунтований, бо пень слова *жар* той самий, що в слові *горіти*, — ст. сл. *горѣти*. У нашій найстаршій літературі засвідчене наше *зоря* і стцслов. *заря*.

Пор. Слово о п. І. 1187 р.: „Рано пред зорями”. „Кровавыя зори свѣт повѣдают”. „Погасоша вечеру зори”. „Заря свѣт запала”.

Але наші письменники середньої доби історії нашої літератури вживали тільки стцслов. *заря* (не укр. *зоря*).

Див. Лекс. 1596. 32: *Озаряю — освѣчую. Озаряюся — освѣчаюся, objaсняюся*.

Там таки, 14: *Заря-зоря, свѣтлость*.

Зоря. — „Провідна зірка”: фразеологічний вислів, що склався на євангельській основі. У Матвія 2. 2: „Коли

народився Ісус у Вифлеємі, то на Сході появилася зоря, яка привела мудреців до народженого Ісуса”.

„Щаслива зоря”, — „родитися під щасливою зорею”. Це остатки давньої й середньовічної науки (головно на Сході), т. зв. астрології (вчення про зорі), що доля людини залежить від стану зірок при її народженні. Так само й віра в те, що якась надія залежить від стану зірок у час події.

„Він зір з неба не хапає”, — він людина не видатна в праці.

Зóсим, -а — ч. ім'я, стцслов. Зосіма, з гр. *zoos* — живий, сильний життям.

Зісла́ти — послати кого звідки. Ст. слов. съслати; рос. сослать; п. *zesłać*.

Пень слова — праслов., але його відповідників в інших індоєвр. мовах ще не знайдено.

Суч. укр. зіслати з нашого старшого зослати, а це із староукр. сослати.

Зослал Бог Духа Сына Своего. Катих. 1645 р. 666.

Зоставати, арх. — zostаватися, оставатися, залишатися.

Зоставати (без ся) з польського *zostawać*.

Зостають толко саміе особи. Катих. 1645 р. 49.

Там таки: Зостають правдивии Богом.

Зóшит, місц. — зшиток, від слова зшити. Зóшит (у Галичині) — з польського *zeszyt*, яке також стало прикладом для створення суч. укр. літерат. зшиток. Поки в Галичині не було слова зóшит, доти у Сх. Укр. не було й слова зшиток. Перед тим було там старе наше тетрадь — із стцслов. тетрадь, а це з гр. *tetradion*.

Зóя, Зої — ж. ім'я, що через стцслов. мову прийшло до нас з мови грецької. Гр. ім'я *Zoe* — життя, вік (цебто вік життя).

Дружину Івана III (1462-1505), великого князя Московського, грекиню Зою (гр. *Zoe*) Палеолог історики помилково називають „Софією”.

Зрабóваний, діял. — пограбований. Ст. слов. грабити в деяких слов'янських мовах згодом виразилося й другісним рабувати; напр.: чеське *rabovati*; польське *rabować* (поруч. ст. п. *grabież*); укр. (в Галичині) рабувати — поруч укр. літерат. грабувати.

Думати, що слово рабувати (в Галичині) — це наслідування польського *rabować* або чеського *rabovati*, немає підстави.

Початкове значення слова грабити: розпорпувати що, рити, звідси граблі. Ст. слов. корінь (що походить з праслов., а цей з праїндоевр.) виражається своїми двома варіантами (граб - : гроб-), що ілюструються такими ст. слов. словами, як, напр., грабити — гробъ (гріб).

Слово грабити в значенні насильного забирання чужого майна далі зберігає в собі початкове його значення: розпорпувати що, ритися в чому. Про це свідчить, напр., англ. *to grabble* — (порпатися, обмацувати), *to grab* (хапати) і лит. *grobti* (хапати, *гребти; пор. укр. *загребущий*).

Пов'язування цього слова з нім. *reuben* (грабувати) не має підстав під собою.

Зрада — віроломство; ч. *zrada*; п. *zdrada* (**d** тут вставне); слово складене: з + рада.

„Рада” — слово північногерманського походження — *gād* (рада), яке проникло в мову західних слов'ян (чехи, словаки, поляки), а звідти (вже пізніше) і в Україну та Білорусь. У мовах усіх інших слов'янських народів (болгари, серби, росіяни й ін.) збереглося старе слов. *svěť* (стцелов. *svěť*) у їхніх власних вимовах, — напр. рос. совет; слова рада в них немає.

„Зрадити” в старослов. мові: *измѣнити*, *измѣняти*, *измѣнявати*; також *прѣдати*, *прѣдаяти*, *прѣдавати* (звідси наше „продавати”).

Той факт., що поляки в слово зрада вставили **d** (*zdrada*), свідчить, що слово „зрада” прийшло до нас з мови чеської (пор. ч. *zrada*).

Лекс. 1596. 19: Навѣт — зрада, подстѹпок. Навѣтую — зраджую.

Там таки, 16: Ков — зрада.

Т. т., 166: Лесть — зрада. Лестивый — зрадливый. Лестець — волоцюга, тулач, зрадця. Лещу — зраджую.

Лекс. 1627. 175: Преданіе — зрада.

Зрадливый — віроломний.

Лекс. 1596. 17: Лестный лобзател — зрадливый поцѣловач.

Зрадник — віроломець.

Лекс. 1627. 175: Предатель — зрадця, видавця.

Зра́джувати. — Це дієслово вживається в реченні з предметом у знахідн. (4-му) відмінку. **Зраджувати** кого-що (не зраджувати „кому-чому”). Напр., Він зрадив мене, свою ідею і т. ін.

Дієсл. зраджувати з предметом у давальному відмінку вживається тільки в мові російській (під впливом стцслов. мови). Росіяни кажуть: „Он изменил мне”. (Він зрадив мені).

Зрезигнувати — зректися своїх плянів (замірів), претенсій, або уступити з якого становища.

Зрезигнувати з чого.

Слово це походить від фр. *résigner* (уступити, з чого, занехати що), а це — від лат. *resignare* — уневажнити що, анулювати.

Зрештою, місц. — а втім, проте,. Слово це — польське: *zreszta*; так само як і „врешті” (в кінці) з польського *wreszcie*; рос. впрóчем — від ст. сл. *прочь* — інший, другий, дальший (той, що належить до решти), а це — від ст. слов. *прокъ* — решта.

Зріст — факт зростання чого; напр., зріст цін.

Наші письменники середньої доби словом „взрост” перекладали слово *возраст* (із стцслов. *възраст*), що означає вік людини.

Див. Лекс. 1596. 86: *Возраст* — *взрост*.

Слово „взріст” у нас уживається для визначення висоти тіла людини, — з польського *wzrost*. По-укр. правильно: *ріст*. Кажемо: Якого він *росту*? Який він *собою ростом*?

Зріти — ставати зрілим; звідси: зрілий, зрілість, скорозрілий (діалектичне „скóрозрий” — на Волині).

Слово *всеслов'янське*; воно відноситься до того, що *зріє*: до людської свідомости, думки і т.д.

У відношенні до флори вживається не тільки слово *зріти*, але й також слово *спіти*. Напр. *овочі* (плоди) або *збіжжя зріють*, або *спіють* (доспівають).

Ст. слов. *зърѣти*, *зърѣю*, *зърѣль* (дозрілий; лат. *maturus*), звідси й слово *зерно*.

Загальна думка, що ст. слов. *зърѣти* — ставати до-спілим (зрілим) і *зърѣти* — бачити (звідси: *зорити*, *зір*, *взір* і т.д.) базуються на одному праслов'янському пні

(праіндоевр. походження) ледве чи може претендувати на обоснований погляд.

Зу — приставка доконаности; походить вона зо ст. слов. *съ*, яке в деяких словах перейшло в нас у *зу-*; напр., зупинити (із зу-пинити) походить із ст. сл. *съпинити*, а це із *сърѣти* (спѣяти).

Зуб — один із тих малих кістяних органів, якими жива істота кусає й жує харч.

Ст. сл. *zъbъ* (ст. укр. *зубъ*).

Слово всеслов'янське; болг. *zъbъ* (зъбъ); серб. *зуб*; рос. *зуб*; ч. *zub*; п. *zab*.

Слово праіндоевр. походження. Пор. гр. *gomphos*; ст. санскр. *jambhah*; нім. *Zahn*.

„Зуб за зуба” (старше „зуб за зуб”) — кривда за кривду.

Вираз біблійний. (Вихід. стцслов. *Исходъ*; лан. *Exodus*, 21. 24. *Левит*. 24. 20).

Христос виступив проти цього старозавітного імперативу, і замінив його Своім (християнським) імперативом *любити кожну людину*, — навіть ворога (*Матвія* 5. 43-44).

„Покласти з у б и на полицю”. „Закинути з у б и на банти” (На поперечки в клуні чи в хліві). — Це народній наш вираз, який означає, що немає чого їсти.

Мати з у б а на кого (чи проти кого) — очікувати нагоди, щоб пімститися на кому. Це переклад з фр. *avoir un dente contre...*”

Зубр іти — вивчати що „на зубок”, цебто напам'ять. Звідси *зубрун*.

Рос. *зубрить*; польське *wykuć* (на *ramięć*), *wkuwacz*.

Зумлятися — див. *і зумлятися*.

Зурна — рід сопілки (дудки); звідси наше укр. *сурма* і п. *surma*. Солово походить з тюркського *сурна*, *зурна*.

Зурочити — наврочити, цебто поглядом очей наклікати на кого якесь зло. Слово це постало тоді, коли люди вірили в магію (надприродню силу) слів. І вірили, що коли хто урочив, цебто урокував (від *р е к т и* — казати) кому зло, цебто прокляв його словами, то це й збулося (справдилося) йому.

А згодом цим словом почали називати й проклинання поглядом очей. (Звідси старий вираз „вредні очі”).

Зух — молодець, а також — юнак. З польського *zuch* (з тим самим значенням). *Zuch* із *zuchwały*, *zufały* (нахабно самопевний), а це із ст. слов. *црѣвати* — надіятися.

Зчасом — потім, опісля, згодом: з польського *z czasem*.

Укр. з г о д о м походить із „з годом”, в якому „год” означає ч а с узагалі.

Зюзя, місц. — „зимно”, „холодно” — в дитячій мові в Галичині.

На інших землях України — „дюдя”.

Зять — чоловік (ст. укр. муж) доньки.

Слово всеслов'янське. Ст. слов. *zěť*; рос. зять; білор. зяць; п. *zięć*; ч. *zeť*.

Слово праіндоевр. походження. Пор. лит. *žentas* — зять; праіндоевр. корінь слова *gen-; пор. гр. *gene* (-родження) і лат. *gentilis* — родич, свояк; член одної з тих родин, з яких складається даний клан.

I

I — дванадцята буква нашої азбуки. У церкслов. азбуці — кирилиці писалося звичайно з двома крапками зверху: і̑; цифрове значення 10, чому й зветься „десятиричне і” (цебто визначає 10). або „однораменне” і.

И! — вигук жалю, здивування. Поширена форма ігі! — вигук обурення, злості. Звідси ігікати.

I — „ставити крапку над і”, з фр. *mettre les points sur les i*, означає: закінчити справу, зробити справу ясною. Дехто, пишучи, не ставить крапки над і).

Іван — ч. ім'я із стцсл. Іоаннь, а це із ст. евр. *Joĥanan* і *Jochanan*, що означає: „Бог був ласкавий”, чи „Ласка Божа”. Гр. *Joannes*, нім. *Johann*, фр. *Jean* (Жан), ісп. *Juan* (Хуан), іт. *Giovanni* (Джіованні), англ. *John*; угор. *János*. Див. Ананія.

Лекс. 1627. 416: Іо́анн, ев. — Господеви послушлив, ласкавий, або даруючий, або побожний, або милосердний (Благодать Господня).

Іва́нівська — „кричати на всю Іванівську”; вираз дуже поширений в Україні, занесений з Росії. У Москві, в Кремлі, коло дзвіниці Івана Великого є Іванівська площа. На цій Іванівській площі вдавнину оголошувано для публічного відома царські накази й справді „кричали на всю Іванівську”.

-івці — це дуже частий суфікс географічних назв по всіх слов'янських землях. Але найбільше їх на землях Буковини, Басарабії та Молдавії. Дослідники налічують їх 321 назву, а з того на самій Буковині 174 назви. Оселі там належали боярам, і від імен бояр-власників поставали назви Іванківці, Іванковець, Іванка.

Іва́нна — ж. ім'я; стцсл. Іоанна. Із ст. евр. Див. Іван. Іоанна — „панская ласка” — це з польського „*łaska Pańska*”, цебто „Ласка Господня” (Божа).

Лекс. 1627. 416: Іоанна — панская ласка, панскій дар, панское милосердьє.

Ігемон, арх. — стцсл. Игемонъ (означає: „старший влади́ка”); з гр. *hegemon* — вождь, начальник області; з гр. *hegeomai* — іду попереду, веду.

В Євангелії Матвія і в Діях Апостолів це слово часто вживається в злому значенні (Пор. „Ігемон Пилат осудив Христа”), і тому в українській мові постали лайливі слова „гемон” (зла людина), „гемонський” (поганий).

Лекс. 1596. 15: Игемон — вот, староста.

Лекс. 1627. 406: Игемон — преложенный. Тож зри епарх и князь.

Ігі! ігігі! — звуконаслідування іржання коня.

Ігнатій — ч. ім'я; стцсл. Игнатій; рос. Игнатій, п. Ignacy. Укр. нар. Гнат, Гнатко.

Лекс. 1627. 412: Игнатій — честь.

Іго, арх. — ярмо; ст. сл. иго, рос. иго, болг. иго, ч. jho. Прасл. корінь *jъg-, потім *jъg-, походження якого праіндоевр. Пор. ст. інд. *jugám* і лат. *jugum*, що означають ярмо.

Лекс. 1596. 146: Иго — ярмо.

Лекс. 1627 р. 25: Иго — ярмо.

Ігор, -ря — ч. ім'я; ст. сл. Игорь. Це ім'я згадується в нас перший раз у „Повісті временних літ”, тобто в „Літописі Нестора” (з 1112 року), а потім у „Слові о полку Ігореві” (з 1187 р.). Ім'я це згадує й візантійський імператор Костянтин Порфірородний, цебто Багрянородний (X-го в.) у своєму творі „Про адміністрацію імперії”. Так само згадується в наших старих пам'ятках і старша форма цього ймення: Ин(ъ)варъ, що є ближчою до його скандинавського оригіналу: *Ingvarr*.

Ігрек — назва грецької букви і.

Ігрище — збірна рухова розвага (пор. Олімпійські ігрища); ст. сл. игръ, игра (гра, забава); играчь, играць (грач). Слово всеслов'янське. Прасл. корінь *ig-; його прасл. назвукове і на ґрунті укр. мови в основному відпало; пор. гра, іграти, грати, грач, грище. Подібно і в польській мові: *igrzysko*, *gra*, *gracé*, *gracz*; рос. игрище, игра, играть; ч. hra; серб. игра; болг. игра.

Ті слова з інших мов індоевр. сім'ї, які звичайно подають як відповідники слова і г р а т и, що в них мав би бути віддзеркалений праслов. корінь *ig-, здається нічого спільного з ним не мають.

Лекс. 1627. 158: Плясалище — игралище, йгриско, и бѣсилище тоє ж.

Ігумен — настоятель монастиря, з гр. *hegúmenos* — управитель.

Грамота в. кн. Мстислава 1130 р.: Игѹ, Игумене Испие.
Лекс. 1627. 406: Игумен — вож або предстател.

Ігуменя — настоятелька жіночого монастиря; гр. *hegumene* — начальниця; також новогр. *hegumenissa*.

Idée fixe — з франц.: закорінена ідея.

Ідея — поняття, думка; з гр. *idea* — форма, зовнішній вигляд, подоба (образ); корінь той самий, що і в дієслові *idein* — бачити, дивитися, здаватися.

Ідіома — утертий окремий вираз у даній мові; напр., в українській: „Дати гарбуза“, „Наплескати язиком“, „Зарубай це собі на носі“ і сотні т. ін. Їх подають фразеологічні або ідіоматичні словники. Звичайно, значення ідіоми не пов'язане зо значенням слів, що її складають. Назва грецька: *idios* — свій власний, особливий; *idióma* — своєрідний вираз.

Ідіоми дослівно не перекладаються на іншу мову; вони притаманні тільки своїй мові. Ідіоми звуться: германізм (з нім. мови), галицизм (з фр.), грецизм, латинізм і т. ін., — в залежності від того, до якої мови дана ідіома належить.

Ідіот — придуркуватий; з гр. *idiotes* — приватна людина, що ніде не служить; людина проста, невчена, неспосібна до військової чи іншої служби. Такими людьми звичайно були ті, що мали якісь фізичні чи духові недостачі, а тому й постало нове значення слова „ідіот“ — придуркуватий.

Ідол — вирізьблена подоба, божка в поган; з гр. *éidolon* — образ, малюнок; корінь той самий, що і в *éidos* (бачення); пор. гр. *idein* — бачити.

Ідолопоклонство — культ ідолів у поган.

„Ідол“ — обожнювана особа для якої людини.

Лекс. 1627 р. 346: „Апій — имя идола“.

Там таки, 406: ел., зри кумир. Идоложертвіе — офѣрованье болванам. Идолослуженіе — болвохвалство або болванам знаваленье. Идолослужитель — болвохвалца або болваном неволник люб зневолений.

„Іду на ви!” — „Іду на вас” (війною!). Наше стародавнє: „Іду на вы!”

Літопис Нестора, цебто „Повість временних літ” (з 1112 р.) приписує цей вираз нашому князеві Святославу, який таким способом проголошував своїм ворогам війну.

Ієра́поль — назва міста у Фригії, що славилася своїми теплими веснами. Його теперішні руїни — це „Бамбукалессі”.

Назва грецька: *Hiearapolis*.

Лекс. 1627. 412: Ієра́поль — священний град, в Фригії.

Ієра́рхія — єпископат; з гр. *hierarchia* — становище (пост) ієрарха; гр. *hierarches* — головний зверхитель священних обрядів; гр. *hieros* — священний, *archos* — провідна (чільна) особа.

Ієра́рхія — система посад чи звань, в якій нижчий чином чи рангою підлягає вищому, а цей — ще вищому і т.д.

Ієре́й, ерей — священник; із стисл. *иерей*, а це з гр. *hiererus*, від *hieros* — священний. Греки в дохристиянських часах словом *hiererus* називали жерця, цебто ту особу, що приносила жертви божкам.

Лекс. 1627. 413: Ієре́й — Священник, тож зри Поп.

Ієродіа́кон — священнодіякон; з гр. *hierdiakonos*: *hieros* — священний, *diakonos* — слуга.

Лекс. 1627. 413: Ієродіа́кон — слуга посвячений.

Ієромона́х — монах у сані ієрея; з гр. *hieromonachos*: *hieros* — священний, *monachos* — самотний, монах (чернець).

У писаннях Івана Вишенського (нар. в половині XVI р., помер десь близько перед 1637 р.), ієромонах зветься **св я щ е н н о і н о к**.

Іж, арх. — що, який; з польського *іж* з цим же значенням; пор. ст. сл. **ижь, же** (які в укр. мові вже не вживаються).

Іжиця — це назва останньої букви азбуки кирилиці; гр. буква іпсилон. „Прописати (списати) іжицю” — висікти різками. Свидн., Любор.: „Як піду до смотрителя (школи), то так іжицю спише, що й не присядете”. Форма бук-

ви і жи ця схожа на ярмо (іго), тому й терпіння через биття різками.

Ізабелла, див. Єзавель.

Избавитель, арх. — збавитель; визволитель; ст. сл. избавитель, болг. избавник, серб. избавител; ч. zbavitel, osvoboditel; п. zbawca, wybawca.

Бавити — старий каузатив від ст. сл. быти (Пор. ст. інд. bhāvās — буття). Звідси, набавити і т. ін.

Лекс.1627. 456: Сосөөн — избавитель можный.

„Избиение младенцев”, арх. — винищення невинних людей. (Пор. п. rzeź niewinności). Вираз євангельський. Матвія 2. 16-18.

Изверг, арх. — виродок, викидень, потвора; укр. народне „одміна”; ст. сл. изврѣгъ, изврагъ; рос. изверг; болг. недоносче; серб. изрод; ч. paroden, patvor; п. poczwarą, wyrzutek, wyrodek.

Ст. сл. изврѣгати — викидати що з чого: из (з, із) + врѣгати — кидати (пор. ст. укр. вергати).

Ст. сл. жена извергшая — жінка, що поронила дитячко.

Тому що **ізверг** — викидень (дуже передчасно народжений) часто був людиною ненормальною, то з цього постало: **ізверг** — недолюдок, кат, звір.

Лекс. 1627 слово **ізверг** пояснює: „недоносокъ албо дитя мертворожденое, випороток”.

Лекс. 1596. 15: Извѣрг — дитѣ мертворожденое.

Изгой, арх. — ст. укр. слово, що означає „вїжиту” (прогнану) з родини особу; потім **ізгой** — це вигнанець узагалі

Церковний Устав князя Всеволода ізгоями називає таких осіб:

„Изгой трои: поповъ сынъ грамотѣ не умѣеть; холопъ изъ холопства вѣкупится; купецъ одолжаетъ. А се и четвертое изгойство и себѣ приложимъ : аще князь осиротѣеть. Цебто ізгоями були: 1) неграмотний (неписьменний) син священника; 2) той раб, що викупиться з рабства; 3) той купець, що збанкрутував чесно (не обманом); 4) сирота княжого роду.

Ізгої не були позбавлені прав та опіки, — ними опікувалася Церква.

У слові ізгой той самий корінь (гой), що й у дієслові гоїти (ся), що значить заживати. (Рана гоїть-ся, значить заживає).

А ізгоем був той, кого виживали (позбувалися) з родини, чи й навіть з країни, цебто засуджували на баніцію (вигнання), депортували.

Слово гоїти (пор. п. goić) загальнослов'янське, але слово ізгой засвідчене тільки в староукр. писаних пам'ятках.

-ізм, -изм — закінчення іншомовних іменників, (з гр. -ismós), що прийшли до нас головню з фр. -isme зовсім пізно — з поч. ХІХ віку. Напр. ідеалізм, матеріалізм, патріотизм і т. ін.

Ізмаїл — ч. ім'я; ст. сл. Исмаиль, із ст. євр.: чує Бог. Лекс. 1627 р. 415: „выслухане Божеє”.

Соляр. П. 56: „вислуханий Богом”.

Лекс. 1627. 415: Исмаиль — вислуханье Божеє.

Кн. Буття: 16. 11: А ангол Господній до неї (до Гагари) сказав: Ото ти зачала, і сина породиш, і кликнеш ім'я йому: Їшмаел (Jiš'mael), бо прислухавсь (šama) Господь до твоєї недолі”. Їшмаел, Ізмаїл — „Бог (El) почує”. Ім'я пишуть: д. євр. Jiš'mael, гр. Ismael, лат. Ismaél, ст. сл. Исмаиль, Исмаиль. Звідси: ізмаїльтяни.

Ізраїль — ст. євр. Is'rael, означає „боров Бога”, „богоборець”. Пор. Буття 32. 29: „Не Яків (Iaakov — обманець, хитрий) буде називатися вже ймення твоє, але Ізраїль, бо ти боровся з Богом (isre El) та з людьми — і подужав”.

Лекс. 1627. 415: Ісраїль — перемагаючій або пануючій з Богом. (Ісраиль — ум зря Бога). Ісраильтянін.

Ізумлятися, зумлятися, арх. — оторопіти.

Слово це тепер мало вживане, але ще трохи знане в Наддніпрянщині, більше в гуцулів, загально й широко знане в мові російській. Изумлятися — тратити „ум” чи розум. Так у пам'ятках ХІ віку маємо „изумитися” — втратити розум, здуріти, „изумленіє” — безумство. Дуже добре пояснює це слово Словник П. Беринди 1627 р., ст. 85: „Изумлен — который одыйшол разуму”. „Изумленіє — ошалѣнѣе, захожѣне в голову з горячки албо оморочѣне от піанства, завернѣнѣе голови”. В однім акті 1616 р. (Крыловскій: Львовское братство, додатки, ст. 48) читає-

мо: „Изумылемъся, но не отъ вина, але рачей отъ незазорной любви ку церкви Божое”.

З часом старе значення забулося й слово „ізумлятися” стало визначати „сильно дивуватися”. Але в мові українській, побіч нового значення, живе ще й старе. Так, Словник Б. Грінченка правильно подає „зуміти”, „зумітися” — з розуму зійти: Чи ти зуміла, чи дурману наїлась? А щоб ти зумілася! В Ю. Шкрумеляка („Огні з полонин”) (гуцуль. діял.) 1930 р. часте слово „зумітися”, але все в значенні сильно здивуватися: Всі зумілися, як побачили 107, Нарід зумівся і одні других питалися 127, Він зумівся з дива 133, Вони зумілися з дива 135, Юра так непомірно зумівся, що забув про свою розпуку 40, Юра глянув на мару і зумівся з дива 15 і ін.; те саме в його „Чета крилатих” 1929: Зумівся з дива 102.

Ізіум, родзинки; з крим. тат. юзум чи узум — виноград, зав'ялений на сонці виноград. Дм. 534.

Ізіящний, арх. — витончений, добірний, як виняток, пор. ст. сл. из'яти.

Лекс. 1627 р. 336: „Аѡина то ест Мѣнерва богиня, и з ѡ щ на в премудрости или почтенна в разумѣ”.

Там же, 86: „И з ѡ щ н и к — над всѣх силнѣйшій рыцер и переднѣйшій до иных справ”. „И з ѡ щ е с т в о — знаменитость, превышанье, выборность, крѣпость”.

Лекс. 1596. 146: Изѡщество — виборность. Изѡщный — виборный.

-ій — це стцсл. закінчення багатьох грецьких власних імен: Антоній, Ананій і т. ін.

По правописній реформі Патріярха Тирновського Євфимія (1375-1393) ці імена змінили своє -ій на -іє: Антоніє, Ананіє і багато т. ін., а навіть і такі, як Миколає.

Ікв́а. — Є три ріки з назвою „Іква”: лівий доплив Павлівки Дніпрової, правий доплив Стиру і доплив південного Бога. Про це писано вже кілька разів; остання праця — Гр. А. Ільїнського в „Записки” ВУАН VII 54-55 1926 р. (див. „Рідна Мова” ст. 286 під ч. 76). Фасмер виводив назву „Іква” від герм. *aiko — дуб; Ільїнський з тим не погоджується й дає новий слововивід із литовського aiklus — швидкий; *eikũua rolka — „бистра ріка” дало в нас ікѡва гѣка. З ходом часу прикметник

і к в а „швидка” перейшов на іменник, як і всі подібні річки на -ѡва, бо слово „річка” при них опускалося.

Ікони — Священні Образі; з гр. eikón — образ, стцсл. икѡна.

Лекс. 1596. 15: Икона — Образ.

Лекс. 1627, 86: „Ікѡна и ѡбраз, гр. eikon, typos. Икѡна глаголется от еже подобитися, словенски же ѡбрáз, заеже образовати ино лице. Елл. реч. eikonidzo, вытваряю, выформовую, eikonikos ровный, подобный. Икѡнник — маляр Образов. Иконописание, малярство”.

Ікос, арх. — дім, житло, заля, святиня, господарство, челядь, сім'я, нація. З гр. oikos — з цим же значенням.

Лекс. 1627. 406: Икос — дом, на́род, поколѣнье, родзай, челядь, фамѣлѡ.

Іларій — ч. ім'я; стцсл. Иларій, з гр. Helários — світлий, ясний; від гр. helios — сонце.

Лекс. 1627. 414: Іларій — весолый.

Іларіон — ч. ім'я; ст. сл. Иларіонъ, народне Ларіон, гр. радісний, веселий. У Лекс. 1627 р. 414: „Іларіонъ: тихостанъ, тихомирень, сладокъ норовомъ.

Іларія — ж. ім'я; стцсл. Иларія, з гр.: світла, ясна. Див. Іларій.

Ілі, арх. — чи, або; ст. сл. или; рос. іли, иль; в укр. пам'ятках илі. Напр. у Лекс. 1627 р. завжди илі.

Іліодор — ч. ім'я; стцсл. Иліодоръ, з гр.: дар сонця (helios — сонце, doron — дар, подарунок).

Лекс. 1627. 408: Иліодор — солнечный дар.

Ілітон — плат зложений (зложена хустка), з гр. Eiletton — обгортка, пов'язка на голову. У церковному значенні це слово виражає той Сударіон (хустку), що був на голові похороненого Ісуса.

Ілля — ч. ім'я; зменшене народне Ількѡ; ст. сл. Иліа, із ст. евр. Elijahu, Elijah — зложення: Eлі — Бог мій, Јаһу — Господь. Див. I Цар. 17. 1.

Лекс. 1627. 407: Иліа — Божая крѣпость, Бог Пан або можный пан.

Імам — мусульманський духовний, сан яког подібний до сану єпископа в християн. Слово це арабське.

Імѣна людські. — В Алфавиті початку XVII в. вміщена така стародавня стаття.

„Предисловіе толкованію именъ человѣческихъ, яже
здѣ по буквамъ писаны.

Прежде убо словяне, еще суще погани, не имяху книгъ, понеже не разумѣяху писанія, и того ради и дѣтемъ своимъ даяху имена, яко же суть сія: Богданъ, Бажень, Второй, Третіакъ и прочая подобныя сим, яже нынѣ прозвища имянуются. Добра суть и та, но обаче ноши невѣрія ихъ мимошедши, свѣту же истиннаго Богоразумія в нихъ восіавшу, человѣколюбнымъ промысломъ Всещедраго Бога, рекшаго: „Нареку нелюди Моя люди Моя, и невозлюбленная, возлюбленная”, благодати ради святаго крещенія словяне, приемше святаыя книги, послѣдоваша во всемъ преданію Святыя, Соборныя и Апостольскія Церкви.

И оттоле любяще ѿ почитающе святаыя угодники Христовя, начаша и дѣтемъ своимъ даяти имена во имя Святаго настоящаго времени, в немъ же дѣтище родится. И того ради неудобъ вѣдомо намъ нынѣшнихъ вашихъ именъ толкованія, или по коему языку каждо насъ наричетъ ся, не бо по єдинаго языка греческаго нареченію наричемся, но отъ многихъ языкъ, понеже бо кійждо Святыи отъ коего языка родомъ бы, по тому языку и имя его в святцахъ пишется. Аще и Петра Апостола, євреянина суща, обрѣтаемъ по гречески имянуема, но убо и єврейское имя его такожде обрѣтаемъ в книгахъ, еже нарицатися ему Кифа и Симонъ. И сего ради убо потребна есть и та с прочими иностранныхъ языкъ рѣчми здѣ толкованіемъ изобразити, да увѣмы, что есть коегождо Святаго и Преподобнаго тезоименитная похвала.

Обрѣтаемъ бо в писаніихъ Андрея мужеству тезоименита, Василія царству, Петра каменя вѣри имянуема, Николая побѣды тезоименита.

А злочестивыхъ имена толкованы того ради, да разумѣемъ тѣхъ тезоименную укоризну. Обрѣтаемъ бо в писаніихъ Арія гнѣву и ярости и дерзости тезоименита, Константина Копронима тезоименна мотылѣ (Калу) и гное тезанаричема.

А бѣсовская нарицанія толкована сего ради, понеже мнози отъ человѣкъ, приходяще къ волхвомъ и чародѣемъ и приемлютъ отъ нихъ нѣкая бѣсовская обаянія и наузы, и носятъ ихъ на себѣ. А иная бѣсовская имена призыва-

ють волхвы над яствою и над питіємъ, и дають я вкушати простой чади, и тѣмъ гублять души челоуѣческія, и того ради та вписаана здѣ, да всякому православному христіанину явѣ будетъ имя волчье, да нѣкто, не вѣдый, и имя волчье вмѣсто агньча прииметь неразуміємъ, мня то агньче быти, и тѣмъ вмѣсто свѣта тму удержа, душу свою погубить. О семъ довлѣють сія”.

Імáти, арх. — брати, хватати; *imajo, imaješi, imajetъ* — я беру (хватаю), ти береш, він, вона, воно бере. (Не слід змішувати з укр. мати, я маю).

Від ст. укр. імати (брати, хватати) — з приставками: на-їмати, за-їмати, ви-їмати, пере-їмати, при-їмати і т. ін.

Слово праслов. праіндоевр. походження. Пор. лит. *imū* (беру); середньовічне лат. *emo* (беру).

Імlá, мла — туман, мряка; ст. сл. *мьгла*; болг. туман; ч. *mhla, mlha*; п. *mgła, tuman*.

Слово праслов. праіндоевр. походження. Пор. лит. *migla*; гр. *o-michle*, інд. *mih* — (коли мрячить дощик).

Слово о п. І. 1187 р.: Обѣсися сипѣ мьглѣ. 35.

Іммануїл, — ч. *ім'я*; із ст. євр. *Immanuel* — „з нами Бог” (*immanu* — з нами, *El* — Бог). Укр. народн. Мануїл.

Іменитій — той хто „має ім'я”, цебто його ім'я відоме багатьом людям завдяки великим прикметам „іменитої особи”.

У Біблії (Книга Чисел 16. 2): *án'she šem* — люди ймення; Буття 6. 4: *an'she haššem* — те саме; гр. *andres onomastoi*; наше церк.-слов. мужи іменити.

Іменитий — це славний.

Лекс. 1627 р.: іменітый — значний.

Гр. *andres onomastoi* (мужі імениті) вже було наявне в писаннях Платона, Гезіода й ін.

Іменословіє, церк. арх. — іменословне благословення. Так благословляють Архиереї і Священики.

Пальці руки складаються так, що ними визначається ім'я ІС ХС, а саме: вказівний витягається (це І), середній згинається (це С), великий кладеться на безіменного (Х), а мізинець згинається (це С).

Ім'я (ім'я) — індивід. назва особи; сх. укр. *ім'я*, зах. укр. *ім'я*. З усіх слов. мов тепер тільки білоруська літерат. мова наголошує останній склад цього слова: *ім'я*.

Але в Лекс. 1596 р. і в Лекс. 1627 р. в нас тільки и м я́. І так у всіх наших пам'ятках XVI-XVII вв.

Ст. слов. имя (чит. іме); болг. име; рос. имя; серб. име; ч. jméno, míano (із *jъměno). Праслов. *jъme.

Слово це загальнослов'янське праслов'янського походження. Але в інших мовах індоевропейської сім'ї покищо не вдавалося знайти такого слова, що б корінь його був споріднений з кор. слова „ім'я”. Назва його в інших мовах індоевроп. сім'ї: гр. *onoma*, лат. *nomen*, санскр. *nāma*; нім. *Name*; англ. *name*.

Лекс. 1627. 451: Самуиль — имя его от Бога. Имени повторенье.

Там таки, 156: Имя Книзѣ. Так у Лексиконі завжди: имя.

Т. т., 447: Имя врат.

Т. т., Передмова: „Имена власныи людей”.

Катих. 1645 р.: В имя Отца.

У Львівському Катихизисі 1646 р. також и м я́.

Ім'я власне, — сказано в Біблії, — це батьківське благословення дитині на все її життя.

Див. Авраам.

Ім'я Боже. — На Іконі Христа пишеться в ореолі (німбі) вгорі кирилицею **о от н**. Це гр. *ho on*, по-біблійному Суций (ON), а *ho* — член (артикль) в грецькій мові. Коли Мойсей питався в Господа про Ім'я Його, то Він відказав йому: „Я Той, що є”. І сказав: Отак скажеш Ізраїлевим синам: Суций послав мене до вас” (Вихід 3. 14). У гебрійському оригіналі тут стоїть *Ehejeh*, цебто Господь, або: Я Той, що є, буде, Суций, по-гр. *ho on*.

В „Алфавіті” на л. 243б-244 про це читаємо (перекладаю): „В вінці Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа пишуться три слова (букви): от, о, н. Ці три букви складають невисловлюване Ім'я Боже... Удавнину Господь явився був Мойсееві в кущі, кажучи: „Иди і скажи Ізраїлевим синам, що навідав вас Бог, щоб вивести з Єгипту”.

А Мойсей відказав Йому: „Коли почнуть мене питати, яке Ім'я Йому, то що я скажу їм?”

І сказав Бог Мойсею: „Я той, що є”.

До цього на л. 244 даний малюнок вінця над головою Ісуса і написано тут: **о от н**. Це правильний напис грецького *ho on* (Суций).

У Лексиконі 1627 р. на ст. 252 дано малюнка вінця, а на ньому букви **о от н**. Пояснення: „Сый, о он, то ест Тот, который был, и теперь е, и на вѣки будетъ. Власный титул Бозскій. Аз есмь сый, Вихід 3. 14. Апок. 1. 4, 8. Богъ естъ вѣчный, не маючій початку ни конца”.

Імена під різними наголосами

(П р и к л а д и)

С х. у к р.

Боріс, -са
Володімир
Йосіп
Степán, -на

З а х. у к р.

Бóрис, -сá
Володимі́р
Осі́п (з Йосі́п)
Стефа́н, -на́

Літературна й народня вимова імен

(П р и к л а д и)

Л і т е р.

Ма́рк, Ма́рка
Фе́дько, -ка
Со́фія
Свято Петра́ й Павла́

Н а р о д н.

Марка́
Федька́
Софія́
Свято Пётра й Пávла

Імператор — володар великодержави — імперії. Початкове значення латинського слова *imperator* було: „головнокомандуючий” (військ) — від лат. *imperare* — побіджувати. Тим першим володарем, що лат. слово *imperator* почав уживати як титул монарха імперії був римський володар Юлій Цезар. Проголосив він себе і м п е р а т о р о м в значенні монарха Римської Імперії (*Imperium Romanum*) 27 року перед Н. Хр.

Іна́кший — не такий, як усі інші; ст. сл. *инъ*; рос. *иной*; болг. *друг*; серб. *други*; ч. *jinu*; п. *inny, inszy*. Ст. сл. *инъ*, *инъи* колись означало один, єдиний (свого роду), неповторний. А звідси його пізніше значення *інший*, ст. укр. *другий* (не такий, як уся решта членів його класу). Подібно й у латинській мові: від слова *unus* (один) пішло *unicus* (єдиний, унікальний, цебто неповторний, бо він інший).

Індивідуум — особа. Це слово визначає кожну людину на основі її особистих (неподільних, неповторних) прикмет.

Лат. *individuum* означає все те, що своєю природою неподільне. І неподільними є особисті притаманності кожної особи. Зах. укр. індивід.

Від індивідуум постало слово індивідуальність, яким визначаємо сукупність чітких духових індивідуальних прикмет даної людини.

Індікт, арх. — кожен такий період часу, що триває 15 років. Таке літочислення встановив візантійсько-римський імператор Костянтин Великий (272-337). Він проголосив це своїм *indictio* (прокламацією) і звідси 15-літній цикл часу названо індіктом.

З лат. мови прийняли це слово греки (гр. *indiktos, indiktion*), а від них воно дуже рано прийшло й до нас. „Індікт” згадане вже в нашій Євангелії 1056-1057 років.

Лекс. 1627. 414: Індікт, індіктон — (новое лѣто), пригласіє, или повеленіє. От реченія індіко: оповѣдаю, уставую.

Індітія — другий покров на Св. Престол, звичайно світлий і величний, бо він визначає Славу Божу. Гр. *Indytia*.

Індія — назва країни Азії, яка величиною своєї території й кількістю населення займає на цьому континенті друге місце по Китаєві. Індійці належать до тієї самої раси (арійської), що народи білої раси, а індійська мова належить до сім'ї індоевропейських мов.

Множинна форма („Індії”) цієї назви прийнялася була в Галичині під польським впливом.

„Індус” — так в СРСР за часів диктатури Сталіна державні функціонери насмішливо називали кожного такого селянина, який не хотів віддавати свого господарства в колхоз („колгосп”), коли советська влада почала заводити по селах примусову колективізацію.

Інерція — властивість тіла зберігати свій стан спокою або прямолінійного руху; з лат. *inertia* — нерухомість. Переносно — бездіяльність, нерухомість. Звідси інертний, інертність. Слово появилось за Галілея (1564-1642), коли він відкрив закони інерції.

Інкунабули — так зветься перші друковані книги, перводруки, видрукувані від початку друкарства (1450 р.) до 1500-го року. Назва походить від лат. *incunabula* — колиска, або роки дитинства, цебто — початки будь-чого.

Інна, арх. — Священний Скиф, цебто Чаша, з гр. *skyphos*; стцсл. Інна.

Іно́, йно, діял. — тільки, лише. Старе слов'янське слово, що також збереглося в говорах інших слов. мов; напр., у говорах російському й польському. Походить від ст. слов. *инь* — инший (лат. *alius*; гр. *allos*).

Слово *іно* залишилося живим у Галичині, і там воно виступає навіть у складених словах, напр.: *що йно* (що-йно — тількищо).

Інок, арх. — чернець, монах; із стцсл. *инокъ*, що є перекладом з гр. *monachós* — від гр. *mónos* — один.

Стцсл. *инокыни* — *інокія*, *монахія* (народне: *монашка*).

У стцсл. слові „*инокъ*” корінь (*ін-*) означає один.

Лекс. 1627 р.: „*Инок* — монах. З елл. и лат. и слов. чернец. Але *инок* слов. толк(ується) в рос. *единок* або *уединёный*. *Пустынный* розуміти ся может”.

„*Инокія* — *монаха*, *мнишка*, *черніца*, або *єдинока*”.

Інокентій — ч. ім'я; стцсл. *Иннокентій*; з лат. *innocens*, *-tis* — нешкідливий; *in* — (не) + *nocere* — шкодити.

Лекс. 1627. 414: *Инокентій* — лат. ел. *Атоос* — неповинен, неповинник.

Іноходець, арх. — рід коня, що наперед ступає разом тими обома ногами, що з одної його сторони, а потім тими, що з другої сторони; цебто він „не перебирає ногами”. Пор. польське *inochoda*, *inochodnik*.

Слово о п. І. 1187 р.: *Метюю* угорськими *иноходци*.

Інструмент — знаряддя, прилад; зокрема такий прилад, що видає з себе музичні звуки. Лат. *instrumentum* — від *instruere*: вбудовувати що, обладнати чим.

Лекс. 1927. 473: *Игранье* на *инструментъ*.

Там таки, 455: *Скорпія* — *недвѣдок* або *інструмент* *воєнный*.

Т. т., 441: *Орган* — *інструмент*, *орудіє*.

Т. т., 296: *Якое* *начиня* и *інструмент*.

Інтелектуал — людина розумової праці; те саме, що й інтелігент. Англ. *intellectual*, фр. *intellectuel*; з лат. *intellectus* (спроможність розуміння) від лат. *intellegere* — пізнати, розуміти, вивчати.

Пор. імператив Б. Спінози: *Nec ridere, nec odisse, sed intellegere* („Не насміхатися, не ненавидіти, а тільки пізнавати”).

Інтелігенція — притаманна людині здібність свідомо сприймати факти буття світу й факти життя та займати своє відношення до них шляхом вражень і мислення.

Установлена французьким філософом Рене Декартом (Картезієм), що жив у 1596-1650 роках, формула „*Cogito ergo sum*” („Я мислю, значить існую”) означає собою сутність значення слова інтелігенція, що походить від лат. *intellegere* — пізнавати, усвідомлювати собі.

Другісне значення цього слова, — інтелігенція: освічена верства суспільства, — постало (в Європі) досить пізно, бо тільки в середині ХІХ віку. Воно прищепилося головно серед слов'ян — українців, поляків, росіян.

Слово інтелігенція для означення освіченої верстви суспільства, наприклад, в англійській мові й досі не прийнялося. Англ. слово *intelligence* не має цього значення. І англійці саме тому вживають це слово в слов'янській формі його („*intelligentsia*”), коли, напр., пишуть про освічену верству українців чи росіян.

Інтенція — замір; процес такого спрямування почувань, мислення й дії, що кермовані даною метою; з лат. *intentio* — спрямування, від *intendo* — я розтягаю що в якомусь напрямку.

Перекладання слова інтенція словом *ціль*, як це в нас загально чинять, — це якесь непорозуміння. Щоб виразити ідею *ціль*, латинські письменники прийняли грецьке слово *meta*.

Такий вираз як, напр., „Помолитися в наміренні” — це переклад з польського „*na itencję*”, і то переклад цілком зайвий. У нас цілком природньо й логічно кажуть: „Помолитися за... (кого чи що)”.

Катих. 1645 р. 49б: Надходить Духъ Святыи невидимо за прзываньемъ и интѣнциєю Священническою.

Інтер'екція, грам. — вигук; з лат. *interjectio*, ст. сл. *междомѣтіє* (ст. сл. *метати* — кидати, *jectio* — *метіє*, *inter* — *между*); рос. *междометіє*, укр. вигук. Звідси інтер'екційний — вигуковий.

Ст. сл. слово *междомѣтіє* росіяни взяли до своєї граматики з термінології Граматики церковнослов'янської

мови українця Мелетія Смотрицького. Його Граматика була видана 1619 р.

Інтерполяція — це пізніша вставка слів чи фраз у текст, яких немає в оригіналі і які не належать авторі. Від лат. *interpolatio*, з *interpolare* — підновлювати, підробляти, перекручувати.

У методі досліджування оригіналів текстів писань факт інтерполяції конче треба мати на увазі, бо автори вставок звичайно не кажуть, що це вони їх зробили; і тому інтерполяції часто приписують авторові того твору, в текст якого хтось інший вставив свої слова або й цілі речення — в ході копіювання того твору.

Інфлюенца, інфлуенца, — грипа (грип), гострий простудний катар верхніх дихальних шляхів; з італійського *influenza*. Цей медичний термін тепер уже вважають застарілим.

Інший (місцеві: инший, инчий, чинший, „енчий”), див. інакший.

Катих. 1645 р., 6: На концу всего іншого.

Там таки: На иншом мѣстцу.

Лекс. 1596. 25: Прочій — другий потóm, інший потóm. Прочее — іншее потом.

Іоакім, див. Яким.

Іоанікій, див. Іван.

Іоанікій, див. Іван.

Лекс. 1627. 416: Іоаникій — благодати полн.

Іов, Йов — ч. ім'я; стцсл. Іовъ, лат. *Job* з грецького *Ιωβ* (тут в умовно заступає грецьку букву *ι* *т* у), а це із ст. євр.: переслідуваний.

У Галичині: Йов.

Лекс. 1627 р. 416: „Іовъ — твердъ, любяй Бога, або болѣючій, або вздыхаючій, терпячій неприязни”.

Там таки, 416: Іов — тверд, любяй Бога, або болѣючій, або вздыхаючій, терпячій неприязни.

Стцсл. Іовъ — це ім'я семітського походження; було воно відоме в семітських народів (не тільки в євреїв) відоме ще в XIV-му віці перед Н. Хр. У семітських народів воно звучало як *Jjov*. Але значення цього слова й досі залишається невідомим.

Іона, Йона́ — ч. ім'я; стцсл. Іона, з гр. *Jonas*, а це із ст. євр. *Jonah* — голуб.

Форма *Йона* головно поширена в Галичині.

Лекс. 1627. 417: Іона — голубица, голуб, пустошачій, або помножаючій, множаючій, прикладаючій.

Іонатан, Йонатан — ч. ім'я, стцсл. Іонатанъ, з гр. *Jonathan*, а це із ст. євр. *Jehonatan*, що означає: Господь дав. Скорочено: Натан.

Лекс. 1627. 416: Іонаѳан — панскій дар.

Іорам, Йорам — ч. ім'я; стцсл. Іорамъ, з гр. *Ioram*, а це із ст. євр. *Jehoram*, що означає: Господь Вишній.

Іпакі, арх. — послух; стцсл. іпакои, з гр. *hyrakoé* — послух.

Лекс. 1627. 466: Іпакой — послушаніє.

Іпатій — ч. ім'я; стцсл. Іпатій, Іпать; з гр. *Epatos* — високий. Пор. гр. *epanagein* — підносити вгору.

Лекс. 1627 р. 466: „Іпатій — достоин, найвышший судя, высокій або верховный”. Тут же додається, що „іпатіїв призначали великі грецькі царі”.

Там же, 466: Іпатій — достоин, Найвышший Суддя, высокій або верховный. Іпаты именоваху еллини великія царѣ.

Іподіякон — піддиякон: початковий духовний сан у Православній Церкві; гр. *hypodiakonos*: *hupo* (під), *diákonos* (служачий, супровідник (у Церкві), диякон.

Іподром — площа, на якій відбуваються кінські перегони. З гр. *hippodromos*: *hippos* (кінь) + *dromos* (місце для бігу).

Лекс. 1627. 415: Інодром — мѣсце, где ся конми вытѣкают, або до кола гонят, або конѣ и колесницѣ утѣчутся.

Іполіт — ч. ім'я; стцсл. Іпполить, в якому подвійне *п* — помилкове, бо це грецьке ім'я пишеться з одним *п*. *Hypolytos* (освободитель), від *hurolyó* — розв'язую те, що зв'язане, звільняю.

Лекс. 1927 р. 415: „Іпполить: конецъ, раздрѣшитель, свободитель”.

Там же, 415: Іпполіт — конец, раздрѣшител, свобод.

Іпостаясь, арх. — 1. істота, сутність, реальна істота (протилежно до уявної істоти), основа; 2. також у зна-

ченні латинського *persona* (особа); 3. в Християнстві: Особа (Іпостась) Св. Тройці.

Стцсл. ипостась, з гр. *hypostasis* — основа, істота, субстанція, дійсна природа кого-чого, довір'я.

Лекс. 1622. 466: Ипостась — персона, особа.

Там таки, 249: Состав, ипостась — персона, особа.

Іра — ж. ім'я; з гр. *Iris* (род. відмінок *Iridos, Iridios, Irideos*) — 1. райдуга (поетично: веселка); 2. посланниця Бога. Звідси лат. *Iris* — посланниця Бога.

(Не слід змішувати з лат. *ira* — гнів).

Лекс. 1627. 408: Ира — лат. Юно, богиня, жона Дієва и дочка, ім'я идолу.

Іран, Персія — країна Близького Сходу, в південно-західній частині Азійського континенту. Значення назви „Іран” — „країна арійців”. Іранці — це перси, а їхня мова належить до групи індоевропейських мов, а це значить, що корені іранських слів генетично споріднені з коренями слів слов'янських, германських, романських, індобалтійських (литовських і латинських) і ін.

Іранські сліди в слов'янських мовах.

Іранський вплив на праслов'янську мову безумовно був і позначився виразно, а це свідчить, що праслов'яни десь сусідували з іранцями. Від них узято, напр., слово „Бог” і тій слова, що з нього постали. Ці племена, напр. скифо-сарматські, рано, десь із VII в. до Хр. появилися в причорноморських степах, і були тут активними до II-III в. по Хр. Через це іранський вплив на укр. мову дуже давній і немалий.

Див. I. Rozwadowski, „Stosunki leksykalne między językami słowiańskimi a irańskimi”. (Rocznik orientalistyczny. I. 1914.

Іржати (арх. ржати) — звуконаслідувальне слово, що відноситься до звуків коня. У нашому літературному слові і р ж а т и назвукове і приставне; воно походить з говорів Сх. України. (У деяких укр. говорах, напр., на Волині, це слово виступає з протетичним г: г и р ж а т и).

У говорах Галичини збереглася стара укр. форма цього слова р ж а т и, що близька до форми старослов'янської: ръзати (а може з побічним ръжати).

Рос. ржать; білоруське ржаць, иржаць; польське rżać. Слово о п. I. 1187 р.: Комони ржуть за Сулою.

Ірі́на — ж. ім'я; укр. народне Ярина; стцсл. Ирина; рос. Ири́на; польське Irena. З грецького *Eirene* — мир, спокій. (У греків це була також назва богині миру).

Під впливом його польської вимови („Irena”) українці в Галичині вимовляють це ім'я як Ір é н а, що є ближчим до його грецького оригіналу.

Лекс. 1627. 408: Ири́на — мирна або покóй.

Иринáрх, арх. — володар-миродержець; стцсл. иринáрхъ, з гр. *Irenarchos*: *irené* (мир, спокій) + *árchos* (володар).

Лекс. 1627. 408: Иринáрх — мира начальник.

Иринéй — ч. ім'я; стцсл. Ириней; з гр. *Eirenaïos* — мірний, спокійний. Див. Ірі́на.

Лекс. 1627. 408: Иринéй — мірний, спокóйний.

Ирмолóй, церк. — книга ірмосів.

Див. Ирмóс.

Лекс. 1627. 408: Ирмолóй є Книга, маючая в собѣ Ирмосы́.

Ирмóс — перший вірш церковного гімну, що являє собою зв'язок з черговими тропарями. Стцсл. ирмосъ, з гр. *eirmós*, перше значення якого: тяглість, серія; гр. *eirmos* у церковному значенні те саме, що й стцсл. ирмосъ.

Лекс. 1627. 408: Ирмос — ел. узол, завязанье мощное, спятъé, ряд, або одного другого ся держанье, образ, состав, чын, стан, кшалт ряду в споеню.

Ирод — ч. ім'я; стцслов. Иродъ. — Таке було ім'я трьох володарів з Ізраїля (що тут подані так, як їх називає історія цього народу): 1. Ирод Великий (73? перед Н. Хр.); 2. його син — Ирод Антипа (?-40 по Н. Хр.); його (Ирода Великого) внук — Ирод Агриппа (10? перед Н. Хр. — 44 по Н. Хр.). Їхнє імення (*Herod*) було родинним. Ця сім'я походила з Едому (по-грецькому *Idumea*), а на юдаїзм вона насильно навернена коло 125 року перед Н. Хр. Палестиною ця сім'я правила від 46 р. перед Н. Хр. по 100 р. по Н. Хр.

Ирод Великий, що правив Палестиною (коли вона була під окупацією римлян, від 37 р. перед Н. Хр.) мав 10 жінок. Був дуже жорстокою людиною, про що свідчить його наказ вирізати всіх немовлят у Вифлеємі, бо він думав, що між ними був Ісус, що саме тоді народився.

Лекс. 1627. 409: Ирод — (желателен) кожух, хвала або гора хвали, пыхи. З сир. смок огнистый.

Там таки, 409: Ирод — „кожух, хавала, або гора хвали, пыхи. З сир.: смок огнистый”.

В укр. мові це ймення стало словом лайливим: Ах ти Ирод! Иродова душа твоя!

Наше „Ирод” походить із стцсл. вимови („Иродъ”) цього ймення, яке по-грецькому вимовляли Heródos, а по-латинському Heródes; звідси польське Herod, англ. Herod і т.д.

Иродіон ч. ім'я; стцсл. Иродіонъ, з гр. Hierodionos — священновладний: hieros (священний) + dionos (владний).

Тому що грецький прикметник dios, dionos є також у міфологічній термінології, у наших старих джерелах стало непорозуміння щодо значення імені „Иродіон”.

Пор. Лекс. 1627, 409: Иродіон — Сп'ѣванье Юноны, елл.

Ис-, арх. — дієслівна приставка (ст. сл. ис-), що в українській живій мові згодом замінилася приставкою ви-. Пор. исходъ (лат. exodus) — вихід; исполненіе — виконання; исправленіе — виправлення, і т. ін.

Але ця стара слов'янська приставка і досі збереглася в нас у деяких словах, — напр.: у слові испит (від ст. укр. ис — питати, цебто ви-питати).

Звичайно, такі винятки — це залишки з нашої старої „книжної” літературної мови.

Исав — ч. ім'я; стцсл. Исавъ, із ст. євр. Esav (у грецькій вимові Esau, лат. Esau) — кошлатий, волохатий.

Див. Яків.

Лекс. 1627. 409: Исав или Есав — собор, або чинячий, або робячий, або маль его.

Исак — ч. ім'я; стцсл. Исакъ, із ст. євр. Jis'chak, Іцхак.

Як Бог сказав, що Сарай (Сара) породить сина, то „впав Авраам на лице свое й засміявся” (vajjis'chak). І сказав він у серці своїм: „Чи в віці ста літ буде вроджений, і чи Сарай в віці дев'ятидесяти літ уродить?” Буття 17. 17.

Коли Іцхак народився, то „промовила Сарай: Сміх (sechok) учинив мені Бог, — кожен, хто почує, буде смія-

тися (jicachak) з мене" 21. 6. Отже, їцхак чи Ісак — це „будеш сміятися”.

Ім'я це пишуть: ст. евр. Iic'chak; гр. Isaák; лат. Isaac. Англійська вимова цього імені Айзек.

Тому що в грецькій мові немає звука х (лат. ch), то греки усунули цього звука із ст. евр. Iicchak, а на його місце вставили звук а. У грецькій вимові таким способом це ст. евр. ім'я звучало (з подвійним а): Isaak. А за греками почали так писати це ст. евр. біблійне ймення й інші народи.

Лекс. 1627. 415: Ісаак — радість, смѣх. Ісакій — равно врач.

Ісаія — ч. ім'я; стцсл. Ісаіа, із ст. евр. Ješa'jahu — спасіння Господне: ješa (спасіння, поміч) + Jahu (Господа).

Лекс. 1627. 409: Ісаіа или Есаіас — збавенъе Панское або Спас Господень.

-ісенький — суфікс прикметникового димінутива; такою є його наша літературна форма; напр., жаднісенький, порожнісенький.

Діалектичне (в Галичині) — іський. Напр., жадніський, порожніський.

Ісідор, див. Сидір.

Лекс. 1627. 415: Ісідор — желѣзо или равен дары.

Ісидора — ж. ім'я; стцсл. Ісидора, з гр. Isidora — дарована Ізидою: Isis (Ізида) + doron (дар). Складення цих двох іменників уживалося в прикметниковій формі: Isidoros, Isidora, Isidoron, з яких Isidoros (звідси наше Ісідор, Сидір) та Isidora (звідси наше Ісидора) згодом субстантивувалися. Isis (у нашій вимові Ізида) — це ім'я єгипетської богині, грецьким відповідником якої була богиня Деметера.

Ісіхій — ч. ім'я; стцсл. Исихій, з гр. ésychos — тихий (у моральному значенні цього слова), скромний.

(Мовчаливий по-грецькому: siopelós).

Лекс. 1627. 409. Ісіхій — безмольник, молчалив.

Іскаріот — прозвання Юди, бувшого апостола Христового; Юда Іскаріот, або Іскаріотський, цебто з міста Каріоту (в Юдеї). Грецьке Iskariótes, лат. Cariothesis.

Лекс. 1627. 415: Іскаріот — муж погібели, забиття, або вигнання, або смерти.

Ісконі, арх. — спочатку, напочатку. Ст. слов. искомі — це синонім ст. сл. вѣначалѣ, изначала. Склад цього слова: ис-кон-и. У ст. сл. слові искомі (початку) корінь (-кон-) той самий, що й ст. сл. слова коньць (кінець).

Походження цього слова — одив. кінець.

Іскусіти, арх. — спробувати; ст. сл. искусити; болг. испитувам, искушувам; серб. окушати, огледати, кушати; рос. искусить; ч. zkoušeti, zkusiti; п. doświadczać, próbować.

Слово о п. І. 1187 р.: Искусити Дону великого.

Ст. сл. искусити походить від ст. сл. kōsiti, ітератив якого: kōsati (кусати); пор. ст. сл. kōsъ.

Праслов. корінь цього слова має за собою праіндоевр. минуле.

Пор. лит. kąsti.

Укр. сім'я слів з цим коренем: кусати, вкусити, спокусити, кушати, спокушати (спокушувати), спокуса, кусок (від „кус”), куска.

Іскүсний, арх. — досвідчений, майстер, знавець. Пор. стцсл. искусътво (лат. experimentum).

Див. іскусіти.

„В поощреніе искуснѣйшим”. Лекс. 1627 р. 476.

Там таки: Силный — можный, сілник, велможа, искүсный.

Іскүство, арх. — уміння, майстерство, мистецтво, ст. цер. слов. искусство.

Див. іскусіти, іскусний.

Лекс. 1596. 145: Искүство — умѣтность, свѣдомость. 15: Искусный — свѣдомый.

Іскушати, арх. — спокушати, спокушувати; ст. сл. искушати — від искусити (спокусити). Звідси стцсл. искушеніе.

Стцслов. словом искушати перекладено ст. евр. nissah (випробовувати). Пор. Буття 22. 1: „Бог випробовував Авраама”. Пор. Матвія 5. 13: „І не введи нас у випробовування, але визволи від лукавого”. Ст. сл. искушеніе — наше спроба, випробовування. Сюди спокуса, спокушати, спокусливий. Див. кушати.

Іскушеніе, арх. — випробування, спокуса.

Див. іскушати.

„Искѹс — покушѣньє, усилованьє, покоштованьє, кушеньє, досвѣдченьє”. „Искусї — досвѣдчи, спробуй, дознай”. Лекс. 1627. 90. „Искушаю — досвѣдчаю, пробую або кушу, покушаю”. 90.

Лекс. 1596. —46: Искушѣніє — досвѣдчѣньє, прѣба, покѹса. Искушаю — досвѣдчаю, пробую.

Исѣп, *issop* — рід рослини, що в ботаніці відома як *Hyssopus officinalis*. Давні євреї вживали при своїх обрядах очищення. Також робили з неї кропила. Пор. 3 М. 14. 4, 6, 16, 19; 2 М. 12. 2; 4 М. 19, 6. Псалом 51, 9.

Ст. євр. назва його *ezor*; гр. *issopos*; лат. *hyssopus*; стцсл. *иссопъ*.

Лекс. 1596. 34: Иссоп ест зѣлье, которое жидове, омочуочи в кров, покроплевалися и очищалися.

Лекс. 1627. 466: Иссоп — юзопом, зѣлье, которое жидове омочуочи в кровъ, покроплевалися и очищалися.

Испанія — назва, що походить з грецького *he Spania*. По-старослов'янському назву завжди писали *Испанїа*.

При грецькій назві *Spania* артикл жіночого роду (*he*) — це буква *e* та з густим придихом (по-грецькому *rhoiema dasy*, а по-латинському *spiritus asper*), що виражався звуком *h*. За того часу, коли Київ нав'язав контакти з Грецією (а це значить, що й тоді, коли Україна прийняла Християнство з Греції), самі греки вже не вимовляли густого придиху, а букву *e* та вони вже вимовляли не як *e*, а як *i*. Отож *i* артикл жіночого роду в їхніх устах уже звучав не як *he* (по-старому), а як *i*; цебто *he Spania* вони почали вимовляти як *i Spania*, а в стягненій формі, — як *Ispania*. Наші предки, вслід за греками, також вимовляли цю грецьку назву як *Испанія*.

У Галичині у новітніх часах почали вимовляти й писати не згідно з його грецькою (*i* з нашою) вимовою, а з романською вимовою артикла жіночого роду при цій назві, цебто з вимовою не *i*, а *e*. І тому в Галичині почали писати й вимовляти *Еспанія*.

Тепер уже й західні вчені елліністи почали визнавати той факт, що греки ще в четвертому столітті нашої ери почали вимовляти свою *e* та як *i*. Див. Prof. Karl Feyerabend, *Handy Dictionary of the Greek and English Languages. I. Greek-English. Philadelphia, 1945. An Introduction to the History of Greek Sounds.*

Іспит — екзáмен; ст. сл. испытаніє, від испытати (испытати).

Слово іспит походить з нашої „книжної мови”, цебто з нашої старої літературної мови. Ст. сл. ис-пыта-ніє (звідси й наше іспит) означає: ви-питування.

Див. іс-.

Зо словом іспит в Україні пов'язані деякі слова шкільного аргó (argot). І так, на Наддніпрянщині учні кажуть: „Зрізався на іспиті” (цебто перепав на іспиті, не здав іспиту), а в Галичині: „Спалівся (або „засипався”) на іспиті”. Але для вислову підготовки до іспиту вживали звичайне слово (з шкільного аргó): „зубріти”, цебто завчати „на зубóк” (на Наддніпрянщині) і „кувати”, або „викувати на бляшку” (в Галичині).

Іс полла еті, Деспота! Цю грецьку церковну формулу Многоліття Владиці (Архиєреєві) в нас традиційно перекладають архаїзованими „На многії літа, Владико!”.

Лекс. 1627. 409: „Ис полла” та ети, деспота — на многая лѣта, Владыко!”

У духовних школах в Україні з цього постало слово „ісполати”.

Ісполін, арх. — вѣлет, вѣлетень, гігáнт; ст. сл. испо-линъ, сполинъ.

Корінь цього ст. слов. слова не віддзеркалений в жодних словах інших мов індоєвропейської сім'ї. Отож питання його походження й досі залишається дискусійним.

Ісполін — гігант, вѣлет, олбрым, дужий а великий чоловік. Лекс. 1627. 91.

Там таки, 309: Щуд — гігант, исполин, олбрым, вѣлет.

Іссахар — ч. ім'я.

Кн. Буття 30. 18: І промовила Лея: Дав Бог заплату (sechar) мою, що дала я невільницю свою своєму чоловікові. І кликнула ймення йому: Їссахар (Issas'char). Їссахар — заплата. Ім'я пишуть: гр. Issachár, лат. Issachar, ст. сл. Їссахаръ, ст. євр. Issas'char.

Істина — правда; ст. сл. истина; блог. ѝстина; серб. ѝстина; чеське jistina; суч. польське prawda (ст. п. iścina); грецьке alétheia; лат. veritas.

Цей іменник походить від ст. слов. истъ, истыи (його ст. слов. синонім: с у щ і й), що означає дійсний, справжній.

Інші ст. слов. слова з цим коренем: истовъ, истовнъ (дійсний, справжній); истъць (= лат. *reus* — обвинувачений, *debitor* — довжник).

Цей самий корінь наявний і в польських словах *istota*, *istotny* (наші: сутність, сутній), що з польської проникли і в українську мову.

Справа походження старослов'янського і ст - у цьому слові й досі залишається дискусійною.

Такі припущення, що джерелом цього нашого і ст - є корінь ст. слов. слова *є ст ъ* (третя особа теперішнього часу дієслова *б ы т и*), не можливо обоснувати лінгвістичними доказами, — принаймні на теперішньому рівні дослідів історичного розвитку праслов. і ст. сл. фонетики на базі порівняльного (компаративного) мовознавства.

Лекс. 1627 р. 40: „Вѣрнѣ - йсте, певне, щире”.

Там таки: 242: Истинную, правдѣвую.

Т. т., 92: „Истинна — правда. Истинный — правдивый, власный. Истинно - правдиве, власне. Истинствую — правду мовляю”.

Т. т., 109: „Лишенный истины — который утратил правду”.

Лекс. 1596. 286: Существо — йстотность.

Там таки, 156: Истина — правда. Истинствую — правду мовлю.

Історіограф — особа, що „пише історію”. Слово це складається з двох грецьких слів: *historia* + *graphein* (писати).

Теперішнє значення слова „історія” — це описання тих подій, що сталися в ході минулого часу.

Див. Лекс. 1627. 415: Історія — свѣдок всѣх вѣков, або дѣи, правдивое виписанье прошлых речѣй.

Пор. „Історія про це мовчить”. Так часто писали історики про те, що було невідоме.

Початкове значення цього грецького слова („*historia*”) було — досліджування, від гр. *historein* — учитися шляхом досліджування.

Старим українським відповідником слова „історіограф” було слово „літопісець”.

Слово „історіограф” у нас уже здавна почали застupati терміном „історик”.

Див. Лекс. 1627. 416: Історіограф — історик.

Однак значення слова „історик” тепер аж надто „універсальне” — до меж туманності; його вживають у значеннях: 1. шкільного виклада історії, 2. літописця (цебто історіографа), 3. ученого дослідника історії.

Не краще представляється справа і з теперішнім значенням слова „історія”, яке неправильно вживають для означення тієї шкільної дисципліни (предмета викладів), що означає вивчення історії, незважаючи на те, що історія — це не один з предметів студій, а є це описування (літописцем) подій минулого.

Вивчення історії — це в дійсності історіологія, а не „історія”.

Істо́та — сутність; з польського *istota*.

Див. істина.

У нашій книжній мові синонім польського *istota* було слово **єстество**.

Див. Лекс. 1596. 12: **Єстество** — прироженье. Се наречеса от еже ест.

Истукáн, арх. — 1. статуя; 2. ідол (божок); у стцсл. истуканъ; рос. (із стцсл.) истукан; болг. идол, статуја, кип; серб. идол, кип; ч. *modla, socha*; польське *balwan, posąg*.

Стцсл. слово истукáнъ виводять від ст. слов. и стукати, яке пояснюють так: різати, виливати з металю. А корінь ст. сл. стукати вважають за вокалічну версію кореня ст. слов. *тъкнѣти* (ткнути, тикати); і кажуть, що корінь ст. сл. *тъкнѣти* походить з того самого праіндоевропейського джерела, що й корінь грецьких слів *τύκος* (різьбар), і *тыкі́дзо* (вирізую, цебто роблю різьбу).

Див. 1) W. Prellwitz, *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache* (2-ге вид.). Геттінген, 1905. 2) А. Преображенский, *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1910-1914. 3) М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка. Том II (Е-муж)*. Москва 1967. (Фасмер у цій справі також цитує статтю Желтова, опубліковану в журн. „Филологическія Записки”. Выпускъ I. Воронежъ, 1876).

Щодо того як у нас колись пояснювали значення стцсл. слова „истукáнъ”, — див. 1. Лекс. 1596: **Истукáн** — вылитый болван. 2. Лекс. 1627, 94: „Истуканіе — выли-

ванье, улятье. Истукан — вылитый (болван), улитый. Истукаю — выливаю, уливаю”.

Истфак — абрєвіатура: історичний факультет. (Цей термін постав в СССР, і тільки там він уживається).

Истязати, арх. — 1. витягати, що (з чого); 2. другісне значення: допитувати.

Склад цього слова: *istęz-ati*; його корінь (*tež*), як і *tež* (у стцсл. слові *težькь*) походять від ст. слов. коріня *teğ*, що наявний, напр., у ст. сл. *vъstęgnōti*, *protęgnōti*, *teğo*.

Брюкнер (*Aleksander Brückner*), аналізуючи польське слово „*ciąg*” (тяг) у своєму словнику (*Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957*) називає слово *истязати* словом „російським”, на згадуючи факту, що воно церковно-слов'янське східньослов'янської версії. Стцслов. *istęzati* наявне в пам'ятках старо-церковно-слов'янської мови X-XI століть. (Див. *Stanisław Słoński, Wybór tekstów starsłowiańskich (starobułgarskich). Львів, 1926*). З прийняттям християнства Києвом (988 р.) в Україну прибули з Болгарії й Богослужбові Книги, а в них, звичайно, було й стцсл. слово *istęzati*, і там (у Києві) почали вимовляти його по-своєму: *істязати*. Так воно попало в стару „книжну” (літературну) мову українців, а звідти згодом пішло воно й у Москву.

Пояснення слова „істязати” в Лекс. 1627 р. таке: „Истязю — пилно пытаю, розбираю, выпытую, вытягаю, пилно ся вывѣдую, шпегую”.

Исус — ім'я Христа.

Як я вже писав у ч. 67-68 РМ на ст. 343 та в ч. 73, греки сильно змінили ім'я Христа, змінили тому, що в них і не було засобів на правдиве вираження його. Староеврейська назва була *Jehošua-Ješua*, арамейська — *Ješu*. Греки взяли цю останню (*Ješu*) й змінили її на *Iesus*. У цій формі такі зміни: 1) не маючи *j*, греки передали його на початку слова через *i*, 2) з тієї ж причини *š* передали через *s*, 3) грецизували кінець, додавши на кінці своє *s*. Старослов'янські перекладачі незручно передали це через **Исоус** — **Исусь**, в якому два *i* на початку нічим не оправдані.

Але написання **Исусь** з одним *i* чи *и* дуже часті в українських пам'ятках, почавши з найдавнішого часу.

За два і (Iu-) на початку імені Христа в Москві довгі роки велася боротьба, що навіть покінчилася розколом Церкви. Для українців, людей західньої культури, така боротьба й дивна, й незрозуміла, бо в Україні завжди правильно писали й тепер пишуть тільки Ісус, а форма Ісус — це форма російська — звичайно, вона походить з форми старо-церковно-слов'янської. Серби пишуть так само Ісус, а навіть болгари пишуть Исусь.

Староєвр. Єгошуа — Єшуа й арам. Єшу визначає: 1) Јеһо-, Је- — це скорочення від Јеһова, Господь, 2) һоһиа — спаси, допоможи, а разом: „Господи, спаси”.

Катих. 1645 р.: „И с у с ім'я в уживаню у жидов было посполитое... и значит Збавителя, яко у Святого Євангелисты Матѳея написано (1. 21): А породии Сына и назовеш Имя Его Исус, абовѣм Он выбавит люд Свой от грѣхов их”.

Лекс. 1627. 414: Исус — Пан Збавитель.

Італія — це традиційна латинська назва, якою італійський народ називає свою країну (Апенінський півострів), що здавна прийнялася і в нашій літературній мові.

У книжній мові українців XVI-го століття появилася була польська назва (для Італії) „Włochy”. (Польське *we Włoszech* — в Італії).

Див. Лекс. 1596. 186: Дерево ест ве Влошех.

Але цей полонізм не втримався в українській мові. Польська назва для італійця („włoch”) постала із старої назви кельтів: *Walch* (пор. Валія).

В Україні вимова цієї назви піддалася закономірному повнаголося, — звідси: в о л о х (рос. „валах”, болг. „влах”. Але укр. „волох” визначає румуна, не італійця.

Іті — ступати ногами вперед; слово всеслов'янське, праіндоевропейського походження, стцсл. ити; рос. ітти, идти, ч. jiti, п. iść. Пор. лат. *itum* (щоб іти) — супін лат. *ire* (іти).

У стцсл. мові синонімом слова *ити* було слово *gręsti*, *grędo*, *grędeši* (в укр. вимові гряди, гряди, грядеши), що вживалося в літературній мові в Україні. Це стцсл. слово, звичайно, не всім українцям було зрозуміле. І тому Лекс. 1596 р. в'яснював: „гряду — іду”.

В англійській мові слово *to go* (іти) відноситься не тільки до руху людини вперед шляхом ступання ногами

(як це в укр. мові), але й також за допомогою засобів локомоції, — напр.: I am going by bus (я йду автобусом). По-українському: Я їду (не йду!) автобусом.

Іти, ходити — в біблійній мові часто означ. „жити”. Єрем. 7. 23, 19. 11. Пор. Псалом 1. 1: „Блаженна людина, що за радою нечестивих не ходить”. Тут „ходить” — це живе. Пор. Пс. 1. 6.

Ітиль — столиця Хазарії (хазарська назва ріки Волги також була „Ітиль”).

Стару назву („Ітиль”) цього міста згодом заступила назва „Астрахань” (у Росії).

Іч! — ач!

В Україні (а фактично тільки на Наддніпрянщині) здавна існує вигук ач! — скорочення вигуку ба ч!

В Україні тепер (за часів ССРСР) дехто з письменників (напр., Гончар) почав вводити небувалий досі в нас вигук здивування: іч! — Цей новотвір, очевидно, є поєднанням укр. ач! з його російським відповідником ишь! (і вишь!).

„Ішачити” — тяжко працювати за дуже низьку платню. Слово це походить від азербайджанського ішак — осел.

-іший — закінчення деяких прикметників в формі вищого ступеня; напр.: гарний — гарніший, добрий — добріший і т. ін.

У цьому закінченні переважно наголошується і, напр.: голосний — голосніший, білий — біліший, відний — видніший і т.д.

Але в деяких прикметниках і в цьому закінченні наголосу на себе не приймає: напр., Блаженний — Блаженніший, Преосвященний — Преосвященніший.

Ї

Ї — тринадцята буква української азбуки. Форма її взята з кирилівського ї.

Їда́ — їжа, харч, страва; ст. сл. ядь; рос. еда (арх. ядь); болг. једене; серб. јело, јестиво; ч. jidlo, potrava; п. jadło, jedzenie, potrawa, pokarm.

Слово о п. І. 1187 р.: Галици хотять полетѣти на уедіе.

Їдло, місц. — їда, їжа; з польського jadło.

Лекс. 1596. 3б: Брашно — покарм, їдло.

Там таки, 34: Ядь — идло, страва.

Див. їсти.

Їжак — мале чотириноге створіння, з голови схоже на свинку, з колючками замість шерсті. Лат. назва: ericius.

„Їжак” (старше укр. „їж”) — слово всеслов'янського походження.

Праіндоевр. корінь слова „їжак” — *egh-, що означав усе колюче. Праіндоевр. корінне g (r) в цьому слові залишилося в нім. Igel — їжак. У литовському відповіднику нім. Igel воно, як і в відповідниках слов'янських, перейшло в ž (ж); лит. ežys — їжак.

Корінь укр. о ж и н а той самий, що й слова ї ж а к. Ст. сл. (і ст. укр.) е ж и н а на укр. ґрунті згодом змінило свою форму на „ожина” так, як ст. сл. (і ст. укр.) е д и н та е з е р о змінили в нас свої форми на „один”, „озеро”.

Між дослідниками немає однозгідності відповідей на питання, чи корінь ст. сл. и г л а — голка, укр. арх. ігла (пор. рос. игла, п. igła) той самий, що й у слові ї ж а к.

Їжаки є двох родів: земні й водяні.

Див. Лекс. 1627. 471: ѣж, остистый земный.

Від слова ї ж а к пішли наші слова „їжитися” (напр. кажуть: „Йому волосся їжиться”); „гороїжитися”. („Він гороїжиться” означає: Він неприязно бундючиться); „їжакуватий” (напр.: „у нього волосся їжакувате”). Слово „їжак” у фразях: „Ставати їжаком” (Ставати в позу спротиву). „Наставлятися їжаком” (те саме)

Їзда́ — рух людини уперед за допомогою будь-якого засобу пересування, — у протилежність до „ходи”, що означає рух людини вперед її власними ногами.

Той корінь, на якому базується це наше слово, все-слов'янський і праслов'янський; пор. стцсл. ѣзда, рос. езда, ч. jízda, п. jazda.

Див. їхати.

Лекс. 1627. 416: Ітер, лат. — путь, дорога, ѣханье, ѣзда́.

Їй Богу — божіння (рід клятви), яким людина намагається запевнити кого, що вона каже правду. Ст. слов. є й (звідси наше „їй”), що засвідчене в стцсл. мові (напр., євангельське „ей”, „ей-ей” — так, правдиво, дійсно так).

У Галичині є своє місцеве „божіння”: „Бігме!” (Тут „Біг” з „Бог” — шляхом перезвук о > і.

„Божіння” на Волині: „їй-Бо” (із старого „ей Бог”), „присяй-Бо” (з „присягаюсь + їй + Бог”).

Їмосць, місц. — дружина священника, попадя, пані-матка, (у Канаді й США — „добродійка”).

„Їмосць” — титулування дружини священника в Галичині, з польського „jej mość” (із старопольського „jej miłość”). Священника там називають є г о м о с т е м з польського „jego mość” з „jego miłość”).

В Україні дружину священника колись титулували тільки стцсл. „попадя” (з грецького *pappadiá* — дружина священника), по-грецькому *pappás* (отець, священник) — звідси лат. *papa* та англ. *pope*.

На Наддніпрянщині священника (із стцсл. *svěštenikъ*) також називають словом „батюшка”, а його дружину — словом „матушка”. Словом „батюшка” — здрібніле від ст. сл. б а т я (ст. укр. б а т я, звідси укр. батько) — серби й росіяни також називають і батька, а словом „матушка” (матінка) називають маму.

На Наддніпрянщині „матушка” відноситься тільки до дружини священника.

Укр. інтелігенція на Наддніпрянщині в ХІХ-му віці почала титулувати священника „пан-отцем”, а його дружину — „пані-маткою”.

Їсти — споживати харч; стцсл. ѣсти, ясти, ядати; рос. есть; болг. *jam*; серб. *jesti*; ч. *jístí, jidati*; п. *jeść, jadać*.

Слово це всеслов'янське праслов'янського походження, а корінь його праіндоевропейський. Пор. лит. *ésti, édu*; латвійське *ēst*; грецьке *édís* (їда), *éstio* (я їм); лат. *esse* (їсти), *edo* (я їм); нім. *essen* (їсти).

Праіндоевр. корінь *ed-, що наявний також в укр. словах їда (їд-а із ст. укр. їд-а), обід (об-ід), снідати (сн-ід-ати), їдь, їдкий, і т.д.

Той самий укр. корінь (ід- : їд- із ст. укр. їд-) наявний і в укр. „їжа”, що його корінь (їж-) походить з праслов. *ēdj- (їжа з праслов. *ēdja) — подібно, як укр. м е ж а походить з праслов. *mēdja.

У „книжній” (літературній) мові XVI-XVII-го віків наявні гібридні форми цього слова: із стцсл. і укр. прикметами.

Див. Лекс. 1627. 468: Нічого неїдячі нї п'ючі.

Із ст. сл. їдати утворене укр. діял. „неядячі” (неяда-чи).

Слово „їсти” вже давно ввійшло також і в філософську та релігійну термінологію.

І так, давні римські мислителі поставили були людині такий імператив: *Non vivere ut edere, sed edere ut vivere!* („Не жити, щоб їсти, а їсти, щоб жити!”).

Християнство поставило людині такий імператив, щоб їв тільки той, хто (коли він працездатний) своєю працею заробив на харч: Ап. Павло (2 Сол. 3. 10): „Як хто працювати не хоче, нехай той не їсть!”

Цей імператив присвоїли собі большевики (в ССРСР), заявивши (по-російському): „Кто не работает, тот не ест!”

Цей імператив походить з біблійних часів. Див. Кн. Буття 3, 19: Бо Господь наказав людині: „У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий”.

Їхати — передвигатися засобом локомотиву: кінями, волами, потягом, автомобілем і т. ін. Слово це всеслов'янське і праслов'янське — праіндоевроп. походження.

Ст. слов. їхати; рос. ехать; болг. jездja; серб. jахати; ч. jeti, jezdit; п. jechać, jezdić; литовське jódyti, латв. jādit.

Яким чином пояснити виміну форм праслов'янського (*ēd- : *jad- : ěx- : *jad-) — це таке питання, що від-

повідь на нього і досі залишається предметом дискусій.

Слово „їхати” ввійшло і в українську „народню філософію”. Пор. наші поговірки й приповідки: „На чиему возі їдеш, того пісню співаєш”. „Яке їхало, таке й здибало”. „Не помажеш — не поїдеш”. „Брехнею далеко не заїдеш”. „Говорила — їхала!”. „Собаки брешуть, значить — їдемо”.

Їхній — той, що належить до них; український відповідник англ. *their*, франц. *leur* і нім. *ihr*.

Гене́за цього нашого слова не є старослов'янською. Це наше слово постало в Україні — з „їх”, тобто з форми родового відмінка множини займенника в ін, -а, -но.

По-старослов'янському казали, напр., „Ихъ домъ”. (Так воно було в староукраїнській мові).

Але український народ згодом створив із слова „їх” слово „їхній”, цебто з його займенникової форми утворив форму прикметникову. І так почали казати „їхній дім” (замість ст. укр. „їх дом”).

У російських діалектах також є народній новотвір „їхний” (утворений з „их”), але в російській літературній мові він ще не здобув собі твердого ґрунту.

В інших слов'янських мовах немає відповідників укр. **їхній**.

Й

Й — чотирнадцята буква української азбуки (алфавіту, абетки). Форма її взята із стцсл. кирилівського **ѣ**.

У грецькій мові звука **ј** (й) немає, тому й в її азбуці немає й такої букви, що б була відповідником українського **й**.

Букву **й** у мовознавстві називають по-грецькому **йота**. (По-народньому в нас просто кажуть, що це буква „ий”).

Звичайно, грецька назва („йота”) не зовсім віддзеркалює собою наше **й**, бо греки називали нею своє **і**; наше **й** є відп. лат. **j**, а не **i**. Той факт, що грецька йота (**i**) в деяких позиціях (у словах) звучала як лат. **j** (наше **й**), не означає, що в основному це було **j**.

Йо? — вигук запиту й здивовання, — в стилі наслідування єврейського „йо” (з їдіш).

Йоав — ч. ім'я; стцсл. Іоавъ, із ст. євр. **Joav** (Господь — Отець).

Йоакім, див. **Яким**.

Йоан, **Іоан**, див. **Іван**.

Йоанікій, див. **Онікій**.

Йов, див. **Іов**.

Його — родовий відмінок однини займенника **він**. Ця форма („його”) постала із староукраїнського „его” (що було й старослов'янським).

Українці в Галичині далі зберігають живою оригінальну (староукраїнську) форму цього слова: **єго**, — на Наддніпрянщині прийнялася його нова (створена народом) версія („його”), що й стала в нас літературним словом.

Слово „його” часто вживається в нас плеонастично, цебто тоді, коли воно належить до зайвих слів у реченні. Напр., „І що його тут робити!”

Йоїл — ч. ім'я; стцсл. Іоїль; із ст. євр. **Joel** (скорочене з **Jehovah El** — Господь Бог).

Лекс. 1627. 417: Іойль — яко молнія красен, або любов Божая, или начаток, или начало Божіє, або хочачій, або присягаючій.

Иой, місц. — Ой! Цей вигук (йой!) постав і вживається тільки в Галичині. А поза її територією вживається тільки вигук о й !; і тільки він увійшов у нашу літературну мову.

Від українців у Галичині цей вигук похопили й тамешні поляки. І тому поляки з Варшави та з інших польських міст прозвали поляків з Галичини „львівськими та йойками” („tajojki lwowskie”), бо в їхній фразеології було „ta joj!”.

Иойкати, місц. — слово, що постало шляхом звуконаслідування емоційного „йой”, і виражає воно невпинне повторювання цього вигуку. Слово це — говіркове, і вживається тільки в Галичині. Літературне — о й о й к а т и.

Иом - Кіппур — єврейське свято Iom Kippurim — „День Окуплення” чи „День очищення” (від гріхів) всього цього народу. Див. Лев. 16. 29, 23. 28; Числа 29. 7; Вихід 30. 10; Левит. 23. 28: „День Окуплення (Iom Kippurim), — щоб окупити (le chapper) за вас перед обличчям Господа, Бога вашого”.

Святкується 10 дня сьомого місяця.

Иона́, див. Іона.

Ионатáн, див Іонатán.

Иорáм, див. Іорám.

Иордáн — назва річки в Палестині, а також назва Свята Хрещення Господнього: Йордán. (Наше народне: Йордань).

Назва ріки Йордану — семітська: Jarden, що означає: линути додому. Греки вимовляли цю назву по-своєму: Jordan, а звідси й стцсл. „Іордань”. В укр. вимові: Йордан.

Лекс. 1627. 414: Іордán — рѣка розсудку або всказаня, або порученьє суду, або уступеня.

Від назви ріки „Йордан” постала назва одної з арабських держав на Близькому Сході: Й о р д а н і я.

Иóсиф — ч. ім'я; стцсл. (і староукр.) Іосифъ, з грецького Ioseph (з цього пішло й лат. Joseph), а це із ст. євр. Josef, що означає: Додасть.

У Кн. Буття 30. 23-24 написано: „І завагітніла Рахель і сина породила, й сказала „Бог забрав ганьбу мою”. І кликнула вона ім'я йому: „Додасть” [мені Господь іншого сина].

Лекс. 1627. 417: Іосіф — помножене або преложо́ний.

Стцсл. (і староукр.) Іосифъ на Наддніпрянщині перемінилося в українське народне „Йосип”, а в Галичині й Буковині — в „Осип”.

Наші філологи в минулому ставили наголос на другому складі цього ймення.

Див. Лекс. 1627 р., 417: „Іосіфъ — помножене або преложо́ний”.

Йосафат — ч. ім'я; стцсл. Іосафатъ, з першої грецької версії цього ймення: *Iosaphát*; друга його грецька версія: *Iosáphatos*; обидві вони із ст. евр. *Iehošafat*, що означає: Господь — суддя. 2 Сол. 8. 16.

Лекс. 1627. 417: Іосафат — пан суддя, або панській суд, або осужений, або осуження.

Йота — грецька назва (*iota*) букви *i*.

Староеврейську букву, що називається *j o d*, по-грецькому також називали йотою. Ця староеврейська буква (*jod*) дуже маленька, і тому вона стала символом усього дрібненького, ледве помітного.

Пор. Єван. Матвія 5. 18: „Доки Небо й земля не минеться — ні одна йота, ані жоден значок із Закону не згине”.

Тут грецькою назвою „*iota*” названо староеврейську букву *j o d*.

Також у переносному значенні в нас називали „йотою” всяку рисочку.

Див. Лекс. 1627. 304: Чёрта — іота, кри́ска.

К

К — п'ятнадцята буква української азбуки (алфавиту, абетки). Вона походить із стцслов. кирилівської **к**, що називається **ка́ко**, а його числове значення: 20.

Стцслов. кирилівське **к** („како”) походить з грецького **κ**, що називається „карра”.

К — арх. — до; ст. слов. і староукр. **къ**.

Слово о п. І. 1187 р.: **Къ** Дону великому.

Там таки: **Игорь к** Дону вон ведеть.

Т. т.: Не течеть **къ** граду. 33.

Наш архаїчний прийменник **к** зберігся і в деяких фразах живої народньої мови, напр.: „**Иди к** бісу!” „**Иди к** чорту!” замість „**Иди до** чорта!” (як це напр., у поляків: „**Idź do** diabła!”).

У слові „**ксоб!**” (значить: „наліво!” — до коней чи волів) також збереглося наше давнє **к**. „**Ксоб!**” значить: „**К собі!**” — цебто: **До себе** [зверніть]!

Старе „**ксоб**” збереглося на Волині; на Наддніпрянщині воно скоротилося на „**соб**”.

У Галичині кажуть „**вісьта**”.

Кабáк — гарбуз; з тюрк. **кабак**.

„**Піднести кабака**” чи „**дати гарбуза**” — значить відмовити тому, хто сватається („**женихається**”).

Див. **г а р б у з**.

Кабáн — з монгольського **кабан**. Дм. 534.

Кабарé — кафе („каварня”), або ресторан з імпрезами: танки, співи, музика; з фр. **cabaret** (читається „кабарé”). У Галичині „кабарет” з польського **cabaret**.

Кабась-кабась-кабáсь! — вигук кликання свиней. Звідси **кабáсь**, **кабáсья**, **кабáсью** — пестлива форма **кабанчика**.

Кабáт, арх. — кафтан; з польського **kabat**, а це з гр. **kabadēs**.

Лекс. 1627. 472: **Хитон** — кошуля або **кабат**.

Кабіця, місц. — казан, влаштований на дворі для варіння. Слово відоме на Полт. і Київщині. Відоме в „Кобзарі” Т. Шевченка: „Горить огонь тихенько на кабіці”. („Марія”). Слово походить з „кадиця”.

Див. кадка.

Кабінет — 1) кімната особливого призначення: приватна канцелярія, лікарська приймальня, кімната для зберігання колекції мистецьких творів; 2) шафка для зберігання цінностей (напр. біжутерії) та посуду; 3) кімната для довірочних нарад; звідси — „кабінет міністрів”.

Слово походить з італійського *gabinetto*. У Галичині — „габінет” з польського *gabinet*.

Каблук — тверда набійка на підошві чобота чи черевика. З тюрк. каблук чи каблик: каб — взуття, аяк — нога; каблук — частина взуття. Дм. 559. В укр. каблук і закаблук; множ. закаблуки.

Каблук — те, що зігнуте в дугу; каблукъ (в укр. пам'ятках з 1509 р.); з тюрк. кхаблук. Давне запозичення.

Каблучка — звичайний перстень на палець. Тому то може „каблучка” та, що носилася на нозі. Пор. араб. каб — п'ята.

Обручка — це той перстень, що насаджується на палець при обрученні (зарученні).

Кав! — звуконаслідування галки. Звідси назва галки — кавка. З прамови.

Кавалер — 1. член ордену; 2. арх. лицар-вершник; 3. парубок (неодружений мужчина). Слово це прийшло до нас з польського *kawaler*, що походить з італ. *cavallo* (кінь), а це з лат. *cavallus* (те саме).

Кавалерія (з фр. *cavalerie*) — кіннота.

Кавалок — кусок.

Більшість слов'янських народів уживають слова „кус, кусок”. напр.: рос. кус, кусок, болг. къс, късче, чеське kus, kousek, старослов. кошь (у сербів чуже комад), звідси й українське кус, кусок, кусочок, кусень-кусінь, кусник і т. ін. Але українська мова широко знає й інше слово зам. „кусок”, — це „кавал, кавалок, кавалець, кавальчик, кавальцювати”, — як бачимо, слово в нас дуже поширене. Звичайно в нас говорять, що слово „кавалок” пішло від польського *kawał, kawałek*, а тому вживати його не слід. Поляки запозичили це слово з сер. дол. нім. *kavel*

(пор. голанд. *kavel*, данське *kavle*, шведське *kafle*), що визначало „жеребок з дерева, жеребок (*los*), частка”; це останнє й перейшло до нас таки через мову польську; чеська мова знає це слово, але рідко: *kaval*, *kavalec*; пор. кашубське *cygnać kawle* — „тягнути жеребка”. Уже наш письменник А. Радивилівський вживає слова „кавал” у своїм „Огородку” 1678 р. ст. 915. Усі східньоукраїнські письменники вільно вживають слова „кавалок”; так, Номис, Приказки: За кавалок кишки сім миль пішки ч. 6473. Чуб. I 147: Треба працювати, щоб кавалок хліба мати. Грінч. III 556: кавалок хліба і т. ін. Отже літературна мова обидва слова вживає вільно: „кавалок” і „кусок”.

Каву́н — мелон; з тюрк. *кавун*, азерб. *kawun* (диня); п. *kawon* — гарбуз.

Кавці́я — грошова гарантія; з лат. *cautio* — 1. обережність; 2. грошова за порука (англ. *bail*, *bond*). Слово це прийшло до нас із польського *kawcja*.

Кага́л — єврейська громада.

Ст. евр. *kahal* — збір, збори єврейського народу (*jikkahalu* — зібрання); сход, гр. *synagogé*, ст. сл. сонмь.

Перше це були всякі збори, а значно пізніше „кага́л” став визначати офіційну громаду євреїв, з виборною старшиною. Пор. *kahol* — збирати, Числ. 14. 5: Перед усім збором громади (*kol kehol adat*). Вих. 12. 6: Збори Ізраїлевої громади. Буття 35. 11: *Kehal gojim* — збори народів, багато народів. Ездра 10. 1 *kahal* — просто збір. Друга назва для зборів — *edah*, більш офіційна, хоч у Біблії *kahal* та *edah* — синоніми, а вживання їх залежне від тексту.

Кага́н — цар; з тюркського *хакан*: пан, володар, цар.

У Бертинських анналах під 839 роком уперше згадується каган Русі. Арабське джерело Ібн Русте першої половини IX в. подає: „Руси мають царя, що зветься *хакан-рус*”. М. Іларіон у своєму творі „Слово о Законі і Благодаті” половини XI в. зве кн. Володимира і Ярослава каганами. У Софійському Соборі в Києві є граффіті X-XII в. з написом: „Спаси, Господи, кагана нашого”. У „Слові о полку Ігореві” 1187 р. князь Олег Святославович названий каганом. Уже в VII в. князь аварський зветься каганом. Король Людовик у своєму листі 871 р. до Візантійського імператора Василя I Македонянина називає кага-

нами правителів 4 народів: аварського, хазарського, норманського (це руського) і болгарського. — Можливо, що тюркське „каган” перейняте з китайського: ке — великий.

Каганець — примітивна „лямпочка”: горючий гніт („фітіль”) у посудинці з жиром (товщем). До нас прийшло з польсько (kaganek). Походження його невідоме.

Лекс. 1627. 216: Свѣтилник — лампа, каганец, и лѣх-тѣр, походна.

Там таки, 419: Кандило — лампа, каганец, оливный.

Лекс. 1596. 126: Єпаритрис — ячанце, судина на кшталт каганця, з бѣлого желѣза.

Кадик — катиг; з тюрк. катиг — твердий.

Див. А да м о в е я б л у к о.

Кадити — виконувати священну дію кадильницею, з якої виходить димок з жаріючого ладану, що по-грецькому називається thymiam (звідси стцсл. фимиамъ).

Стцсл. кадити, кадило, кадильница, кадильникъ; бол. кадја, кадилница; серб. кадити, кадионица; ч. kaditi, kadidelnice, kadidlo; п. kadzić, kadzielnica, kadzidło.

Дослідники одностайно твердять, що корінь кад- слова к а д и т и є праіндоевропейського походження, і що на праслов'янському ґрунті цей корінь проявив себе також у своїй другісній формі: ч а д - (пор. чадити).

Але питання, чи в інших мовах індоевропейської сім'ї є слова з цим коренем ст. сл. слова кадити, залишається невирішеним.

Треба також підкреслити той факт, що слова кадити, кадило, кадильниця, і пов'язане з ними слово фиміям (ладан) були і є наявні тільки в церковній сфері.

Лекс. 1627. 411: Фимиамник — Кадилница.

Там таки, 429: Ливан — бѣлый або кадило.

Т. т., 419: Кандило — лампа, каганец оливный.

Лекс. 1596. 31: Фіялакация, судина до каждѣня.

Там таки, 34: Фиміян — кадило.

Каді — мусульманський суддя, який судить на основі шаріату.

Каді — слово арабське.

Шаріат (в Україні, в державних межах ССРСР, тепер пишуть „шаріат”) — це кодекс прав, що оснований на

нормах Корану, — головної священної книги ісламу (мусульманства, магометанства).

Другий кодекс прав у народів ісламської релігії — це а д а т, цебто звичаєве право (що не основане на Корані).

Кáдка — мала бочка; із ст. євр. *kad* — глечик на воду (Буття 24. 14); кадочка для пливкого (рідини) чи сипкого (Суд. 7. 16), потім — міра рідини. Греки позичили цю міру від євреїв, і назвали *kádos*. Атеней пише (XI. 473), що „Йоняни на глечика кажуть *kadon*”.

Звідси й лат. *cadus*.

Лекс. 1527 р. 19: кадь, кúфа.

Там таки, 323: Кадь, цебёр, кúфа.

Кажáн, місц. — летюча миша; рос. *кожан, кажан*, „летучая мышь”; болг. *мишка, прилѣп*; серб. *миш, слепи миш*; ч. *myš, netopýr*; п. *mysz, nietoperz, gasek*.

Це наше слово походить від староукраїнського прикметника *к о ж а н ь* — шкіряний, від староукр. слова *кожа* — шкіра, бо *кожан* ніби „покритий кожею”.

К о ж а н — це наше літературне слово.

У Галичині це звірятко називають словом „лилик”, що ввійшло в українську літературну мову на цій території України.

Говіркові назви для кажана: *пирхач, пиргач, ночниця, нічвид* й ін.

Див. Д. Бандрівський, „Назви кажана в західніх говорах української мови” (1962).

Див. *л í л и к*.

В українських старих повір'ях, що й досі збереглися в народі, *кожанові* приписано магічну (чарівну) силу (головно в сфері чарів кохання).

Кáждий, арх. — *кожен, кожний*; із ст. сл. *кождьъ, кождын*.

„Кáждий” — із староукраїнського *кажьдый* — збереглося в живій українській мові в Галичині.

На Наддніпрянщині й на Волині в говорах збереглося староукраїнське „кождий” (із старшого українського *кождын*).

Рос. *каждый*; болг. *всѣкој*; серб. *сваки*; ч. *každy, p. každy*.

Укр. літерат. *к ó ж е н, к ó ж н и й*.

Значення компонентів прасл. *къъд — і їхній причинний зв'язок у генезі цього слова й досі залишаються неясними, — за винятком компонента къ-, що також наявний у ст. сл. къто (къ-то) — х т о.

Казан — котел; з тюр.-полов. „казан” (того ж значення).

Твердження, що від слова „казан” походить назва міста „Казань” (Дм. 535) не обосновані нічим іншим, а тільки формальною схожістю між ними. Щождо пом'якшення кінцевого -н (казань), — це пояснюють аналогією, вказуючи на такі приклади, як: „Рязань”, „Астрахань” і т. ін.

„Казанський сирота” кажуть на того, хто прикидається надто бідним чи сильно пошкодованим. У XVI ст. Московія підкорила собі Казанське Татарське Царство, і його численні князьки добивалися від Москви нагороди, прикидаючись надто пошкодованими.

Казарма — будинок для постійного приміщення військових гарнізонів; з іт. caserme; фр. caserne; нім. Kaserne; англ. barracks.

У Галичині (місцеве) — „касарня” (з п. kasarnia), — хоч у поляків в основному прийнято вживати слово „koszary” (для війська).

Казати (показувати), арх. --- словами давати вказівки.

Слово о п. I. 1187 р.: Игореві князю Богъ путь кажет. 39. Дятлове тактомъ путь къ рѣцѣ кажутъ. 43.

Староукр. казати в значенні показувати цілком зрозуміле; адже ж слова „показувати”, „вказувати”, „вказівка” і т. ін. основані на корені слова казати.

Каземат — мурована фортеця, твердиня, староукр. кріпость; з фр. casemate. Це французьке в італійській версії kasamatta, звідси польське kazamat, а з нього — укр. місцеве (в Галичині) — „казамати”.

Укр. літерат. форма — каземат.

Слово каземат в укр. мові майже виключно вживається в значенні фортеця — тюрма, що в староукраїнській мові означувалося словом острогъ. (Звідси старі укр. назви Острога й Остріжця на Волині).

Казка — мале фантастичне оповідання; слово це походить від „казати” в значенні оповідати. (Пор. народню фразу: „Казати казочку”).

Рос. сказка; болг. приказка; серб. скаска; ч. prohadka; п. baśń, bajka.

Старшим за слово „казка” є його слов'янський синонім „баснь” (від „баяти”, цебто баїти), яке було і в нашій книжній мові.

Лекс. 1596. 36: Баснь — казка, байка.

Стцсл. баснь, болг. басња, серб. басна, п. baśń, bajka.

Наше старе „баснь” уступило перед укр. народнім „байка” (з тим самим коренем), що є укр. народнім синонімом слова „байка”.

(Такого розрізнення між дефініціями термінів „байка” й „казка”, як це є в нас у теорії літератури, у народній мові немає).

„К а з к а про білого бичка” — це фраза, що символізує собою всяке „безконечне оповідання”.

Казна́, арх. — державна скарбниця; із тюрксько-половецького „казина” — скарб.

К а з н а ч ё й — управляючий казною (цебто скарбник), тюрк.-пол. „казина — чи” (охоронець скарбу). Дм. 535.

Казніти, арх. — карати (але не „на горло”, цебто не на смерть); іменник **к а з н ь**. Стцсл. казнити, казнь, показнь, покаязнь; рос. казнить, казнь; п. kaźń, kaźnić.

Відповідь на питання чи корінь цього слова ідентифікувати з коренем слова „каяти”, чи може з коренем слова „казати”, далі є справою дискусійною.

Казнодій, арх. — проповідник; з польського kaznodzieja.

Лекс. 1627. 243: Сборник — Казнодѣя або слухач Казанья, Екклісіаст.

Казус — випадок; з лат. casus — випадок; у граматиці casus — відмінок.

Казьонний — режимовий, з рос. казённый, від „казни”. (Див. казна). Це російське слово (тюрк.-пол. походження), що в російській народній мові означає „державний”, у нас прийнялося в саркастично-пейоративному його значенні, цебто в значенні їдко-насмішливому, отож і в гіршому сенсі. Воно в нас визначає деспотичний харак-

тер державної влади. І тому в нас кажуть: „казьонна література”, „казьонне мистецтво” і т. ін.

Каїн, бібл. — один з синів Адама.

Кн. Буття 4. 1: „І спізнав Чоловік Хавву, жінку свою, і вона завагітніла й породила Каїна (Kain), і сказала: „Набула (kaniti) чоловіка від Господа”. Отже kaniti (набула) — Kain (Каїн), назва досить неясна, як і зовсім неясний, а може й зіпсутий кінець 4. 1 (kaniti iš et-Jehovah: Набула чоловіка Господа).

Ст. євр. Kain (означає набуття); гр. Káin; лат. Cain; стцсл. Каїнь.

Лекс. 1627. 418: Каїн — стяжаніє, или зівість, пре-скверненъе, спротивник Богу, або одержанъе.

Кайдани — залізні пута в'язнів.

Слово „кайдани” (пор. „кандали”) виводять від турецького künde — кий, що прив'язували до ніг засуджених, взагалі — пута; хто носив ці пута, звався kündeli див. Корш, „Извѣстія” 1907 р., ст. 776). Чи не скоріше постало слово від арабського gajd — пута, число подвійне — gajdani, занесене й до турків. Слово „кайдани” добре відоме українській мові через невільників, що мучилися на турецьких галерах-каторгах. В українських Думах слово „кайдани” згадується 9 раз, і все яко пута на ноги невільників на каторгах чи галерах. Напр.: Тоді далася бідному невольнику тяжкая неволя добре знати: кайдани руки-ноги поз'їдали, сирая сириця до жовтої кости тіло козацькеє проїдала 64. По два, по три старії кайдани і новії ісправляти, на руки, на ноги надівати 80 і т. ін. Див. галера, каторга.

Кайма — облямівка; з тат. „кайма” (того ж значення). Дм. 535.

Кайяфа — Йосиф Каїяфа; стцсл. Канафа, з гр. Kaia-phas.

Кайяфа в роках 18-36 нашої ери був первосвященником (верховним священиком) євреїв у Палестині.

Він головував на суді, яким Синедріон — Sanhedrin (цебто верховна рада єврейських духовних) засудив Ісуса Христа на смерть.

Римський прокурор Понтій Пилат (який репрезентував римську окупаційну владу в Палестині) потвердив цей присуд і дав наказ своїм воїнам, щоб вони виконали його.

Лекс. 1627, 417: Каіафа — выпитател мысленный або выметуючий з уст или выверженье уст.

Ка́ка — в укр. дитячій мові означає все те, що нечисте; його синонімом є дитяче слово „беня”.

Ка́ка ти — „іти надвір”, цебто випорожнитися. Лат. *casare* і польське *kaśać* — те саме.

Кака́о — рід тропічного дерева (що досягає 3-8 метрів висоти), з зерен якого (назва їх також „какао”) роблять шоколат.

Спорошковані зерна какао також варять з водою й з молоком, і вживають його так, як каву, чай і т. ін.

Іспанське слово *сасао* походить з ацтецького слова *какауат*.

Іспанці привезли какао з центральних країн Америки до Європи 1520-го року.

Кал — 1. багно. 2. взагалі всякий бруд. Ст. сл. *каль*.

Похідні слова: *калюжа*, *кальний* (брудний), *каламазя*, *каляти*.

Звичайно кажуть „кална вода” (не „брудна вода”).

Ка́ла, бібл. — молода — в значенні наречена, із ст. евр. *kallah*. (Пісня 4. 8; Єр. 25. 10).

Початкове значення ст. евр. *kallah* було невістка. (Левит 18. 15).

Калама́р — чорнильниця; з польського *kałamarz*, а це — з лат. *callamarium*, що означає все те, в чому тримають пера й чорнило; від лат. *calamus* — очеретинка для писання. (У суч. грецькій мові слова *kalamárin* і *kálamos* є відповідниками лат. *callamarium* і *calamus*).

Каламбúр — дотеп, гра слів.

Походження слова пояснюють різно. Ніби в місті Nancy при дворі володаря Франції пробував німець, граф *Calembour*, який так зле говорив по-французькому, що все виходило непорозуміння, люди з цього сміялися.

Інші виводять це слово від абата *Calemberg'*-а — комічної персони в німецьких оповіданнях. А ще дехто каже, що слово це походить від італійського *calamago* — чорнило і *burlge* — сердити.

Каламу́тний, див. *кал*.

Каланча́ — вежа пожежної сторожі; з араб. *кула* — башта; *кулача* — башточка (-ча — це суфікс зменшен-

ня); тюрк. к а л а — фортеця, к а л а ч а — фортечка. Дм. 559.

Калáч — рід пéчива круглої форми, з білої муки; із староукр. к о л а ч ь. Слово це є у всіх слов'янських народів. Усі дослідники думають, що воно походить від слова „коло”.

Брюкнер переконаний, що російське „кулич” (великодня бабка) походить з грецького *kollikon*, а не з „коло”. (Brückner, SEJP). А втім, у росіян є й слово „калач”.

В українській мові в Галичині це слово зберегло свою оригінальну (старослов'янську й староукраїнську) форму: **колáч**.

Так у нас вимовлялося й писалося воно в нашій старій літературній мові.

Див. Лекс. 1627. 473: Ог — пляцок або колáч.

Калгáн — коріння рослини *maranta galanda*, на якому настоюють горілку „калганівку”.

Переносні значення: дурень, неряха, старець-прошак.

Слово всеслов'янське, відоме й індоєвр.: лат. *galanga* з араб. *chalands*.

Слово це часте в полт. та в півд. київ. говорах.

Календáр — система числення часу на основі циклу солярного року.

Римляни своїм словом *calendae*, що походить від слова *calo* — скликаю (грецькі відповідники: *kalendai*, *kaleo*), називали перший день кожного місяця.

Римський календар поширився й на Грецію, а це тим більше, що за часів імператора римського Костянтина Великого місто Рим перестало бути столицею Римської імперії, а столичним містом став Костянтинопіль, — давніша назва: Візантія. (Сталося це 330 р. по Н. Хр.)

Приймаючи Християнство з Візантії (Греції), Україна прийняла звідти й римського календаря — з римськими назвами місяців.

Старий римський календар мав тільки 10 місяців, а починався з весни, це т. зв. мартівський календар чи рік: 1. *Martius*, март — на честь бога рослинності, 2. *Aprilis*, апріль, від розкриття (*aperire*) бруньок у рослин. 3. *Majus*, май — на честь богині Маї (але наше „май” має інше значення), 4. *Iunius*, юнь — на честь богині Юнони. Дальші шість місяців зазначалися просто числами: 5. *Quin-*

tilis, п'ятий, 6. Sextilis, шостий, 7. September, сентябр, сьомий, 8. October, октябр, восьмий, 9. November, ноябр, дев'ятий, і 10. December, декабр, десятий. Пізніше, 45 року перед Н. Хр. римський сенат змінив назву 5 і 6-го місяців, надавши їм назву на честь Юлія Цесаря Августа (народився цього місяця): 5. Iulius, юль і 6. Augustus, август. Нума Помпілій (чи Тарквіній Гордий) додав ще два місяці (між 10-м і 1-м): Februarius, февраль (назва від римського поминального тижня, Feralia, чи від днів очищення, dies februatus), і Januarius, январ, на честь бога Януса. Таким чином февралем кінчався мартівський рік, і той місяць мав тільки 28 днів. У 153 році до Христа переставлено порядок цих двох місяців, зробивши январ початковим місяцем цілого року, а февраль — другим.

Крім цих латинських назв, слов'янський календар має від глибокої давнини й свої назви місяців. Усі українські назви взято з тих подій у природі, що відбуваються того місяця: с і ч е н ь — мороз січе в лице, л ю т и й — мороз лютує, б е р е з е н ь — розвивається береза, к в і т е н ь — починаються перші квітки (Часослов 1612 р.: квѣтень, зане в том цвѣты земля испущает), т р а в е н ь — скрізь зеленіє трава, ч е р в е н ь (червець) — від бджолиної черви (чи ягід червоних?), л і п е н ь — липа цвіте, с е р п е н ь — серп для жнив (але було й к о с е н ь), в е р е с е н ь — цвіте вереск, ж о в т е н ь — листя на деревах жовкнуть, л и с т о п а д (падолист) — листя з дерев падає (опало), г р у д е н ь — мороз із грязюки грудки робить. Назви для IX-XII місяців у нас невідповідно поплутані, як і взагалі ми не допильнували запровадити свої власні назви.

Ось трохи матеріялу для вияснення наших назв місяців.

У 1581 р. в Острозі видруковану Хронологію Андрія Римши, а в ній дано такі назви місяцям: I — стічень, II — лютий, III — марець, IV — квѣтень, V — май, VI — чірвець, VII — липень, VIII — сѣрпень, IX — врѣсень, X — паздѣрник, XI — грудень, XII — просінець. Зазначено, що це простонародні назви.

У Словнику Памви Беринди 1627 р. читаємо: „Авь: Май м(ѣся)ць або травень”.

Часослов 1642 р., виданий у Львові, в Братській друкарні, має такі назви місяцям: IX — вресень, по древних же Руень; X — паздёрник; XI — новемврий рекомий листопад; XII — нарицаемый студень или грудень; I — сѣчень; II — лютый; III — нарицаемый березозоль; IV — нарицаемый квѣтень; V — май; VI — червецъ; VII — липецъ, VIII — серпень.

Ось іще слов'янські назви місяців: Я н в а р : церковне — сѣчень, давне — просинець, чс. leden, п. styczeń. Ф е в р а л ь : церковне — снѣжень, сѣчень, бокогрѣй, чс. únor, п. luty. М а р т : давні — сухий, березозоль, чс. březen, п. marzec. А п р і л ь : чс. duben, п. kwiecień. М а й : давне — травений, чс. květen (i traven, izok), срб. цвѣтан, траван, блг. лѣтень, травень, п. maj (зелень). Ю н ь : давне — ізок (коник, цвіркун), чс. červen, п. czerwies. Ю л ь : давне — червень, чс. červenec, п. lipiec. А в г у с т : церковне — серпень, чс. srpen, п. sierpień. С е н т а б р : давні — рюен, зарев, чс. zaří, п. wrzesień. О к т я б р : церковні — листопад, рюен, паздерник, грудень, чс. říjen, п. październik, староросійське — грязьник, інші слов'янські: листопад. Н о я б р : старо-слов. грудень, чс. і п. listopad, інші слов'янські: гнилецъ, студений. Д е к а б р : чс. prosinec, п. grudzień, у інших слов'ян — студень.

Калéний, арх. — загартований; від „калити” (гартувати). Ст. сл. калити; болг. каля (гартую); серб. калити; ч. kalíti.

Дискусії над питанням чи в інших мовах індоевр. сім'ї є слова з тим коренем, що в слові „калити”, тривають далі.

Слово о п. I. 1187 р.: Летят стрѣлы каленя.

Там таки: Ранены саблями калеными. 29.

Т. т.: Поскепани саблями калеными.

Каліги — глибокі й товсті черевики для монахів і для подорожі; з гр. kalígia (лат. caligae).

Каліник — чол. ім'я; народне „Калéник”; із стцсл. Каллиникъ, а це з гр. Kallinikos — світлопобідоносний.

Лекс. 1627. 418: Каллінік — добропобѣдник или добропобѣдѣтел.

Кáлист — чол. ім'я; із стцсл. Каллисть, а це з гр. Kallistos — найкращий (від kalos — гарний).

Лекс. 1627. 418: Кáллист — предобрѣйшій, найлѣпшій.

Там таки, 418: Каллісто — прелучшая.

Калисфѣн — чол. ім'я; із стцсл. Каллисфенъ, а це з гр. Kallisthenés — славний (своєю) силою.

Лекс. 1627. 418: Калістѣн, Калікѣен — хорошая моц або вдячная потужность.

Калитá — сѹмочка на гроші; з тюркського, а це з арабського kheritha — торбинка, кошечка.

Калита (укр. народне „капшук”) в нас стало символом фортуни, щастя. Пор. укр. народню приказку: „За сиротою сам Бог з калитою”.

Слово „калита”, крім інших значень (головно — давня назва калитка), ще означає підвішувального до стелі коржа в ніч під Св. Андрея (29. XI ст. ст.). Від „калітатися” — хитатися (бо він висить) корж „калітається”, цебто хитається. Фонетично ще й калетá (напр., Ол. Воропай: Звичаї 28).

Калі-буд-буд! — так (у народніх повір'ях) кричать русалки: „Калі-буд-буд! Дайте мені волосинку зарізати та дитинку!” (Словник Гр. II. 211).

Каліма́х — чол. ім'я; із стцсл. Каллимахъ, а це з гр. kallimachos — добрий вояк: kalós — гарний, добрий + máche — боротьба.

Лекс. 1627. 418: Каллима́х — добр борец.

Кáллист — чол. ім'я; із стцсл. Каллисть, а це з гр. Kallistos — найкращий, найліпший (від kalós — гарний, добрий).

Каліста — жін. ім'я; із ст. сл. Каллиста, а це з гр. Kallista — найкраща, найліпша.

Калістрáт — чол. ім'я; із стцсл. Каллистратъ, а це з гр. Kallistratos — добрий вояк; kalós — гарний, добрий + stratos (упрощена форма слова stratios — воюючий; іменник stratos означає загін війська).

Пояснивши, що „каллистрат” — це „гр. добр воин”. Лекс. 1627 р. 418 додає: „или добр путник”.

Калі́ф, халі́ф — духовний голова магометан; з араб. халі́фа — наслідник (Магомета).

„Халі́ф на час” — щасливець на короткий час.

Калóта, див. кал.

Калота. — „Сісти в калоту” — осоромитися.

Калугер, арх. — монах; із стцсл. калугеръ, а це з гр. kalogeros: kalós — прекрасний, хороший, gerós — дарунок, честь. Калугер — хороша особа. Слово к а л у г е р чи к а л о г е р часте в давніх пам'ятках.

Калюжа — баюра.

У Галичині слово к а л ю ж а наявне в формі „калужа”, пор. і польське kałuża. „Етногр. Збірник” т. X: З болота в калужу 105. Франко, „Захар Беркут”: Велика калужа крови блискотіла до сонця 20. Сонце ясним промінням блискотіло в калужах крови 139. В Словнику П. Беринди 1627 р. знаходимо: „калужа — болото, грязь”. Східньоукраїнське: калюжа, калюжити, калюжка, калюжний. Не шукай моря, — в калюжі втопишся. Номис ч. 1982. Тичина, „Золотий гомін” 1922 р.: Вітер шпурляє в калюжу 96. Звичайно це слово пояснюється, як ка - лужа, цебто тут ка - уважається за приставку. Пор. російське „лужа” в нашім значенні калюжа. А коли так, то західньоукраїнське „калужа” старше, первісне, а східньоукраїнське „калюжа” молодше.

Лекс. 1627. 323: Калужа, озеро.

Там таки, 96: „Калужа — болото, грязь”.

Каляти — бруднити, робити що калним (брудним); ст. сл. kalati se; староукр. к а л я т и с я.

Слово „каляти” частіше вживається в Галичині, а рідше — на Наддніпрянщині.

Лекс. 1596. 29: Скверный — нечистый, покал:(яный).

Калька, лінгв. — перебітка; цебто дослівний переклад з іншої мови; з франц. calque — прозорий папір.

Напр., стцсл. слово „Таинство” — це калька, бо воно є дослівним перекладом грецького слова „Mysterion”.

У старо-церковно-слов'янській мові є багато кальок з грецького; напр.: „благословити” — дослівний переклад грецького eulogéin; „благодіяти” — з гр. agathopoéin; „благочинити” — з гр. euangelizesthai, і т. д. і т. п.

Перше значення слова „калька” — це перебітковий папір чи копіювальний папір (англ. carbon-paper). Звідси — к а л ь к у в а т и означає копіювати.

Друге значення слова „калька”, цебто дослівний переклад (з іншої мови), — це його значення переносне.

Калькулювати — числити, рахувати; від лат. calculus — камінчик, бо колись рахували камінчиками.

Те саме ст. евр. *chacac* — камінчик, ринь; пор. Йов 21. 21 *chussacu* — почислені.

Слово „калькулювати” в нас почало частіше вживатися не в значенні числити, а в значенні обмірковувати щось числами; напр., коли хто хоче зробити висновок, чи йому виплатиться купити дану річ (англ. *to figure out*).

Як і в багатьох інших випадках, так і тут у нас чомусь усувають своє слово „числити”, а вживають польське *rachować* (з німецького *rechnen*).

Слово „калькулювати” прийшло до нас із польського *kalkulować*.

Камінний — кам'яний.

Слово о п. І. 1187 р.: Ты пробиль еси каменныя горы. 39.

Стцсл. *каменьнъ*; рос. *каменный*; болг. *каменен*; серб. од *камена*; ч. *kamenný*; п. *kamienny*; від ст. сл. *камы*, *камень*.

Кáмінь — тверда маса мінеральної субстанції; ст. сл. *káмы*, *камень*; рос. *камень*; болг. *камък*; серб. *камен*; ч. *kámen*; п. *kamiień*; грецьке *pétra*; лат. *lapis*; нім. *Stein*; англ. *stone*; франц. *pierre*.

Слово це загальнослов'янське з праслов'янським коренем праіндоевропейського походження. Литовське *акмиõ* (камінь); гр. *акміон* („накувальня”) ст. інд. *áсма* (камінь, скеля) свідчать, що на праіндоевропейському мовному ґрунті існували одна побіч одної дві версії цього слова: **kámen* — та **акмен* — (у різних його варіантах).

Але чи перший склад слова **амен* — був метатезою (переставкою) першого складу слова **акмен*, чи, може навпаки — це питання залишається відкритим.

Кáміння дорогоцінне. Про них в „Алфавиті” поч. XVII в. на л. 198б—202 подається стаття: „Святаго іпифанія Архієпископа Кипрського, о дванадесятых каменех. иже бѣяху на Ефудѣ. По числу дванадесять камѣн Израильскихъ”.

Напис на Хресті 1161 р.: Злото и сребро и камѣньє.

„Кáмінь преткновения” — „камінь претиканія”, арх. — перешкода, перепона, спотикання. Це частий біблійний і євангельський вираз; див. Іс. 8. 14; Рим. 9. 32, 9. 33; Євр. 6. 21.

Ст. євр. (в Біблії) *mich' šolim* — все те, об що можна спотикнутися; перешкода, завада, перепона на дорозі.

Кá м і н ь за пазухою. — „Держати камінь за пазухою” — бути потайним ворогом кому.

„**Ка́мо** грядеши?” — арх. Куди йдеш? З Євангелії Івана 13. 36, 14. 5, 16. 5, Євр. 11. 8. Грецьке „*Pou ras?*” Латинське „*Quo vadis?*” (Польський письменник *Henryk Sienkiewicz* ужив цю латинську фразу для свого роману під заголовком „*Quo vadis*”, що означає: „Куди йдеш?” Архаїзоване — „Ка́мо грядеши?”.

Камо́ра, див. н а́ г о л о с.

Ка́мпанія — 1. війна (з іт. *campagna*); 2. поле бою; 3. акція (головно пропагандивного характеру), що спрямована на досягнення наміченої мети; напр.: передвиборча кампанія; кампанія збірки фондів на якусь ціль.

Іт. „*campagna*”, як і фр. *campagne*, походить з лат. *campania* (рівнина кожної земної площі), а це з лат. *campus* (того самого значення); дальші значення слова *campus*: 1. поле; 2. поле бою.

Слово „кампанія” в значенні — акція з метою досягнення наміченої мети — вживається у французькій мові (*campagne*) та в мові англійській (*campaign*).

У цьому значенні слово „кампанія” вживається і в українській мові. Див. „Словник іншомовних слів”, Київ, 1955.

Ка́мфорá — безбарвна кристалічна субстанція із специфічним запахом; ця речовина добувається з камфорного дерева, що росте в південносхідних країнах Азії; добувають її також і синтетично — із скипидару.

Корінь слова „ка́мфорá” — індійський, але в Європі воно поширилося в його арабській версії — *kāfur*, що його згодом „златинізовано” в формі: *camphora*.

Ка́мфо́рна олія — розчин ка́мфори в олії (для лікувальних потреб).

Лекс. 1627. 423: Ка́мфо́ра — то єст за́пах нѣякий.

Ка́на — назва власна одного з сіл біля Капернауму в Галилеї. Ця назва згадується в Євангелії.

Лекс. 1627 р. так вияснює значення семітської назви цього села:

„Ка́на — жарливість або на́рѣканье, або тростина”. Це значить, що автор цього Словника (П. Беринда) по-

милково пов'язав цю семітську назву з грецьким словом „kananaios”, значення якого: зелот (фанатик); польське *zarliwy*, і з латинським словом *canna* (грецьке *kanna*), що означає тростину (паличку).

Кандакія, арх. — цариця; з грецького *kandake*, що є словом ефіопського (абісинського) походження. Цим словом титулували кожен дружину царя Ефіопії (Абісинії).

Лекс. 1627. 419: Кандакія — одержовуючій скруху, з евр. и сир. — держава чистая. Имя посполитое всѣм королевым еѳіопским.

Як видно, автор цього Лексикону (П. Беринда) помилково виводить це ефіопське слово з латинського *candidus*, яке означає щир у, духово чисту людину.

Кандид, арх.— світлий, непорочний (духово чистий; з лат. *candidus* — з тим же значенням.

Лекс. 1627. 419: Кандид, лат. — бѣл, свѣтел.

Кандидат — особа з аспіраціями на якесь становище.

Слово це латинського походження: *candidatus*. Кандидатами в Римі звали осіб, що шукали якоїсь державної служби, маючи на те право. Державна служба була тоді з вибору. Хто шукав собі такої служби, зодягався в блискучу білу тогу і в ній обходив виборців, просячи їх голосувати на нього. Під час самих виборів ця людина так само в блискучій білій тозі стояла коло головуючого виборами, щоб усі знали, за кого голосують. Від білої одежі (*candidus* — білий) таких людей звали кандидатами. Пізніш кандидатами звали взагалі всіх тих, що шукали або чекали собі будь-чого.

Канікули — літні шкільні вакації.

Це слово походить від лат. *Canicula*, — так звано встаровину зорю Сиріуса. Появлення Канікул припадало в римськiм календарі на 26 липня. У дні перед цими Канікулами й по них була справді найбільша спека. Згодом назву „канікули” перенесено на цілий літній вакаційний час, вільний від шкільних занять. Пишемо „канікули”, а не „канікула”.

В російській мові немає слова „вакації”, і тому для означення літніх шкільних вакацій росіяни вживають тільки слово „канікули”.

Слово це прийшло до східнослов'янських народів через польську мову (пор. п. *kanikuła*).

Канон — 1. правило, принцип; з гр. *kanon* — з тим же значенням.

Церковні канони — це Правила Церкви.

Канонічні Книги — це 1. Священні Книги (Священне Читання), які отримала Церква Христова, як основу Віри й своєї практики, 2. Це також Богослужбові (Літургічні) Книги, бо всі вони основані на Священному Писанні.

Апостольські Канони (Правила) — це найстарші Канони Церкви Христової.

2. Канон — це також термін, яким називається церковний гімн (урочисту славословну пісню на честь котрого із Святих).

(Канун — це не „канон” (у значенні православної пісні Святому), а є це Молебень перед Вечірнею — перед Вечірнім Богослуженням).

Звідси й цслов. „наканунѣ” означає в навечір'я.

Див. „Житіє Бориса и Глѣба” (з початків XII-го в): „время накануне”.

Лекс. 1627. 419: Канон, каноны — правило, правила.

Там таки, 73: „Канон — снур теселскій, наугольник, мѣра, проба, ряд, стан, порядок, закон, заповѣдь або устава”.

Початкове значення гр. *kanon* справді було ось таке: всяка проста тичка чи стовп, а також „язичок” ваги, і міра всього рівного та мірило в простовування чого.

Канона́рх — монах-уставник, який кермує співанням Канонів (Церковних Гімнів); з гр. *kanonárches*.

Каноніза́ція — зачислення достойного Угодника Божого (звичайно, — по його упокоєнні) між Святих.

Канонізація в Православній Церкві.

Здавна, ще на початку Християнства, Святих по упокоєнні їх стали записувати до окремого списку або каталога, який звався по-грецькому Канон, і звідси й слово „Каноніза́ція” — запис упокоєної особи до списку Святих.

Слово „Канонізація” згодом стало визначати: причислення Церквою благочестівого упокоєного до Хору Святих, прославлення його.

Канонізація, цебто визнання Церквою упокоєного за Святого, чи Прославлення його, почалася дуже давно, а продовжується й досі. Звичайно, з найдавнішого часу творився і Чин Канонізації, але, на жаль, ми його мало знаємо, бо давніх канонізаційних актів не зосталося, і ми цього Чину в подробицях не знаємо.

Українська Церква прийняла свою Православну Віру в X віці (988 р.) з Візантії, і тоді ж вона прийняла з Візантії і її Чин Канонізації Святих. Тому можна сказати, що Чин Канонізації Святих в Українській Церкві той самий, що і в Церкві Грецькій, а пізніше цей Чин засвоїла собі й Церква Московська, засвоїла головню від Церкви Української. Звичайно, з ходом часу Церкви Українська та Московська не мало додали й свого власного до Чину Канонізації Святих. Упродовж віків витворився Канонізаційний процес.

У Греції, Україні й Московії Канонізаційного процесу починав звичайно єпархіяльний Єпископ, в якого виявився високо чеснотний покійник. Звичайно появлялися чуда при могилі покійного, і про це повідомлявся місцевий Єпископ, який і починав Канонізацію. Трохи пізніше Єпископ, за 34 Апостольським Правилем, обов'язаний був повідомити про це свого Митрополита, і вже той заряджував дослід стану Мощів та дослід чуд від них, а головне дослід життя упокоєного.

Коли досліді останків покійного давали задовільні наслідки, і встановлені були чуда від них, то Митрополит наказував писати докладне й відповідне Життя Святого, а також скласти Службу йому. Щодо Життя, то часто бувало й так, що воно було готове незабаром по упокоєнні Святого.

Нарешті наставав день прилюдного офіційного оголошення — прославлення-Канонізація Святого, — його записували до Канону (списку Святців, Календаря Святих). Цього дня, звичайно дня упокоєння, служилася урочиста Літургія, Літургія Архирейська соборна, при великому здвизі народу.

Канонік — спочатку це титул, який автоматично надавався такому священикові, що його призначували настоятелем великого собору (великої катедральної церкви); згодом титул каноніка почали надавати кожному такому священикові, якого вважали заслуженим, але титул цей, звичайно, нижчий за титул прелата (прелата).

Тому що цей католицький почесний титул („канонік”, лат. *canonicus*) визначається словом грецького походження (від гр. „kanon”), і тому що це грецьке слово означає закон (правило), то П. Беринда дослівно перекладає польське слово „kanonik” словом „законник”.

Див. Лекс. 1627. 73: „Канонік — законник”.

Ця калька (дослівний переклад) може спричинити змішання понять у читача, а це тому, що польське слово „zakonnik” означає монаха, ченця, і є воно синонімом польського „mnich”.

Каноса — назва замку (*Kanossa*) в північній Італії, де року 1077-го імператор німецький Генрих IV вимолював собі прощення в Папи Григорія VI. А метафорично визначає покаєння, готовість іти на пониження ради прощення. Звідси й метафоричний вислів: „Він пішов у Каноссу”. (Щебто, пішов плазувати перед ним, щоб добитися в нього прощення дійсної чи видуманої провини).

Кант — християнська славословна релігійна пісня (але не літургійна).

Укр. „кант” походить з польського „kant”, а це з лат. *cantus* — спів. З України цей полонізм латинського походження перейшов і в Москву.

Порівн. польські *kant*, *kantyk*, *kantyczka*, *kancional* (співаник).

Кант — рубець у витесаному дереві; рубець країв стола, дошки і т. ін. З польського *kant*, а це з нім. *Kante*, що виводиться з фр. *cant*, яке походить з лат. *contus*.

Кантата — 1. великий музичний твір для хору в супроводі оркестри; твір цей складається з сольових, ансамблевих і хорових частин.

2. **Кантата** — рід урочистого ліричного вірша.

Слово „кантата” — італійське; *cantata* — лат. походження. (Пор. лат. *cantus* — спів).

Кáнти — вірші, що їх писали в Україні в XVI-XVIII вв. нашою тодішньою „книжною” мовою, часто й навіть мовою латинською, на всякі урочистості (Від лат. *cantus* — спів).

Кантиля́ція — співання чи мелодійне виголошування Богослужбового тексту, замість читання; з лат. *cantilla* — пісня, пісенька; *cantilatio* — співання тексту замість читання.

Кáнтор — співак у єврейській синагозі; соліст узагалі; з лат. *cantor* — співак.

Кáнути — кáпати. Слово це всеслов'янське. Ст. сл. *kanoti* (=карати); рос. кануть; болг. *kania*; серб. канути; ч. *kanouti*.

Укр. фразеологічне: [щез] „Як у воду канув”.

В інших мовах індоєвроп. сім'ї не знайдено таких слів, коріні яких були б генетично споріднені з корінем слова **к а н у т и**.

Кáнцлер — назва прем'єр-міністра Німеччини; нім. *Kanzler*.

Слово походить з лат. *cancellarius* — завідуючий канцелярією. Звідси й польське *kanclerz*, яким поляки називають канцлера Німеччини.

За часів історичної Польщі *kanclerz* — завідуючий королівською канцелярією (яким часто бував примас Католицької Церкви в Польщі) був біля короля ніби „прем'єром” держави.

У Росії за часів Петра I почесний титул „канцлера” надавали людям за великі заслуги.

Лекс. 1627. 98: Писар посполітый або канцлѣр.

Канцеля́рія — бюро́, місце урядування. Слово це походить з середн. лат. *cancelaria*, що спочатку визначало помешкання, огорожене ґратами, в якому писарі виготовляли державні акти. Від лат. *cancelli* — ґрати, загородка. Канцелярія тепер — відділ при кожній установі, що провадить її письмову частину. — Канцелярія в Гетьманській Україні XVII-XVIII в. — найвищий державний уряд, куди входила вся генеральна старшина.

Канчу́к — бич, грубий батіг; болг. і серб. камчік; з турецького „камче” з тим же значенням.

Слово це широко розійшлося серед слов'ян.

Кáня, каню́к — польовий шуліка, кобець, яструб. Зоолог. назва *Strix scops*; слово загальнослов'янське. Рос. кáня, каню́к (коршун, курятник, попрошайка, кобчик, сокол); болг. кáняк; словенське kánia; ч. káně; поль. kania.

Укр. к а н ю ч и т и (докучати настирливими просьбами) походить від слова „каню́к” (від „кáня), бо голос цієї пташки дуже прикрий, — ніби настирливо-„просячий”, „жебрацький”.

Пор. ст. сл. канити — докучати.

Чи корінь ст. слов. „канити” (якщо воно є старослов'янським звуконаслідуванням к а н і) той самий, що й корінь слова к а н я, чи може це тільки випадкова схожість, — це таке питання, на яке жодної умотивованої відповіді не маємо.

У нашій книжній мові були різні синоніми слова „кáня”

Див. Лекс. 1627. 414: Іктін — кáня.

Там таки, 154: Пилю́к — кáня.

Кап! — звуконаслідування капання рідини, головно води. Звідси кáпати, кáпання. Часто: крап! — звідси крапати, крапання. Також кáпля і крáпля. Дощ накрапає. З прамови.

Пор. у веснянці (на Волині):

„Уже вéсна, уже крáсна,
Уже з стрішки кáпле,
Уже з стішки капле,
Уже з стрішки капле...”

Кáпа — узористе (але не вовняне) покривало на ліжку; з польськ. кара, а це з нім Карре (що означає всякого роду накриття з матерії, навіть і капюшон, цебто кáпор), а це з середн. лат. сарра — накидка для накривання плечей.

Кападо́кія — старовинна назва, що спочатку була спільною для всіх східніх територій Малої Азії, які коло 2000 року перед Н. Хр. завоювали гіти — народ невідомого походження. Коло 1200 р. перед Н. Хр. гітська імперія була розвалена, а решта гітського царства була розгромлена Асирією 717 р. перед Н. Хр. У VI-му віці перед Н. Хр. усі східні території Малої Азії, цебто Каппадокію, завоювали перси. Вони поділили Каппадокію на дві сатрапії: східню й південну. Східня частина Каппадо-

кії, цебто Понт (Чорне Море), тоді перестала називатися Каппадокією, — її називали вже тільки Понтом (теперішня Вірменія). У межах перської імперії старинна назва „Каппадокія” вже обмежувалася тільки до південної частини колишньої Каппадокії, цебто до території між Понтом і Кілікією (яка тепер становить собою одну з центральних областей азійських територій Туреччини). Каппадокію згодом, 17-го року по Н. Хр. окупували римляни, а в XI-му віці окупували її (разом з Понтом) турки — сельджуки.

Походження цієї старовинної назви („Каппадокія”) не відоме.

П. Беринда очевидно наслідує якусь народню етимологію цієї назви, коли він у своєму Лексиконі (1627 р.) дає ось таку інформацію:

Каппадокія — округлости, або ябка, або розширеньє.

Капати — дієслово, що постало від звуконаслідувального „кап”. Напр., „в о д а к а п а е” значить: спадає капля за каплею.

Див. канути й кропити.

Капелія, арх. — хор, що співає в каплиці; від іт. *capella* — каплиця.

У XVIII в. придворний хор у Росії так само звався „капеллія”. З прикладом царським почали собі й дідичі заводити „капелі” з кріпаків; це були або малі хори, або музиканти. Коли не стало панщини, не стало й таких дешевих капелій, але на Київщині ще й тепер на гурт хлопців чи дівчат кажуть „капелія”: „Он капелія хлопців пішла”. „Капелія дівчат суне”. Пор. пісню: „У містечку Берестечку капелія грала, молодая бондарівна з хлопцями гуляла”.

Капелюх — один з родів того вбрання, яким покривають голову; з іт. *capello*, корінь якого той самий, що в лат. слові *caput* — голова.

До нас це слово прийшло через польське *kapelusz*. (Рос. шляпа).

Лекс. 1627. 422: Кідар — завой, ківър, капелюш, шапка королевская, або поповская оздобная.

Капельмейстер, капельмайстер — диригент хору або оркестри; з нім. *Capellemeister*.

Капернаум — назва одного з сіл у Палестині, що згадується в Євангелії; із арамейського Kefar Nachum — село Наума.

Псевдологічне пояснення див.:

Лекс. 1627. 419: Капернаум — роля покуты, або мѣсто, дом, село потѣшенья, або ублаганье покутуючого.

Капитон — чол. ім'я; ст. сл. Капитонь, з лат. Capito (род. відмінок Capitonis) — головатий; від лат. caput — голова.

Псевдологічне пояснення див. Лекс. 1627. 419: Капитон сирѣч князь, варяжским язѣком.

Капище, арх. — ідолюський храм; „язвыческыи храмъ”; від стцсл. (і ст. слов.) кань — видиво, привид, образа, гр. eidolon, eikon.

Питання походження й значення стцсл. капь дальше залишається предметом дискусій.

Лекс. 1596. 33б: Чтилище или чтимое-капище, Божница.

Слово це виводять із тюркського *кар-форма, образ.

У цих припущеннях однак не взяли до уваги латинського capis — посудина для жертвоприношення, жертівник.

Капітоліна — жін. ім'я; із стцслов. Капитолина, а це з лат. Capitolina; від прикметника capitolinus, а, -um, що походить від старої лат. назви Mons Capitolinus — гора Капітоль (у Римі). Капітоліна значить Капітолієва.

Капкан — пастка; із тюрк. капкан. Дм. 536.

Якщо це правда, що наше „капкан” справді тюркського походження, то з цим словом очевидно не можна змішувати румунського слова sarcana (пастка), бо ж воно романського походження, від лат. capio — хватаю.

Капліця — мала церковця, часто й церковця домашня, приватна: у палатах вельмож, у школах, будинках посьольств, і т. ін.; з польського kaplica, а це — з лат. capella.

З України це польське слово перейшло в Москву; звідси й рос. капліца; а рос. діалектичне — часівня (донське діалектичне — „компліца” з „каплица”).

Болг. малка чръквица; серб. капела; ч. kapla; польське kaplica.

Лат. *capella* — це димінутив лат. *sarra* (всьяке покривало, а зокрема — плащ).

Давній переказ розповідає, що одного разу св. Мартин Турський (336-401), побачивши на холоді роздягненого старця-прошака, роздер пополювині свого плаща й зодягнув старця. Тієї ж ночі явився Мартинові Христос, зодягнений у половину Мартинового плаща, й сказав: „Мартине, ти зодягнув Мене в цей плащ”.

У середні віки „капа” (плащ, *sarra*) св. Мартина була улюбленою темою мистецтва, й широко була знана. Вона ж стала франкським королям прапором, і без нього вони не виступали в похід. По смерті Мартина його плащик (*sarra-capella*) переховувався в осібнім будиночку біля монастиря, і цей будиночок від „плащика” св. Мартина й став зватися *capella*, а звідси ця назва перейшла взагалі на маленькі будиночки — молільні, і їх стали звати „капличками”. Від середньовікового латинського *capella* постало нім. *Kapella*, пізніш *Kapelle*, а з нього виробилося чеське *kapla* (теперішне *kaple*), польське *kapła* — *kapła* — *kaplica* й наше *капліця*. Той, хто служив у каплиці, звався *капліан*. Див. капелія, капела.

Ка́пля, **кра́пля** — частинка рідини, що відривається від її більшої маси й падає вниз; слово це походить від звуконаслідувального „кап!”.

Слово це загальнослов'янське. Ст. сл. капля, крапля. Так і в укр. мові.

Див. Лекс. 1627. 457: Капля або кра́пля.

У XVI-XVIII віках в українській книжній мові появилося було польське слово *krópla*.

Лекс. 1627. 463: Кра́пля, ка́пля.

Там таки 96: Капля — кропля.

Капоні́р — кам'яний склеп при фортеці, каземат для засуджених; з фр. *caponnière* (накритий склад чого), а це від середн. лат. *sarra* (накриття, покривало).

Капри́з — примха; з фр. *caprice*; пор. іт. *capriccio*; обидва ці слова — від латинського *sarra* (коза).

Каприз — це часта й несподівана зміна настрою (гумору), а це нагадує собою поведінку кози.

Капсу́ля — маленька вмістовинка чого, ніби „посудина”. Напр., капсуля чи капсулька — це вмістовинка (ніби шкаралупка) спорошкованого ліку.

Слово це походить з лат. *capsula*, що є димінутивом лат. *capsa* (скринька) — від *capo* (я тримаю що в чому).

Нім. *Kapsel*, англ. *capsule*, фр. *capsule*.

Наше здрібніле — капсулька.

Лат. *capsa* (скринька) прийшло до нас через польську мову, і змінилося в наше народне „кабза́” („набитий” грішми гаманець).

Капта́н, арх. — чоловіча давня верхня одіж. З тюрк. каптон: кап — мішок + тон — одіж; угор. *kajtan*. Відоме в тур. і татарській мовах. Слово є в мові Подорожі купця Никитина 1475 р. Дм. 560.

В укр. мові це слово збереглося в формі „кафтан” („кахтан”), „кафтаник”, „кафтаниць”, „кафтанчик”.

Пор. народню пісню:

„А я в тії кафтаніні
Гуляв вчєра, буду й нині”.

(З Волині)

Наші селяни робили матерію на кафтани самі — на своїх ткацьких станках (верстатах); їхня текстура була „покожушкувати”, а десень усякий, напр., поздовжні голубі смуги на білому фоні, і т. ін. Кафтани були „рясні” своєю формою. Люди в кафтанах підперізувалися крайками, — вузькими барвистими поясками.

Старі селяни одягалися в кафтани ще й по Першій світовій війні.

Капу́ста — рід ярини, в формі плескатої „голови” із звинених листків. Слово це загальнослов'янське. Ст. сл. капуста (пишеться „капоуста”).

Одну штуку й називають „головкою капусти”.

Лат. назви: *brassica, caulis*; новогрецькі: *lachano, ma-na*; англ. *cabbage*; фр. *choux cabus*; нім. *Kraut*.

Справа походження цього слова далі належить до питань дискусійного характеру.

У нашій книжній мові XVI-XVII-го вв. головки капусти звалися „кράмви”; з гр. *kranio* — верх голови.

Див. Лекс. 1627. 426: Крамви — капу́ста.

Твердження Брюкнера (SEJP), що слово „капу́ста” в Україну прийшло з польського *kapusta*, це тільки його припущення, і то припущення, що доказується недоказаним.

Брюкнер належить до тих філологів, які вірять, що слово „капуста” походить від середн. лат. *sarucium* — „головка”, від лат. *sarut* — „голова”. А що воно „латинське”, то це значить, що воно не могло прийти в Україну (а звідси і в Росію) інакше, як тільки через Польщу, — думає Брюкнер.

Справа тут, однак, така, що виводження слова „капуста” від „*sarucium*” нічим не обосноване.

Капцán — обірванець, „дід”, цебто жебрак, прошак, „старець”; капцанувати — старцювати, жебрати; із ст. євр. *kaḇ'san* — збирач жебранини, прошак; ст. євр. *kabbec* — збирати, випрошувати.

В укр. народній мові словом **капцан** звать вайлувату людину, якій, крім цього, ще й „тяжко думати”.

Капшук — мошонка; з тюрк. *кiпчук*, тат. *капчук*, — малий мішочок на тютюн, на гроші й т. ін.

Капшук (у значенні гаманець на гроші) став у нас символом багатства.

Пор. укр. народню пісню:

„Капшуче — друже,
Братіку мій,
Капшуче — друже
Мій дорогий,
Всі тебе люблять,
Всі тебе хтять,
Коли у тебе гроші бриньчать”.

(Волинь, Крем'янецьчина).

Каракул — шкірка з кучерявої вівці; слово це тюрк. походження; *karakul* — назва овець з кучерявою вовною.

Карамса — рамка з натягненими „жилками”-нитками для лініювання рукописів.

Карамса накладалася на листа і за її натягненими нитками шильцем зазначалися рядки для писання. Звалася ще каранса або караксало, від гр. *charáttein* (писати); лат. *charaxare* (писати).

Карандаш, арх. — олівець; більшість дослідників виводять це слово з турецького *karataş* (чорна й камінь), і кажуть, що стара тюркська форма мусіла бути * *karadas*. Пор. Дм. 559 (який не погоджується з цією теорією).

У росіян далі — „карандаш”; у нас воно вийшло з ужитку, а прийнялося „олівець” — з польського ołówek.

Карапуз — товстенький хлопчик; карапузка — кругла диня; з тур. karpuz (гарбуз).

Кара́скатися, кара́бкатися — лізти по чому вгору, чіпляючись пазурами.

Слово народне.

„Прикараскатися” — „прилізти” куди з трудом, з зусиллям.

Кара́сь — назва одного з родів риби. Мат. Ср. том I подають з XII-XIII вв. карась: Блюдо карасовъ 1196 і карась 1285. Сх. і зах. сл. слово, з ст. нім. karas. Сама риба походить із р. Ельби. Лат. carassius.

Кара́ти — навмисне спричиняти кому терпіння за його дійсну, або й видуману провину; із ст. сл. (і стцсл.) кара; його стцсл. синонім: наказаніє.

„Кара” — слово загальнослов'янське праіндоевр. походження; пор. лит. karas (спір), karas (війна); ст. пруське karjis (військо).

Стцсл. карати ся (чит. karati se) — сваритися; стцсл. кара — сварка; словінське karati — докоряти; болг. карамъ — гоню, поганяю (про худобу), сварю.

Катих. 1645 р. 90: Не караєть, маючи моць покарати.

Там таки: Каране вѣчное прійметь.

Лекс. 1596. 186. Наказую — кару, навчаю. Наказаніє — каранье, наука, научанье.

Лекс. 1627. 424: Коласае — каранье або осуженье на скаранье.

Караул — 1. сторожа, варта; 2. „караул!” — покликання помочі. Тат. „кара” — доглядати, дивитися; „кара кол” — чорна рука, яничарська патруля. Дм. 536.

Укр. народне „каравул”, „каравулити”. Білоруське літерат. „кавул”; рос. „караул”.

„К а р а у л (!) кричати” — кричати насполох, на тривогу.

Карб — нарізка.

Карбо́ванець — назва монети (=100 копійок). У Словнику Піскунова 1882 р. пояснюється: „Карбованець — сребряный рубль, рубль с нарезками на окружности”, — від цих нарізок чи карбів і постала своя українська назва

„карбованець”, цебто карбований; з нім. kerben — карбувати, Kerbe — нарізка.

Слово „карбувати” прийшло до нас через польську мову; пор. п. karbować, karba, karbownik, karbowy.

За часів кріпачини в Україні під Польщею у кожному фільварку був karbowy (в укр. вимові „карбовий”) який на паличці нарізами (карбами) зазначував дні праці кріпака у фільварку „пана”.

Карбункул — дорогоцінний камінь (самоцвіт) вогнисто-червоного кольору; від лат. carbunculus, димінутив від лат. carbo — вугіль.

Лекс. 1627 р.: **Карбункул** — аноракс, камень дорогий на кшталт угля горячого.

Карга, арх. — відьма, ворона; слово рідкісне в нас, але часте в рос. мові. З тюрк. „карга” — ворона.

Той факт, що в тюркських народів відьму називали „вороною” свідчить, що назва відьми в них уважалася за табу.

Карета — бричка; з іт. karétta; у нашій книжній мові XVI-XVIII-го вв. було слово „корета”.

В укр. народній вимові — „каріта”.

Пор. приказку: „Він такий до роботи, як віл до карити”. (Цебто — до роботи не „рветься”, отож робота не йде йому).

Карий — темний, чорний; карий кінь, карі очі. З тюрк. кара — чорний. Слово широко відоме серед кримських татар і турків.

Каріон — чол. ім'я; стцсл. Каріонъ.

Лекс. 1627 р. дає неправильне пояснення:

Каріонъ, гр. карієць; насправді ж грецьке Καρίον (звідси стцсл. Каріонъ) — означає Карійського вояка; цебто вояка з Карії — країни (в Малій Азії), що межувала з Егейським морем.

Карк — шія; польське kark; хорв. krke; ч. krk. Слово прасловянське: kǫǫkǫ. За винятком інд. krkatum (пруги на шиї), що його евентуально можна брати на увагу при досліджуванні походження слова „карк”, у мовах індоєвроп. сім'ї не має таких слів, корені яких можна б уважати за генетично споріднені з коренем цього слов'янського слова. У стцсл. пам'ятках це слово не засвідчене, — у них є слово „шия”; рос. літерат. „шея”.

Слово „карк” у нас вживається головно для означення шиї коня, вола, корови.

У відношенні до людської шиї — це слово вживають у пейоративному значенні (в значенні гіршому); напр., кажуть: „У нього карк (або карчило, як у вола”, „На його карчилі ободи гни!”. „Карка гнути” — принижуватися перед ким, ласки його запобігаючи. „У нього нема голови на карку” (або „на в’язах”), цебто він „не думає”. „Карка собі скрутить!” (Про шибайголову, що ризикує собою непотрібно). „Сидить мені на карку-” (На моєму „хлібі”).

Лекс. 1627 р. 65: „упорный — твердого карку, желѣзной шиї”.

Каркас, арх. — у переносному значенні: основа („кістяк”) твору. З франц. carcasse, (іт. carcassa, англ. carcass) — шкелет будь чого: тіла, будинка, машини, воза (тут шкелет — снасть), будь-якої споруди: мосту і т. ін.

Кармазін — сукно темночервоного кольору; нім. Karmin, іт. carmesino; польське karmazyn; рос. кармазин.

З араб. quermazī, quirmazī (темночервоний).

В Україну (а звідси — в Москву) прийшло через польське karmazyn. Був це улюблений кольор польської шляхти, з цього матеріялу вона шила собі жупани — kuntusze. Так слово „кармазин” у Польщі стало синонімом слова szachcie.

Кармел — назва гори (гора Кармел) у центральній частині Палестини. Ст. євр. слово karmel означає виноград.

Помилкове пояснення див.

Лекс. 1627. 471: Кармел — баранон обрѣзаний. Кармел, лат. — башта.

Там таки, 420: Кармелъ — познанье обрѣзанья.

Карна́вка, див. к о р в а н.

Карп — рід солодководної риби (з родини копрнідів). Зоологічна назва: *Cyprinus carpus*.

У всіх слов’янських мовах — к а р п.

Карп, ч. ім’я; із стцсл. Карпъ, а це з грецького Karpophos, Karpos — плодючий — від гр. Karphein (karpein) — видавати з себе плоди.

Лекс. 1627. 420: Карп — овоц або плодовитый.

Cart blanche (чит. карт блянш) — „біла карта”; з франц.; означає „білий” (чистий) бланк, а переносно — необмежене уповноваження.

Кáрта, мапа — зображення даної частини поверхні землі, — звичайно з її назвою, з назвами її гір, рік, озер, міст і т. ін.

„Карта” — з італійського *carta*, а це з лат. *charta*, що походить з грецького *chartes*.

Слово „карта” прийшло до нас з нім. *Karte*”. Англ. *map*, фр. *carte*. Синонім слова „карта” є слово „ма́па” з лат. *mapa* — помальована пілка (кусок матерії).

Кáрти — малі прямокутні тектурні картки з намальованими кольоровими умовними фігурами й значками, — для гри.

Щодо походження слова — див. карта.

Картки для гри досить рано появилися в Європі; певне занесені були сюди хрестоносцями. Перші картки придумані чи не в Китаї. За середніх віків картки сильно поширилися в Німеччині та Франції, звідки й до нас примандрували; тому наші назви карт — німецько-французькі, що зайшли до нас від чехів та поляків. Див. окремі назви карт. Назви частково пов’язані з стародавніми назвами гри в кості.

Лекс. 1627. 277: В костки играют и в кáрты.

Кáртка — листок.

Щодо походження цього слова, — див. карта.

На Наддніпрянщині частіше кажуть „листок”, а в Галичині — „картка”.

Лекс. 1627. 277: Хартія — картка, листок, папѣр.

Картóпля — рід малих копалинних плодів круглої та овальної форм; назва ця з німецької *Kartóffel*. По-французькому *potme de terre* („земляне яблуко”), англійське *potato* (потейто) з іспанського *potata*, що є гаїтським словом.

Наше „картóпля” походить з новонімецького *Kartóffeln*, бо старонімецьке було *Tartuffel*.

До Німеччини картоплі прийшли з Італії, де вони звалися *Tartufolo* чи *Trufli*, а сюди прийшли з Іспанії. З Німеччини, через Чехію й Польщу, картопля прийшла в Росію та в Україну. Уже німці змінили початкове *t* на *k*.

Картопля — південно-американська рослина. Завоювавши Перу, іспанці завезли картоплю в Іспанію в половині XVI в.; незабаром вона появилася і в Англії та в Італії, а потім (у XVIII ст.) в Німеччині. У Росію картопля прийшла ще року 1710-го, але стала ширитися аж за часів цариці Катерини II, — перше в Петербурзі, пізніше по півночі, а нарешті появилася і в Україні.

Був голод, і стали змушувати садити картоплю. Картоплі селяни ніде спокійно не приймали, звали „чортовими яблуками” або „чортовими горіхами”. Російський уряд 1840 р. давав нагороди тим поміщикам, які садили картоплю. Року 1842-го знявся великий „Картопляний бунт”, військо в багатьох місцях стріляло.

В Україні картопля ширилася спокійніше в кінці XVIII і поч. XIX віку, але також головню завдяки війську.

Картопля в Європі має багато різних назв. Так само і в Україні по різних землях існують різні назви, бо й сорти картоплі не однакові. Літературні форми — картопля й бараболя, німецька — „магдебурка”, „бурка”, широко пішло — „бульба”, на Лемківщині „грулі”, на Волині, м. Крем'янець — „попи”, а по селах бараболі, „карчохи”, червоні — „американі”, малі сипкі — „шампані”, малі й глевкі — „німці”.

Карфагэн — велике фенікійське портове місто — в північній частині Африки, на березі Середземного моря. Латинська його назва Carthago (род. відм. Carthaginis). Ця назва постала шляхом римського перекручення фенікійської назви цього міста: Kr rjat. (Це семітська назва, бо фенікійці, як і араби, належали до народів семітської раси). Греки називали це місто по-своєму: Karchedón. Римляни здобули й знищили Карфаген 146 перед Н. Хр.. Араби цілком знищили це місто 698 р. А тепер на його місці, недалеко Тунісу, є тільки кілька осель і сліди давніх руїн. Рим і Карфаген воювали довгі роки, як суперники за володіння середземноморськими країнами.

Римський державний муж Катон Старший (234-149 перед Н. Хр.) кожду свою промову в сенаті кінчав словами: „Ceterum censeo Carthaginem delendam esse”. („Ще раз тверджу, що Карфаген мусить бути зруйнований!”). І цей його вислів став „крилатим”, бо його вживають для зазначення наполегливості даної думки.

Касія — рід пахучого дерева, схожого на цинамон, але нижчого сорту; гр. *kasia*, а звідси й лат. *casia*. Давні греки привозили його з арабських країн.

Лекс. 1627. 420: Касі — з'яльє благоуханное в Арабіи.

Там таки, 156: Кассія — з'яльє н'якое благоуханное.

Касіян — чол. ім'я; із стцсл. Кассіанъ, а це з лат. *Cassianus*, що означає: справедливий суддя.

Давній римський правник (юрист) *Cassius Longinus Ravilla* у своїй книзі „*Lex tabularia*” поставив таку вимогу, що лава присяжних голосувала тайно балотами, а не усно й прилюдно. Тому що цей суддя-юрист відзначався рідкісною на ті часи справедливістю, римляни почали кожного справедливого суддю називати „касіусом”.

Лекс. 1627. 420: Касіан — мироносит.

Кастор — чол. ім'я; стцсл. Касторъ — з гр. *Kastor* (звідси й лат. *Castor*) — блискучий, а точніше — блискучий, як зоря Кастор, бо „Кастор” — це грецька назва одної з зір.

Каат — особа, що виконує смертну кару; з польського *kat*.

„Кат” — слово невідомого походження.

Звичайно, воно появилось в Польщі й Чехії раніше ніж в інших слов'янських народів. В Україну воно прийшло з Польщі, бо в нашій книжній мові його не було перед опануванням України історичною Польщею. У мовах південних слов'ян, крім болгар., цього слова немає; та й у болгарській мові цей ентранжизм досить молодий. У Росії слово це появилось не раніше, як за часів Петра I. А втім, у росіян воно не знайшло собі ширшого й глибшого ґрунту, — вони й далі вживають слово „палач”, замість „кат”.

Тому що колись виконували кару смерти шляхом мучення, то слово „кат” у нас означало мучителя; польське *sięrasz*.

Див. Лекс. 1627. 123: Мучителіе — спекуляторъ, каты.

Лекс. 1627. 238: Катовення мўжа.

Лекс. 1627. 225: Слуга народный — мучитель, кат.

Там таки, 212: Кат, с'япач. Але в Лексиконі 1627 р. слово „кат” помилково в'яснено словом „шибеник”, бо ж ш і б е н и к — це не той, хто вішає, а той, кого вішають.

Катав́асія — утрений спів обох хорів на середині церкви; з гр. *katabasion* (лат. *hymnus ecclesiasticus*). Тому що обидва хори часто були незіспівані один з одним, то в таких випадках в їхньому спільному співанні починалася плутанина й хаос. Учні духовних семінарій через те всяке безладдя почали жартівливо називати „катавасією”.

Лекс. 1627. 420: Катав́асія — покров.

Катáнка, місц. — вояцький мундир. Слово це давніше вживали українці в Галичині; походить від мадярського слова *katona* — вояк. Звідси походить і польське *katanka* — куртка.

Звичайно, з цим словом мадярського походження не слід змішувати слова *kattan*, бо ж це слово арамейське, — означає те саме, що грецьке *chiton* (лат. *tunica*) — верхня довга одежа.

Катапетáсма, арх. — заслона, завіса, куртина; з гр. *katapetasma*: *kata* (вниз) + *petasma* (розгорнута плахта).

Лекс. 1627. 420: Катапетáсма — зав'їса.

Катарáкта — помутніння кришталика ока.

Давні греки думали, що помутніння — це наслідок „спливання” ока, і тому вони назвали це захворювання словом *katarrhaktēs* (водопад).

Катáрсис — „душевне очищення”.

Грецький філософ Аристотель (384-322 рр. перед Н. Хр.) твердив, що коли людина переживає трагедію (цебто почуття страху, гніву, жалю і т.п.), то її душа тоді переходить процес свого „очищення”, по-грецькому *katharsis*.

Катарíнка, катерíнка — малий портативний музичний орган, який грає, коли крутити його корбою.

На початку XIX ст. в Німеччині була дуже поширена французька пісня про „милу Катерину” (*charmante Katharina*, так починалася пісня), що зараз же попала й на музикальний органчик, з яким прошаки обходили двори й грали „*Charmante Katharina*”. Від „*charmante*” цей музичний органчик названо в Росії шарманкою, а від Катарини — катаринкою в Польщі, а за нею і в Україні.

Категорíчний — рішучий; з гр. *katagorein* — обвинувачувати.

Катéдра — 1. крісло, що призначене виключно для єпископа; 2. крісло, на якому сидить професор під час викладання в університетській залі,

З гр. *kathedra* (звідси й лат. *cathedra*) — крісло. У переносному значенні катедрою також називають факт викладання даного предмета в університеті. Напр., кажуть, що в університеті є „катедра української мови й літератури”.

Також у переносному значенні слово „катедра” означає місце єпископського управління єпархією. І так, напр., кажуть: Єпископ „на катедрі” в такій то єпархії.

Латинське „навчати *ex cathedra*” означає, що Архидієєві Риму (папа) в даному випадку офіційно проголошує дану науку, і що вона тим самим стає обов’язковою для Католицької Церкви.

Називання Церкви (храму) „катедрою” — це католицький звичай. В Україні традиційно казали й кажуть **с о б о р** (не катедра).

Коли говоримо про „катедральний собор”, то маємо на думці такий собор, в якому постійно править єпископ, і там він має свою постійну катедру.

Лекс. 1627. 252: Сѣдалище — столець, казálница. Катéдра з елинска або сідѣнье.

Катеріна — жін. ім’я; стцсл. Єкатерина; з гр. *Alī-katharina* — завжди чиста; *alī* — завжди; *katharina* (від *katharidzein* — чистити).

У Лекс. 1627 р. 397: „надежда, истинна”.

Катóлик — християнин католицького віроісповідання; член Католицької Церкви.

„Католик” слово грецьке: *katholikos* — світовий (всесвітній), універсальний (від лат. *universum* — світ, а це від *universus* — увесь, цілий).

Церква Христова була означена по-грецькому як *Ekklésia Katholiké*, цебто Церква Ціла (Неподільна), а це значить Церква Соборна, а тому й Церква Всесвітня.

Південні слов’яни (ближчі до Греції) грецьке *th* (тета) вимовляли як **Ф**, отже і грецьке *katholikós*, -é, -on вони вимовляли кафоличьскъ, кафоличьскъи; і так воно в стболг. мові; звідси наше старе „кафолическій” (світовий, всесвітній); пор. наше старе „Церковь Кафолическая” (Всесвітня Церква — Церква соборна, ціла, неподільна).

Грецьким синонімом грецького прикметника *katholikós*. -έ, -όν є прикметник *oikoumenikós*. -έ, -όν, що означає всесвітній, -я, -е. Це грецьке слово походить від гр. *oikoumené* — світ, від гр. *oikéin* — заселювати.

Отож перше значення гр. *oikoumené* було: той світ, що заселений людьми; згодом воно почало означати світ узагалі.

Гр. *oikoumen* (наш світ) у стцсл. мові перекладалося словом „всьселена”, а гр. *oikoumenikós* (єкуменічний) — стцсл. словом „всьленскъ”, „всьленсьин”.

Тому що грецьке *Ekklésia Katholiké* означало гр. *Ekklésia Oikoumeniké*, то стболг. „Църкы Кафоличьска” означало „Църкы Всьселенска (я)” (чи „Циркы Всьселенска (-я)”. Звідси наше сучасне „Церква Вселенська” (цебто Церква Єкуменічна, або Церква Кафолична — Всесвітня, Соборна.

Грецьке *katholikós* означає одне й те саме: все-світній, незважаючи на те, що на сході Європи його вимовляли й далі вимовляють кафоличеський (по-старому), а в нас зокрема — кафоличний (по-новому), а на заході Європи — „католик”, звідси наше (нове) „католицький”.

Гр. слово *katholikós* помилково вживається для окреслення віроісповідання Римської Церкви. Віроісповідання цієї Церкви правильно треба було б називати „римським віроісповіданням”, бо гр. слово „*katholikos*” означає „всесвітній”, і тому воно саме собою не специфікує віроісповідних різниць між християнськими Церквами.

Лекс. 1596. 166: Каѳоликъ — по грецку соборный, по латинѣ унѣверсалист. То ест каѳоликъ, который седми Вселенскими Соборами утверженую Вѣру держит.

Лекс. 1627. 417: Каѳоликъ, лат. унѣверсалис — вселенскій, соборный, повшехный, который седми Вселенскими Соборами утверженную Вѣру держит. Кафолическая — соборная, повшехная.

О артикулах Вѣры Православно-каѳолической християнскои. Катих. 1645 р. (титул).

Там таки, 596: Хорый был Православный Каѳоликъ.

Каторга — табір тяжких примусових робіт, що їх виконують в'язні-каторжники; з грецького *katargon*, множина *katerga* — галера, цебто судно, на якому гребцями були в'язні, приковані до весел.

Турецька галера часто згадується в українських Думах, бо гребцями там найчастіше були українці-бранці, яких ловили в полон (турецьке я с и р) татари й турки під час своїх нападів на Україну.

В ССРСР перестали вживати слово „каторга”. Каторга в ССРСР — це „исправительный лагерь”. („Лагер” — з нім. Lager), цебто поправчий табір. У нас т а б і р означає концентраційний табір, — скорочено: „кацет”.

Див. **кацет**.

К а т о р г а відома на сході Слов'янства з давнього часу. У Никонівськiм Літописі під 6961 (1453) р. читаємо: „Бояре многихъ отпустиша в кораблехъ и каторгахъ во острова” V, 258. Або IV Новгородський Літопис під 6983 (1475) р.: „Царь Турьский Салтанъ Мааметъ Кафу взялъ, приходилъ въ кораблехъ и въ каторгахъ”.

Добре відоме це слово в південних слов'янських пам'ятках у формі катръга, в значенні корабель, з турецького катрига, в ілірійців і дальматинців — katorga. У середні віки скрізь установився звичай посилати гребцями на галери-каторги засуджених злочинців. Уже хрестоносці користали з засуджених для своєї фльоти; особливо багато засуджених працювало на кораблях іспанських та французьких. У 1564 р. Карл IX заборонив брати на галери засуджених менше як на 10 літ, бо „не менше трьох літ потрібно галерникові привчитися працювати веслом і до моря”, але цього наказу пізніше не виконувано. Галери-каторги існували до XVIII віку, а праця на каторгах припинилася сама собою тільки з появленням парових кораблів. В Україні особливо далася в знаки турецька каторга чи кадрига, — це велике судно з лавками для гребців; на кожній лавці сиділо по 3-4 засуджених невільників. Гребці звичайно були прикуті до лавок або посковувані по 2-3 між собою. Праця гребців була надзвичайно тяжка, працювали невільники при всякій погоді, по пояс розібрані, під жорстоким наглядом. При повсякчасних нападах на Україну татари вивозили силу-силенну здорового люду й продавали його на турецькі каторги, звідки й пішла назва взагалі всякої тяжкої праці. Українські Думи часто згадують і сумно оспівують турецьку каторгу, але все як галеру з важкою нелюдською працею на ній. Напр.: Як будуть батьки шукати свого сина-невільника, „то не

знатиме отець либонь мати, у котрої кáтoрзi шука-ти: чи у пристані Козловської, чи у городі Царграді на базарі” 63. „Тогді далася бідному невольнику тяжкая не-воля добре знати: кайдани руки-ноги поз’їдали, сирая си-риця (ремінь) до жовтої кости тіло козацькое проїда-ла... Все у неволі проклятої, на кáтoрзi турецької на Чорнім морі пробувають” 64. Ось плач українських не-вільників на турецькій каторзі: „Хочай би чи не встала на Чорному морю бистрая хвиля, хочай би чи не повири-вала якорів з турецької кáтoргi. Да вже ся нам ту-рецька басурманська кáтoргa надоїла: кайдани-залізо-ноги повривало, біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости пошмугляло”.

Таким чином кáтoргa перше визначала тільки весель-ного корабля, галеру. Але в Європі рано почали засудже-них злодіїв посилати гребцями на ті галери, де вони від-бували свою кару. Так було в середніх віках у всіх ро-манських народів, так було і в Туреччині. У Росії за Пет-ра I для злочинців уперше запроваджено цю ж міру ка-ри; так, наказом 20 листопада 1699 р. Петро I наказав ви-слати засуджених „въ ссылку въ Азовъ съ жонами и дѣть-ми и быть имъ на кáтoргaxъ въ работѣ”. Цар Петро мав багато праці в Азові і будь за яку справу людей ви-силано на його каторги, що там будувалися.

Див галера, кайдани.

Кáфедра, арх. — катедра; з гр. *kathedra* — місце, на якому хто сидить, стілець, крісло.

Див. катедра.

Кáфрi — невірний, неправовірний; той, хто вірує (в Бога) неправильно; з араб. *kafir* — невірний — в значен-ні: особи, яка не є мусульманином.

Кахі! — кахи-кахі! — звуконаслідування кашлю. Звідси: кахікати, кахікання, кахікнути. Нар. пісня: Ой, ти, старий, кахі-кахі, а я, молодая, хихі-хихі!

З прамови.

Кац — прізвище багатьох жидів ааронітів; прізви-ще це постало з перших буков слів *Kohen* і *cedek* (спра-ведливий Священик); пишуть скорочено: „К”ц” („К”с”).

Кацап — так українці прозивають росіян.

Дімітрієв виводить це слово з тюрк. *kassab* — м’яс-ник, різник.

Словарь современного русского литературного языка (Том V, 1956 р.) правдиво пояснює, що „кацап” — це „презирлива назва росіянина для відрізнення від українця”.

„Кацап” — це слово, що в нас далі живе, загально відоме й широко розповсюджене.

Таке пояснювання, що „кацап” — це, мовляв, „кацпа” (бо в росіян колись були такі борідки, як у цапів) — це, звичайно, народня етимологія цього слова.

А саме таке пояснення цього слова подає Брюкнер (SEJP).

Слово „кацап” зокрема відоме і в творах Миколи Гоголя.

Кáція, арх. — жарніця; ст. укр. кация, із середн. грецького *kati(o)n*, сучасне гр. *katzin*, з іт. *cazza* — сковорода (пательня) на держаку.

Ст. укр. „кация” означало жарніцю на довгому держаку.

Російські старовіри словом „кация” називають кадильницю, бо вона в них подібна до кації.

Лекс. 1627. 488: Фіала — кáція на кшталт чаши або кубка.

Качáн, арх. кочан — осередок капусти; ст. слов. (і ст. укр.) кочань; болг. кочáн, серб. кóчань; лат. *membrum virile*.

Походження цього слова не досліджене.

„Качка” часописна — сенсаційна газетна „вістка”, що є видуманою нісенітницею.

Бельгійський журналіст Корнеллісен написав нісенітницю про неймовірну ненажерливість качки. Усі белгійські часописи прийняли цю видумку „на віру”, і передрукували її як нібито „наукову” статтю.

Звідси й крилатий вислів „часописна (чи журналістична) качка”.

Кáша — харч, що зварений з пшона або з крупи. Ст. сл. каша; у всіх суч. слов. мовах — „каша”. Каша може бути або густа, або рідка.

Питання, які корені слів в інших мовах індоєвроп. сім'ї споріднені з коренем слова каша далі є одним з предметів дискусій у мовознавстві.

„Заварити кашу” — почати сварку. „Каші з жабою не зварити” — з тобою годі зійтися (згідливо).

Кашёр — той рід харчів, які релігія дозволяє їсти правовірному євреєві; звідси й прикметник „кашёрний”, — напр., „кашерне м'ясо”.

Ст. євр. *kašer* означає здатний. Пор. Ест. 8. 5: *Sēr hadavar* — відповідна ця річ.

Кашляти — звуконаслідувальне слово, що означає процес відрухового видавання людиною тих „шерстких” звуків, які є наслідком зусилля легенів видалити з себе щось таке, що є перешкодою в диханні.

Слово це загальнослов'янське — індоєвропейського походження.

Пор. лит. *kasūs, kāsa, kāsis* — кашель і ст. інд. *kāsatē* — кашляти.

Стцсл. кашель; болг. кашлица; серб. кашель; рос. кашель; ч. *kašel*; п. *kaszel*.

Кашоїд, народн. — хлопець, який ще не став парубком, ото ж він, мовляв, ще „годується маминою кашкою”.

Звичайно, значення цього народнього слова пейоративне.

Каюк — легенький човник на одну чи дві особи; з тюрк. „каїк” — човен. Дм. 536.

„Каяк” — це не наша вимова цього слова, а польська.

Каятися — осуджувати себе за свої гріхи; стцсл. каяти ся (в „ся” звук я носовий (*kajati sę*); окаяти ся; болг. *kajō sę* (каюся); чеське *kati se*; польське *kajać się*.

Слово це індоєвр. походження. Пор. ст. інд. *cāyate* — мстити, карати, гр. *katha* — відплата. Корінь цього слова є в слові *ц і н а*, стцсл. *цѣна* (тут *цѣн-* з праіндоєвр. **kēn-*; пор. зендське *kaēna* — відплата, а звідси: кара, пімста).

У старій укр. мові було слово „каяти” (із ст. сл. каяти), що означало: осуджувати, докоряти.

Див. С. о п. I. 1187 р.:

„Ту нѣмци и венецици, ту греци и Морава поють славу Святославлю, к а ю т ь князя Игоря, иже погрузи жиръ во днѣ Каялы”.

Похідні слова: покаєння; покаєний, -а, -е; покаєнник; покаєнниця; окаянний (осуджений, проклятий).

Каяфа — ім'я власне староеврейського первосвященника, що найбільше причинився до засудження Христа на смертну кару.

„Каяфа” із стцсл. Каиафа, з гр. Καίaphas, звідси лат. Caiaphas.

Лекс. 1627. 417: Каяф — згромаженє, або зморщенє, або сталченє.

Див. К а й я ф а.

Кв — (що є одною із слов'янських звукосполук праслов'янського походження) на українському ґрунті в деяких випадках залишається незмінним перед тим укр. *і*, що походить з прасл. *ѣ* (ě). Напр., прасл. *květъ (*kvěťъ), ст. укр. квѣтіє, суч. укр. квіття. Порівн. укр. народню фразу: „Жито квітѹє” (цебто на колосках жита вже появился квіт).

Але праслов. звукосполука **кв-** на укр. ґрунті, перед нашим *і* (з праслів *ѣ*, цебто *ѣ*) в деяких випадках змінилася на **цв-**; пор. прасл. *květъ (*kvěťъ), ст. укр. цвѣтъ; суч. укр. цвіт.

Звукосполука **кв-** у праслов. слові *květъ (*kvěťъ) у західньослов. мовах не вилонила з себе перезвучного **цв-**; пор. п. kwiat, kwitnąć, kwiecień і т. ін.; ч. květ, kvěsti, kvisti і т. п.

У південньослов. мовах ця прасл. звукосполука змінилася на **цв-**; пор. болг. цвѣтіа, цвѣтене, цвѣтник (укр. квітник); серб. цветати, цветар (укр. квітник) і т. ін.

У всіх східньослов. мовах наявні **кв-** та **цв-**. Так воно в укр. і білоруській мовах. У російській літературній мові (може під впливом стцсл. цвѣтъ, цвѣсти, цвѣтати і т.д., — всюди тільки **цв-**) прийнялося тільки **цв-**: цвести, цветник, цвет і т. ін.), але в рос. діалектах далі живим є **кв-**: напр., у говорах Тульщини — „квѣтки”, а не „цвѣтки” чи „цвѣты”.

Ква! ква-ква-кра! квак! — звуконаслідування качки. Звідси: квакати, квакання. З прамови.

Квадратура круга — вислів, який означає кожне таке завдання, що по своїй суті є нерозв'язним. (По-польському: „kwadratura koła”).

Ква́питися — спішити. („Не квапся!“ означає „Не спіши!“). Слово загальнослов'янське; п. *kwarić się*, ч. *kvá-piti* (спішити); російське діалектичне *кв а п и т ь с я* — за́висно дивитися на щось дуже, жадоба скористати з чогось чужого

У мовознавстві вже устійнився такий погляд, що корінь цього слова той самий, що й у слові *кипіти*, ст. сл. *кпѣти*, — подібно, як корінь слова *кислий* той самий, що й корінь слова *квас*.

Лекс. 1627. 231: *Спѣшуся* — *поспѣшаю*, *квāплюся*.

Там таки, 166: *Гоню*, *квāплюся*, *спѣшуся*. 167: *Понуждаю* — *кваплюся*.

Т. т., 350: *квапливость*.

Квārта — 1. міра рідини; 2. посудина, якою міряють рідину, а також п'ють з неї воду, молоко і т. ін.

Слово походить з латинського прикметника *quartus*, -a, -um (четвертий, -а, -е). Слово „кварта“ означає *ч е т в е р т и н у* взагалі; укр. діалект *ч в е р т к а*.

В Англії *quart* (кварта) — це одна четверта галона (*gallon*).

„Ват — вдѣро албо мѣра о 36 кварт“. Лекс. 1627 р.

Квартіра — помешкання; з нім. *Quartier*; звідси й рос. *квартира* (помешкання), а також польське *kwatery, kwateryowac*, — але тільки в значенні помешкання для війська під час його постою, чи для інших осіб у поході, мандрівці тощо.

Квас — кислий напитек. (В Україні особливо відомий хлібний квас). Слово загальнослов.: ст. сл. *квасъ*; болг. *квѣт*; серб. *квѣс*; ч. *kvás*; п. *kwás*; рос. *квас*. Слово праіндоевр. походження; пор. албанське *kos* — кисле овече молоко; лат. *cāseus* — сир.

Мовознавці загалом не сумніваються в тому, що корінь слова *квас* той самий, що й корінь слова *кислий*. (Пор. *квапитися* — *кипіти*).

Лекс. 1627. 451: *Квас*.

Хлѣбъ квѣснѣй. Катих. 1645 р. 49.

У Галичині більше вживають слово „квасний“ ніж його синонім — „кислий“.

Квасо́ля — рід яринної бубкової рослини.

Звук **ф** чужий у всіх слов'янських мовах. Не маємо його й ми, тим то позичаючи слова з цим чужим звуком,

народня мова звичайно перероблює його на свій лад, — на п, х, хв, кв. Вимова к в а с о л я так широко знана в Україні, що Академія Наук у Києві й постановила писати к в а с о л я або ф а с о л я, як хто хоче. Тільки в новопозичених словах задержуємо ф, напр.: фабрика, а старопозичені слова звичайно пишемо по-народньому, див. „Рідне Писання” § 262. Про історію ф в укр. мові див. І. Огієнко: Нариси з історії укр. мови, 1927 р., ст. 172-175 (про цю працю див. „Р. Мова” ст. 79). Слово походить із гр. *pháselos*, *phasóli*, н. гр. *phasoulion*; звідси лат. *phaseolus*, нім. *Fasol* і всі слов'янські. Срезневський, *Матеріали* III, 1353 подає з Життя Андрія Юродивого XV віку: *ѡасули* і *ѡасули*. Від якого народу й коли саме позичили ми свою к в а с о л ю, не відомо; але кв зам. ф промовляють за давнину і не за німецьке джерело.

Рос. фасоль; п. *fasola*, укр. в Галичині — фасоля; укр. на Волині — фасоля й пасоля; на Наддніпрянщині — квасоля й хвасоля.

Квѣстія — 1. питання; 2. проблема; з лат. *questio* (від *quae* — я допитуюся, розсліджую).

Слово це прийшло до нас з латинського через польське *kwestia*.

Слово „квѣстія” в Україні ще в XVII віці мало зовсім інше значення, а саме — судовий допит, муки, тортури, катування з ціллю видобути признання.

„Актовыя книги Полтавскаго городского уряда XVII-го вѣка” (вип. I: *Справы поточныя 1664-1671 г.г.*, видав В. Модзалевський, Чернігів, 1912 р.) ясно свідчать про давнє значення слова „квѣстія”. Ось трохи звідти виписок: На квѣстии на первом и втором спитку с приложением желѣза не призналъ ся 33. Волно имъ будетъ тыхъ чаровницъ и на квѣстию видат 147. Злодѣй горлом мѣетъ быти каранъ по квѣстии, обвѣшонъ 149. 174. Сказалисмо дати на квѣстию 89.

Квиток — білет; з нім. *Quittung*: посвідка про заплатавання грошей коли за що; звідси й *квит*, *квитанція*, *поквитування*.

У Східн. Україні „квиток” (з німецького); в Зах. Укр. „білет” з польського *bilet*, а це з фр. *billet*.

Нім. *Quittung* (*Quitt*) і фр. *quite* походять з лат. *quietus* (заспокоєний); звідси середн. лат. *quitare* (за-

спокоювати, -ся). З цього лат. слова походить англ. quit (звільняти від зобов'язання).

Кві! квік! кві-кві! — звуконаслідування крику свині. Звідси квóкати, квóчка, квóкання, квóктати.

З прамови.

Кві про кво — плутанина в понятті, чи в акції; непорозуміння; з лат. qui pro quo — одне замість другого.

Квит — роспíска, поквитування.

Квітень, див. к а л е н д а р.

Кво! кво-кво-кво! квок! Звуконаслідування квочки. Звідси квóкати, квóчка, квóкання, квокта́ти.

З прамови.

КГБ — абрєвіатура російського „Комітет Государственной Безопасности”, цебто органи державної безпеки в ССРСР.

Початкова назва ЧеКа, пізніше — ГПУ, після цього НКВД, а вкінці (тепер) — КГБ (чит. КаГеБе).

Див. Г П У.

Кедр — рід великого, вічнозеленого дерева; стцсл. кедръ з гр. kedras; звідси й лат. cedrus. Ливан (Lebanon) — це країна, що за біблійних часів славилася особливо високими кедрми.

Кедрón, бібл. — Долина; із стцсл. Кедронъ, а це із ст. євр. Nachal Kideron (Єр. 31. 40); ст. євр. kader — темний, чорний, понурий.

Лекс. 1627. 420: Кедрón поток — струмѣнь затмѣнья.

Келéйник — особа чоловічої статі (звичайно, неодружена, і переважно це — юнак), що перебуває в особистій службі архиєреєві; із церковно-слов. келенникъ.

Тому що келéйник — це світська особа, то по болг. його називають словом „бѣлец” (цебто не чорноризець — монах), а по-чеському „laik” ve klašterech, цебто світська особа в монастирі — (від гр. laikos — мирянин, не-духовна особа).

Архиєрей, згідно з традицією, живе в монастирі, бо ж він — чернець (монах). Поблизу архиєрейських келій живе келéйник у своїй келії.

Церк.-слов. к е л і я — це маленька кімнатка в монастирі, від гр. kellion (множина: kellia) — звідси й лат. cella) — це кімнатка, комірка.

(Польське *cela* (з лат. *cella*, — це в'язнична камера).
Лекс. 1627. 426: Куву́клій — келі́йца боярска покóе.
Там таки, 459: Сиггел — келейник патріаршій.

Келіх — рід посудини, з якої п'ють вино; чара; з гр. *kelyx* (келікс) — звідси лат. *calix*, — кубок, чашка; з лат. *calix* — нім. *Kelch*, звідси польське *kielich*, а з цього — укр. келіх, кілішок.

У поляків *kielich* — це чаша (в церкві), а укр. келіх — це те саме, що в поляків *puhar* (і *czara*) — з нім. *Becher* (звідси й стцсл. пехаръ, пахаръ).

Будете келіхъ тот пити. Катих. 1645 р. 486.

Лекс. 1627. 446: Потір — чаша, кубок, келіх.

Там таки, 418: Калижа — келіх.

Т. т., 96: Келіх — Чаша.

Т. т., 234: Сткляница — склянка албо кúбок, чаша, келіх.

Кемпа, місц. — горбóк; з польського *кера*, а це з нім. говірк. *Kämpfe*.

Полонізм „кемпа” частий на Волині.

Кендема, -ми — дві доземі рисочки над тими буквами, що означають голосні звуки; напр. *ї*. Цей значок означає, що такий голосний звук має бути ніби „здовжений”.

Цей знак наявний в українських стародруках XV-XVI-го вв. (рідше в стародруках XVII-го в.). Зайшов цей значок до нас від південних слов'ян.

Слово „кендема” походить з грецького слова *kentema*.

Тому що греки в середньов. часах *t* після *n* читали як *d*, гр. слово *kentema* звучало в них як „кендема”.

Кентавр — фантастична потвора (в грецькій міфології), що мала голову й груди людські, а решту тіла — конячу; з гр. *kentauros*.

Кеп, арх. — дурень; з польського *kiep* (того ж значення), кепський (з польськ. *kiepski*) — поганій (про обставини; напр., кепські справи).

Звідси наше народне „кепкувати” (з кого), цебто насміхатися. Походження цього слова не відоме. Брюкнер (SEJP) вважає це слово за слов'янське.

Керівнік — управитель, керманіч, провідник; з польського *kierownik*, а це походить із ст. нім. *kehren* — управляти, кермувати (не слід змішувати із суч. нім. *kehren* — замітати).

Керч — назва одного з укр. міст над Чорним морем; ст. слов. назва Кърчевъ (що засвідчена написом на Тмутораканському камені XI-го в.).

По-грецькому це місто звалося Korizos, а по-арабському Krš.

Кéсар — титул римського володаря-імператора; із стцсл. кесарь (а також цесарь), а це з гр. kaísar (чит. кесар), що походить з лат. caesar.

З гр. kaísar походить нім. Kaiser (титул німецького імператора).

Із ст. сл. цесарь походять польське cesarz (імператор) і українське (в Галичині) „цісар”.

Перша слов'янізована версія лат. caesar появилася в Болгарії — в формі болгарського слова „цар”.

Першим слов'янським володарем, що титулувався царем був монарх Болгарії Борис (852-888).

Це болгарське слово („царь”) в IX-му в. увійшло в стцсл. мову, і в Україну воно прийшло разом з Християнством.

Богослужбові книги прийшли до нас з Болгарії, а в їхніх старо-церковно-слов'янських текстах було й болгарське слово „цар”.

Див. Єв. Св. Івана 19. 19: „Исоусъ Назарѣнинъ Царь Июдѣискъ”.

У Москві тим першим великим князем, що прийняв цей староболгарський титул (цар) був Іван IV Грозний (1547-1584).

Лекс. 1627 р. 350: „Атакє́ркесєє — особливое имя королев перских, як и кéсар, римських цѣсаров”.

Там таки, 421: Кесар, лат — цѣсар, ви́пороток, — от выпоротя́ матки з живота назван єсть, або от кудеров, або волосов или кос, с которыми ся уродил, або же жолтыи мѣл очи.

Кив! кив-кив! — рухонаслідування кивання пальцем чи рукою. Звідси кивати, кивання, киватися, кивок, -вкá.

Лекс. 1627 р. 30: „Возмаваю — покивую”. „Покиваньєм отмовляю”. 30.

Там таки, 165: Помаваю — скиваю, покивую, покиваю на кого, или очима знати даю, абы що учинил.

К и в а ю с я, хвѣюся. Лекс. 1627. 77.

Киво́т — Дарохранильниця; із стцсл. Киво́тъ, Кио́тъ, а це з гр. Kibotós, , Kiborion; лат. Ciborium.

Дарохранильниця також зветься **Ковчег**, — місце збереження Запасних Дарів для причащення недужих.

Лекс. 1627 р., ст. 422: „Киво́тъ — або Ковчегъ, Киот”.

Кигі́! кигі́! — звуконасл. крику чайки. Чайка кигі́че (Укр. пісні, Макс. 12. 13).

Ст. укр. кычати (кигикати) — про зегзицю (зо-зулю).

Слово о п. I. 1187 р.: Зегзицею рано кычеть. 37.

Кидь-кидь-кидь! — рухонаслідування кидання. Звідси кідати, кідання.

З прамови.

Кизі́ль, кизі́л — червоні ягоди, добре відомі на півдні, з тюрк. „кизил” — червоний”. Дм. 537.

Кізя́к — коров’ячий помет, спресований в форми цеглин і висушений — для опалу; з татар. тизак.

Кі́їв, Кі́ева — столиця України.

Як свідчить „Повість временних літ” (1112), назва „Київ” постала від імені найдавнішого володаря цього міста, що звався Кий.

Тут жило плем’я поляни, на чолі їх стояли три брати: Кий, Щек і Хорив, свою столицю вони назвали на честь старшого брата — „Київ”. Кий жив на Старокиївській горі, Щек — на горі Щекавиці, а Хорив на горі Хоревиці чи Киселівці.

Похідні слова: Київщина, київський, киянин, киянка.

Староукр. назва жителів Києва — кыяне.

Старогрецька назва Києва Kiabon, Kiaba (згадує цю назву Костянтин Багрянородний — імператор Візантії, 912-959, у творі п. з. „Про звичай, або церемонії Візантійського двору”).

Середньовічно-латинська назва Києва була Cuiewa. Цю латинську назву Києва згадував в XI віці німецький літописець Тітмар Мерзебурзький у своїй „Хроніці” (Thietmar von Merseburg, Chronicon). Від старої назви жителів Києва — „кияне” — походить староісляндська назва Києва — „Kaenugardr”, цебто Город Киян.

Про походження назви „Київ” писав відомий російський мовознавець А. Соболевський, і він, згідно з Літописом Нестора („Повість временних літ”, 1112 р.) каже,

що назва „Київ” походить від імені власного „Кий”. (Див. „Русській Филологическій Вѣстникъ (Варшава), т. 64, стор. 180 і д.).

Усе ж таки треба поставити питання, чи це свідчення про заснування Києва, що його подає „Повість временних літ”, була не основане на старій народній етимології назви „Київ”, — що, мовляв, походить від імені „Кий”.

Київські відьми — найкращі, все знають, відомі всій Україні. Це й стало лайкою: „Ти, відьмо київська!”

Біля Києва була й „Лиса гора”, згідно з народнім повір'ям, відьми з'їжджалися туди „на шабаш”. Кожна їхала „на помелі”, чи „на мітлі”, — як звичайно в повір'ях про відьму.

Кікати — гукати на волів або коней; староукр. кыкати, кычу.

Слово походить із звуконаслідування пташок.

Слово о п. І. 1187 р.: Рѣтко ратаевѣ кикахуть.

Кілим, килім — диван; звичайно виводять з тюркського *kilim*. Пор. також ст. евр. *kelaim* — запона, килим. (Вих. 27. 9, 12).

Килина — жін. ім'я; із стцсл. Акулина, що походить з лат. *Aquilina* (орлина). Лат. *aquila* — орел, від *acer* — гострий.

Стцсл. Акулина в укр. народній мові віддзеркалене в таких видозмінах: Килина, Якилина, Кулина.

Кимвал, арх. — цимбали; муз. інструмент у формі мідяних тарілок; із стцсл. *кимваль*, що походить з гр. *kymbalon* (металічна посудина, чаша); звідси й лат. *symbalum*.

Ст. укр. *кимваль*, *кимбаль*.

„Цимбали” (множина) у нас із польського *symbały* (однина *symbał*), що походить з лат. *symbalum*.

Лекс. 1627. 423: Кимвал — цимбал для гранья.

Кинджал — коротка „холодна зброя”; дослідники більшістю схильні думати, що це слово походить з тюрк. *chanğr*. Дмитрієв виводить це з куминського *kyndžl*. Дм. 537.

В укр. народній мові одною з його версій є „чингал”.

Киндяк, арх. — рід матерії.

Походження цього слова неясне. Є й тюркське слово *kinžuga, kanžuga*, але воно означає не матерію, а ремінь для прив'язування вантажу до коня.

Стара укр. форма цього слова — „кандак”, що згодом перемінилося в „киндяк”.

У думі про Самійла Кішку: — турецька „галера златосиніми киндяками побивана”.

Киновáр, див. к і н о в а р.

Кино́вія, арх. — монастир; із стцсл. киновиє, з гр. *koínobion* (гуртожиток).

Пор. ст. укр. кеновиархъ (з гр. *kinobiárches*) — настоятель монастиря.

Лекс. 1627. 421: Кино́віон — общежітіє, зри община.

Там таки, 291: Община́, кіновія, монастир: посполитое мѣсце, где с посполитого добра живут.

Кипарі́с — рід вічнозеленого шпилькового дерева в теплих краях; ст. укр. кипарисъ; з гр. *kypárisos*.

Лекс. 1627. 423: Кипарі́с — цыприсовое дерево.

Кипр — назва третього серед найбільших островів Середземного моря. Назва від гр. *kýpros* — мідь (звідси й лат. *cyprium* — мідь). У давнину там було дуже багато родовищ міді.

Заселений греками Кипр 1571 р. завоювали турки.

Кипр (знаходиться в 60 милях від берегів Сирії) тепер становить собою Кипрську Республіку, столицне місто якої — Нікосія.

Населення її: 400 тисяч греків і 100 тисяч турків.

Нікосія — це також престольне місто Первоієрарха Кипрської Православної Церкви, яку оснував Ап. Павло. Як і в Елладській Православній Церкві, так у цій Церкві є обласні (епархіяльні) митрополити, але їхній Первоієрарх традиційно титулується Архієпископом (не Митрополитом).

Первоієрарх кожної автокефальної Православної Церкви автоматично є Блаженнішим, — а це значить, що він не може хотіти, чи не хотіти, щоб так його титулували.

Звичайно, що Блаженнішим є й Архієп.-Первоієрарх Кипрської Православної Церкви.

Лекс. 1627. 423: Кипр — хорошая, пякная, або пякность, ел. выспам вѣтъи дуба, созрѣние, камфора.

Кипрія́н — чол. ім.; стцсл. Кипріа́нъ, з гр. Κυπρίανος — цвітучий, від кургіа (kurpris) — цвіт.

Лекс. 1627. 423: Кипріан — плод зр'ял.

Кир, церк. — Владика; ст. укр. Киръ, з гр. Κυριος (пан), що в нас відносилось тільки до Архiereя. Киръ — це стцсл. Владика.

Лекс. 1627. 423: Кир — пан або господин. Кира — пани.

Кир — це маючий владу, пан, укр. арх. господин, владика. Слово „кир” (часом кюр) це титул грецьких високих осіб, а пізніше — Архiereїв. Це саме перейшло й на Русь, — слово „кир” було титулом перше князів, а потім і Єпископів. Архiereї спочатку мали титул Кир або Господин, але пізніше його заступив титул Преосвященний. У греко-католиків титул „кир” для Архiereїв позостався й досьогодні.

В Іпат. Літописі слово кир, як титул князя, уживається 4 рази. Напр. 1200 р.: Приѣха в манастирь великій князь Рюрикъ кюр (кир) Василій (ст. 479, вид. 1871 р.). Прибѣже ис Царегорода братанъ царевъ кюръ Андроникъ (359, 1165 р.).

Лексикон 1627 р. ст. 423: „Киръ — панъ, або господин, кира — пани”.

Кира — це слово грецького походження (гр. kyria) було в нас синонімом ст. сл. і ст. укр. госпожа́ (від слова „господин”).

Кир! акир! — вигук на курку. Кіркати — крик сполошеної курки. Місцеві: А киш! або кур! кур-кур-кур! Звідси къркати, курка.

З прамови.

Ки́рл, Ки́рло — чол. ім'я; із стцсл. Кириллъ, з гр. Κυρίλλος — панич. Пор. кúrios — пан; кургіа — пані, кургілла — панна.

Лекс. 1627 р., 423: Кириллъ — почтенъ или мал господинъ”.

Ще старшою формою нашої вимови гр. Κυρίλλος було Чурило.

Народні форми: Ки́рло, Кирик.

Ки́рла — жін. ім'я; стцсл. Кирилла, з гр. Κυρίλλα — панна. (Пор. кúrios — пан, кургіа — пані).

Кири́лиця — назва тієї старослов'янської азбуки, яку в кінці IX-го в. склав учень Кирила й Мефодія Св. Климент (†914 р.).

Назва ця постала тому, що авторство кирилиці приписано (помилково) Св. Кирилові.

Кири́лиця створена на зразок грецького устáвного (рівного, регулярного) письма.

Св. Кирил (філософ) — у мирі Костянтин, 927-969 рр. — створив не кирилицю, а ще старшу за неї слов'янську азбуку — глаголицю, що була подібна до скорописного (стенографічного) письма.

Кири́нея, арх. — розва́лини, руїни.

Слово походить від назви грецького м. *Κυρηνε* в Африці (на цій території, де тепер Лівія), що на початку V-го в. по Н. Хр. було зруйноване римлянами, коли євреї там збунтувалися проти римської влади.

Лекс. 1627. 23: Кири́нея — Стѣна або зѣмность.

Кири́як — чол. ім'я; із стцсл. Кириакъ, з гр. *Κυριάκος* — Господній (від *Κύριος* — Господь).

Лекс. 1627. 423: Кира́к — господскій, господарец.

Кири́якія — жін. ім'я; із стцсл. Кириакіа, з гр. *Κυριακία* — Господня.

Див. Кири́як.

Лекс. 1627. 423: Кири́акіа — господня.

Кири́опáсха — Пасха Господня; стцсл. Кириопáсха, з гр. *Κυριόpascha*: *Κύριος* (Господь) + *Pascha* — Великдень (стцсл. пасха, паска).

Гр. *Pascha*, *Paska* — із ст. євр. *pesach* (в укр. народ. вимові „пейсах”).

Лекс. 1627. 426: Господня Пáсха або поважная и превѣборная Пáсха.

Кирк! — звуконасл. крику курки. Киркати, кирнути, киркання.

Кисá — капшук, гаманець; з тюрк. *käsā* чи татар. *kisā* — гаманець; загально виводять це з перськ. *kis* (того ж значення). Укр. здрібніле „кисét”; рос. *кисá*, *кисét*; польське *kiesa* (гаманець). Дм. 538.

Кит — найбільший морський звір з родини маммалів, цебто ссавців. Стцсл. кить, з гр. *ketos*; рос. *кит*; болг. *кит*; серб. *кит*; ч. *kyt*, *velryba*; п. *wieloryb*; лат. *balaena*, *cetus*.

Лексикон 1627 р., ст. 422: „Китъ — рыба, велиорыбъ”.

Книга Буття 1. 21: Створи Богъ киты великыя.

У Книзі Пророка Йони 2. 1 читаємо: „І призначив Господь велику рибу, щоб вона проковтнула Йону. І був Йона в середині цієї риби три дні та три ночі”.

Значно пізніше, — вже за нових часів, ця „велика риба” була неправильно названа „китом”. Це була, можливо, акула, що водиться в Середземному морі. Див. Скляр. V. 199.

Кита́й — назва найбільшої країни в Азії.

Слово „Китай” постало від тюркського „Кетай” — власна назва того тунгузького народу, що на початку X-го ст. підбив північний Китай і заклав свою династію „китанів” (907-1125 по Н. Хр.); монгольська назва — *kitat*; у Марка Поло — *Cathay* і так само арабське *Kha-tāi* — північний Китай. Матерію, що привозили з Китаю, у нас названо *к и т а́ й к о ю*. Західноєвропейські назви: нім. *China*, франц. *Chine* і т. ін. постали раніше, чи не від назви династії *Tsin* (III ст. до Хр.); цю назву до Європи занесли араби й перси. Самі китайці не звать себе ані китайцями, ані хінцями, але: *чжун-гожень* („люди Середньої держави”) або *хань-жень* („ханські люди”); так само й держава має різні назви, але не наші.

Китовра́с — ім'я потвори в розповідях про біблійного Соломона. У старім укр. письменстві назва ця засвідчена вже з XIV-го віку.

Дослідники думають, що це слово походить від гр. *kentauros* (кентавр).

Лекс. 1596. 216: Онокента́вр — звѣр нѣякийсь: от головы як чловѣк, а от ног як осел. По словенску китовра́с.

Кі́фа, див. *К і ф а і С в. П е т р о*.

Лекс. 1627: Кі́фа, сир., Петр ел., камень, матафорично твердость. Так был названый Симон.

Киць-киць-кіць! — принада кота. Звідси в дитячій мові *к і́ ц я*.

Киш! акйш! Киш-киш! — вигук на птицю. Звідси *кіш-кати*.

З прамови.

Кише́ня — пришита до одежі, або вшита в одягу схованка на малі підручні речі.

У питанні щодо походження цього слова немає односторонності поглядів. Одні виводять його з тюрк. *kisa*, інші — із слова „кишка”.

До речі, в новоевр. мові кишенья — це *kis* (так само, як і по-арабському).

Лекс. 1627. 305: Чпага — кишенья.

Кши́кання, арх. — звуконаслідування вужа.

Лекс. 1627. 454: Сіра́х — кшиканье ужов.

Кишми́ш — сушений виноград, ізюм; з тат. кишмик.

Кіберне́тика — галузь технології, що займається електронними калькуляторами, або, як це їх популярно називають, „мислячими машинами”.

Електронний калькулятор по-англ. називається *computer* — від лат. *com* (разом) і *putare* (думати).

Слово кібернетика поход. з гр. *techne kybernetiké* — техніка кермування, від *kybernein* — кермувати, контролювати.

Специфічно, греки вживали окреслення *techne kybernetike* для означення науки про зв'язок, управління й контролю в машинах та в живих організмах.

Ківо́т, див. К і в о т.

Лекс. 1627. 422: Ківо́т або Ковчег, Кио́т.

Кізь! кізь-кізь! — принада на кіз. Дитяче кіз я (коза).

Кімва́л, див. к и м в а л.

Лекс. 1627. 422: Кімва́л — звон.

Кімна́та — чотиристітне житлове приміщення; з польського *komnata*, а це з середн. нім. *kemnate*, що походить з лат. *cuminata* — тепле помешкання з грубкою (лат. *caminus*).

З Польщі — через Україну — це слово проникло в російську мову: *ко́мната*.

У мовах південних слов'ян цього слова немає. У чеській мові: *komnata*, *světnice* (пор. укр. світлиця). У польській мові: *pokój*, а „*komnata*” і „*izba*” — це вже архаїзми.

Лекс. 1627. 97: Клѣть — комора, кувна́та.

Кінамо́н, див. ц и н а м о н.

Кіндра́т — чол. ім'я; із стцсл. Коньдратъ, Кодьратъ; цсл. Кондратій; з гр. *Kódratos* — згідливий.

Грецьке *kodratos* — це стягнена форма гр. *kovadratos*, що походить з лат. *quadratus*, а це — з *quadrus* — від

quādro — роблю чотирикутним, належно поєдную, узгідною.

Лекс. 1627 р. 424: „Кодратъ — лат. дѣлатель, або мѣдница”.

Кінець — остання точка чого; точка чи лінія обмеження довжини чого; із ст. сл. коньць (пізніше ст. сл. конець); болг. конѣц, крај, серб. ко́нас; ч. konec; п. koniec. kres; лат. finis; гр. telos; нім. Ende; англ. end.

Слова кінець і початок мають спільний корінь (кон-єць, по-ча-ток, при тому ч з к, а а з носового „юса малого”, ен), а тому в народній мові частенько слова кінець — початок уживають одне замість одного. Напр., на Київщині в школах діти питають учителя: Чи читати з кінця (цебто з початку). Учитель, що не розуміє в чім тут справа, сердиться: Як же то можна читати з кінця? На Волині члени хору питають диригента: Чи співати з кінця? „Так, з кінця”, відповідає той, і всі починають співати з початку. Один селянин Луцького повіту писав до нас: „Прошу вислати „Рідну Мову” від кінця всі числа”. У. Самчук: „Волинь”: Сюди й туди не видно кінця III. 1208. Цегельська (Гануська): Почав говорити з кінця, 77. Правда, початок і кінець — то речі умовні, залежать від нашого погляду на них — звідки дивимося.

Таке значення кінця, як початку, знаходимо вже в наших пам'ятках з XI-го віку. Так, у Збірнику 1073 р. л. 263 читаємо: А коньць вьсьмъ книгамъ: оже ти не любо, то того и друогу не твори. Наука Володимира Мономаха: Се же вы конєць всему: страхъ божий имѣйте выше всего. В обох цих прикладах „кінець” це — початок. В однім акті з 1578 р. знаходимо такий „кінець” замість початку: Староста Вишневецький просить собі в короля „пустиню, названую ріку Сулу, ріку Удай і ріку Солоницу з річками і озерами, почавши з конца: горою Сулы ажъ вниз до устя Дніпра” (М. Грушевський, Історія, VI. 285).

Усе це маємо також і в мові ст. єврейській. Так, у Біблії знаходимо: А народ перепроваджував його до міст від кінця границі й аж до кінця її (7 М. 47. 21). А середній засув буде засувати від кінця до кінця (min hakkaseh el hakkaseh). 2 М. 26. 28. Від кінця Не-

ба (5 М. 4. 32). Від кінця землі й аж до кінця землі 5 М. 13. 8, 28. 64. Біблія вказує на глибоку давність цього виразу.

Пор. край, скраю; також фраза „Від краю до краю”.

Кінець. — „Покласти кінця” чому — закінчити.

„Почáток кінця” з фр. commencement de fin. Такий початок віщує й кінець.

„Finita la commedia” іт. — „Комедія закінчена”. По виставі директор оголошував: „Вистава закінчена”. Переносно: справа закінчена.

„В кінці кінців” — нарешті.

Кіновар — червона фарба, червоніло; із ст. сл. кинварь, а це з гр. kinnabari, kingabari; звідси й лат. cinnabaris.

У давніх рукописах заголовні букви, а часом і цілі рядки написані кіноваром (червонілом). Його вживали також для прикрашення рукописів.

Усе це також можна побачити і в деяких стародруках.

Кіновар робили з сірчаної ртуті.

Кіновія — спільножитство, спільножитне життя монахів, у яких все спільне. Від гр. koinós — спільний і bios (vios) — життя.

Кінцівка — маленький малюнок на кінці статті чи книжки, гарно намальований, — в рукописах чи стародруках.

Кінь — велика чотиринога домашня тварина, що служить засобом транспортації; ст. сл. конь; болг. кон; серб. конь; ч. kůň; п. koń; рос. конь, лошадь.

Дискусії над питанням, чи знаємо такі слова в інших мовах індоевроп. сім'ї, в яких віддзеркалений корінь слова кінь, тривають далі.

Грецький відповідник слова кінь — hippos, caballēs; лат. equus, caballus; нім. Pferd; англ. horse, фр. cheval.

Розрізнення родів коней за їхньою функцією маємо в Лекс. 1596 р., 28:

Скувный конь изный конь, верхом — верховный, колесничный конь, возник, возовый.

Староукр. комонь (кінь) засвідчене в Слові о полку Іг.: „Комони ржуть за Сулою”.

Слово *комонь* відоме і в старій чеській літературі. У польській мові: (*konieczyna*) *komonica*; *komonnik* (вершник). У ст. укр. літературі — (вояки) „комонні” (кіннота).

А це значить, що *комонь* — це загальнослов. слово, корінь якого — праслов'янський.

Похідні слова: *коновод*, *конов'язь*, *коновал*, *конокрад*, *конюх*, *конюшня*, *конячий*, *кінський*, *коніна*, *конячка* і т. ін.

З власних назв, що походять від слова *кінь* найбільш відома назва *Конотоп*, цебто місцевість, де топляться коні.

У фольклорі: „Нехай *кінь* думає, — в нього голова велика”. „Не іржи, як *кінь!*” „*Коня* кують, а жаба ногу наставляє”.

Кіоск — маленька крамничка продажу часописів і книжок.

Кіоскар — продавець у кіоску.

Слово прийшло до нас із польського *kiosk*, а в польську мову воно попало або з фр. *kiosque*, або з нім. *Kiosk*. Загально вважають, що це слово походить з турецького *köşk* — павільйон, або вілла, шатó.

Кісá, див. *ки с á*.

Кість — тверда субстанція, з якої утворений скелет живої істоти.

Ст. сл. (і ст. укр.) *кость*; болг. і серб. *кост*; рос. *кость*, ч. *kost'*; п. *kość*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Посѣяни костью рускихъ сыновъ*.

Там таки: *Кость ми была посѣяна*.

Над походженням ст. сл. слова *кость* дискусії тривають далі.

В основному вони поляризуються на двох гіпотезах: 1. одні твердять, що праіндоевр. корінь цього слова був **kost-*, і тут вони беруть до уваги лат. *costa* (ребро); 2. інші ж кажуть, що праіндоевр. корінь був **ost* (пор. гр. *ostéon* — кість і лат. *óstis* — кість), а перемінився він у **k-ost-* тільки у слов'ян — на праслов'янському ґрунті.

Похідні слова: *кістка*, *кісточка*, *кістяний*, *кістистий*, *костеніти*, *костоправ*, *кістяк*, *костуха*, *косташ* (подібно як „білаш”), *костомáха* (діалект. на Волині). У фольклорі:

„Злості повні кісті”. „Шукати кістки в молоці” (цебто шукати причини, щоб чіплятися до кого). „Кість незгоди” (цебто „жеруться”, немов собаки за кістку).

„Кістка” — людина благородного (з польського: „шляхетного”) походження.

„Кісткй промивати” — розпускати сплетні.

Кіт — чотирино́жне домашнє звіря́тко, яке корисне тим, що воно виловлює миші.

Ст. сл. котька, кошка; болг. й серб. кот; чеське й польське kot; рос. кот.

Пор. народнє лат. cattus (дикий кіт); середн. грецьке (почавши VI-го в. по Н. Хр.) kátta; нижн. нім. katt, реконструкція готського *katts.

Незважаючи на факт порівнювання всіх цих слів одного з одним, між дослідниками існує розбіжність поглядів у справі проблеми походження праслов. слова *коть.

Лекс. 1627. 457: Спиріды або кóтници.

Там таки, 445: Кот морській.

Похідні слова: кóтик, котя́, котя́тко, котеня́тко, котю́га, коті́ще.

Пор. також „обкоті́тися” — привести (цебто породіти) котенята.

Переносно також кажуть: „Вівця обкотилася”.

Укр. „кішка” — із ст. слов. (і ст. укр.) кóтка; звідси: коше́ня — маля́тко кішки.

Слово кішка вживають тільки на Наддніпрянщині; в Галичині кажуть „кітка”; на Волині переважає слово „кіцька” — від праслов. кликання kota: киць - киць - киць (пор. кіть-кіть-кіть).

У фольклорі: „Дав, як кіт наплакав” (цебто дав дуже мало). „Не купують kota в мішку” (цебто не купують того, чого не бачать). „Кіт умивається, — гості будуть”. „Кіт за пліт” (це не входить у раху́бу).

„Не дроби, як для kota”. (Це значить, що не годі́ться шма́ток м’яса на тарі́лці відразу все порі́зати на дрі́бні шма́тки).

„Сівий — щаслі́вий”. (Коли чорний кіт перебіжить дорогу, це віщує нещастя, а коли сивий, то буде щастя).

„Кицька здохла!” — саркастичний вираз для окреслення „великої трагедії” з малої (або й жодної) причини.

Кіфа — Петро́; із стцсл. Петрѣ. Це ім'я походить з арамейського слова *kaifa* або *kefa*, що по-грецькому означає *petra* — скеля, камінь. Христос цим арамейським терміном метафорично назвав Апостола Симона.

„На нього [на Ап. Симона] споглянувши, промовив Ісус: „Ти, Симон, син Йонин, будеш званий ти Кіфа, що означає: скеля. (Єв. Св. Ів. 1. 42).

Тому що Книги Нового Заповіту в оригіналі написані по-грецькому, то й арамейське слово „кіфа” там вияснене грецьким його відповідником: *petra* (скеля, камінь).

В Євангелії Св. Івана 1. 42 — „промовив Ісус: „Ти, Симон, син Йонин, будеш званий ти Кіфа, що означає *Petra*”.

І саме цим грецьким словом („*petra*”), що в Євангелії є перекладом арамейського *kaifa*, або *kefa*, і названо Ап. Симона: *Петра*, що його стцсл. версія — „Петрѣ”; звідси укр. Петро́.

Христос назвав Ап. Симона іменем „Кіфа” (гр. „*Petra*”) метафорично — з уваги на те, що віра в нього була така сильна, як скеля (камінь).

Арамейське *kaifa*, або *kefa* означає те саме, що староевр. *sela* (скеля). Камінь це ст. євр. *even*.

Кіш — велика корзина.

1. Кіш у млині — це тепер скриня з дощок, в яку насипають зерно для помолу, а назва його з того, що колись такі скрині в млинах були виплетені з лози, як корзини.

2. Кіш — велика корзина для ношення хліба і т. ін.

Кіш — це корзина, що виплетена з лози, а *короб*, або *козуб* — корзина виплетена з лика.

Здрібніла форма — *кошик*. (Але *кошиками* тепер уже називають усі роди корзинок, — не тільки ті, що виплетені з лози).

Ст. сл. *кошь*; болг. *кош* млиновий і *кош* — велика корзина; серб. *кош* — верша для ловлення риби; чеське *koš* і польське *kosz* — корзина.

Якщо ст. слов. *кошь* є словом праслов'янського походження (а тим воно, здається, таки є), то звук *ш* в ньому не міг постати ні з чого іншого, як тільки з прасл. **sj* (цебто **sj*): **kosjo-* (цебто **kosjo-*). Але відповідь

на питання, чи нам відомі такі слова в інших індоевропейських мовах, що б віддзеркалювали прасл. *kosjo-, ще далі є предметом дискусій.

Кіш — козацький табір або об'оз; із тюркського kóş — табір. Слово це вже було записане в І Софійському Літописі під 1471 роком. У М. Срезневського, I. 130, воно записане як слово, що було вже засвідчене 1498 р.

Похідне слово — кошовий, цебто отаман усього коша.

Козацький вислів „стати кошом” — значить росташуватися військовим лагередом.

З України слова „кіш”, „кошовий” поширилися й на Польщу, Білорусь і Росію.

Клávдій — чол. ім'я; із стцсл. Клаудій, з лат. Claudius — незабезпечений; той, що в непевному положенні; від лат. claudere — чинити перешкоди, ставити кого, або що в непевне положення.

Лекс. 1627. 423: Клávдій, ел. — голос фрактований або плачливий.

Клávдія — жін. ім'я; з цсл. Клаудія; див. **Клавдій**.

Лекс. 1627. 423: Клавдія — хромая, лат. жена.

Клáняться — схилятися перед ким у пошані; ітератив дієслова клонитися (схилятися), що означає процес усякого схиляння.

Слово о п. I. 1187 р.: Древо с тугою к земли преклонилось.

Основна форма: клонити; ст. сл. клонити — клонити се, кланіати се, преклонити се.

Похідні слова: поклін, поклоніння, приклонення, поклонник („обожател” кого).

У церковній термінології: Хрестопоклінна Неділя (Неділя третя Великого Посту); Поклони (в середу 4-ої Неділі Великого Посту); колінопреклонення; церковно-народне: „бити поклони” (доземно кланятися).

Клап! клеп! кліп! — звуконаслідування удару. Звідси: клапати; клепати (молотком залізо); клепка.

Клас, кляс, кляса — порядкове місце групи людей або предметів у системі поділу їх на категорії. Звідси: перша, друга і т.д. кляса дітей та молоді в школі, а переносно й шкільну кімнату називають „клясою”; вища, середня й нижча кляси людей у суспільстві; орден (від-

значення) першої, чи другої і т.д. кляси; частини мови — це кляси (категорії) слів.

Клясифікувати — це ділити що за даним принципом, тобто систематизувати.

Гр. klēsis; лат. classis; англ. class; рос. клас; пол. klasa. На Наддніпрянщині „клас” під впливом рос. „клас”, а в Галичині „кляса” — під впливом польського klasa.

Кла́сти — ложити кого або що на чому. Ст. сл. слово класти збереглося (в місцевих його різних вимовах) у всіх слов'янських народів.

Форма (я) кладу свідчить, що ст. сл. класти походить від прасл. *kladti.

Праслов. форма його (*klad-) дуже рясна в укр. мові. Кладь (те, що накладене на віз, щоб везти), склад, наклад, заклад, закладщина, приклад, кладка, складний, (арх.) кладбище — цвинтар, (арх.) доклад — доповідь, вклад (чого в що), виклад і т. ін.

Слово о п. І. 1187 р.: Вѣщія прѣсты на живая струны вѣскладаше.

Перфектив дієслова класти : покласти, а звідси ітератив: покладати. Від нього похідне слово **пóклад** — те, що кладене. Гроші „в покладі” — значить: гроші в щадничому збереженні. **Пóклад** — це яйце, що навмисне положене в гніздо, цебто кубло („сідало”) курки, щоб спонукати її нестися там.

Слово **п о к л а д а т и** вдавнину вживали в нас замість слів **ф у н д у в а т и** (що), **з а к л а д а т и** (що) — як це в випадку **з а к л а д щ и н и** будинка.

Пор. Лекс. 1627. 453: Сим — покладаючій, поставляючій, положений.

Напис на Хресті 1161 р.: Покладаеть Офросинья Чыстьныи Крсть.

Клац! — звуконаслідування клацання зубами чи пальцями.

З прамови.

Клеветá, арх. — поговор, наклеп, очорнення; з ст. сл. клевета, клеветати; болг., серб. і рос. клевета; ч. kleveta; польське obmowa, potwarz.

Справа слов'янської етимології цього слова далі залишається в дискусійному стані.

Клеймó, див. л о б.

Клейно́ти — символи державної влади. Напр., булава й бунчук були в нас клейнотами влади гетьмана.

Той факт, що в Україні (і на всьому слов'янському сході Європи) слова **клейноти** (і **клейноди**) не було доти, поки Україна не опинилася в державних межах історичної Польщі (в XVI в.), і той факт, що це слово записали в нас не раніше, як у першій половині XVII-го в., свідчить, що воно прийшло до нас із польського *klejnot*; бо ж у польській мові воно вже було записане в XV-му в.

Поляки й чехи запозичили собі це слово з Заходу, де вже в середині віків було нім. слово *Kleinod* (дорогоцінність) і латинський середньовічний новотвір *clenodium* (того самого значення). Ще в XV-XVI вв. чехи й поляки писали *klenot*, *klenod* (з лат. *clenodium*), а вже пізніше почали писати „*klejnot*” — під впливом нім. *Kleinod*.

Лекс. 1627 р. 48: „Гривна — **клейно́т, ланцю́х**”.

Там таки: „На старожитный **кле́йнот**”.

Кле́йстер, кля́йстер — клей; з нім. *Kleister*.

Кле́кіт — звуконаслідування боцюна, лелеки, орла й кипіння рідини: *клек-клек-клек*. Звідси: *клекотіти, клеко-тати*; від цього — „**клекіт**”.

Праслово.

Слово о п. I. 1187 р.: Орлы **клект**ом на кости звѣри зовут.

Клео́па — чол. ім'я; із стцсл. *Клеопа*, з гр. *Клео́рас, Клеора*, це із ст. євр. *kalifa* — обмін, переміна.

П. Беринда помилково виводить це від гр. *kleos* — слава, хвала.

Див. Лекс. 1627. 424: *Клео́пан ел.*, — *хва́ла вшелякая* або *всякого способу хва́ла*.

Клеопáтра — жін. ім'я; ст. сл. *Клеопатра*. Цим іменем власним називалося досить багато цариць і царівен єгипетської династії Птолемеїв. Але найбільше з них прославилася цариця *Клеопатра VII* (чи *VI*?), 69-30 рр. перед Н. Хр. Вона була любкою Юлія Цезаря, а потім любкою Марка Антонія — римського вождя й члена уряду — *тріумвірату*.

Значення цього ймення П. Беринда пояснює так: „*Клеопатра* — *ел.*, *слава отчизны* або *отца*”. (Лекс. 1627 р., 423).

Це значить, що, на думку Беринди, це ім'я походить із зложення двох грецьких слів: *cleos* (слава) + *pater* (батько). Звичайно, це пояснення помилкове, бо ж ім'я цієї цариці було не грецьке, а єгипетське.

Клепа́ти — звуконаслідування удару: клеп-клев-клев. Звідси: кле́пка, клепа́ло.

„Брязкалце — то є што брязчит, яко клепа́ло”. Лекс. 1627 р. 16.

У Галичині замість „він клепає” кажуть він „клепле”. Пор. Івана Франка:

„А у кузні коваль кле́пле,
А в коваля серце тепле”.

Клеча́ти — прикрашувати що зеленню. Походить від забутого в нас слова *клевчъ*, що означає стебло рослини: льону, коноплі, хмелю і т. ін. Слово це (і саме в цьому значенні) збереглося в російських діалектах околиць Вятки й Устюга. (Філін, 46).

У нас слід цього забутого слова зберігся в формі дієслова *клевча́ти*.

Клечальня Неділя — це неділя Св. Тройці; по-народньому: Зелені Свята.

Тільки завдяки звичаєві *клевча́ння* (умаювання), що пов'язаний з релігією, збереглося в нас це старе слово — „клевчати”.

Клик, арх. — крик. Ст. укр. іменник *клик*, що означав крик, уже не вживається в укр. мові. Але він засвідчений у Слові о п. І. 1187 р.:

„Кликом плькы побѣждають”.

„Кликом поля прегородиша”.

„Под кликомъ поганыхъ”.

Суч. укр. з *а́клик*, *ві́клик*, *по́клик* — це новотвори з дієслів: *заклика́ти*, *поклі́кати*, *ві́кликати*. „Оклик” — це калька з польського *okrzyk*.

Клі́кати — призива́ти кого куди.

Слово о п. І.: *Кликну, стукну*, 40.

Там таки: *За нимъ кликну*. 20.

Клі́кати, клі́кнути. — Див Слово о п. І. 1187 р.: *Кличет врѣху древа*.

Там таки: *Призови, прикліч*.

Т. т.: *Донъ ти, княже кличеть и зоветь князи на побѣду*.

Староукр. слово **к л і к а т и** своє старе значення (кричати) змінило на називати і призивати кого до себе.

У народній мові „Як тебе кличуть?” означає: Як тебе звать?

А староукр. „призивати” (кого чи що до себе) тепер заступає слово **к л и к а т и** (що колись означало: кричати). І так, напр., тепер кажемо: „Поклич його до хати!”

Леся Українка вживала слово „волати” з польського „wołać” замість укр. слова „кликати” або „взивати”.

І цей полонізм тепер закріплюють наші письменники в Україні.

Ст. укр. **клик**, рос. **клик** і болг. **клик** означають крик та зов.

Похідні слова від дієслова **к л и к а т и**: **клич** (гасло), **клічка** (умовний знак), **пóклик** (зов), **поклікання** (замилування до чого), **клічний** (5-ий відмінок), **знак окліку** (вигук у граматиці), **віклик** (визов), **заклик**, **переклика́тися**, **прикликати** і т. ін.

Слово це, звичайно, звуконаслідувальне.

Клим, **Климент** — чол. ім'я; із стцсл. Климентъ, Климентій, з лат. Clemens (род. відм. Clementis) — милосердний, милостивий.

Лекс. 1627 р. 424: „Климентъ — лат. покорный, ласкавый, скромный, или щодрый, добротливый, милостивый”.

Клінопис — давній асирійський та іранський спосіб писання, що полягав у витисканні на глині або вибиванні на камені клинчастих значків.

Це було так зване **к л и н ч а с т е п и с ь м о**.

Клир — усі ті, що служать у Церкві; з гр. kléros — жеребóк.

Слово kléros згодом стало назвою того, хто служить у Церкві тому, що кандидатів на таке становище колись вибирали жеребками.

З гр. kléros постало й лат. cléricus (той, хто служить у Церкві).

Лекс. 1627. 423: Клірік тоже и чтець.

Там таки: **К л і р и к** — причётник, слуга церковный, клирошанин, крилошанин.

Т. т.: **Клірос** — причет или церковный уряд.

Клірос, крилас — місце в Церкві праворуч, де співають співці; із ст. сл. клирос, з гр. *kleros*.

Слово *к л і р о с* у народній вимові змінилося на „крилас”, і ця його форма вже прийнялася і в нашій літературній мові.

Клімат — підсоння; з франц. *climat*, а це з гр. *klímatos*.

Кметь, арх. — княжий дружинник, воїн, лицар, знатна особа.

У Слові о п. Ігор. 1187 р.: А мои же куряни свѣдоми кѣмети.

Усеслов'янське слово *к м е т ь* (поль. *kmieć*) у різних часах і в різних слов'янських народів мало різні значення: лицар, визначна особа, вільний заможний селянин.

Щодо походження цього слова між дослідниками немає однозгідності думки. Одні думають, що воно походить з лат. *comites* (*comes* — товариш). Інші виводять його від праслов'янського **kъm-et* (блиск), або з гр. *kometes* (житель села).

Клич, арх. — крик.

Лекс. 1596. 156: Клич — крык, гук, вѣреск.

У суч. укр. мові *к л и ч* означає гасло.

Кліка — група людей, що згуртовалися для досягнення нечистої мети; з фр. *clique*.

Клініка — лікарня, в якій відбувається й наукова медична праця. Гр. *klinikós* — ліжковий, від *kliné* — ліжка.

Кліп! — рухонаслідування повіки. Звідси: кліпати очима, кліпання.

З праслова.

Кліщі — щипці; ст. сл. *кльща*; болг. *клеці*; серб. *клијѣшта*; ч. *klěšte*; п. *kleszcze*; рос. *клѣщи*.

Слово це загальнослов'янське, праіндоевр. походження.

Пор. лит. *klišė*, множ. *klišės* — клішаві ноги.

Від „кліщі” походить дієслово *к л і щ и т и с я*.

Дерев'яними кліщами послуговуються коновали.

Кліщ — це рід інсекта, що падає з листя на людину, всмоктується в шкіру і ссе кров.

Кліщинець — рід рослини (аронник плямистий) — *Arum maculatum*.

Лекс. 1627. 309. Щипця клѣщики.

Кло́бук — архиерейський колпак, чорний, формою схожий на оберненого вниз конуса зо стятим верхом. Його перше значення: шапка, капелюх. У чеській і словацькій мовах і тепер назва капелюха — *klobuk*.

У східніх слов'ян православного віроісповідання первоієрарх Церкви традиційно має білого клобука — не чорного, що його носить той єпископ, який не є первоієрархом.

Щодо походження слова *клобу́к* виставлено різні гіпотези: 1. що він походить з італійського *caprelluccio* (капелюх); 2. із тюркського *kalarak* (пор. суч. капелюх); 3. з кельтської мови.

Лекс. 1596. 16: Кидар — клобу́к, ківер, колпа́к турецькій, ківер.

Лекс. 1627. 424: Клобу́к — кидарин.

Азбуковник „л” 375б: клобу́к — чалма, ст. 188: А индѣ Митру клобу́къ именують.

Клокотáти, див. *кле́кати*.

Лекс. 1627. 200: Хлохотаніє — клокотáньє в горлѣ, в котлѣ або в чим колвек. Хлохощу́, клокощу́ — клекочу́ яко в горлѣ, в горщку, в котлѣ.

Кло́піт — турбота.

Слово це постало з давньослов'янського клопотъ, що вдавнину визначало тільки шум, грюкіт; клопотати — шуміти, грюкати, стукати. Напр. Збірник Святослава 1076 р.: Шумъ и клопотъ уши наплъняеть. Життя Феодосія XII в.: И се слышааше гласъ хлопота въ пещерѣ отъ множества бѣсовъ. Від старшого значення пізніше постало нове — турбування, турбуватися (а це від лат. *turbare* — колотити, непокоїти, бунтувати).

Лекс. 1627. 161: „Чуйное старанє, кло́пот”.

Слово це — всеслов'янське. У російській мові — „хлопот”, „хлопотать”, поруч діалект. „клопот”.

Слово це постало із „клепати” шляхом перезвуку.

Клуб — бédро.

Слово загальнослов'янське. Рос. клуб, болг. кълбó, серб. клупко, ч. kloub, п. kľab. Можливо, що праслов'янська форма його була *кълѣвъ.

Дослідники не сходяться на точці питання праіндоєвропейського кореня цього слова.

Лекс. 1596. 17: Лждвія — клу́бы.

Лядвія — клубы, лядви, бѣдра. Лекс. 1627. 114.

Похідні слова: клубок, клубочок, клубочитися (напр., туман клубочиться: стелиться клубками).

Клѹмба — висаджена квітками кругла купина; з англ. clump і звідси нім. Klumpen; рос. клѹмба, польське kłomba.

Клѹня, стодола — будинок, в якому складають снопи, молотять і т. ін. Посередині клуні — т і к, на якому молотять; по обох боках току — з а с т о р ó н к и, відгороджені від току грубими дошками (півметрової ширини), що звуться з а п і л ь н и ц я м и. Вішок (ніби „стелі”) в клуні немає; вони є тільки в хлівах.

Лекс. 1596. 126: Житница — стодола, клѹня.

Лекс. 1627 р. 67: „Житница — гумно, шпѣхлѣр, спѣжарня, стодола, клуня”.

Слово клуня є тільки в мовах польській, українській і білоруській.

Досліди над його походженням далі залишаються в стані дискусій.

Ключник — ключар, воротар, із ст. сл. ключникъ (ключарь) — той, хто службово завідує ключами якої установи, підприємства, палати, фільварку і т. ін., а колись був і ключник („ключар”) міський, що замикав і відмикав міські ворота.

Ст. сл. ключь; укр. ключ; рос. ключ; болг. ключът; ч. klíč; п. klucz.

Слово це праслов'янського й праіндоевр. походження.

Пор. гр. kleis (ключ), лат. clavis (ключ), лит. kliuti (зачинити).

Похідні слова: ключка, ключиця, заклічний, приключка, віключити, заключити, включити.

Клюк! клюк-клюд! — звуконаслідування удару сокири об дерево. Звідси: кліюкати.

Праслово.

Клякати — ставати навколішки (на коліна); дуратив дієслова клякнути: клячати із ст. слов. kļęčati, клячити; болг. клекна; ч. klekati, klečeti; п. kiękać, kļęczeć; рос. клякать.

Слово праслов., індоевроп. походження. Пор. латв. kļēņēt — іти кульгаючи; лит. klėnkti — іти з трудом.

У народній щоденній мові: „жито повклякало” (по-ломилося „на пні” — невижате); „кінь вклякнўв” — („упав з ніг”).

Лекс. 1627. 180: Прикляняю колѣнѣ — приклякаю на колѣна.

Кля́мка — маленька заворка для замикаання дверей; з польського *klamka* (в цьому ж значенні), а це з середн. нім. *klam* — зав'язка.

Лекс. 162s. 201: ланцухі, замкі, клёмка.

Клянчи́ти — стояти на колінах, клячати. Стцсл. *kle-sati, klekati, klečati*.

Намагання зберегти носовість у вимові ст. сл. малого юса (є) в формі -ян (кля-ян-чити) свідчить, що це слово запозичили з польської мови — *klęczyć*. Згідно з законами української фонетики, це слово мусіло б у нас звучати **клячати**.

Від нас цей полонізм („клянчити”) перейшов і в мову російську.

Кля́ча — нємічний кінь. Слово це — східньослов'янське — від „кляча́ти”. У нас селяни з давніх-давен говорять про знесилоного коня, що він „клякає на ноги” чи „вклякає на ноги”. Слово **кля́ча** також означає кобилу.

Слово це від нас запозичили собі й поляки — в формі „*klacz*”. (Згідно з фонетичними законами польської мови слово це в поляків мало б звучати *„*klęcz*”, не „*klacz*”).

Кля́штор — монастир; з польського *klasztor*, а це з чеського *klaster*, що походить з нім. *Kloster*, з лат. *claustrum* — замок. У західніх країнах Європи монастирі були оборонні, немов за́мки, тому й казали про них, що це *claustra* (замки).

Кмі́тливий — спостережливий, бистроумний. Цей український новотвір походить від укр. слів **кмітити** (ітерат. **кмітувати**) — завважити знака. Слово це ст. сл. **кмѣта* (**kmeta*). Пор. стцсл. *замѣта* — знак; те саме значення укр. **міта** (ст. укр. *мѣта*), рос. *мета* й білоруського *мета*.

Сім'я слів з цим корінем: примітка, помітка, помічати, запримітити, помітити, замітити, намітити, підмітити, заміт, замітний, помітний.

Звичайно, укр. **мітити** (що постало із ст. сл. *мѣтити*), не вільно змішувати із ст. укр. *метати* (що походить

із ст. сл. м е т а т и), від якого походять такі слова: намітка, замітати, мітла, метавка).

Дослідники, намагаючись знайти для кореня ст. слов. слова * мѣта (прасл. * mēta) споріднені корені в інших індоєвроп. мовах, поставили низку гіпотез. Але етимологія цього слов'янського слова далі залишається темною.

Кмин — рід дикої польової рослини (росте в Україні), насіння якої має специфічний гострий аромат, і тому її вживають для приправи харчів, а зокрема — нею посипають хліб перед печенням.

Назва його — загальносемітська; ст. євр. kammon, асирійське kammini, фінікійське kaman.

З цього грецьке kumínon, з нього лат. cuminum, а звідси ст. нім. kumīn. Церксл. кѣминъ, киминъ постало з грецької версії семітської назви цієї рослини.

Лекс. 1627. 423: Кимин — кмѣн.

Кне́длі — назва страви з білого тіста; невеличкі кульки, начинені великими сливами; з нім. Knödel (англ. dumpling). Кнедлі належать до чеських і словацьких народніх страв.

„Кни́га за сімома печатками” — усе те, що таємне, невідоме. Вираз з Откровіння Ів. Богослова 5. 1.

Кни́га — велика книжка; стцсл. кѣнига; болг. кни́га; рос. кни́га; ч. kniha, п. księga.

Різні дослідники шукають джерела походження цього слова в таких мовах: старотюркській, китайській, семітських (специфічно — в асирійській), слов'янських, скандинавських і вірменській.

Але ні одна з цих гіпотез не має за собою більшості дослідників невідомої етимології цього слова.

Лекс. 1627 р. 451: Кни́га „сапфира — кни́гарньє або наученая”.

Там таки, 451: Санфи́ра — кни́гарньє або науче́ная.

„Кни́га распустная” — біблійний вираз ст. євр.: sefer keritut, дослівно: „книга витинання” (з роду чоловіка), цебто лист розводивий. Див. Іс.50. 1, Єр. 3. 8, Мт. 5. 31, 19. 17, Мр. 10. 1 і ін.

Кни́жечка — маленька книжка. У Галичині — „кни́жочка”.

Кни́га — велика, кни́жка — середнього розміру, кни́жечка — маленька.

Слова „кни́га” (замість „книжка”) винятково вживаємо й для означення книжки, але тільки тоді, коли нам ідеться про урочистий стиль; напр. „Церковні Книги”.

Князь — володар; із ст. слов. *кѣнѣзь*, *кѣнѣгъ*, із старогерманського *kuning*. Похідні ст. сл. слова: *кѣнѣгъни* (княгиня); *кѣнѣзьна* (княжна), *кѣнѣжити*, *кѣнѣжъstvovati* (княжити, князювати), *кѣнѣженіє* (княження).

Старослов'янський юс малий, що в праслов'янській мові звучав як *ѣ* (носове *е*) і таке своє звучання зберігав також і на старослов'янському ґрунті, у деяких слов. мовах, з укр. мовою включно, почав перемінюватися в звук *я*. І саме тому старослов. *кѣнѣзь* у нас перемінилося в „князь”.

Болг. і серб. *кнез*, ч. *kněz*, н. *książe*.

Лекс. 1627 р., 132: народоводитель — князь.

На Тмуторанському камені 1068 р. напис такий: „Глѣбъ князь”.

Грамота в. к. Мстислава 1130 р.: Въ свое княжение.

Слово о п. І. 1187 р.: Нъ се зло — княже ми непосо-
бие.

Там таки: В княжих крамолах.

В Україні, як і в усіх інших країнах Європи в середньовіччі, волостями (уділами, провінціями) країни володіли удільні князі (цебто князі провінційні, помісні) на правах широкої автономії: вони мали свої війська, свої закони і т.д.

У Києві, столиці держави, був великий князь, якому підлягали удільні князі, цебто автономні помісні (місцеві) князі.

Початкове значення слова „князь” (ст. герм. *kuning*) було: старший роду (ст. герм. слово *ku ni* означало: рід, клан). А старший роду (голова клану) також виконував релігійні функції (за дохристиянських часів).

І саме тому ст. сл. слово *кѣнѣзь* означало й голову (володаря) роду, і його жерця.

Сліди цього бачимо в тому факті, що в у поляків священика ще й тепер називають словом „*ksiądz*”, що походить від ст. слов. „*кѣнѣзь*” (князь), з цього ж ст. слов. слова походить і польське „*książe*” (князь).

Подібно і в чехів слово „*kněz*” означає і володаря (князя), і священика (словацьке *kňaz*).

Православного священика в нас не називають, і ніколи не називали князем, але польських священиків українці називали князями, а це тому, що в поляків священик — це *ksiądz*.

І так, в одному із старих українських писаних пам'яток, а саме в „Литовській Метриці” XV-XVI вв. католицький священик названий нашим словом „князь” і „Биль намъ челомъ плебанъ (парох) князь Петръ”.

Словом „князь” у нас також колись називали молодого (на весіллі).

У поляків словом „księżyc” (що означає: княжич) називають ту планету, яка в нас називається словом „місяць”. Але в польськ. народній мові цю планету також називають словом *miesiąc*.

Ко, арх. — до; із ст. сл. къ, цебто з прийменника, що означає напрямок; напр., старослов. „Ити къ Києву” — йти до Києва, цебто йти в напрямку Києва — з метою зайти туди. Ст. слов. къ (до) в старій укр. мові в пригожій позиції в реченні перемінювався в ко. І так, у Слові о п. Ігор. 1187 р. написано: „Ко Святѣй Софіи къ Києву”. Тут „ко” постало із ст. слов. (і ст. укр.) къ.

Кобеняк, місц. — шапка, капюшон, каптур. Слово походить з тюркського, і воно відоме тільки на Наддніпрянщині.

Кобза — музичний восьмиструнний інструмент, менший за бандуру; з тюркського *koruz*; звідси укр. і болгарське *к ó б з а*.

Кобза була відома ще половцям, знали її й кримські татари, і певне то від них познайомилися з кобзою козаки. Колись це був однострунний інструмент. Число струн у кобзі збільшилося тільки пізніше, десь по XVI-м віці. Хто грає на кобзі, того звуть кобзарем.

Коби, кобі, діял. — якбі, колі б. Слово це головню в західньоукраїнських говорах: у Галичині — „коби”, на Волині — „коби” або „коб”, хоч і там знають слово „якби”, яке в нас є словом літературним.

„Коби” постало із ст. укр. „когда бы”, а це із ст. сл. „къгда бы”.

Кобіла — самка (саміця) в тих тварин, що називаються кінями. Статевим протиставленням *к о б и л и*

є (самець) кінь. Множинна форма коні визначає всіх цих тварин.

Ст. сл. кобыла є словом загальнослов'янським.

Той факт, що в лат. мові є слово *caballus* (кінь), а в гр. м. — *kaballes* (кінь), свідчить, що корінь слова кобила є праїндоевропейським.

Слово кобила вживається і в переносних значеннях; кобілка — це підпірка, якою струни піднесені від поверхні музичного інструмента; кобіла — це обтягнений шкірою прилад для легкої атлетики; кобила або кінь — це прилад, за допомогою якого скидають чоботи з ніг.

Кобіла, кобілка, кобільчина, кобилячка, кобілин, кобилячий, кобилятина (кобиляче м'ясо).

Кобурá, кобур — гольстер, цебто шкіряний футляр для револьвера; з тюркського *kubur* — футляр, сагайдак (колчан).

Кобіта, місц. — жінка; з польського *kobieta* (жінка). Слово це часто вживається українцями в Галичині. Частим було це слово в укр. книжній мові XVI-XVII-го вв.

Слово це прийшло до нас (а також до чехів і словаків) з польського *kobieta*, походження якого не виявлене.

Кова́дло — велика наковань, цебто великий масивний кавалок заліза в формі еліпси, стятої з одного боку, на якому кують залізо.

Слово „ковадло”, яке в нас є словом літературним, це не наше, а польське слово: *kowadło*. (Уживають його українці на Наддніпрянщині й на Волині), де, як і на інших українських землях, уже мало-хто пам'ятає наше старе українське слово „наковань”.

Українцям у Галичині разить вуха польська форма цього слова (ковадло), і тому вони „українізують” його, вимовляючи: кова́ло.

А Словник Грінченка нагадує нам, що в нас було і далі є своє власне слово: „наковань”.

Кова́рство, арх. — зрадливість. Ст. сл. коварьнь (ст. укр. коварний); болг. лѣстителен (підлещувач); серб. лукав; ч. *Istivý*; п. *podstępny, zdradliwy*. Ст. сл. коварьствовати (замишляти змову проти кого).

Слово це виводять від праслов. *kovaгь (коваль). (Пор. середн. чеське kovař (коваль) і верхньолужицьке kovař (коваль).

Порівн. також стцсл. вираз „ковати злая” — замишляти недобре. Це значить, що прасл. слово *kovaг (коваль) вважають за метафоричне джерело слова кова́рний.

Лекс. 1596. 15б: Крамолá — розрух, кова́рство, хитрость.

Ковбаса́ — начинена м'ясом печена кишка.

Болг. кълбаса, ч. klobasa; словацьке kebasa; польське kiełbasa; рос. колбаса.

Ст. укр. „колбаса”, в якому ст. сл. (і ст. укр.) л згодом перемінилося у в, — подібно як старе укр. полъ (пор. половина) перемінилося в сучасне пів.

Слово це одні виводять із старослов'янського і праіндоевроп.; інші — з тюркського külbasty (м'ясо), а ще інші — із ст. євр. — kolbāsār.

У писаних за часів Київської Русі пам'ятках слово „ковбаса” згадується вже в XIII-му віці. Так, напр., в Новгородській Кормчій (книзі) 1280 р. на листку 218 читаємо таку вставку:

„Нѣции убо крѣвь коего любо животьнаго хытростью некакого стваряють снѣдно, еже глаголють колбась”.

У Гродненському повіті село Ковбасиця відоме в писаних пам'ятках від 1529 р.

Стоглавий Собор (у Москві) 1551 р. забороняє „удавленины и крови ясти, сирѣчь колбасы”.

У грецькому творі „Одіссея”, автором якої був Гомер (коло 800 року перед Н. Хр.), часто згадується ковбаса (по-грецькому allal).

Лекс. 1627 р.: Колбаса́ — аллал.

Кóвдра — рід пошитого теплого покривала. Слово це прийшло до нас із польського „kołdra”, (чеське: „koltra”), що походить або з нім. Kolter, або з фр. coltre, які постали з лат. culcitra (перина).

Лекс. 15гб. 18: Кóлдра альбо простира́ло.

Лекс. 1627. 435: Махрама́, ел. — кóлдра.

Ковéр — кiлим.

Ст. укр. ковѣръ засвідчене в Розповіді (Сказаніє) про Гліба й Бориса з 1081-1088 років.

Чеське *koberec*, польське *gobierzec*, рос. ковѣр.

Є різні гіпотези про походження цього слова: з монгольського, угорського (мадярського), староісландського, англійського.

Слово *к о в е р* уживають (поруч слова „кілим”) тільки на Наддніпрянщині.

У Галичині — тільки слово „кілим” (з наголосом на останньому складі: килім).

Ковилá, ковіль, — степова трава, тірса. Ботанічна назва: *stipa penata, capillata*. Серб. кóвильє (збірнотне), рос. ковѣл, болг. ковѣл. Слово це пробують виводити з різних джерел: слов'янського, готського, тюркського.

Слово о п. I. 1187 р.: Чему моє веселіє по ковылію развѣя?

Ковзани́ — витесані з дерева в формі човників колодочки, підбиті залізними штабками з гострими кантами, або їхні відповідники, цілістю зроблені з металю, що їх чіпляють до підонев, щоб їхати на льоду.

Слово „ковзани” (що визнане за слово літературне) походить з Наддніпрянщини. У Галичині кажуть: „сóвги”, а на Волині — „коньки”. „Ковзани́” — від слова „кóвзатися”.

Ковзь! — рухонаслідування ковзання на льоду. Звідси: кóвзатися, кóвзання, кóвзанка, кóвзалка; нові слова: ковза́н (рос конѣк), ковзани́, ковзани́р, ковзани́рка, ковзани́рський, ковзкі́й, кóвзкість.

Ковінька, місц. — палка із загнутим кінцем. У полтавських говорах таку палку також звать *к о в ѳ з к о ю*.

На Наддніпрянщині *к о в і н ь к о ю* також називають хлоп'ячу гру: один намагається загнати ковінькою (палкою з загнутим кінцем) каміньчика в ямку, а інші намагаються своїми ковіньками відсувати цього каміньчика подалше від ямки.

На Волині цей рід гри називають „грою в дучки”.

Словом „ковінька” й лаються: „Матері твоїй — ковінька!”

Кóвнір, місц. — часть одежі, що навколо шиї; з польського *kolnierz*, а це з давнього німецького говіркового *Kolner*. (Сучасне німецьке літерат. *Koller*). Слово це вжи-

вається тільки в Галичині і наголос його на останньому складі: ковнір.

Укр. діалектичне „кóмір”, „комір”.

Лекс. 1627. 290: Обшляг — кóлнѣр.

Ковніра в слов'ян колись (у прасл. добі) звали *vortnikъ; звідси сучасне болгарське вратник (ковнір) і старе східньослов. воротникъ, що й досі зберігається в живій російській мові.

Ковпáк — велика шапка із стятим верхом; з тюркського kalarak. (Пор. суч. угорське kálarok — капелюх). Ст. укр. форма цього слова — „колпак”.

Див. Лекс. 1596 р.: Кидóр ківер, **колпáк** турецькій.

Ковткі — серéжки; з польського (місцеве): „кульчики”. Слово ковтки (ст. укр. колткí) походить із ст. укр. колтатися, цебто „висячи баламкатися”: ст. сл. рухонаслідування; колт-колт-колт. Звідси й ст. сл. колтъ, здрібніле колтокъ. Суч. укр. ковток. Тому що вовна з вівці жмуточками звисає, і ковтоється (ст. укр. колтається), то ці жмуточки її ковтками (ст. укр. колткы) називають.

Серезжки висячи ковтоються, то й їх ковтками називають.

Звідси й суч. укр. ковтун, із ст. укр. колтúн, що перейшло й в польську мову; бож польським відповідником ст. укр. колтатися є дієслово kiełtać się; це значить ковтуна (ст. укр. колтун) по-польському треба було б називати словом *kiełtun, якого не було й немає в польській мові.

Ковть! — рухонаслідування ковтання. Звідси: ковтати, ковтання, ковнути, ковтóк, — напр., кажуть „Дай мені хоч ковток води напиться!”

Ковчег — корабель, але тільки в відношенні до корабля біблійного Ноя.

Ноїв корабель (ковчег) означений староєвр. терміном агоп, а значення цього слова — скриня. І греки переклали це ст. євр. слово (агоп) своїм словом kibotós (скриня), яке потім було перекладене на середньовічне латинське arca (що також означає скриню).

Отож старовинні євреї говорили про Ноеву скриню (агоп), і греки, а за ними й римляни, наслідували їх у цьому.

Давні словники переклали означення Ноевого ко-
рабля (kibotós — скриня) своїм словом — ковъчегъ, і,
звичайно, вони вживали його в значенні скриня.

Див. Лекс. 1627, 99: Ковчег — корабель или о-
рут albo скриня.

Не було, немає й бути не може сумніву, що ст. сл.
ковъчегъ (як і ст. евр. aron, гр. kibotós і лат. arca)
означає скриню, а специфічно — велику пливальну скри-
ню.

Але на питання, звідки ст. сл. слово ковъчегъ по-
ходить, серед мовознавців — славістів немає однозначної
відповіді.

Коген, бібл. — Священик; з давньоєврейського kohen
— Священик (з Ааронітів). Слово це різно вар'юється,
залежно від місцевої вимови: Коген, Каган, Кон, Кун і
т. ін. На гробових пам'ятках когенів (Священиків) висі-
каються благословляючі руки (на пам'ятниках левитів —
горнятко з водою, для поливання рук Священикам).

Когут, див. півень.

Лекс. 1596. 23: Пѣтел — когут, пѣвень, петух.

Кодло — рід, клан. Слово це вживається тільки в пе-
йоративному (гіршому) сенсі.

„Іродове ко́дло”: (Номис). „А тих може перевелось
і ко́дло, що неробами величались. (Куліш, ЧР). „Ко́д-
ло твоє пропаде і сам ізведешся!” (Словн. Грінч.).

„Щоб тебе з ко́дла звело” (Номис).

„Рече до людей: „Ко́дло гадюче!” (Єв. Люки 3. 7.
Переклад Куліша).

Слово „кодло” є тільки в українській мові, і його
деякі мовознавці пробують виводити з українського ко-
реня, а деякі шукають його джерела в інших мовах.

Слово це відоме на Наддніпрянщині, і звідси по-
ширюється на інші землі тільки через літературу.

Кóжа, арх. — шкіра; із ст. сл. ко́жа; ст. укр. кожа;
болг., серб. й рос. ко́жа; ч. kůže; ст. п. kóža, (суч. п. skó-
га).

Слово це виводять від слова ко́за, чи точніше — від
прасл. прикметника *kozja — козяча шкіра.

Похідні слова в укр. мові: ко́жух, по́кожухок
(покожушковате полотно), ко́жан і ка́жан (лилик,
летюча миш), ко́жанці (ходаки, пошиті з цілого кус-

ка шкіри), **кожанок** (короткий півшубок), ст. укр. кожем'яка (гарбар).

Кóжен, **кóжний**, — будь-хто з даного числа осіб, предметів і т.д.

Стцсл. *kъждо*; ч. *každy*; п. *každy*; рос. *каждый*; укр. діалект. *кождий*, *каждий*, *кажий*. Прасл. **kъъde*: *къ* — хто + *že* (же) + *ьde* (відносн. прийм.).

Кóждый день. Катих. 1645 р., 206.

Там таки, 43: Постановили **кóждый**.

Т. т., 8: **Кождый** человек мает Аггела сторожа своего.

Т. т., 576-58: Нехай **кождый** маеть свою жену, а каждая жена нехай маеть своего мужа.

Т. т., 37: На **кождый** день.

Т. т., 2: Наука трудная **каждому**.

Т. т. (Передмова): На **кождый** день.

Кожух — верхня одежа з овечої шкіри, оберненої вовною до тіла людини.

„Кожух” — слово *всеслов'янське*, від ст. слов. слова *кожа*, що також було і в староукр. мові.

„Кожух або гуня”. Лекс. 1627. 118. **Кожушник** 118.

Слово о п. I. 1187 р.: Япончицами и кожухы начаша мосты мостити по болотом.

Козá — чотириноге рогате створіння, що своєю пороною наближене до вівці. Слово *коза*, що походить із ст. сл. *коза*, є у всіх слов'янських мовах. Його грецька назва — *aix*, лат. *haedus*.

Дискусії над відповіддю на питання, чи це слово тюркського походження, чи може праіндоевропейського (а якщо праіндоевропейського, то чи відомий нам його праіндоевроп. корінь), тривають далі.

Козák — 1. вояк, що належить до тих особливих військових частин, що називаються *козачими*; 2. людина, яка належить до тієї суспільної верстви, що називається *козацькою*.

Козацькі збройні сили були тільки на східніх територіях Європи.

В Україні козаки, як регулярна збройна сила, постали під назвою „запорозькі козаки”.

На території теперішньої Росії козаки постали на території над рікою Доном, головним містом якої було (і досі є) місто Ростов. Це *донські козаки*.

Після зруйнування Січі (центра запорозьких козаків) Росією (1775 р.) частина запорозьких козаків перейшла на територію Туреччини, а частина була російською владою переселена на території над рікою Кубанню. Так посталала назва „кубанські козаки”.

Нашадки давніх козаків-вояків в Україні становили в нас козацьку суспільну верству.

Козацтво, як збройна сила, було відроджене в Україні, 1918 р. — в рамках збройних сил Української Народньої Республіки (УНР), що постала 22 січня 1918 р.

Тюркське значення слова „козак” (це слово — тюркського походження) таке: вільна людина, пригодник, бродяга.

Див. Син., 13: Бѣглость — благоискушеніє, козацтво.

Тюркське „kaz” (що становить собою корінь слова „козак” (спочатку тільки „казак”) означає: кочувати, мандрувати.

Див. А. Н. Самойлович, О слове „казак”. (У збірнику п. з. „Козаки”. Ленинград, 1927). Див. Дм. 496.

Від тюрк. каз походить назва народу тюркського походження, на території що заселює Казахстан (одну з азійських територій у державних межах Советського Союзу). Див. Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Том II. Москва, 1967.

Слово „козак” було вже відоме в XIV-му віці на території Великого Князівства Московського (що тоді було під владою татар). Див. И. Зрезневскій, Матеріялы для словаря древнерусского язїка по письменнымъ памятникамъ. Санктъ-Петербургъ, 1893-1912. I т., стор.1173 і т.д.

У польській мові слово „kozak” походить з укр. коза́к.

В укр. народній мові „козак” поширилося на кожного смільчака. Про такого кажуть (напр., на Волині): „От козак!”

Українська провідна верства згодом почала утотожнювати означення „український народ” з означенням „козацький народ”.

Анатоль Свидницький (1830-73) у цьому дусі пише (в своїй повісті „Люборацькі”) ось що:

„Ми себе забули, а ляхи не забули, що ми були. Тьмов би на знак, що поконали козацьку волю, що по їх сталося, двірських служак звать козаками, і зодягають їх наче б по-козацьки, тільки все на сміх”.

Козáчка — рід верхньої одежі; з татарського „казак”. Дм. 535.

Козáри, див. х а з á р и.

Козéл — самець у творин, що називаються к о з а м и.

„К о з е л відпúщення”. — У 16-му розд. Книги Левит оповідається, що в єврейське Свято Відпущення (гріхів, цебто розгрішення), — це значить у Свято Йом-Кіппур, Первосвященик приносив у жертву за гріхи всього народу двох козлів — одного Богові, а одного — Азазелеві. Обраний чоловік відводив козла, що на нього складено гріхи всього народу, далеко на пустиню й там його відпускав на волю. Звідси „козел відпущення”.

Пізніше цього козла вже не відпускали на волю, а скидали в пропасть зо скали.

Кóзир — кожна така „масть” карти, яка в грі в карти в даному випадку умовно вважається за найсильнішу.

Багато гіпотез поставлено щодо походження цього слова (з турецького „koz”, з „коза”, п. „kość”, нім. „Kaiser” і ін.), але мовознавство не визнало жодної з них за переконливу.

Укр. літерат. к ó з и р; польське kozega рос. козырь.

„К ó з и р у руках” — сильний аргумент, тверда підстава для чого.

„К ó з и р - дівка” (народне) — смілива моторна й „гостра на язик” дівка.

К о з і р и т и — „бити” козірою (козірною картою) таку карту, що в даному випадку не є козирною.

К о з і р и т и с я — гороїжитися, „кóзиром ставати”.

Козиря́ти — салютувати, „віддавати під козилок, цебто виструнчитися й приложити пальці (всі пальці, або тільки два — залежно від звичаю в армії даної країни) до козирка́.

У слов'янських народів не вільно салютувати шляхом прикладання пальців до непокритої кашкетом чи шапкою голови. У царсько-російській армії (перед революцією

1917 р.) говорили: „До пустой башки (голови) руки не прикладывается”.

Коктэйль Мóлотова — пляшки з суміссю бензини й фосфору для підпалювання ворожих танків, автомашин і т.ін.

В'ячеслав Молотов (дійсне прізвище: Скрябин, чит. Скря́бін), советський міністр закордонних справ в імені СССР підписав у Берліні 23 серпня 1939 р. пакт неагресії (взаємного ненападу) з Німеччиною, в імені якої цей пакт підписав німецький міністр закордонних справ Й. Рібентроп (Joachim von Ribbentrop). Німецький уряд з цієї нагоди влаштував бенкет на честь В. Молотова, і там, звичайно, частувалися коктейлем.

А потім, — коли (1941 р.) почалася німецько-советська війна, і советські вояки („бійці”) підпалювали німецькі танки суміссю (немов „коктейлем”) бензини й форсфору, то британці й американці жартівливо казали, що це Молотов частував німецьких нацистів своїм коктейлем.

Звідси англ. „Molotov cocktail”.

Колгóсп — абрєвіатура: колектівне господарство; калька російського кол х ó з : колектівное хозйство.

Цей офіційний советський термін постав у СССР — у ході режимової ліквідації селянських приватних господарств, і в кожному селі створено з них одне спільне господарство — колгосп.

Колектів — група людей, що об'єднані спільною працею в даній ділянці, з лат. *collectivus*, що зн. складений із зібраних до купи однакових компонентів і людей, або речей.

До традиційних похідних слів „колективний”, „колектив”, „колективізм”, „колективно”, тепер додані й советські новотвори (з ділянки сільського господарства): „колективізувати”, „колективізація”, „колгóсп”, „колгóспний”, „колгóспник”, „колгóспниця”.

Колéктор — збирач; з лат. *collector*, від лат. *collegere* — збирати.

Похідні лат. слова: *collector*, *collectio* (колеція), *collectivus*, *kollegium* (колегія).

Колесниця, арх. — віз; із ст. сл. колесъница; від ст. сл. коло, род. відм. колесе; наз. відм. множ. колеса.

Болг. колесница (або кола, талега), серб. кола; ч. kolesnice, vůz; ст. п. kolešnica (суч. п. wóz); рос. арх. колесница (суч. рос. воз).

Син., 24: Возъ — колесница, яждене.

Слово „колесниця” в українській мові далі є живим, але тільки в церковній сфері, бо воно збережене в перекладі Біблії на українську мову.

Колесо — коло в будь-якому механізмі. Слово це походить із ст. сл. „коло”, родовий відмінок якого — „колесе”. У висліді розширення основи на -ес постали в старих слов'янських мовах форми „колесо” й „колясо”.

Пор. укр. кóлесо, рос. колесó, верхньолужицьке koleso, нижньолужицьке kolaso; із слова kolaso постало польське слово kolasa (бричка).

В укр. фольклорі: „П'яте кóлесо в возі”, — кажуть про все те, що зайве.

„Як ся біда розіграла,
Всі колéса поламала”. (З народньої пісні на Волині).

Слово „колесо” праіндоевропейського (арійського) походження. Пор. лат. solus — коловороток, пруське ke-lan — коло.

Похідні слова: колесник, колóвороток, колóмазь, окóлиця, навкóло, навкóлишній, довкілля, колувáти, кóло (біля), колісцé (діял. колісця, колісцятко), колесувáти (арх.), колóворот.

Слово „коло” в значенні *milieu* (середовища) — це полонізм. Укр. тут — круг. Так, напр., кажемо: „Він буває в наукових крúгах”. У „наукових кóлах” — це полонізм: „U kołach naukowych”.

У нас є, напр., таке історичне означення: „Запорозький Круг” (на Запорозькій Раді), а не „Запорозьке Коло”.

Колі — тоді, як; в якому часі(?) або за якого часу(?). Походить із ст. сл. коли (і коль).

У такому значенні, як в українській мові, слово це також уживається в білоруській мові і в російських діалектах. В інших слов. мовах воно такого значення не має;

напр., словенське *kóli* означає наскільки, поскільки, скільки.

Слово це праіндоевр. походження.

Пор. лит. *kōliai*, *kol* — доти (так довго, як), поки.

Похідні слова: ніколи, колись (давно), відколи, колишній (давній) і укр. діял. *наколі́* (якщо).

Слово о п. I. 1187 р., 41: Коли Игорь соколомъ полетѣ...

Там таки, 27: Коли соколь въ мытехъ бываетъ.

Колі́ба, місц. — буда.

Словом цим українські верховинці (гірняки) в Карпатах називають буди дроворубів і пастухів.

У Лекс. 1627 р. є таке пояснення: „К о л і́ б а — кучка з форосту”.

Там таки, про значення слова „колі́вит” сказано ось що: „К о л і́ в и т — кущник, колі́бник”.

У лексиконі „Синонима славеноросская” XVII-го віку значення слова „будка” пояснено так: „Будка — куща, колі́ба, сѣнь, скинія, селеніє”.

Слово „колі́вит”, яким називали *к о л и б н и к а*, цебто мешканця колиби, свідчить про те, що слово „колиба” виводили від староукр. „колыбати” (ст. сл. *к о л ы б а т ь*), що означає коливати.

Слово „колі́ба” є і в мові польській (*koliba*) та в мові румунській (*coliba*).

Ясно, що наші гуцули, а також і польські верховинці (по-польському *górale*) слово це похопили від румунських пастухів.

Брюкнер твердить, що слово це походить з грецького *koluba*, і ставить питання, чи воно бува не через турецьку мову (турецьке *koluba*) попало в румунську мову. (Brückner, SEJP).

Кóливо — поминальна кутя (з похоронних обрядів); із стцсл. *кóливо*, а це з гр. *kóllybo* — того ж значення; болг. *кóливо*; серб. *кóльво*.

„К о́ л и в о — кутя. Колюва, пшеница”. Лекс. 1627, 99.

Колі́ска — маленьке коливальне ліжечко для немовлятка; від слова *колисати*, що частіше вживається на західніх укр. землях; на східніх — „колиха́ти”.

Рос. *колі́ска*, *колі́бель*, *люлька*; *колыха́ть*; польське *kolebka*, *kołysać*; ч. *kolisat*. Корінь слова „колисати” (звід-

си „колиска”) той самий, що й слова „колесо”, а корінь слова „коло” є в словах „колихати”, „коливати”.

Коліно — сустав, що сполучує литку зо стегном; із ст. сл. колѣно.

Болг. коляно; рос. колéно; серб. кóльено; ч. koleno; п. kolano.

Слово це праіндоевр. походження. Пор. лит. kelys, kelenas — коліно.

Коліно. — Слово це з давніх-давен уживається також у переносному значенні для означення роду. Ст. сл. родъ, гр. genos, лат. genus; звідси лат. generatio — генерація.

Хоч староукр. колѣно в значенні рід у нас уже не вживається, але є воно в укр. сучасному слові покоління — генерація.

З нім. іменника Knie — коліно (англ. knee) постало дієслово knien (англ. to kneel) — стояти на колінах, клячати.

У слов'янських мовах не утворено дієслова із ст. сл. колѣно.

У нашій старій книжній мові слово „лоно” (із ст. сл. лоно) було синонімом не тільки слова „грудь”, але й слова „коліно”.

Див. Лекс. 1596. 17: Лоно — колѣно.

Колія, арх. — черга. Слово „колія” (рідше „кóлія”) в значенні „черга” — це полонізм; з п. kolej (черга).

Цей полонізм є на Волині, де слово „колія” також обов'язок селянина давати державі службу кіньми з возом — за принципом чергування (польське kolejność).

Лекс. 1627. 305: Чреда — черга, перемѣна, колѣя, череда.

Кóлія — витиснений колесами воза слід-ривець у землі.

Рос. колей; п. kolej; ч. koleje; верх. луж. koléja; ниж. луж. kolej.

Усі вони мають те саме значення, що й укр. колія, і походять вони від слова „коло”.

Кóло — 1. круг; 2. колесо. Ст. слов. коло (род. відм. колесе); болг. колá (віз); серб. кóло; ч. kolo; п. kojo; ст. рос. коло, суч. рос. колесó.

Корінь цього слова праіндоевроп.; пор. ст. пруське — *kelan* (*maluna-kelan* означає млинове коло); ст. лит. *kāklas* — те, що крутиться к р у г о м.

Кóло — біля, при, у.

Стцсл. відповідником укр. „коло” (в значенні біля, при) є слово *подлъгъ*.

Укр. суч. „коло” (при, біля) походить із староукр. *около*, що означало навколо, кругом.

Пор. Лекс. 1627 р., 349: *около* или окрест.

Відповідники стцсл. *подлъгъ* (біля, при, коло) такі: рос. *около*, *возле*; н. *koło*, *przy*, *obok*; болг. *при*; серб. *поред*; ч. *podle*. Староукр. *около* (суч. укр. *коло*) походить від слова „коло” (колесо).

Одним із синонімів слова „коло” (при, біля) є укр. прийменник *у* (із ст. сл. *оу*), що в цьому значенні залишився живим у всіх слов'янських мовах.

Пор. укр. народній вислів: „Хліб та сіль, іж — та свій, а ти у порога постій”. (Словн. Грінченка).

Див. *у*.

Коловѳртъ — все те, що вертиться (крутиться) на колі.

Кóловорот, арх. — ворота на колі (колесі) при в'їзді й виїзді з села.

В'їзди й виїзди із сіл у нас колись були зачинені воротами (брамами), а сторожі при них звалися *заворніми*. Із слова „кóловорота” або „кóловорóт” згодом постало кілька його народніх версій: „коліворот”, „кóливоріт”, „кóворот”.

Назва власна „Коворот”, що визначає те місце при в'їзді у село, де колись були ворота, і тепер досить часте в українських селах.

Колóда — кавалок грубого відрізаного дерева. Ст. слов. *клада*; болг. *клада*; серб. *клада*; рос. *колóда*; ч. *klada*; н. *kloda*.

Його праіндоевр. корінь означає дерево, ліс. Пор. гр. *klados* (галузка), ірляндське *aill* (ліс), нім. *Klotz* — колода.

Похідні слова:

1. **Колóда** — домовина, труна (стцсл. *клада*). Труну колись видовбували в колоді грубого дерева.

2. Колóдка — висячий замок. Двері колись замикали заворою, цебто малою дерев'яною колодкою (пор. колóда).

3. Колóдник — арештант, цебто той, чиї ноги в колодках (в дибах, цебто в дерев'яних кайданах).

4. Колóдка — дерев'яний держак ножа, а також — копіто.

5. „Колодка” — назва спеціального піру, що в нас влаштовують в останній тиждень перед Великим Постом.

Цей старий наш звичай живим зберігся всюди на Волині.

6. „Колодку давати” означає звичай, згідно з яким дівчина на другий день Великодня дає хлопцеві писанку під умовою, що він найме для неї музик на танці.

Звичай цей зберігся на Поділлі. (Див. Свидницький, „Люборацькі”).

7. „Колоди кидати (кому) під ноги” — робити ко-му перешкоди.

8. „Колодою бути (кому) у ногі” — бути ко-му на заваді.

Колодязь — криниця; із ст. сл. *kladędzь*.

Болг. *кляденец*; серб. *кляденац*; рос. *колодец*, *колодязь*; ч. *studne*; п. *studnia*.

Лекс. 1627 р.: *клядязь* — *студня*, *колодязь*.

„Колодязь” — слово праїндоевроп. походження. Пор. староісляндське *kelda* — джерело і данське *kilde* (те саме значення).

У Лекс. 1627 р. стцсл. „истóтчникъ” (джерело) також перекладено словом „крынїця”.

Праїндоевропейський корінь слова „колодязь” означає холод (зимно), цебто *студінь*.

Пор. англ. *cold*, нім. *kalt* (зимний), корені яких походять з того самого джерела, що й корінь слова „колодязь” — ч. *studně*, п. *studnia* (від ст. слов. *студьнь* — зимно, студінь).

Стцсл. *студьнь*, *студень*, означає *студінь* (холодь) і криницю.

Колокол, *колокіл*, арх. — дзвін; із стцсл. *клаколъ*. В інших слов. мовах відповідники стцсл. слова такі: болг. *звънец*, серб. *звоно*, ч. *zvon*, п. *dzwon*, рос. *колокол*.

Стцсл. „клаколь” походить з праслов. *kolkoľ, яке, очевидно, є редуплікацією (подвоєною формою) звуко-наслідування: *kol — *kol.

В цсл. мові в Україні слова „колокольница” й „колокольня” означали дзвіницю.

У рос. мові дзвіницю й тепер називають словом „колокольня”.

Але „дзвін” у значенні звук дзвона в рос. мові називається звон.

Приклад із староукр. мови: „Позвониша въ колоколы”. (Слово о п. Іг. 1187 р.).

Кóлос — сукупність зерна на вершковій частині стебла (соломинки) збіжжевої рослини: жита, пшениці, вівса, ячменю; із ст. сл. класъ.

Болг. клас, класът, серб. клас; ч. klas, п. kłos; рос. колос.

Слово це — праслов’янське (прасл. корінь *kal-) праіндоєвр. походження. Пор. албан. kall (колос, соломинка).

Такий погляд, що корінь слова „колос” означає коління або те, що колюче (пор. колóти; ст. сл. клати, — прасл. корінь *kal-) — це тільки одне з припущень щодо походження цього слова.

Кóлос, кóльос — велетень; гігант; з гр. kolossós — велетенська статуя.

„**Кóлос на глиняних ногах**” — так кажуть на те, що з вигляду величне, а насправді — слабеньке, або й гниле.

Це основане на біблійному оповіданні. Див. Кн. Пр. Даниїла 2. 1-45. Цареві вавилонському Навуходоносорові снівся загадковий сон. Приснівся йому бовван такий: „Голова його — з чистого золота, груди його та рамена його — з срібла, нутро його та стегна його — з міді, голінки його з заліза, ноги його — частково з заліза, а частково з глини...”

Аж ось одірвався камінь сам, не через кого, і вдарив боввана по ногах його, що з заліза та з глини, й розторощив їх. І розторощилися — залізо, глина, мідь, срібло та золото, і вони стали, немов та полова з току жнив, — вітер розвіяв їх, і не знайшлося по них і сліду”.

Пророк Даниїл відгадав цей сон: Царство вавилонське зникне, — і воно стало символом колоса (боввана) на глиняних ногах.

Коло́ти — 1. вбивати в що шпильчастий кінець чого; 2. розбивати дерево вздовж його слоїв.

Ст. сл. клати; болг. ко́ля; серб. клáти; ч. kláti; п. kłóć.

Слово це (його прасл. форма *kolti) — праіндоевр. походження. Пор. лит. kalti — бити що сокирою, молотом і т.п.

Лекс. 1596. 13: Занзаю — уколою.

Подібні слова: ко́лька, ко́лій, ко́лючка, розко́лина, „Коліївщина” (цебто „Гайдамаччина”), проколоти, вико́лоти і б. ін.

У фразеології: „Кóлька тобі в бо́ки!” (Щоб тебе в боках кололо — боліло всередині). „Сто ко́люк тобі в бо́ки!” „А ко́льки ти не хочеш?” (Так лайливо кажуть до того, хто домагається чого від кого).

Колхóз — рос. абрєвіатура: колективное хозяйство; в укр. перекладі колгосп (колективне господарство).

Коляда́ — рід особливої народньої пісні, яку співають у передріздвяному періоді й на Різдво.

Наше „коляда́” безпосередньо походить від ст. сл. kolęda, з лат. calendae (а це з грецького kalendai), що означало перший день місяця.

Давні греки й римляни дуже врочисто святкували Новорічні Календе, цебто перший день новорічного місяця; тоді й також співали особливі (календні) пісні, а цей дохристиянський звичай продовжувався за часів християнства. Але Церква згодом поєднала передхристиянські новорічні урочистості зо Святом Різдва, і коляди таким чином почали співати вже тільки в зв'язку з Різдвом.

Звичайно, тут ідеться тільки про греко-латинське походження самого слова „коляда” (здрібн. „колядка”). Коли ж ідеться про самі пісні цього роду, то треба мати на увазі, що вони існували в нас з давніх-давен, і постали вони в нас ще тоді, коли слова „коляда” в нас не було.

Коляди — це була в нас одна з категорій обрядових пісень, що вирости з ґрунту наших прадавніх (передхристиянських) релігійних вірувань.

Коляборáція — співпра́ця; з фр. collaboration — співпраця, співробітництво, а це з лат. collaboratio — того ж значення: col — з + laborare — працювати.

Лат. *collaborator* (той, хто працює з ким, цебто співпрацює) здавна поширилося по всіх мовах.

У нас воно прийнялося в формі „коляборант” — за аналогією до „ляборант” (той, хто працює в лябораторії).

На Наддніпрянщині прийнялося слово „колабораціоніст” під впливом російсько „колаборационіст”, що походить з фр. новотвору з 2-ої світової війни. *Collaborationiste* — той, хто співпрацює з ворогом (тут ішлося про співпрацю з окупантами — гітлерівцями).

Слово *collaborateur* (у значенні співробітник узагалі) у французькій мові існує з давніх-давен.

Коляція, арх. — пир; з польського *kolacja* — того самого значення.

Про те, що п. „*kolacja*” походить не з італійського *colazione* (сніданок), а з лат. *colatio* — пир (ст. п. *biesiada*, суч. п. *uczta*), свідчить той факт, що вдавнину поляки вимовляли латинське *l, ll* твердо, (цебто як *л*, не як *ль*), і що в Польщі ще в XVI-му віці це слово звучало *kolacia*, а не *kolacja*.

І це польське слово латин. походження в нас також вимовляли з твердим *л*.

Лекс. 1627. 154: Пир — учта, бєсѣда, колацѣя.

У сучасній польській мові *l* у цьому слові звучить м'яко: *kolacja*, а саме це слово вже означає тільки в е ч е р ю. (Ст. п. *wieczerza*). Як, напр., у приказці: „*Za jednym zasiadem kolacja z obiadem*”.

Командант, комендант — військовий начальник.

У Галичині слово це вимовляють з *а*: *командант*, нім. *Kommandant*.

На Наддніпрянщині слово це вимовляють з *е*: *комендант* — з польського *komendant*. Поляки це слово вимовляють з *е* за прикладом італійців, які кажуть *commendare* (доручати що кому або поручати), а не згідно з латинським *commandare*, з якого це італійське слово походить.

(В англійців лат. *commandare* формально виразилося в двох версіях: *to command* (командувати) і *to commend* (рекомендувати кого для відзначення).

З укр. мови на Наддніпрянщині це польське слово досить пізно проникло в мову російську, — за часів царя Петра I.

Не перший то випадок, що українці на Наддніпрянщині засвоїли собі такі слова, яких українці в Галичині не вживають.

Припущення Фасмера, що рос. „комендант”, мабуть, не походить з польського „komendant”, бо між ними є різниця в наголосі, не можна вважати за переконливий аргумент.

Комар — рід маленького крилатого інсекта з жалом, яким він всмоктується в шкіру живого створіння і ссе кров.

Ст. сл. комарь; болг. комар; серб. комар; рос. комар; ч. komár, п. komar.

Різні гіпотези щодо походження цього загальнослов'янського слова (корінь якого напевно походить з праіндоевропейського) свідчать, що його етимологія таки ще не відома дослідникам.

Слово „комар”, звичайно, фігурує і в наших старих лексиконах.

Лекс. 1596. 29: Скніпа — мушка. Скніп — комар.

Лекс. 1627. 455: Мошки, комарѣ.

„Комаринський мужик”, танцювати „комаринського” — часті в Вел. Україні вирази, з російського.

Коло Севська була Комаринская волость, а населення її вважалося за найбільших свавільників. Довгий час, починаючи з 1582 року, Севськ був місцем виселення злочинців, через що коло нього зібралося багато одчайдушного люду.

Звідси в російській народній мові слово „комаринський” (танок) — це танок дуже буйний, а вираз „комаринський мужик” (а також „роскомаринський мужик”) визначає шибайголову. (Вираз цей часто вживається в досить нескромних піснях).

Комбайн — складна машина, що виконує низку послідовних операцій одночасно.

Слово „комбайн” (з англ. combine, — пор. „скомбінований”, „комбінація”) тепер майже виключно визначає хліборобську машину, що носить збіжжя й одночасно молотить його, а солому в'яже в тюки. Це комбінація косарки, молотарки, віялки і в'язалки.

Комедія — 1. весела драма; 2. у ширшому значенні комедія — це всяка чудасія взагалі.

Слово це — грецького походження: *komódia* — основне значення якого: веселе видовище всякого роду, — від *komos*, що означає фестиваль, усякі вуличні паради, веселі видовища, всякі форми насміху, (пор. гр. *komodein* — насміхатися), а в цьому й драму веселого характеру.

Микола Гоголь класифікував свій роман „Мертвые души” як комедію, і так Т. Шевченко класифікує свою поему „Сон” (під заголовком якого він написав: „Комедія”) саме тому, що їхньою метою в цих творах був гіркий насміх, а це було основне значення гр. *komodia* в літературному сенсі цього слова.

У ще основнішому грецькому значенні подають це грецьке слово наші старі лексикони.

Лекс. 1596. 30: Трыжнище — трит. позорище — мѣсце где комедію справуют.

Лекс. 1627. 253: Называется тыж „сѣнь” комедія и игриско rozmaityx игор.

Там таки, 80: „Игралище — игриско. Мѣсце, где гонитвы бивают, и поединки, и комедіи”.

Коментар — 1. пояснення (зокремаж у прилозі до книжки); 2. вислів особистої opinii про що. Походить з лат. *commentarium* — вияснення.

У Зах. Укр. тільки „коментар”, а в Сх. Укр. частіше „коментарій”, згідно з нашою старою формою цього слова.

Див. Лекс. 1627. 425: Коментарій — толковник.

Кóмин — димар. До нас прийшло з польського *komín*, а це з нім. *Kámin*, що походить з лат. *camus*, а це — з грецького *káminos*.

Кóмин по-російському т р у б а́.

Російське „камін” (що є синонімом нашого слова „ватран”, польського „*kominek*” та англ. „*fire place*”) ввійшло в російську мову (за часів царя Петра I) безпосередньо з німецької мови (це нім. *Kamin*).

Слово „кóмин” білоруси взяли собі з польської мови, а чеське й словацьке „*komín*” виводиться безпосередньо з нім. *Kamin*.

Своє „димар” вживається (поруч слова „кóмин”) тільки на Наддніпрянщині. Зах. Укр. вживає слово „комин”.

Слово „коминяр”, — подібно як і в поляків „*kominiarz*”, а в росіян „трубочист”, переносно вживається

для характеризування такої людини, якої лице, руки й одяг забруджені „начорно”.

Коміш — очерет. З тат. камиш — очерет, рос. каміш, тростник. Дм. 536.

Кóмір — та частина одягу, що охоплює собою шию, а в верхній одягу може (в формі викладки) навіть опускати на груди.

Слово це до нас прийшло з польської мови (пор. п. kołnierz), і в Галичині це слово вимовляють як „ковнір”, а на інших укр. землях, — як „кóмір”. Поляки взяли це слово із старонім. Kolner (нашийник), що, як і фр. collier, походить з лат. collare (нашийник), від лат. collum — шия. Через Україну польське „kołnierz” (із ст. н. kollner) прийшло в рос. діалекти („ковнёр”, „кавнёр”, „колнёр”), але російська літерат. мова не прийняла його, а зберегла старе східнослов’янське „воротникъ” — демінутив сх. слов. „воротъ”, що походить з праслов. *vortъ; звідси староболг. вратъ і суч. болг. вратник.

Кóміть, місц. — додолу, вниз. Слово це вживається тільки в зах. укр. говорах, і то тільки у фразі „Кóміть головою” (падати). Це слово є (з говорів Галичини) у Верхратського „Знадоби до словаря южноруского” (1877 р.). І є воно й на Волині.

„Кóміть головою” падати — падати вниз головою.

Слово „коміть” подане в Словнику Б. Грінченка, і там його пояснено російським словом „внизъ” (додолу). Грінченко подає його з праці „Знадоби до словаря южноруского” І. Верхратського.

„Кóміть головою” (падати), „стрімголов” (падати, летіти), „стобурчака” (падати, летіти) на Крем’янецьчині означають одне й те саме.

Збережене в закріпленій словосполученні „коміть головою”, слово „коміть”, що його староукр. форма мусіла бути *комотъ, являє один з рідкісних деривативів старослов’янського „комъ” (з праїндоевр. *kom- : *kam-), що означало глиб, глибіню (пор. латв. kama — глиб), цебто всяке вгнуте (чавленням) місце або виколупане (по шматку) місце в чому. Звідси й укр. слово „кімса” (із староукр. комъ - са) — відколупаний, відломаний, відкроєний кусок чого. (Див. Словник Грінченка: укр. кімса, рос. комъ, кусокъ). Польське komiega (корито) також

з праслов. *комъ (глиб) походить. (Див. Брюкнер, SEJP). Пор. рос. комкать.

Комільфó — так, як треба (поводитися в товаристві); пристойно поводитися; з фр. *comme il faut* — як треба.

Кóмонь, арх. — див. кінь.

Слово о п. І. 1187 р.: Кóмонь въ полуночи Овлуръ свисну за р'ькою.

Там таки: С'длай, брате, свои бр'зи комони.

Т. т.: В'връжеса на бр'зь комонь.

Т. т.: Бр'зья комони. Комоні ржуть за Сулою.

Комóра — кімната без печі й вікон (криша належна до хати) для складання харчів.

Ст. слов. ка м ó р а, ко м ó р а (пор. стцсл. ка м ó р а), що збереглося в усіх сучасних слов'янських мовах (з наголосом на середньому складі: -ма́-, -мо́-) не є слов'янським словом з походження. Грецьке *kamára* (склепіння, — пор. укр. склеп — гробниця) запозичили римляни; звідси лат. *sámarā*, а з нього нім. *Kammer*.

Чи слов'яни запозичили це грецьке слово безпосередньо з грецької мови, чи може посередньо — з латинської мови, — це питання.

У наших старих лексиконах ось так пояснювали значення слова „комора”:

Лекс. 1596. 31: Хранилница — комóра, спижáрня.

Лекс. 1627. 280: Хранілница — комóра, сп'їжáрня.

Там таки: Ко м ó р а — кл'ть, засклепен'є, склеп.

Т. т.: Кл'ть — комóра, кувната.

Ко м і р н и ко м (від „комора”, „комірка”) наші селяни називають таку людину, яка живе в чужій хаті. Колись бездомній людині давали притулок у коморі (в комірці — при хаті), і звідси слово „комірник” постало.

Див. Лекс. 1627. 218: Селник — хлоп, або коморник.

Там таки: С'дóмник — сус'д, комóрник.

На Волині слово „комірне” і досі означає податок, а „комóрник” — податковий ексекутор. Ці слова більше ніж деінде закріпилися на Волині тоді, коли вона опинилася (1596 р.) в державних межах Польщі. За часів історичної Польщі терміном „комора” називали скарбницю князя чи короля, а ті урядники, що збирали податки, щоб цю скарбницю заповнити, називалися ко м ó р н и ка м и. Наші ж селяни вияснювали це по-своєму: поль-

ський **к о м о р н и к** — це той, що „наші комори грабує”.

Компанія — товариство; з італійського *compagna*, а це з народньо-латинського *compania*, від лат.: *com-* (з, разом, спів-) + *panis* (хліб), цебто гурт спільнохлібників. (Пор. укр. **о д н о к а ш н и к и** — ті, що при спільній каші жили).

Іт. *compagna* прийшло в укр. через польське *kompania* ще за часів історичної Польщі. Тоді й козацькі загони **к о м п а н і я м и**, а легкозбройного козака „компанійцем” стали звати.

В укр. народній вимові — „кумпанія”, але народне значення його має пейоративний характер. Пор. народню жартівливо-іронічну пісню:

„Зібралася кумпанія, невеличка, але „чесна”.

Похідні слова: **компаньйон** (з фр. *compagnon*); **акомпанувати** (у Зах. Укр. **акомпаніювати**) — з фр. *accompagner*; **акомпанемент** (у Зах. Укр. **акомпаніймент**) — з фр. *accompagnement* (музичний супровід співові); **к о м п а н і я** (англ. *company*) — промислова або торговельна спілка.

Комсомол — абрєвіатура: Комуністичний Союз Молоді, з російського „Коммунистический Союз Молодежи” (Комсомол — КСМ).

Слово це — один з советських термінологічних новотворів.

Комсомол — це організація, яка виховує кадри майбутніх кандидатів на членів комуністичної партії ССРСР.

Комунія — Причастя. В українську мову прийшло з польського *komunia* (Причастя), що походить з лат. *communio*. Слово це вживається в нас дуже рідко, і то тільки в Галичині.

Конар, місц. — віть, гілляка; з поль. *konar*. (У болгарській мові **к о н а р** — це великий визубень скелі).

Польське *konar* у нас уживається дуже мало, і то тільки в Галичині; там таки й слово „конаристий” — гіллястий.

Конати — вмирати. Слово це тепер вважається за пейоративне. Пор. в укр. пісні „Вкраїно, мати, кат сконав!” — цебто **н е в м е р**, як це розстаються з життям чесні люди, а тільки **с к о н а в**.

Слово „к о н а т и” в значенні вмирати не має пейоративного характеру в болгарській мові.

Корінь цього слова — праслов'янський: *kon-, що означало останню точку чого. Тому що кожна з двох протилежних точок відтинка лінії називалася *k o n -, то цей праслов. корінь є спільним для старослов'янських слів к о н ь ц ь (кінець) та и с к о н и (спочатку).

Прасл. корінь *kon- наявний у староукр. „конєць” та в суч. укр. „споконвіку”, цебто з прапочатку.

Початкове значення слова „конати” — це доводити до останньої точки.

Сім'я слів: архаїчне к о н ч і н а (смерть, упокоєння); к о н а т и, поконати, віконати, доконати, сконати, переконати, споконвічний, виконний (а не „виконавчий” — з польського wykonawszy).

У старій укр. літерат. мові слово „к о н а т и” не мало пейоративного (гіршого) значення. Його вільно вживали як синонім слова „вмирати”.

Див. Катих. 1645 р., 226: „И заволавши голосом великим, Иисус рекл... А тоє рекши с к о н а л”.

А своє архаїчне слово „кончіна” ми й тепер уживаємо дуже врочисто (подібно як і слово „упокоєння”) замість слова „смерть”.

Конв́алія — ландиш. Слово це походить з лат. convallaria, а до нас воно прийшло через польське konwalia.

Конв́ерт — мала пакетна обгортка листа. Слово „конверт”, що стало в нас літературним, так вимовляється (з носовим приголосним звуком — н) тільки на Наддніпрянщині і в Росії (де його почали вживати за часів царя Петра I).

У Галичині „копёрта”, з польського koperta, що походить з іт. coperta (з середньов. лат. copertum, від copertus — покритий).

У Галичині також уживається слово „коверта” — з франц. couverte (конверт). Чому Наддніпрянщина (а за нею й Росія) вставила н у це слово, — це питання інтригує дослідників.

Можливо, що на Наддніпрянщині його вставили так непотрібно, як непотрібно там вставили к в слово комплет””, і вимовляють його комплект, та й дали йому статус літературного слова.

Кондіція, арх. — клясове походження; з польського *kondycja* (скорочено — *konda*), а це з лат. *conditio*, що означає умову. Суспільні умови (*conditiones*) визначали суспільний статус особи, а це значить і суспільне її походження.

Добре уваживши кондіцію... Катих. 1645 р. 56.

Кондоленція — вислови співчуття тій людині, що в жалобі по смерті близької їй особи; з лат. *condolentio*, від *com* (що перейшло в *con*) — з + *dolere* — боліти за кого, співчувати; ст. слов. (і ст. укр.) у б о л е в а т и.

„Кондрашка схопив” — параліч, апоплексійний удар; з рос. Так само з рос. „Кондратій або Кондратій Іванович схопив”.

Кон’ектура — здогад, припущення.

Спроба відтворення тексту зіпсованого писаного твору на основі здогадів — це також кон’ектура.

Слово це походить з лат. *conjectura*, від *conjaceo*, *conjesi*, *conjectum*, -re (кинути разом): *con* (з) + *jacere* — кидати.

Лекс. 1627. 272: Усмотряю — кон’ектуру чиню.

Коник стрибунець — це рід інсекта тієї породи, що по-латинському називається *locusta*, цебто с а р а н á (саранча); трав’яний стрибунчик. Рос. кузнечик; англ. *grasshopper*; нім. *Heuschrecke*; франц. *sauterelle*. (С. *Plinius Secundus*, умер 79 р. після Н. Хр.) у своїй „Історії природи” (37 книга) по-латинському називає цей рід інсекта *gryllus* (*grillus*).

Лекс. 1627. 214: Сверщ — коник, скóчок, сверщóк.

Там таки, 197: Прузи — коники, кобылки, саранча.

Лекс. 1596. 24: Прузи — коники. Пружіє — коники.

Конклав — та рада кардиналів, що збирається для вибрання нового папи; з лат. *conclave* — замкнена кімната: *con* (з) + *clavis* (ключ).

Кімнати конклаву (в Сикстинській Каплиці) не відмикають до часу вибрання нового папи.

Конóвка, кінва — кухоль. Слово це походить із середн. горішн. нім. *Kanne* — кухоль.

Рос. коновь; білоруське коновка; ч. *konev*; п. *konew*; ст. укр. коновь. До нас, а від нас у Москву, слово це прийшло з польського *konew*, *konewka*.

Лекс. 1627 р., ст. 24: Воднóг — відрó, конов, цебér.

Кóнон — чол. ім'я; із стцсл. Кононъ, а це з гр. κονον — бистрий, трудящий; від κονιο — спішу.

Конóпля — рід високої тонкої рослини, зовнішня маса якої волокниста, а в китиці на вершку є сім'я. З волокон роблять прядиво на нитки, з яких тчуть полотно, а з сім'я б'ють харчовий олій.

Слово це всеслов'янське індоєвроп. походження. Пор. гр. καναβιος, середньовічне лат. canabus, cannapis; сучасне перське канав, вірменське канар, литовське канарės.

Стцсл. конопля, болг. коноп, серб. конопља, білоруське колонья, ч. копорё, п. копоріє (сучасне тільки в множинній формі), старе польське одн. форма копор (невідомого роду) вже не вживається.

Спроби відтворити праіндоєвроп. корінь цього слова та вияснити його початкове значення в висліді дали низку різних гіпотез.

Костя́нтин — чол. ім'я; із стцсл. Конъстантинь, а це — з грецького Konstantinos, що походить з лат. Constantinus — від прикметника constans, род. відм. constantis — стійкий, непохитний.

У Острожському Листі 1520 це ім'я написане (кирилицею) згідно з його тодішньою укр. народньою вимовою: Костянтин. (Звичайно, у ньому звук я означений юсом малим).

У Житіях Кирила й Мефодія — по багатьох списках XII-XVI вв. — часто подається форма Костантинъ (поруч. Константинь). Українська народня форма цього ймення — Кость, яке в народньому сприйманні, звичайно, асоціюється зо словом „кість” (род. відм. „кості”).

У нашій старій книжній мові ймення бувало також скорочене на „Конста”:

Див. Лекс. 1627. 427: Конста, лат. — тверд, крѣпок. Константін — тоєж.

Конста́нтій — чол. ім'я; із стцсл. Константій, з гр. Konstantios, а це з лат. Constantius — від прикметника constantius, -a, -um: стійкий, -a, -e.

З прикметника constantia утворено й іменник constantia, -ae: стійкість, непохитність.

Між значеннями імен *К о с т я н т и н і* і *К о н с т а н т і й* немає різниці, бо вони утворенні з двох різних формальних версій одного й того самого прикметника.

Лекс. 1627. 426: *Конста́нтій* — кріпча́йшій.

Конститу́ція — 1. уклад тіла людини; 2. основні закони, що відносяться до устрою держави (ст. укр. устав); 3. слово „конституція” в західніх мовах також означає чернечий (монаший) устав, статут великої організації і державну хартію.

Слово це походить з лат. *constitutio* — від *constituere* — 1. поставити; 2. установити. Звідси *к о н с т и т у а н т а* — установчі збори, цебто збори для вироблення й схвалення конституції, хартії, статуту.

Лекс. 1627. 249: *Состоя́ние* — конститу́ція.

Ко́нсул, *ко́нсуль* — постійний представник даної держави в іншій державі, який своєю рангою займає друге місце по амбасадорові.

Амбасадор даної держави в іншій державі — тільки один, і він урядує в столиці, а консулів даної держави може бути й кілька в одній і тій самій державі — в різних містах її.

„Консул” (у Зах. Укр. „консуль”) походить з лат. *consul*.

У Римі перед Н. Хр. *к о н с у л я м и* (*consules*) звали двох найвищих урядників цього міста.

Контаміна́ція — утворення нового слова шляхом з'єднання (чи „схрещення”) частин двох інших слів, або частинки одного слова з цілістю іншого слова. Напр.: *р у к о п и с*, *фі з к у л ь т у р а*, англ. *motel* (*motor hotel*); рос. (в ССРСР) „военком” (*военный комиссар*).

Слово це з лат. *contaminatio* — від *contaminatus* — занечищений, а це від *contaminare* — занечистити що шляхом змішання його з чим-будь іншим.

Контéкст — уривок тексту, який має закінчене ціле для зрозуміння значення слова, чи словоладу, чи речення. З лат. *contextus* — з'єднання, тісний зв'язок.

Контентува́ти, *-ся*, арх. — задовольняти, задовольнятися. З лат. *contentus* — вдоволений.

Лекс. 1627 р. 53: *До́сит маю, контенту́юся.*

Там таки (Передм.): *Который мя гоине за послуги уконтентовал.*

Континува́ти — продовжувати. З лат. *continuere* — того самого значення. Слово це прийшло до нас через польське *kontynuować*. У Польщі залюбки це слово вживають замість свого *przedłużać*.

Контóра — канцелярія, або установа, що займається рахівництвом підприємства.

На Наддніпрянщину прийшло або з нім. *Kontor*, або з голлянд. *Kantoor*. (Спочатку в нас вимовляли його кантор а).

Польське *kantor*, нім. *Kantor* і голлянд. *kantoor* походять з фр. *comptoir*, від *compter* — числити, рахувати.

Контровѐрсія — дискусійна різниця в поглядах на кого, або на що. Складене з лат. слів *contra* (проти) + *verto, verti, versum, vertere* (обертати навколо).

Контрoвeрcі́йний — той, про кого висловлюють різні опінії.

Лекс. 1627. 267: Прѣступок, о который бывает скáрга або контровѐрсія.

Там таки, 425: Контровѐрсія — зрив прѣніе (197): прѣ, рвеніе — спор, война, перѣчна.

Конфѐкта, арх. — цукѐрка. До нас прийшло із ст. польського *konfekt*, що походить з нім. *Konfekt*, а це з середн. лат. *confectum* (виготовлення ліків).

Лекс. 1627. 222: Сладкости — конфѐкты.

Там таки, 105: Лакомий на вети конфѐкты.

Було в нас і слово „конфѐта” (і „конфѐт”) з іт. *confetto*.

Тепер на Наддніпрянщині закріпилося слово „цукѐрка” (жін. роду) — з польського *sukierek*, — і воно проголошене літературним. У Галичині це поль. слово вимовляють цукорок, а на Волині — цукѐрок (чол. роду).

Конфїту́ра — варѣння. З польськ. *konfitura*, а це — з франц. *confiture*.

Конципїѐнт, арх. — писар. Із ст. л. *concupijent*, що походить з лат. *concupiens*, род. відм. *concupientis*. Конципїѐнтом у Галичині називають (за польським зразком) ту особу, що проходить правничу практику (в суді, або в адвоката).

Кóнче — обов'язкóво, неодмінно. Із староукр. *конечнѣ*, а це із ст. слов. *коньчнь* (конѣчний, у значенні

кінцевий, чи, як у нас кажуть: остаточний — з польського *ostateczny*).

Вихідною базою цих слів є ст. сл. слово **к о н ь ц ь** (кінець) з прасл. коренем *kon-, що означав останню точку будь-чого.

У нашій книжній мові XVI-XVII століть замість „конечно” (конче) під впливом польськ. *koniecznie* освічені люди казали: „конечне”.

Див. Катих. 1645 р., 51: Конечне подь особою Вина.

Кони́ший, арх. — конюх. З польськ. *koniuszy*, від слова *koń* (кінь).

Лекс. 1627 р. Л52: Началник коній — к о н ю ш і й.

Конькі́ — ковзані́. Наше традиційне слово „коньки”, що було вживане на всіх українських землях, на Наддніпрянщині між двома світовими війнами заступило слово „ковзани”, що походить з діалектів Сх. Укр.. У Галичині одночасно появився новотвір „совги” — замість слова „конькі”.

Літературним — поруч слова „коньки” — стало слово „ковзани” — в сім’ї слів: **к о в з а н к а**, ковзаня́р, ковзаня́рка, ковзаня́рство.

Усе це — від „ковзати”, „ковзатися”; від ст. слов. *сковльзати*; рос. *скользить*; болг. *клизити*; ч. *klouzati*; п. *ślizgać (się)*, звідси *ślizgawka*.

Конья́к — рід алкогольного напитуку; з фр. *cognac* — від назви французького міста *Cognac* (конья́к) у департаменті Шаранті, жителі якого виробляють цей напитек.

Коопе́рація — система кооперативної промисловости й торгівлі; з франц. *coopération*, а це з лат. *co-* (разом) + *operare* — діяти, працювати.

Кооператива, кооперативний, кооператор, кооператорка.

Англ. *co-operate, co-operation* означає: співпрацювати, співпраця.

Копати́ — зрушувати землю заступом (городником, мотикою).

Серб. *копати*; болг. *копам*; рос. *копать*; ч. *kopati*; п. *кора́ć*.

Слово індоевр. походження. Латв. *karāt* (сікти); лит. *karoti* (рубати, колоти); *kaplūs* (мотика); гр. *kópto* (рубая, колю).

Праїндоевр. корінь *кор- : *кар- *кер- означає удар.

Сім'я слів: копати, копач, копачка, землекоп, вуглекоп, викопалини, розкопи, копкий, вікопати, закопати, перекопати, прокопати.

Копістка — мішалка; дерев'яна подовгаста лопатка з довгим держакком — для вимішування тіста, зернового корму для худоби і т. ін.

Корінь цього слова той самий (к о п -), що й слова копати.

Від слова „копистка” походить прізвище Захарії Копистенського († 1627 р.).

Копіто — тваринна стопа з рогової маси — в коня, мула, осла, зебри. Ст. сл. копыто.

Корінь к о п -, цебто той самий, що й у слові к о п а т и.

Пор. польське „кора́с” (рити городником землю) і „кора́с” — бити ногою (коли кінь б'є копитом).

Лекс. 1627. 445: Копіто.

Там таки, 470: Копіта.

Слово о п. I. 1187 р.: Под копыты.

Коп'е́, арх. — ратище. Корінь слова той самий, що й слова „копати”. Болг. ко́пе; серб. ко́плъе; рос. ко́пье; ч. ко́рі; п. ко́рія. Пор. гр. ко́іс (тесак, кинджал).

Слово о п. I. 1187 р.: Хощу бо копіе преломити.

Там таки: Трещат копіа харалужныя.

Т. т.: Копіа поють.

Лекс. 1627. 297: Коп'я, стр'яла.

Копія — відпис; спісок. З лат. соріа.

Лекс. 1627 р. 361: Перепіс з книг, к о п ъ я.

Лекс. 1627. 317: Перепіс, переклад, коп'я.

Копронім, див. г н і й.

Кора́ — зовнішня поволока дерева.

Ст. слов. кора; болг. ко́ра; серб. ко́ра; рос. ко́ра; ч. ко́ра; п. ко́га.

Праїндоевроп. корінь цього слова — *kor-, що засвідчений лат. словом corium, що означає: груба шкіра, груба поволока.

Пор. також лат. cortex — кора коркового дерева; звідси наше „корок”.

Укр. „кориця” — димінутив слова „кора”.

Корабѣль — судно. Укр. „корабель” димінутив староукр. „кораб”.

Слово о п. І. 1187 р.: Лелѣючи корабли на синѣ морѣ. Слово це загальнослов'янське.

Стцсл. корабль, корабиць (димінутив); болг. кóраб; серб. кóра̄б; рос. корáбль; ч. koráb; н. korab.

Думки про походження цього слова та перше значення його даліше поділені. Корінь його — безперечно праіндоевр., про це свідчить грецьке слово *karabion* (*karabos*), що означає судно, а також народн. лат. *carabus* (човник, що зроблений з прутів і обтягнений шкірою), *corbita* (маленьке судно).

К о р а б ѣ л ь. — „Спалити всі свої кораблі” — по-рвати все з своїм минулим, „Зірвати мости за собою”.

Гр. історик Плутарх оповідає, що після падіння Трої в XII в. до Хр. троянці спаслися на кораблях, але буря занесла їх до берега р. Тібра в Італії. Чоловіки подалися оглядати місцевість, а потомлені жінки осталися на березі. Вертатися додому в Трою не було змоги, а чоловіки схильні до дальших небезпек. Тому жінки попалили всі кораблі, і тим змусили чоловіків позоставатися в Італії.

Корáн, див. А л к о р á н.

Кóрба — ручка для обертання осі, з нім. *Kurbel*, а це з лат. *curvus* — скривлений, зігнутий; звідси й англ. *curb* — зігнути кого духово, щоб підпорядкувати його своїй волі.

Кóрба — кóшіль, корзина. З лат. *corbis*.

Корвáн, корвáна — жертва Богові. Стцсл. корванъ, з грецького *Korban*, а це із ст. евр. *Corban* — жертва, що присвячена Богові.

У Новому Заповіті сказано: „Корванъ еже есть даръ”. (Єв. Марк. 7. 11).

Від „корванъ” походить укр. „карна́вка” — скринька для збирання грошей у Церкві.

Лекс. 1627. 425: Корвáн — дар або офѣровáньє.

Кордóн — границя.

До нас прийшло з польського *kordon*, що означає політичну границю. Походить воно з франц. *cordon* (що означає: шнур), з лат. *chorda*; звідси й франц. *corde* (малий шнурок).

Лат. *chorda* походить з грецького *chorde* (шнурок, струна).

Слово *границя* означає не тільки територіяльно-політичну лінію розмежування, але всяку велику межу.

Слово це — загальнослов'янське й праіндоевропейське.

Стцсл. граница; болг. граница (*kraj*, межда); серб. грааница; рос. граница; ч. *hranice*; п. *granica*; (франц. *frontière*).

Укр. „границя” димінутив укр. „грань”, яке означає те, що в нас звичайно називають словом „кант”, що походить з нім. *Kante* — грань (англ. *edge*). Слово це все-слов'янське. Стцсл. грань; рос. грань; словацьке *hraň*; польське *grań*.

Праіндоевропейське * *g r a n* - проявило себе також у тому пізнішому варіанті, що наявний у нім. „*Grenze*” (границя), мабуть, через розвитково-проміжне *Gränze*.

Коректу́ра — попра́вки. До нас прийшло з польськ. *korektura*, а це нім. *Korrektur*, що походить з лат. *correctus*, -a, -um (виправлений, -a, -e) — від *corrigo*, *correti*, *correctum*, *corrigerere*: випростовувати, спростовувати, поправляти. Звідси й слово „коректа”, яке означає всяке виправлення, хоч воно переважно відноситься до виправлення писань.

Корець — міра сипко́го. Походить з грецького *kóros*, а це із ст. евр. *kor* (див 1 Цар. 4. 22, 5. 2, 11, Езд. 7. 22 і ін.).

Старосл. коръ, корьць.

Ст. евр. *kor* постало з ассир. *kurru*, як міра сипкого.

Ст. евр. *kor* мав 360 літрів. (Пор. ще Єв. Лк. 16. 7).

Лекс. 1596. 29: Спуд — корец, або нѣякая коробка.

Там таки, 98: Корець, мѣра, з словацка.

Т. т., 231: Спуд — мѣра, корець, чвѣртня.

Коридо́р — поздовжній прохід, по обох боках якого є стіни.

Итал. *corridore*, фр. *corridor*; нім. *Korridor*; з лат. *curritur* — біжить, від лат. *curro* — біжу.

Слово „корита́р” в укр. мові в Галичині походить з польського „*korytarz*” (коридор).

Корі́нф, арх. — Коринт. Стцсл. Коринфъ; гр. *Korynth* — старинна назва одного з міст Греції. Походження цієї

назви традиційно пов'язують із гр. *kórydos* — прикрашений гребенем.

Лекс. 1627. 425: *Корінф* — ел. насычєньє або оздóба.

„**Корисне** (єднати) з приемним”, — крилатий вираз із твору рим. поета Горація „Мистецтво поезії”. („*Ars poetica*”, 65 р. перед Н. Хр.). Цей його вираз по-латинському: „*dulce cum utile*”.

Коритися — піддаватися чийй волі. Слово всеслов'янське праїндоевроп. походження.

Болг. *корја се*; рос. *кориться*; ч. *koriti se*; п. *korzyć się*.

Від праслов'янського коріня **kor-* постала велика родина слів.

Стцсл. *корити, покорити, покарати, покоревати, укорити, укаряти, укоризна, укора*.

Старослов. (і праслов.) *к о р ъ* збереглося тільки в стцсл. мові (*к о р ъ*) та ще в мові болгарській (*к о р*); обидва вони означають: *дóкiр, óсуд, ганьбá*. Апофонічним варіантом праслов. кореня **kor-* був прасл. корінь **ka r -*, це значить, що слова *корити* й *карати* походять з того самого праджерела.

Пор. лат. *carinare* — чинити поговір, висміювати; латв. *karināt* — дразнити; ст. ірлянд. *caire* — докір.

Укр. сім'я слів від кореня **kor-* : *корити, покóрiти, покóра, покiрний, докоря́ти, дóкiр, корíтися, покóрiтися, скорíтися, перекiрливий, наперекiр, покiрливий, покiрність, упокóрити, упокóритися*.

П. Беринда так в'яснює слово *коритися*:

„См'яряюся, кору́ся, понижа́юся”. Лекс. 1627 р., 228.

Коріто — дерев'яний, довгий — видовбаний у стовбурі, або збитий з дошок — збірник на воду, з якого кормлять і поять худобу.

Болг. *коріто*, серб. *коріто*, рос. *коры́то*, ч. *koryto*, п. *koryto*.

Слов. корінь цього слова : *kor-*, що його відповідником у споріднених словах інших індоевропейських мов є корінь *ka r -*; напр.: лит. *prākartas* (*pra-kar-tas* (корито)); старопруське *pracartis* (*pra-car-tis*) — корито.

Лекс. 1627. 164: „Поило — коріто, где поят”.

Корифей — візначний діяч літератури, мистецтва, науки.

З гр. *κορυφαῖος* — вождь, керманіч. У старогрецькому театрі диригент хору (він був і запівачем) звався корифеєм.

Гр. *κορυφαῖος* — походить з *κορυφή* — вершок.

Коріця — цинамон.

Стцсл. *корица* — димінутив слова „*к о р а*”.

Лекс. 1627. 100: Коріця — цинамон.

Там таки, 318: Коріця — елл. кінамон.

Корічневий — кольору коріці, цебто цинамону.

Пор. англ. *cinnamon* — *coloured*.

Корміга — неволя політичного, або суспільно-економічного характеру.

Слово це постало з укр. *к о р м а* (звідси й „керма”), що походить із ст. сл. *к р ъ м а*.

Болг. *крѣма*, серб. *крма*, рос. *кормá* — рульове весло у кінці човна.

Від ст. сл. *к р ъ м а* походить ст. сл. слово *крѣмьчїи*, що означає рульового в судні, цебто керманіча судна.

Слово „корміга” (від „керма”) в переносному значенні означає те саме, що в переносному значенні означає слово „ярмо”.

Корнёт — рід трубки, у війську — сурма. З фр. *cornet*. Звідси сурмача в війську в західних країнах Європи *к о р н ё т о м* назвали.

Лекс. 1627. 229: Юграч, сурмач, корнетиста.

„Корнет” — прапороносець у війську походить від франц. *cornette*.

Корніло — чол. ім'я. Із стцсл. *Корниль*, *Корнилій*, а це з лат. *Cornelius* — від прикметника *cornelius* (також *corneolus*, *corneus*) — що означає: роговий, рогатий (у значенні: сильний).

Ріг (лат. *cornu*) колись був символом сили.

Лекс. 1527. 425: Корнілій — лат. рог, рогат.

Коробка — пудélко. Димінутив укр. *кóроб*. Найменший *к о р о б* — це *к о р ó б о ч к а*.

Старе значення слова „короб” у нашій народній мові збереглося й досі; воно означає зроблену з лика (найчастіше — з липового) корзину.

Стцсл. *к р а б и* (короб, грецьке *théke*) засвідчене в наших старих пам'ятках — у Супральському рукописі XI-го віку.

Слово це було засвідчене і в нашій книжній мові XVI-XVII. вв.

Див. Лекс. 1596. 29: Спуд — корець або нѣякая коробка.

Над проблемою походження цього слова ведуться дискусії тих дослідників, які вважають, що це слово не запозичене в чужих, а походить із слов'янського джерела, що впливає з праїндоевропейського ґрунту. Брюкнера серед них треба згадати на першому місці. (Br. SEJP).

Слово це є в усіх слов. мовах.

Болг. короба (корзина з ликового дерева); серб. крабуља; рос. короб, коробка, коробья; ч. křabice; п. krobia; стцсл. крабии, крабица. Якщо це слово ведеться з праслов'янської доби, і походить з праїндоевропейського джерела, то його прасл. форма мусіла бути *korb-.

З неслов'янських індоевропейських відповідників цього слова найближчим до слова „короб” є лат. corbis (кошик).

Коровод, місц. — хоровод. Слово це — з польського kowód — уживається тільки в Галичині, але й звідти його вже усувають.

Слово це постало шляхом контамінації хоро- (з гр. choros — круговий танок з піснями) + вод (від слова „водити”).

Хоч колись не було в нас того новотвору, яким є слово „хоровод”, але хороводи в нас, — так, як і в греків, — були споконвіку. Як і в греків, так і в нас, вони походять з дохристиянських релігійних обрядів. Наші давні хороводи найкраще збереглися в наших горах Карпатах, — це гагілки (які також „гаївками” називають).

Корогва, арх. — хоругів, прапор.

Слово це походить із ст. сл. chorogъ, chorogovъ, chorogu, chorogva. А в устах нашого народу воно змінилося на „корогва”, „корогов”. І таким воно прийнялося не тільки серед нашого козацтва, але й також серед наших письменників та вчених, і то ще не дуже давнього часу. Так, напр., і сам П. Куліш пише (в Ч. Р.): „Розпустили військову корогов”.

Була тут непослідовність, бо ж і самі козаки та народ говорили й співали про козацького „пана хорунжого” (прапорносеця), а не про „корунжого”.

Грецьке слово *choregia* (що означає барвисте знамено того, хто веде за собою *chóros* — людей у круговому танку, або взагалі людей у поході) давно проникло між слов'ян, що вимовляли його *chorogъ*, а потім свої приростки до нього додавали. Найближчою до старослов'янської форми цього слова є форма польського „*chorągiew*”.

Кóрок — затичка до пляшки, зроблена з коркового дерева. До нас це слово прийшло як польське „*korek*” (того самого значення), яке походить з нім. *Kork* (корок). У німців є й друге слово для означення корка, а саме — *Pfropfen*, з якого російське „прóпка” (корок) походить.

Нім. *Kork* з лат. *cortex* (кора) виводять.

Королéва — 1. дружина короля; 2. правляча (самостійно) державою монархія з титулом королеви.

Корóлик — рід того зілля, яке лемки кропивники м звуть. Латинська його назва *regaliolux*; (*regalis* — королівський, від лат. *regis* — король).

На голові в цієї рослини — маленький хохлик, немов коронка; звідси й „королівська” назва його.

У нас називають його короликом і цариком, у поляків — це *królik*, а в німців — *Zaukönig*, цебто король з-під плоту, бо під плотами це зілля залюбки росте.

Корóль — один з тих термінів, якими слов'яни титулюють монархів.

Ініціатором теорії про те, що слово „король” у слов'ян походить від імення володаря франків Карла Великого (742-814), по-латинському *Carolus Magnus*, був основоположник слов'янознавства — чеський учений Йосиф Добровський (1753-1829). Карло В. створив імперію, і своє ім'я поширив він по всьому світі. А слов'ян погромив так, що в них уже не було сумніву, що його ймення (по-лат. *Carolus*, по-нім. *Karl*, по-франц. *Charles*) не могло бути нічим іншим, як тільки титулом могутнього страшного володаря; так південні слов'яни й чехи його ймення *Karl* по-своєму пояснили як титул „краль”. Звідси пішло польське *król* і східнослов'янське „корóль”.

А втім, годі дивуватися слов'янам, що вони з імення „Карл” титул „краль” („*król*” і „король”) зробили, коли римляни в самому Римі з імення власного свого правителя Юлія Цезаря (*Julius Caesar*, 100?-44 перед Н. Хр.) ти-

тул „caesar” утворили. Звідси й грецьке *kaisar*, а з нього нім. *Kaiser*, стцсл. кесарь, цѣсарь, з якого наше „цісар” і польське „cesarz” походять. А давні болгари ще титул „царь” з цього утворили.

Наше „кряля” (красуня) походить з чеського слова *kráľa* (королева) — від ч. *král* (король).

„Король” попав у нас і в карти, бо і тут він по тузові (асові) друге місце займає.

У XVI в. у нас почали слово „цар” перекладати словом „король”.

Див. Лекс. 1596. 33: Цар — кроль. Царство — кролевство. Царствую — паную, кролюю.

Але в церковно-слов'янській мові болгарського слова „царь” ніколи не замінювали, і досі не замінюють, словом „король”.

Король. — „А король таки голий!” — так висловлюються тоді, коли по довгому часі правда стає ясною.

Вираз цей пішов від казки датського письменника Андерсена, 1837-го року: „Нове плаття короля”. Два ткачі-пройдисвіти взяли виткати королеві небувалі шати: їх будуть бачити тільки справедливі та ревні в роботі люди, а всі несправедливі та лінтяї цих шат не побачать. Одягнули короля в ці „невидимі шати”, і він пішов на вулицю. Усі бачили, що король голий, але боялися це сказати, щоб не видати своєї глупоти. І тільки один хлопчик, що не знав того, що сказали ці ткачі, крикнув: „А король таки голий!” Тоді всі ствердили, що король таки справді голий.

Корона — вінець. Слово це прийшло до нас із польського „когона”, яке походить з латинського *co-gona*, що означає вінець — із старослов. (і стцсл.) вѣнецъ; тому ст. слов. вѣнчати (звідси наше суч. „вінчати”) означає те саме, що латинське *co-gonare* (коронувати).

Див. Лекс. 1627 р. 39: „Вѣнець — корона, бинда албо чепец”. „Вѣнчаніе — коронованье”. 39. „Корону́ю, коронува́ти”. 40.

Там таки, 458: Стефа́н, ел. — діадима, корона, вѣнец.

Т. т., 263: Вѣнча́ніе — коронованье.

Т. т., 264: Митра, Корона Святительская.

Т. т., 438: Корунова́ный, корунова́ная.

Лекс. 1596. 11: Діядіма — корона.

Там таки, 30: Корона — чирвоный золотый фран-
цузкій.

Кóроп — рід риби.

Слово всеслов'янське. Середи. лат. у Кассіодора VI в.:
сагра — дунайська риба, короп.

Рос. карп, польське *karpi*.

У Подорожі Іг. Данила 1106-1107 р. написано: „И есть
же рыба едина, дивна вельми и чюдна, образомъ яко ко-
ропъ”.

Пор. фр. *carpe*, англ. *carp*, нім. *Karpfen* і ін.

Корóтко — кількома словами. Напр.: „Роскажу вам
хоч коротко про це”.

Від прикметн. короткий, стцсл. краткъ, краткъи;
болг. *кратък*; серб. *кратак*; рос. короткий; ч. *krátky*; п.
krótki. З праслов. **kortk-*.

Слово праіндоевр. походження.

Датське й скандинавське *kort*, англ. *short*, нім. *kurz*, лат.
curtus (скорочений).

Корóткий, коротéнький, коротéсенький, коротіóній. Ко-
ротко, коротенько, коротéсенько.

Корóтáти. — „Свій вік коротати”, значить „веге-
тувати”, а не жити.

„Вкоротці” — з польського „*wkrótce*”; по-укр. „не-
забаром”.

Корч — кущ.

Як походження й перше значення слова „кущ” (рос.
куст), що існує тільки в українській та російській мовах,
так і походження й перше значення слова „корч” далі
зостаються темними.

Наші старі пам'ятки свідчать, що слова „корч” і „кущ”
у нас вживалися вдавнину як синоніми.

Див. Лекс. 1627. 426: Куқшин — збан или корчагъ.

Там таки, 461: Корч ожіновый.

На західніх укр. землях слово „корч” (в значенні
„кущ”) завжди вживалося і вживається значно частіше
за слово „кущ”.

А втім, і на Наддніпрянщині слово „корч” в устах на-
роду живе (поруч слова „кущ”) далі, як і жило воно
впродовж минулих століть.

Ось приклад з одної з народніх пісень Наддніпрянщини:

„Тільки при долині
Два корчі калини”.

(П. П. Чубинський, „Труды”, т. V).

Ще один приклад:

„Ой на городі дві лободі, третій корчик бобу”.
(Словник Грінченка).

Чи слово „корчувати” походить від слова „корч” ужитого в значенні кущ, чи може „корч” уживалося й уживається в значенні кущ тому, що на корчунку (на місці, де дерева викорчувано) ростуть кущі, — це таке питання, на яке не можна дати відповіді доти, поки не знаємо походження й першого значення слова „корч”.

Польське слово *karczować* свідчить, що старослов'янська форма слова „корч” була *кръчь*, а це значить що його староукраїнська форма була **керчь*, а не **корчь*. (Пор. ст. сл. *тврѣдъ*, польське *twardy*, суч. укр. *твердий*, а не „твордий”).

Корчма — заїздний дім з гостинницею. На тему хо-дження й першого значення цього слова, що є в усіх слов'янських мовах, далі ведуться дискусії.

Значення цього слова проходило довгий процес мутації. Старослов'янське слово *кръчьма* вляти означало: „займатися дрібною торгівлею”.

В Україні слово „корчма” вдавнину означало кріпкий алкогольний напитек. Згодом воно почало визначати місце продажу й випивки спиртних напитеків. Опісля його вживали для означення гостинниці з заїздом.

Див. Лекс. 1627 р. 35: Воспріятелище — гостинниця, корчма. Воспріятник — гостинник, корчмар.

Право бути власником корчми мав тільки шляхтич. Звичайно, шляхта здавала корчми в піднаєм (в оренду).

У Литовській Метриці XV-XVI вв. записано багато оренд на корчми, часом навіть і духовним особам.

Космона́втика — наука про літання в міжпланетні простори. З гр. *kosmos* — всесвіт, вселенна + *nautike* — судноплавство. Звідси *космонавт*, — літун, що літає в міжпланетних просторах.

Костьо́л — польська Церква.

Назва ця латинська; вона постала від *castellum* (здрібніле від *castrum*) — фортеця, замок, твердиня. Справа в тім, що вдавнину церкви будували або в замках-фортецях, або в замкових містах, або самі церкви укріплювали, немов замки. Від такого *castellum* постало чеське *kostel*, а десь пізніше від чеського пішло польське *kościół*. Правда, вдавнину слово *kościół* було рідким, бо в польській мові все вживали слова *cerkiew*. У чехів ще за часів Гуса розрізняли: *kostel* — мурована, укріплена церква, а *cerkiew* — дерев'яна. В українській мові слово „костел” здавна знає. Так, уже в Луцькій книзі 1571 р. читаємо: „Листъ въ справѣ викариевъ, каплановъ костела головного Луцького”.

Костёр — 1) велике вогнище; 2) рівно зложені на велику купу поліна дров, або в'язок очерету на паливо.

Див. в „Енеїді” Ів. Котляревського:

„Столи у неї на городі,
В кострі на зіму очерет”.

Чи слово „костер” спочатку не означало нічого іншого, а тільки велике вогнище, а потім почало означати й купу матеріялу на паливо тому, що великого вогнища не могло б бути, якщо б це не була велика горіюча купа дров, соломи, очерету і т. ін., чи може його перше значення було „велика купа матеріялу на паливо”, — цього не знаємо, бо не знаємо походження й першого значення цього слова, яке, звичайно, є в усіх слов'янських мовах.

Коли наші старі пам'ятки згадують про спалення еретиків, то вони говорять про „спалення на кострі”. Поляки ж перекладають це як „*palenie na stosie*” (цебто на великій купі дров).

Костюм — чоловічий або жіночий одяг з двох частин — верхньої й нижньої; з франц. *costume*.

„Адамів костюм” — вираз, що означає „голий”, оснований на Біблії. (Див. Кн. Буття 3. 7, 11).

Костянтін, див. **Константи**.

Кось-кось-кось! — кликання коня.

Звідси „укоськати” — приручити (освоїти) тварину; уговкати кого лагідними словами.

Котва, арх. — якір.

Див. Лекс. 1627 р., 344: **Котва**, **котвица**, **анкіра**.

Слово „кóтва” („якір”) є в усіх слов'янських мовах. Той факт, що воно в нас уживалося з **о** („котва”), а не з **і** („кітва”) можна б скоріш пояснити фактом збереження в нашій мові його старослов. (і староукраїнської) архаїчної форми, — не конче шляхом припущення, що воно, мовляв, прийшло до нас із польського „kotwa”, „kotwica”. Так, напр., у нас кажуть „Бог”, а не (як треба очікувати), „Біг”, незважаючи на те, що тут **о** є в замкненому складі. Звичайно, в діалектах є цілком природне „Біг”, але в літературній мові збережено нашу архаїчну форму: „Бог”.

Котёл — велика посудина з металю до варення харчів для великого гурту людей.

Слово всеслов'янське. Ст. слов. Котъль. Походить з лат. *catillus* — миска.

Лекс. 1696 р., 16: Коно́б — котёл.

„Коноб — мѣдяный горнец, котел”. Лекс. 1627. 100.

Там таки, 152: Пáнвица — пáнов, албо котёлoк.

Т. т., 126: Мѣдний кузнец — котля́р.

Т. т., 470: Улица котлярская.

Т. т., 98: Ковач мѣди — котля́р, мосяжник.

Сім'я слів: котёл, котля́р (робить котли), кітлові́на (місце між пагорбками), „котьоло́к” (з російського „котёлoк — малий котел).

„З одного котьолкá їли” — вираз, що означає товаришів по службі в війську.

На Наддніпрянщині й на Волині колись більше вживали слів „казáн” ніж „котёл”. Але здрібніле „казанóк” — тільки на Наддніпрянщині.

Котлѐта — рід страви; плоскі, подовгасті жарені „паланички” з мelenого м'яса. З франц. *côtelette*.

На зах. укр. землях — „котлѐт” з польського *kotlet*.

Котóра, арх. — сварка, арх. крáмола.

Слово о п. I. 1187 р.: Уже лжу убудиста котóрою.

Там таки: Которою бо бѣше насилие.

Лекс. 1596. 16: Которá — свар.

Слово „котора” всеслов'янське. Стцсл. „котора” за-свідчене в Супрaльському рукописі XI-го в. Цим словом там перекладене грецьке слово „*mache*” (боротьба, сварка, роздор, крамола, чвáри).

Корінь його праіндоевропейський. Пор. лит. *katāryti* — бити; гр. *kótos* — злоба, гнів.

На Холмщині за наших часів було прізвище старої священичої родини **Которович**.

Котрій — хто або що в черзі, чи хто або що з двох, трьох і т.д., бо це слово — це займенник, що виконує функції порядковості й партитивності (частковості).

Напр., питаємо: „**Котрій** він у черзі: перший, чи другий?” „**Котра́** тепер година?”

Коли є гурт хлопців, питаємо: „**Котрій** з вас хотів би допомгти їм?”

В усіх інших випадках уживаємо слово „який”, або слово „що” замість нього.

Напр.: „Учений, який не дотримується принципу істини, не достойний довір'я”. Або (те саме): „Учений, що не дотримується принципу істини, не достойний довір'я”.

„Котрій” походить із староукраїнського „который”, а це — із старослов'янського *кѣторъи*, синонімами якого були ст. сл. *кѣи* та *иже*.

Слово це загальнослов'янське індоєвроп. походження. Пор. лит. *katrás* — (кожний з двох); латв. *katro* (котрій з двох).

Лекс. 1596. 156: Кій — котóрый.

Лекс. 1627. 431: Живица дорогая, которая называется стакти.

Там таки, 438: Нафта — смола, в котрой и воск, и смердячій камень.

Т. т., 95: Іже — котрій, которій.

Т. т., 436: Котрый пожаданый.

Кохання — взаємна любов між двома особами двох статей — мужеської й жіночої.

Але вдавнину слово „кохати” означало „любити взагалі” будь-кого або будь-що.

Див. Лекс. 1596. 31: Філософ — кохаючийся в мудрости.

Кохати — слово, що було вже відоме в наших пам'ятках XV в., а в XVI в. воно вже звичайне. Так, у Крехівськiм Апостолі 1560-х років дуже часто маємо „кохатися в чiм”, напр.: Не кохається в нем душа моя 575, Бог кохається в справедливости 237. У Словнику Памви Беринди 1627 р. знаходимо: любимый другъ, коха-

нокъ, філософія — кохання ся в мудрости, філософъ — кохаючийся в мудрости. Учительна Євангелія 1637 р., Київ, ст. 25: в пожиткахъ кохалися.

Перед XVI в. це слово було тільки в двох мовах: у польській (слово *kochać*) і в чеській (слово *kochat'*).

У XVI в. польське „*kochać*” прийшло в Білорусь (звідси білоруське „кохаць”) і в Україну, а звідси і в Москву перейшло; і хоч воно не прищепилося там, у Словнику Даля воно все таки занотоване.

Доказати звідки це слово походить дослідникам ще не вдалося.

Коли Україна була в державних межах історичної Польщі, польське слово „*kochać*”, як і маса інших слів, спопуляризувалося в нас і в народніх масах. Не знавши напевно, чи між значенням свого слова „любити” й значенням новоприбувшого (з Польщі) слова „кохати” була не було якої різниці, народні маси почали про всякий випадок уживати обидва ці слова разом, як ось у пісні:

„Ой любив та кохав,
Собі дівчину взяв, —
Як у саду вишня...”

Безперечно, у фольклорі Наддніпрянщини можна знайти приклади вживання слова „кохати” як синоніма слова „любити”.

Українці на західніх наших землях уважали, що їм не було потрібно мати аж два слова для вираження ідеї любови взагалі, тому вони своє слово „любити” зберегли в його традиційному значенні, а полонізм „кохати” вони асоціювали виключно зо сферою еротики.

Така сама тенденція була й на Наддніпрянщині, і саме тому й Тарас Шевченко, вживаючи слова „любити” для вираження почуття любови взагалі (любити брата, Бога і т.д.), слово „кохати” обмежує виключно до сфери еротики. (Пор. у поемі „Катерина”: „Кохайтесь я, чорнобриві, та не з москалями...”).

Кóхта, кóфта — короткий жіночий плащик. З польського *kofta*, а це з скандинавського — швед. *kofta*, дат. *koffe*. (Звичайно, „кафтан” сюди не належить, бо це слово з турецького *kaftan* — широкий оздоблений плащ.

Скандинавське „*kofta*”, „*kofte*” на Наддніпрянщині, звичайно, змінили по-своєму на „кохта”, бо більшість на-

родних мас там не сприймала звука **ф**, і переробляла його на **х**, **хв**, **кв**. І з „кофти” вийшла „кохта”, з фіртки — „хвіртка”, з фасолі — „квасоля”, з футра вийшло хутро.

З фабрики не постала „хвабрика” тільки тому, що це урядово не дозволено.

На українських західніх землях перерібка **ф** на **х**, **хв**, **кв** хоч і „ріже вухо”, але вона в нас стала літературною тому, що походить із Наддніпрянщини.

Коц — покривало з грубого сукна, яким накриваються до сну. До нас прийшло з польського *kos* (того ж значення), що походить з нім. *Kotzen* (це синонім нім. *Decke*). Старонімецьке *kotze* означало грубе сукно.

Слово „кос” уже давно закоренилося в польській мові. І поки ще слово „kilim” не прийшло з Туреччини в Польщу (в XVII в.), то й ковря́ (килима) там коцо́м називали.

Традиціоналісти в Польщі XVII-го в. бунтувалися проти турецького слова „kilim” (килим); бо вони воліли своє традиційне слово „gunia”. Але польська аристократія, як видно, не вважала слово „gunia” достойним, наприклад, го́белéна (п. *gobelin*), з фр. *gobelin* — франц. килими з XVI-го в.), і тому воліла турецьке „kilim” прийняти, — хоч щоправда, і свого „kobierzec” вона не занехала.

„Дати коца” — вираз у Зах. Укр. (з польського „dać kosa”), що означає: накрити кого коцом, і вибити; згодом „дати коца” — вибити взагалі, навіть не накриваючи коцом.

Коцюба́ — кочерга; довга палка з дерев’яною дощинкою в формі са́пи — для вигортання жару й вугілля з печі; також довга палка з крючком на кінці.

Слово „коцюба” походить з нашого народнього новотвору: „коцюрбити”, „коцюрбитися”. (У Словнику Грінченка правильно: „закоцюрблений” — „зігнений”).

„Коцюрбитися” — згинатися. Людина „скоцюрбилася” („скоцюрбилася”) значить згнітилася так, що немов „сховалася сама в себе”.

За винятком Польщі, яка засвоїла собі його від нас, слово „коцюба” не поширилося на інші слов’янські країни.

Коч, арх. — один з родів брички. Подаючи це слово, Словник Грінченка ілюструє його тільки цитатою з твору „Марина” Т. Шевченка.

Слово *коч*, що в нас рідко згадується, прийшло до нас з польського „*kocz*”, яке в поляків згадується часто й має свою сім'ю: *koczyk*, *koczey*, *kocisza*, *koczy*.

Загально думають, що це слово походить від угорського слова *kocsi* — від угорського села Кочс, жителі якого в XV-XVI вв. возили пасажирів з Будапешту до Відня, і послуговувалися для цього фургонами свого власного стилю, і тому їх прозвали *kocsi* — *кочі*.

Кажуть також, що з угорського *kocsi* фр. *coche*, нім. *Kutsche* й англ. *coach*, болг. *кочия*, п. *kocz* і ч. *kočar* походять. А тому що доказати, що цей „переказ” згідний з правдою, чи може він видуманий, не можливо, то дехто вказу на лат. *concha* — мушля (з гр. *konche*), як на слово, з якого франц. *coche* (звідси й англ. *coach*) може походять.

Кочерга́ — рід коцюби. Слово виключно українське. Тільки один народ — поляки — запозичив собі його від українців, і вимовляє його по своєму *koczarga*.

Між тими, які кажуть, що це слово походить з німецького „*Kotschaufel*”, дискусія далі продовжується. Звичайно, в одних і других немає сумніву, що російське слово „*кочегар*” (той, хто професійно палить у печі — головно в печі потяга, пароплава і т.д.) походить від слова „*кочерга́*” (якого в російській мові немає, або, може, вже немає).

Кочувати́ — переходити гуртом з місця на місце (на всяких територіях), без постійного місця поселення.

Слово це, що також є в російській мові („*кочевать*”) і в мові польській („*koczować*”) походить з тюркського *коџ* — (поїздка). Пор. кримсько-татарське *кџмак* (кочувати). На Заході замість слова „*кочовик*” уживають слово „*номад*” — з грецького *nomádos*.

Кошт — ціна, яку треба заплатити за що. До нас прийшло з польського „*koszt*”.

Поляки, як і болгари та чехи, взяли це слово із середн. верх. німецького *kost*, *koste* (звідси суч. нім. *kosten*), що походить із середньовічного лат. *con(n)stare*, що має те саме значення, що й ст. слов. і стцсл. *ст ѓ я ти* (бути

вартим, коштувати; пор. рос. стоить, серб. стајати, ч. stati; п. kosztować, być wartym).

Кошт — выклад, утрата. Лекс. 1627. 84.

Там таки, Передмова: Працю коштом моим выпускаю.

Изнуреніе — кошт, виклад, затрата. Крех. Ап. 1560 pp.: Валчит (воюе) своим коштом. 326.

Многоцѣнный — коштовный. Лекс. 1627. 120.

Там таки, 304: Честный — учтивый, смѣренный, метафорично: коштовный.

Кошуля — сорочка, із ст. слов. і стцсл. кошуля, що походить з грецького koussoullion — сорочка; звідси й середньов. лат. casula — плащ із капюшоном. Слово це є в усіх слов'янських мовах.

Лекс. 1627. 472: Хитон — кошуля або кабат.

Лекс. 1596. 31: Хитон — кошуля.

За винятком Галичини, на укр. землях слово це вже не вживається. Натомість у деяких говорах (напр., на Волині) далі є живим слово „кошулька”, що найчастіше означає жіночу блюзку.

Кощій, арх. — той, що кощавий.

Слово о п. I. 1187 p.: Высѣдѣ изъ сѣдла злата а въ сѣдло кощеево.

Староукр. „кощей” збереглося в укр. суч. мові в формі „кощавий”, що означає: худо-костистий, худощавий, меткий, юнкий.

Пор. у Марка Вовчка: „Високого росту, кощавий, похіпливий, жвавий”. („Народні оповідання”, т. II, Петербург, 1862).

Теперішнє його значення підказувало б думку, що це слово походить від слова „кість” (староукр. „кость”), якщо б не той факт, що староукр. „кощей” означало також і скупаря.

І саме з уваги на це дехто думає, що слово це — тюркське. Пор. татарське koştan — користолюбива людина.

Але справа тут ускладнюється тим, що в староукр. мові слово „кощей” (і „кощии”) означало: отрок, хлопчина, полонений. А тюркське кощї означає раба, невільника.

Кошунство, арх. — богохульство (те, що й п. bluźnierstwo); із стцсл. коштунство, від стцсл. кошту-

нити, а це — від коштуна, що означає інтригу, хитрість, лукавство.

Лекс. 1596. 16: Кошцунство — жарт. Кошцунствую — жартую, Кошцунник — блазен, жартовливий.

Лекс. 1627. 211: Ругатель кошцунник.

Походження й первісне значення цього слова темне.

Кпїни — насміх, кепкування.

„Кпїни”, „кпити”, „кеп” — слова, що походять з одного й того ж кореня. А від „кеп” походить „кепкувати”.

Напр. у Прик. Номиса: „Було не кпити з Микити, бо Микита й сам кеп”.

Також від „кеп” походить слово „кєпський” (той, що представляється недобре; напр., кєпські справи).

Слово походить з польського: *kiep* (дурень, людина-посміховище); також: *kiepski*, *kpić*, *kpiący*.

Слова „кпїни”, „кпити” є і в чеській мові, але вони там вважаються за полонізми, незважаючи на те, що вони є в чеських пам'ятках XV-го в.

В інших слов'янських мовах цих слів немає, і немає їх в укр. старих писаних пам'ятках.

Твердження Брюкнера, що слово це — слов'янського походження (див. SEJP), мабуть, не має під собою підстав.

До речі, значення слова „кепкувати” наш народ пов'язує із значенням слова „кєпка” (кашкет), що походить з нім. *Kappe* (покривало). Факт народньої етимології слова „кепкувати” свідчить, що слово „кеп” у нас уже загубило своє первісне значення.

Кра! — звуконаслідування ворони. Подвійна форма кра-кра! Звідси: кракати, кракнути, кракання, крукати; крук — вóрон.

З прамови.

Краватка — галстук. З польського *krawatka* — димінутив слова *krawat*, що походить з фр. *cravate*. Галстук походить з нім. *Halstuch*: *Hals* — шия + *Tuch* — шматок матерії.

Про походження слова „крават” розповідають таке. За 30-літньої війни в австрійській армії існував т. зв. хорватський корпус. Вояки й офіцери цього корпусу носили на шиї кольорові хустинки (вояки — полотняні, офіцери — шовкові), зав'язані спереду в фантастичний вузлик. Ці

хустинки населення Австрії назвало „кроатами” (хорват — по-німецькому Kroate). У народній вимові слово „Kroat” з часом перемінилося в „крават”. У 1660 році хорватські лядскнехти наймаються до французької армії. Хустинки на шиях хорватів загально подобалися французам. А коли на вулицях Парижа появилoся кілька елегантів з цією прикрасою на шиї, ця мода прийнялася загально, і з Парижа перенеслася на французьку провінцію, а потім і за границю, як cravate, наше — к р а в а т к а.

Кравчіня, кравчіха — швачка. „Кравчіня” — в Галичині, „кравчіха” — на Наддніпрянщині. На Волині — „швачка”, і це слово колись було в мові всіх українців (пор. козацьке прізвище „Швачка”).

Польське krawczyni (є також krawcowa) легко прийнялося в Галичині в формі „кравчіня” за формальною аналогією слова „господіня”.

Слово „кравчиха” (в значенні швачка) утворено в нас нелогічно, бо ж морфема — и х а в нас уживається тільки тоді, коли маємо на думці чию дружину (жінку). Напр.: він — Кочубей, а його дружина — Кочубєїха; він полковник, а його дружина — полковничиха; він Стець, а його дружина Стечиха. (Звідси: Стечишин — син, Стечишина дочка); він кравець, а його дружина — кравчиха; він суддя, а його дружина — суддіха.

Слова „кравець” (звідси „кравчиха”, „кравчіня”) треба вважати за полонізм у нашій мові, бо наявність звука в у ньому суперечить законам творення похідних слів від дієслова к р о ї т и (ітератив: к р а я т и).

Немає цього в і в іншомовних слов’янських відповідниках слова „кравець”.

Пор. болг. крајач („шивач”), серб. кројач, ч. krejči.

Пор. також польське skrawek — укр. окраєць (а не „окравець”).

Крадіж — незаконне, потаємне присвоєння чужої власності.

Ст. слов. кражда, крадьба; болг. кражба, крадене; рос. кража; білоруське крадзежа.

Звичайно, не чеське kradež, а польське kradzież проникло в українську мову і почало в ній успішно конкурувати з українськими „кража” й „покража”.

Пор. також Лекс. 1627 р., 254: Тимба́ — краді́жство. Проблема походження й первісного значення цього слова залишається дискусійною.

Краєгранісіє, арх. — початок рядка в писанні.

Див. Лекс. 1596. 106: Краєгранісіс — початок стиха або строки.

Слово складається з двох слів: край (кінець) і грань.

Див. край і границя.

Краєугольний камінь, арх. — угливий („наріжний”) камінь. Край (кінець) + угол (ріг будинка).

Обряд закладщини полягає головню в звершенні Посвячення угливого („угольного”) каменя під наріжного стовпа.

Див. край і угол.

Країна — край, земля, територія.

„Країна” — здрібніла форма слова „край”. Пор. перій - періїна, вибіій - вибоїна.

Слово „край” тепер має два значення 1. територія (напр., у пісні „Ой, нема то краю, краю, як та Верховина”) і 2. кінець (пор. в Ів. Франка: „А на горі край села стоїть кузня немала”).

Слово „край” колись мало тільки одне значення: кінцева грань площі. І таке ж саме було початкове значення його димінутива — „країна” (менший край).

У цьому початковому своєму значенні слово „країна” часто вживається як власна топографічна назва. Напр., назва „Країна” з давніх-давен визначала ту смугу бережінни, якою кінчалися поля села Татаринець (по 1945-му році — Веселівка), а за нею починалися поля села Юськовець на Крем’яничині (до 1945 р. — на Волині, а тепер Тернопільської області).

Але слова „країна” (що початково визначало тільки кінцеву грань), згодом набуло й другісного значення: територія, земля.

Див. Лекс. 1627. 235: Странá — повѣт, сторона, країна.

Слово „край” є у всіх слов’янських мовах.

Ст. слов. краи; болг. крај (брѣг; страна); kraj (предео — границя); ч. kraj (břeh, krajina, země); п. kraj

(kraniec, krawędź, brzeg, kraina); рос. край (окраина, страна).

У рос. мові немає слова „країна”, але здрібніла форма слова „край” наявна в рос. слові „окраина” (околиця).

Сім'я слів: край, країна, кроїти, країти, скраю (з краю — з кінця), крайній (той, що з кінця), краєчок (грань), закраєць, краєвий („крайовий”), крій, вікрій, украй (дорешти), докраю (дорешти), крайньо (в найвищій мірі).

Краля, див. король.

Крамниця — магазін; приміщення, в якому продаються всякі товари; рос. лавка; польське sklep; фр. magasin (звідси „магазин”).

Див. Лекс. 1627. 455: Скинїа — метафóрице ятка, крамниця.

Пор. у Ст. Руданського („Чумак з мазницею”).

„А в крамниці, куди сляне, сріблом-злотом с'яє, а йо му то і байдуже — він дьогтю питає”.

Крам — це товар, що продається у крамниці.

Пор. укр. приказку: „Який „пан”, такий крам!”

Крамар — продавець у крамниці.

Див. Лекс. 1627: Кармиль або крамар.

Наші крамниця, крам і т.п. походять з польського kram (що означає дрібну розпродаж товару), а це — з нім. Kram (того ж значення).

Крамола, арх. — змова (староукр. „заговор”), бунт, свáрка, колотнеча.

Наше слово о полку Ігоря 1187 р. просто рясніє словом **к р а м о л а**:

„Мечем к р а м о л у коваша”.

„Вы бо своими к р а м о л а м и начясте наводити поганья на землю Рускую”.

„А князи к р а м о л у коваху”.

„Начяша князи к р а м о л у ковати”.

„В княжих к р а м о л а х вѣци челоуѣкомъ скратишась”.

Старі пояснення слова „крамола”:

Лекс. 1596. 15б: Крамола́ — розрух, коварство, хитрость, довгѣп. Крамолу́ю — тр'вóжу.

Лекс. 1627. 206: Распря — свар, крамола́, незгода, роздор, пря.

Там таки, 102: Крамолá — розрух, бунт, сварка, посварка, зб'їження, заколочення, збунтовання.

„Крамолá” — слово всеслов'янське: ст. сл. і стцсл. крамола (також: крамолити, крамолувати); болг. і серб. крамола; ч. kramola; староукр. коромóла (див. Грамоти 1289 й 1340 рр., а також Іпатський Літопис XV-го віку).

Походження цього слова не вияснене.

Кран — прилад для випускання рідини чи газу з чого: з голляндського kraan.

Кран — підіймальна машина: з нім. Kran, Krank (пор. нім. Krannich — журавель).

Кран по-англійському crane, значення якого — журавель.

Укр. народня форма: „крант”, — подібно як комплект (лат. completus) називають „комплектом”, а диктат (лат. dictatus) називають „диктантом”, — усе це через незнання походження цих чужих слів.

Кранієве місце — черепіне місце; із стцсл. краниєво м'їсто, що походить з грецького kraníon tópos: kraníon — череп (голови), topos — місце. Так в Євангелії називається те місце, де росп'яли Ісуса Христа.

Лекс. 1627. 426: Кранієво м'їсто — где лбов полно. Голгóва.

Кропíва — рід дикого пекучого зілля, що росте голвно під плотами.

Стцсл. кропíва, копрíва; болг. коприва; серб. коприва; рос. крáпив; словацьке kopřva; ч. kopřiva; п. rokrzywa.

Претендувати на те, щоб можна було непомильно відтворити праслов'янську форму цього слова та його праіндоевроп. корінь — не можливо. По-перше, не маємо засвідченої старої форми цього слова. По-друге, його корінь не віддзеркалений у тих неслов'янських словах індоевроп. походження, що є відповідниками цього слов'янського слова.

Крáпка — 1. краплинка (рідини); 2. той розділовий знак, що колись у нас називали словом „точка”; 3) діякритичний знак, що відрізняє вимову букви і від ї.

„Крапка” походить від звуконаслідувального кр а п - кр а п - кр а п; звідси й „кратати”, „кропити”.

З цього джерела походить і слово „крапля” — із вставним л (мало б бути крап'я) — подібно як і в словах „земля” „здоровля”, діалект. „бѣзголовля”, поготівля і т. ін.

Крапка. — „Поставити крапку над і” — висловитися недвозначно й поступити рішуче.

Замість казати „Щез, як капля в морі” часом кажуть (неправильно): „Щез як крапля в морі”. Або замість казати „Капля камінь довбає” (вираз римського поета Овідія, 43 р. до Нар. Хр.): *Gutta cavat lapidem.* — кажуть (неправильно): „Крапля камінь довбає”.

„Капля” походить від звуконаслідування кап-кап-кап, а „крапка” — від звуконаслідування крап-крап-крап.

Слова ці походять з прамови.

Краса́ — така прикмета, чи сукупність прикмет даної особи або предмета, що збуджує в глядача приємне враження.

Стцсл. благолѣпіє (краса) — це калька з грецького *eupréreia*: прислівник *eu* (добре) + *préreia* (підхожість).

Стцсл. лѣпіє походить від ст. сл. прикметинка лѣпѣ, первісне значення якого було: спосібний прилягати до чого (звідси наше „липкий”), підхожий до чого (польське *pasujący*; грецьке *prépos*), а далі — ліпший, кращий (звідси лѣпѣ — укр. ліпши́й).

Стцсл. благообразьнѣ (гарний) — це калька з грецького *euschémon*: *eu* (добре) + *schémón* — від *schéma* (форма вигляду).

Стцсл. великолѣпіє також означає велич, красу.

Звичайно, в старослов'янських мовах було й своє слово для вираження тієї ідеї, що являє собою значення стцсл. слова „благолѣпіє”. Цим словом є ст. сл. „краса́”, „красотá (стцсл. „красота”).

Памва Беринда вживає обидва ці слова — „краса” й „красота”. Див. Лекс. 1627 р.

„Украшеніє — краса́, монїста, окраса”.

„Красованіє — утѣха, роскош, приправная краса́”. „Красотá — оздоба”.

Слово „красний” П. Беринда вживає в дійсному українському значенні: „гарний”.

Див. Лекс. 1627 р.:

„Сепофóра — хорошая, пякная, красная, уродливая”.
„Постать красной невѣсты”.

Там таки й засвідчене й слово „красномóвець”, хоч, щоправда, — в польській формі (з польського *krasnomówca*).

Див. Лекс. 1627 р., 56: Вѣтія, ритор, оратор, к р а с н о м ó в ц а.

У Слові о полку Ігоревім (1187 р.) багато разів згадується наше старе слово „красний” у значенні „гарний”:

„Готьскыя красныя дѣвы”.

„Слънце, всъмъ тепло и красно еси”.

„А вѣ соколца опутаевѣ красною дивицею”.

„Красному Романови Святъславличю”.

„Помчаша красныя дѣвки половецкыя”.

К р а с н и й з найдавнішого часу визначає дуже гарний, вродливий; пор. к р а с а, п р е к р а с н и й. На сонце здавна кажуть „красне”, „Володимир — красне сонечко” (в біліні). Старе значення „красний” (дуже гарний) широко знане й тепер в українській мові, особливо ж у західньоукраїнських говорах. Так, в „Етногр. Збірнику” читаємо: Буде красно VI 56, Красно пітголив се VI 113, Красна баба без едваба X 13. При людьох і смерть красна XXIV 366. Франко, „З вершин”: Красна весна, „Зах. Беркут”: Яка то красна байка. П. Мирний, ХВВ: Красень. В. Щурат, „Слово о п. Іг.”: Красних бранок половчанок занімаючи в неволю, Б. Лепкий, „З життя”: Ранок був красний. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонини”: Такий красний спів. „Укр. Голос” (Перемишль), ч. 197: Комедійки відіграли красно.

У старім значенні („дуже гарний”) слово „красний” відоме і в східньоукр. говорах. Колядки: Ой ясна-красна калинонька в лузі, а ще красніша батькова дочка (Київщина). Соколе ясний, паничу красний (Полтавщина). Українські Думи: Весна красна 144, Красним цвітом. П. Куліш, „Чорна Рада”: Хто б мав таке слово пишне да красне 99. Б. Грінченко, „Під тихими вербами”: Оці поля красні. Г. Квітка-Основ'яненко, „Маруся”: Куниця — красная дівиця.

Сім'я слів (у живій укр. мові): красномóвний, красномóвець, красномóвство, красувáтися, красúня (дівчина), прикрасíти, прикрасá, „красне письменство” (художня лі-

тература), „краснопѣра” (один з родів риби), красіти, крашанка, краска.

Багато в нас є місцевих назв, в яких є слово „красний” (гарний): Красносполукá, Красноста́в, Красносі́льці, Краснопілля (із староукр. Краснопо́лье) і т. ін.

Кра́са — часта в нас назва власна корови, — означає: ряба, сороката, пестра.

Як і в багатьох інших випадках, так ось і в цьому випадку ми взяли собі чуже слово „фа́рба” (з польського *farba*, а це з нім. *Farbe*), а своє „краска” починаємо чомусь дискримінувати, подібно як своє слово „красіти”, яке ми закрили чужим словом „фарбувати” (з польськ. *farbować* — з нім. *Farbe*).

Слово „красний”, що походить із старослов’янського *красьнѣ*, є в усіх слов’янських мовах.

Звичайно, ст. слов. „красьнѣ” у нас закономірно перейшло в староукр. „красень”; також закономірно ст. сл. „красныи” перейшла в староукр. „красный” (хоч, точніше кажучи, мало б бути „красьний”).

У суч. російській мові слово „красный” означає „червоний”, а „красивый” — це гарний.

У деякі слова, що походять від слова „краса”, вставлений форманс *в*; напр.: укр. *красуватися*, чеське *krasavec* (красунь); рос. *красавец*; рос. *красивый*; укр. (тільки на Наддніпрянщині) *красивий* (гарний) — від старого східнослов. *красивъ*, *красивъи*.

Давні слов’яни, як видно, вважали червону барву (ко́льор) за найкращу, і тому слово „красьнѣ” у них спочатку означало гарний.

Це давнє значення цього слова в деяких мовах збереглося й досі, — напр., у росіян *красный* — це червоний; у поляків *krasne lica* — це рум’яні лиця.

Походження слова „краса” даліше залишається невідомим.

Кра́тер — відту́лина на верхів’ї вулкану, що нею виходить вогонь, лава й т. ін. Слово гр. *kráter* — посуд, в якому змішувано вино з водою, — від *keránnomi* (змішую).

Див. Лекс. 1596. 15б: Краті́р — ча́ша.

Кра́яти — розрізувати що планомірно; із ст. сл. кра я ти, кра а ти.

Форма „краяти” — це ітератив дієслова кроїти (із ст. сл. кро и ти).

Лекс. 1627. 272: Усморѣзатель — шкурокра́яч.

Кре́вний, арх. — свояк.

Лекс.: Ужик — кре́вний, приятѣль.

Там таки є таке пояснення, 450: „Мясо, тѣло, крeв-ность”.

„Кре́вний” — слово, що до нас прийшло з польсько-го „krewny” (сваяк), яке походить від польського „krew” (кров).

Кре́вний — це той, що споріднений з ким спільною кров’ю, цебто родинним походженням.

Хоч у нас з давніх-давен по всій Україні відоме слово „сваяк” (по-польському: „krewny”), — звідси: „посво-ячитися” „посво́ячення”, — у деяких говірках Наддніп-рянщини зовсім безпотрібно появилось слово „родич” (зо значенням: свояк). Цей діалектичний новотвір не може вважатися за вдалий ні в етимологічному, ні в семан-тичному відношеннях.

Старослов’янське „родитель” (староукр. „родітель”) було синонімом старослов. „отець” (отець, батько). Ста-рослов. „родительница” (ст. укр. „родительница”) було синонімом старосл. „мати” (мати, мама). Старосл. „роди-тели” (староукр. „родителі”) означало спільно отця (бать-ка) й матір.

Від старослов’янського „рождь-ство”, „родь-ство” (поріднення) постало старе слово „родьственикъ”, яке в нашій народній мові заступили словом „сваяк”, жін. ро-ду — „сваячка”.

У Зах. Укр. староукраїнські слова „родітель” (отець, батько), „родітельница” (мати), „родітелі” (отець і ма-ти) цілком правильно змодернізували на „р́одич” (отець, батько), „р́одичка” (мати), „р́одичі” (отець і мати).

Нерелевантного новотвору (з Наддніпрянщини) „ро-дич”, „родичка”, „родичі” із значеннями свояк, своячка, свояки у Галичині, на Волині, Полісі, Холмщині, Підляш-ші й Закарпатті ніколи не було.

„Родичі” в Зах. Укр. означає те саме, що в болгарів і сербів „родители”, у чехів rodiči, це зн. roditel (oteць і

mátka), а в поляків rodzice, — це значить: тільки б а т ь-
к о й м а т и.

Той факт, що наше давнє „родители” (в Зах. Укр. змодернізоване в формі „родичі”) на Наддніпрянщині підмінили словом „батькі” являє собою зайву проблему, якого є таке питання: На якій підставі не тільки б а т ь-
к а, а л е й м а т і р зараховано до „батьків”?

Ясно, що на основі умовності можна вживати слово „батьки” для означення батька й матері разом. Але нащо аж до тієї міри надуживати тут принципи умовності, коли цього можна уникнути?

**
*

Походження слова „рід” (із ст. слов. „родъ”, яке означає те саме, що грецьке *genos* і латинське *genus*) не вияснене.

Той корінь, що наявний в гр. *ge-nos* і в лат. *ge-nus* (він визначає родження), на старослов'янському ґрунті виразився в версіях *же-* (пор. ст. сл. жена) і *зе-* (пор. стцсл. земля), — цебто ті, що р о д я т ь.

Але в інших мовах індоевроп. сім'ї вже не можна знайти таких слів, в яких було б віддзеркалене старосл. слово „родъ”.

Сім'я цього слова у нас дуже велика: рід, рódич, рódичка, рідня, рідний, -а, -е, родіна, споріднення, нарód (на-род), нарódній, нарódність (національність), нарódництво (популізм), прирóда (при-рода), прирódній, прирódжений (те, що людині притаманне з природи; польське „wrodzony”), порóда, народне „з роду” (з самого початку в відношенні до людини), зáродок, вірoдок, зáродити (поле „зародило”), рід (у граматиці: жіночий, чоловічий і середній роди).

„Різдво” — це українська версія стцслов. Рождьство (укр. церкслов. Рождество).

Стцсл. *raždati se* (ітератив стцслов. *roditi se*) у нас з українською вимовою читали: р а ж д а т и с я.

І так, напр., говорили: „Христос раждається!”

Коли ми навіть „українізуємо” це шляхом заступлення звука *а* звуком *о* (Христос Рождається) то група -жд- в цьому слові далі свідчить про його церковно-слов'янське походження.

(Згідно з законами української звучні (фонетики), воно мало б звучати „роджається”).

Кре́денс, місц. — буфёт, шафка на стіні, або при стіні — для кращого посуду. Слово „креденс” уживається тільки в Галичині — з польського *kredens*, а це з італійського *credenza* — довіреність; пор. лат. *credere* — вірити.

На Наддніпрянщині — це б у ф е т, з франц. „*buffet*” (походження якого не відоме), а слово це означає також місце перекуски в тому приміщенні, в якому влаштовується дану імпрезу: забаву, концерт, збори тощо.

Кре́дітор — віритель. (Значення його протилежне значенню лат. слова „*debitor*” — довжник).

„Кре́дітор” — слово латинське: „*creditor*” — від „*credere*” — вірити.

Лекс. 1627. 72 — *creditor*, то ест который позычает кому грошей.

Крез — останній цар Лідії; жив у VI-му віці перед Н. Хр. Був найбагатшим свого часу, тому й став синонімом багача: „Багатий, як Крез!”

Грецька його вимова — *Kroisos*, а латинська — *Croesus*.

Кре́йда — біла, м'яка мінеральна субстанція, що найбільш відома завдяки тому, що в школі нею пишуть на темній таблиці. Латинська назва — „*calce*”, звідси франц. *chaux*, англ. *chalk*.

Слово крейда взяли ми із старопольського *krejda*. Так поляки в XV віці вимовляли це слово, яке вони запозичили з німецького *Kreide*.

Старослов'янська назва крейди — мѣлѣ. (Це й була староукр. назва крейди — перед тим, як ми прийняли (з польського) слова „крейда”).

Див. Лекс. 1596. 186: Мѣл — вапно и тыж крейда.

Мѣл — вапно, а тыж крейда. Лекс. 1627. 126.

Це старе наше слово („мѣлѣ”) засвідчене в Супрасльському рукописі XI-го в. Є воно в суч. словінській мові („*měl*” і діял. „*mil*”), у мові російській („*мел*”), ст. сербській („*мѣль*”), білоруській („*мел*”), ст. польській („*miał*”) і ін.

Кре́йсер — скороплавне, озброєне торпедами, мінами й гарматами судно, що вживається для охоронної й роз-

відчої служби, під час війни, а також для бистрого атакування ворожих кораблів.

Крейсери є 4-ох родів: лінійні, важкі, легкі й допоміжні.

Слово походить від голляндського *kruiser*, а це від *kruisen* — перейняти (на шляху) кого, або що.

Кректа́ти — сопіти всуміш з такими звуками, що спонтанно виходять з грудей людини під час її тяжкої праці.

Слово це звуконаслідувальне.

Кремезний — мускулистий, коренастий, широкоплечий, сильний. Побічні народні форми: кремизній, кремезливий.

Справу походження цього слова треба вважати за проблему. Якщо б зробити таке припущення, що цей прикметник походить від іменника *кремінь*, то тоді треба було б відповісти на питання, чому і яким чином випав з нього формас — *нь*. Прикметники, що утворені з іменника *кремінь* — це кремінний, кременістий.

Той факт, що укр. „кремінь” походить із ст. сл. *кремы* (род. відм. *кремене*) ледве чи може давати підставу для припущення, що прикм. *кремезний* походить від імен. *кремінь*.

Якщо б слово *кремезний* було старослов'янським, тоді можна було б припускати, що воно походить від старослов. *кремы*. Але доказати, що слово „кремезний” — старослов'янське, не можна, а це тим більше, що його немає в інших слов'янських мовах.

Можна припускати, що форма „крем- (у прикметнику *кремезний*) — це наша метатеза форми тюркського *кегт*, що означає кріпкість. (Пор. монгольське *кегтен* і калмицьке *кегт* (того ж значення).

Кременчу́к — назва міста на Дніпрі, заснованого в XVI в.

М. Ткаченко в своїй праці „Нарис історії Кременчуччини” („Записки Історично-Філологічного Відділу”, Київ, 1929 р. т. 24) на ст. 59 розповідає, що перша транскрипція відомого міста на Полтавщині була „Кременчик”. Саме слово це татарського походження. **Ке** (**кыр**), як пояснював Кеппен (О древностяхъ Крыма, 1837 р.), визначає підвищення, **чик** — маленький. Саме татарське слово „Кер-

менчик” народня мова переробила потім у Кременчук, бо місцевість біля цього міста має чимало каміння.

Пояснення сумнівне щодо перероблення свого **-чик** на **-чук**. Повторює це пояснення й Є. Рудницький у своїй праці: „Складені слова в українській мові” („Збірник секції граматики української мови”, кн. I, 1930 р., Київ, ст. 106), додаючи до цього ще й назви „Крем’янець”, „Кам’янець”.

Українська назва „Кременчук”, а по-російському — „Кременчуг”. Форма „Кременчук” відома з давнього часу. Так, у стародавніх кременчуцьких записах читаємо (див. „Палеографическій Изборникъ” І. Каманина, Київ, 1899 р.) запис 1654 р.: „У Кремечуку”. Запис 1692 р.: „Дѣялося в Кременчуку”. Сьогоднішня жива народня вимова: Кременч^ук, з Кременч^ука, в Кременч^уці або в Кременч^уку. Пор. народню пісню: „Пливе щука з Кременч^ука, пливе собі стиха”, або „Пливе щука з Кременч^ука, луска на ній сяє” (П. Чубинський, „Труды этнографическо-статистической экспедиции”, т. V ст. 13). Преса й журнали великоукраїнські все пишуть тепер „Кременчук”, напр.: „Найда з Кременчуку” („Життя й Революція” 1932 р. кн. 2-3 ст. 82). Прикметник буде „Кременчуцький”, а не „Кременчужський”.

Крем’янець, Кремінєць — назва одного з міст на Волині. (По 2-ій світовій війні воно включене в Тернопільську область).

Початкова назва — тільки „Кременєць” — від слова „кремїнь”, а згодом, послідовно, — „Кремінєць”. Але вже досить рано постала й побічна форма цієї назви — „Крем’янець”. Так уже в Луцькій Книзі 1563 р. записано:

„Поехала до Кремянца” — „жалуючи на старосту кремянецкого”.

По-російському „Кременец” (чит. „Кременец”); по-польському — „Krzemieniec”.

Сучасне укр. камінь походить із староукр. ка́мень, поменшеною формою якого було слово ка́менець. Звідси й стара назва міста Ка́менець.

Поруч староукр. прикметника ка́меньнь (звідси пізніше староукр. каменний, а суч. укр. — камі́нний) згодом постала його другісна староукр. форма — камянь; звідси суч. укр. ка́м’яни́й, що стало підставою,

на якій староукр. назва міста Кá м е н е ц ь змінилася на Кá м'янець.

Суч. укр. крémінь походить із староукр. крémень, поменшеною формою якого було слово крémенець, а звідси й стара назва міста Крémенець (на Волині).

Поруч староукр. прикметника крémеньнъ (звідси пізніше староукр. кремённий, а суч. укр. кремінний) постало другісне староукр. крем'янъ; звідси суч. укр. крем'яній, що стало підставою, на якій староукр. назва Крémенець змінилася на Крем'янець.

Кремль — назва власна комплексу старовинних будинків, обведених муром, у центрі Москви, що завжди були осідком влади Росії, а тепер там є центр влади ССРСР.

У Літописі, що називається „Софійській временникъ”, під 1445 роком згадане слово „кремль” у значенні кріпость, твердиня, фортеця. Таке саме значення має слово „кремль” у розповіді М. Т. Мисюрина-Мунехина „Путешествіє на востокъ” 1493 р. Згадане це слово (в тому самому значенні) і в Біблії (церковно-слов'янський рукопис з 1499 р.), автором якої був Архiepіскоп Новгороду Великого Геннадій.

Місто Москва було засноване 1147 року як оселя, з дубовим укріпленням — „кремлем”. Перебудовував кремль з дерев'яної на кам'яну кріпость князь Димитрій Донський (у XV в.), поширив її князь Іван III у 1485-1492 роках, і ці мури існують і досі.

Більшість дослідників схиляється до такої думки, що „кремль” — слово слов'янського походження (мовляв, від слова „крémень”). Але є й такі дослідники, що виводять це слово з тюркських слів. Пор. монгольське *кегет* (кріпость) і калмицьке *кегет* (того ж значення).

Крѣс, арх. — кінець якої дії, окраїна.

Лекс. 1627. 178: Предѣл — граница, крис, повѣт.

Там таки, 232: Срок — креска, пункт, точка.

Т. т., 144: Безпредѣлнѣ — без замѣреня крѣсу и границѣ.

Пор. Син., 5: Безъ замѣреня кресу — неустаннѣ, не предѣлнѣ.

„Крес” — слово польського походження: *kres* --- кінець, *kresy* — окраїни даної країни.

Поверсальська Польща (1918-1939) означувала Західню Україну (що тоді була в державних межах Польщі) як „Kresy Wschodnie” (цебто „Східні Окраїни” Польщі).

Польське „kres” походить з німецького „Kreis”, що означає лінію, границю, округу, область.

Кресати — добувати іскри вогню ударом сталі об кремені.

Серб. кресати; рос. кресить, кресать; слов. krésati; п. krzesać, ч. křésati.

Досьогочасні спроби пояснити походження цього слова (від грецького *креко* — стукаю, від лит. *krésti* — запікатися (про кров), від *кре[міні]* + *[че]сати*) не дають відповіді на питання, яку ідею символізує собою звукосполучення *кр-* у цьому дієслові.

Мабуть, тут маємо діло із давнім звуконаслідуванням ударяння кантом твердого предмета об рубець іншого твердого предмета, — подібно як це в випадку походження дієслова *черкати*.

Подібне слово — *кресало* (і також *кресило*).

Переносно (напр., про змія в казці): „Кресати вогонь (іскри) зубами”.

„По зубах кресати” (бити):

„Я буду калатú кусати!”

„А я буду по зубах кресати”.

(Діялог із звичаїв Андріївського Вечора).

Креслити — рисувати.

З польського „kreślić”, а це з нім. Kreis — лінія.

Див. *крес*.

Похідні слова: *креслення*, *кресляр(-ка)*, *креслярня*, *креслярський*.

Креснути — рушити, зрушити(ся), віджити (відзискати життя), воскресити, воскреснути.

Пор. Слово о полку Іг.: „Уже мнѣ мужа не крѣсити”.

Повість временних літ 1112 р.: „Крѣсеніе” (Воскресення).

Слово це споконвіку було у східніх слов'ян ще перед охрещенням їх, цебто перед уведенням у них стцсл. мови в Церкві. Звичайно, було це слово споконвіку в кожного слов'янського народу.

Східні слов'яни прийняли стцсл. слово *въскръсати* виключно для вираження факту Воскресення

Христового, і вони вимовляли його по-своєму: в о-кресати.

Своє споконвічне слово кр́єснути вони вживали (і досі вживають) для означення процесу всякого оживлення.

Приклади з народньої мови (в Словнику Грінченка): „Скр́єсла крига, пройшла”. „Як сніг скр́єсне, зараз сій”. „Сон-трава цвіте, скоро скр́єсне на весну”.

Польський народ не мав жодного контакту зо стцсл. мовою, і дієслово *krzesić* (кресити), розуміється, є його словом споконвічним.

Корінь слова кр́єснути — праїндоевропейський. Пор. лат. *crescere* — рости, зводитися, вставати, підноситися.

Крест, арх. — хрест. Слово всеслов'янське індоевропейського походження.

Ст. сл. (і стцсл.) крѣсть; болг. крѣст; серб. крст; рос. крест; ч. kříž; п. krzyż; суч. укр. (з народнього) хрест.

Слово це означає форму пересічі двох ліній під прямими кутами.

Сім'я слів: хрест, схр́єщення (двох сортів рослини), перехр́єстя (доріг), покласти (два подовгасті предмети) на вхрест, хрещ́атий.

Пор. лат. *crux*, нім. *Kreuz*, англ. *cross*.

Твердження Фасмера, що стцсл. *крѣсть спочатку означало Хри́ста (Ісуса) це вислід непорозуміння.

В усіх найстарших стцсл. пам'ятках Христос названий іменем „Христосъ”, а не терміном „Крѣсть”. Ім'я „Христос” походить з грецького „*Christos*”, що означає „Помазаник” (Божий), а стцсл. Крѣсть — це по-грецькому *Staurós*.

Той факт, що своє староукраїнське „крест” ми почали (під впливом вимови народньої) вимовляти як „хрест” не означає, що це слово походить від грецького „*Christós*” (Помазаний).

Також той факт, що ми своє староукраїнське „крестити” (осиняти крестнымъ знаменіємъ) тепер вимовляємо хрестити не значить, що це дієслово походить від грецького ймення „*Christos*”. Кажемо „хрестити” (а не „христити”), бо це дієслово походить від слова „хрест” (староукр. крѣсть, грецьке *staurós*, англ. *cross*), а не від

грецького ймення „Christos” (Помазаник — Христос, англ. Christ).

В сучасному укр. правописі маємо (неправильне) „христити”, замість правильного „хрестити”, просто тому, що автори цього правопису хибно пояснили собі походження цього дієслова.

„Хрестити” — від слова „хрест”, а не від імені Христос”.

Кривавий — те, що має прикмети крові.

Слово о п. І. 1187 р.: Ту кроваваго вина не доста.

Там таки: Утру князю кривавыя его раны.

Т. т.: Кровави брезѣ.

Т. т.: На кровавѣ травѣ.

Ст. сл. (і стцсл.) крѣвавѣ; болг. крѣвав; серб. крвав; рос. кровавый; ч. krvavý; п. krwawy.

Слово походить із ст. сл. крѣвь; стцсл. крѣвь; болг. крѣвь; серб. крв; укр. кров; рос. кровь; ч. krev; п. krew.

Праслов. *kry, род. відм. *krve.

Лит. kraūjas і ст. пруське krawian — кров; ст. інд. kravís — сире м'ясо.

У діалектах Галичини ст. сл. крѣвавѣ виразилося в формі к е р в а в и й.

Кривдити — чинити кому кривду.

Лекс. 1596. 32: Обижду — шкоджу, кривджу. Обида — кривда, ушкоженє. Обидѣніє — укривдѣанє.

Всеслов'янське слово „кривда” походить від прикметника „кривий” (так, як слово „правда” — від прикм. „правий”). Ст. сл. (і стцсл.) кривѣ; болг. крив; рос. кривой; п. krzywý.

(Серб. „крив” також уживається в значенні лівий).

Порів. лит. crivis (кривий) і лат. curvus (те саме).

Кривоприсяга — фальшива присяга.

Староукр. „л ó ж н а присяга”.

Криж, арх. — хрест. З польського krzyż, а це (як і чеське kříž) із старонімецького kriuze (суч. нім. Kreuz).

Цей полонізм сильно закоренився й спопуляризувався в укр. мові — не тільки в літературній, але й у народній.

Словн. Грінч.: „Крїжик” (хрестик). Чуб. „Труды”, І: „Ой виступала Матір Божа, на к р і ж е в і стала”. Словн. Грінч.: „Церква збудована к р і ж е м” (навхрест). Сто-

рож., М. Пр.: „То простягнеться крижем, то кулаком в груди себе стосує”. Шевч., Гайд.: „Оксана в двері. „Вбили! Вбили!” Та пада крижом”.

„Крижі” — поясниця. „Крижмо” — матерія для повивання немовлятка під час Хрещення.

Кріза — переломовий момент. З гр. *krisis* — рішення, вислід.

Економічна криза — кульмінаційна точка рецесії, цебто застою продукції.

Криївка, місц. — схованка, сховище. З польського *krjówka* — від „*kruc*” — ховати. Слово це вживається тільки в Галичині.

Крик — гукання, вереск, репет, лément.

Лекс. 1627 р. 48: Грóхот — окрик, розрух, воланье, вереск.

Там таки, 97: Клич — крик, вопль, гук, вереск.

Лекс. 1596. 156: Клич-крик, гук, вереск.

Слово це — всеслов'янське, праіндоевропейського походження — звуконаслідувальне.

Ст. сл. і стцсл. крикъ, серб. крик, рос. крик, ч. křik, п. krzyk.

Пор. фр. *crier*, англ. *cry*; нім. *schreien*; гр. *klaio*, лат. *clamare*.

Крилаті слова — такі вислови, що стали загально відомими як вираження ідей істотного значення. Напр.: „Бути чи не бути” (з „Гамлета” Шекспіра). „Усі дороги ведуть до Риму”. „Не відразу Київ збудувався”.

Кри́лос, арх. — крилас.

Лекс. 1627. 447: Первый в крылоси.

Див. клир, клір.

Кри́ла — ті органи птахів, або крилатих інсектів, якими вони літають.

Однина — крило́, димінутиви — крильце, крилечко, крильцятко.

Слово о п. I. 1187 р.: Късплескала лебедиными крылы.

Там таки: Уже бо соколома крильца припѣшали.

Т. т.: мычети стрѣлки на крыльцю.

Кримча́к — житель Криму. Дм. 561 подає, що кримча́кí — це кримські жиди, протилежно караїмам, які

походять не з семітів, а з хазар (хозар) — азійського народу тюркського походження. Року 740-го єврейські місіонери навернули їхнього царя (короля) — кагана (по-хазарському) — на юдаїзм, і так він, і весь його двір та вся хазарська знать стали євреями. Так постало єврейське царство Хазарії — з столицею в місті Ітіль (тепер місто Астрахань у Росії).

У IX в. хозари оволоділи територіями Київської Русі на захід аж по Дніпро й на північ далеко по ріку Волгу. Князь Київський Святослав 969-го р. напав на їхнє царство й відсунув їх аж до Босфору. А року 1016-го українці й греки спільними силами цілком розгромили Єврейське царство Хазарії.

У Літописі Нестора (Повість временних літ) сказано, що хазари приходили до князя Володимира Великого на вертати його на юдаїзм.

Крин, арх. — лілєя, лілія. Із стцсл. кринъ, а це — з грецького *krínon* (лілея).

Лекс. 1627. 425: Крін— лелѣя або цвѣт.

Криниця, колодязь — яма, стінки якої обложені деревом, камінням або бетоновими кругами, а вода до неї напливає з джерела, що на дні.

Ст. сл. криница, кладеньць, *kladęzъ*; болг. кладенец; серб. кладенац; ч. *studně*; старопольське *krynica*, суч. п. *studnia*; рос. криница, діял. рос. крыница, колодец; словенське *k r n i s a*; укр. діалект. (в Галичині) к е р н і ц я.

Слово це всеслов'янське праіндоевроп. походження. Пор. гр. *krene* — джерело.

Криптографія — таємне письмо. (Такі умовні письмові знаки, що їх знають тільки втаємничені в це особи). Таємне письмо цебто т а й н о п и с, відоме вже з найдавнішого часу.

Слово походить від грецьких слів *kryptos* (таємний) + *grapho* (пишу).

Криси — „крила” чоловічого капелюха. З нім. *kreis* — круг, округ, границя. Звідси ст. сл. *крѣсь*.

Див. к р е с.

Крїска, арх. — риска. З польського *k r e s k a* (п.дія-лекс. „*kryska*”; пор. вислів: „*Przyszła kryska na Matyska*” (І йому ввірвалося). З нім. *Kreis*.

Лекс. 1627. 304: Чёрта — лінѣя, Іота, крїска.

Крисп — ч. ім'я; із стцсл. *Криспъ*, а це з лат. *Crispus* — кучерявий.

Лекс. 1627, 426: Крїсп — кудерявый, лат.

Крит — назва грецького острова, що є четвертим величиною островом на Середземному морі. З грецького *Kréte*. Латинська назва „*Creta*”.

Лекс. 1627. 426: Крит — ел. мясная або мясіста.

Крїти — покривати що чим.

Слово о п. І. 1187 р.: Пороси поля прикривают.

Там таки: Хотят прикрыти четыре солнца.

Т. т.: Мъгла поля покрыла.

Т. т.: Тьма свѣтъ покрыла.

Похідні слова: покривати, прикрїти, прикривати, скрїтий, закривати, закрїтий, покрїшка, накривка, покрївало, покрїтка, накрїття, покрїття, откровіння.

„Критися” (ховатися) — це полонізм: з п. *kryć się*.

Слово це — всеслов'янське індоевроп. походження. Пор. лат. *covere* (накривати — звідси фр. *couvrir*; англ. *to cover*).

Крїчати — зчинїти крик.

Див. к р и к.

Слово о п. І.: Крычат тѣлѣгы.

Там таки: Кричатъ под саблями.

Лекс. 1596. 65: И закричит пропасть з весѣлям.

Крїша — дах; слово це з укр. к р і т и. (Див. у Словн. Грінченка: „криша” — рос. „кровля”). Німецьке слово *Dach* прийшло до нас через польську мову.

Стцсл. *кровъ*, *покровъ*, *покръвало*; рос. *кровля* (староросійське *крыша*); болг. *покрив*; серб. *кров*; ч. *krův*, *střecha*; п. *dach*; укр. місцеве *стріха* з польського *strzecha* — дах; укр. *стріха* означає не весь дах (к р и ш у), а тільки обвісу солом'яної криші кругом будинка.

Російська класична література знає тільки слово „кровля” (не „крыша”). Так і в поета А. Пушкіна. (Див. його роман „Дубровский”).

Наше слово „покрівля” не є синонімом слова „криша”. Це останнє („криша”) означає цілість тієї частини будин-

ку, що над стінами, — цебто, крокви й те („покрівля”), чим крокви покриті. І тому в нас кажуть: У нього солом'яна покрівля криші (або даху). Також кажуть у нас: Покривати дах. Це значить класти покрівлю на дах (на кришу).

Покрівля — це накриття даху (криші).

Крізь — через що (пролізти, пробити, перейти). Напр.: пройти крізь дощ. Куля пройшла крізь стіну. Він побачив його крізь вікно. „Він дивиться на світ крізь дірку від ключа”. (Про вузькозорих людей).

Слово походить із ст. сл. крозѣ; староукр. скрозь, зкрезь; праслов. *kerz-; пруське kersan (через, крізь); лит. skersas (s-kers-as) — протилежний, з другого кінця.

Рос. сквозь, п. skróś, nawskróś.

Лекс. 1596. 276: сквóзѣ — скрозь.

Наше „через” (крізь) також походить з праслов'янського -kerz-, корінь якого походить з праіндоевропейського.

Крілик, кро́лик — звірятко заячої породи; буває й білого кольору; легко приручується.

Постання цього слова показує нам цікаву сторінку, як узагалі постає й живе слово. Латинську назву звірятка cuniculus німці прийняли майже без змін, — Küniklin чи Küniglin, сучасне Kaninchen. Німецьку (з латинської) назву Küniglin чехи зрозуміли неправильно, ніби kral, що й передали полякам, як król. Від поляків слово це пішло до нас — „кро́лик” (звідси й „крілик”), а від нас — до росіян: „кро́лик”. У середньовічній латині кролика звано rex herbarum. Слово загальноживане в Вел. Україні; західньоукраїнське: „корóлик”. Східньоукраїнські говори мають ще добру назву: „трусик”, бо крілик усе труситься.

Крім — за винятком. Походить із ст. слов. (і староукр.) кромѣ, що означало без.

Див. крóмі.

Кріпкий — сильний, міцний (з польського mocny). Із ст. слов. крѣпѣкъ, крепѣкъ, а це із ст. сл. крѣпъ.

Лекс. 1627. 450: Савін — крѣпкій.

Слово о п. I. 1187 р.: Крѣпостию своєю.

Болг. крѣпък, серб. крѣпак, рос. крепкий, ч. křerký, п. krzepki.

Похідні слова: кріпость (твердиня), укіплення, кріпитися, скріпити, підкріплення (підсилення), кріпак, кріпаччина, кріпачтво, закріпостити, закріпощення.

Крісло — стілець з опертям для плечей (із спинкою).

Слово всеслов'янське індоевропейського походження.

Болг. кресло, рос. кресло, ч. křeslo, п. krzesło; лит. krėslas — стілець, латв. krēses (те саме).

Лекс. 1627. 183: Стол, столец, крѣсло.

Там таки, 165: Крѣсло, столец.

Від „крісло” — прикм. „кріслатий” (розчепірений — про галуззя на дереві; к р і с л а т е дерево). Пор. п. krzasłowaty (кривий, згорблений).

Кров, див. к р и в а в и й.

Слово о п. I. 1187 р.: Нечестно кровь пролиясте.

Там таки:: Чръна земля кровію польяна.

„Кров голуба” — людина високого роду.

„Кров з молоком” — гарний(-на), здоровий(-а).

Кров, арх., див. к р і ш а.

„Бути під рідним кровом” — бути вдома.

Кровать, арх. — ліжко. Із ст. сл. к р о в а т ь, а це гр. krabbāti, krebbaāti.

Болг. і серб. креват, рос. кровать; староукр. кровать.

У сучасній укр. літерат. мові це слово не вживається. У мовах західніх слов'ян його ніколи не було.

Слово о п. I. 1187 р.: Одѣвахуть мя на кровати ти совѣ.

У народній мові слово „постіль” уживається частіше як слово „ліжко”.

Крок — ступень. Слово всеслов'янське. Стцсл. к р а к ъ, (нога). Таке саме значення болг. і серб. к р а к. Польське к р о к (ступень), ч. к р о к (замість очікуваного „krak”). Праслов. * kоrkъ (нога).

Слово „крок” (що тепер у нас означає ступень) зберегло своє початкове значення (нога) в нашому дієслові „розкарачитися”, цебто розставити ноги.

Слово „крокувати” — це в нас модерний літературний новотвір на зразок польського „kroczyć”. Рос. ша г а т ь — від „шаг” (крок).

Крок — одиниця міри довжини.

Див. Лекс. 1627 р., 168: „Покрище, миля, в той час замыкається 1000 кроков”.

Кр́окіс — дикий шафран. Гр. *krókos*, лат. *crocus*; звідси нім. *Krokus*, англ. *crocus*, франц. *crocus*; рос. кр́окос, крок; польське *krokos*. Грецьке *krókos* мабуть походить із ст. євр. *kar-kom* — шафран (фр. *saffron*, англ. *saffron*).

Ботанічна назва: *Carthamus finctoricus*.

Що слово „кр́окіс” прийшло до нас (а від нас — в Росію) безпосередньо з польського „*krokos*” — сумніву, здається, бути не може. Але чому це слово в польській мові зберегло свою грецьку форму („*krókos*”), незважаючи на те, що полякам з давніх-давен було це грецьке слово відоме в його латинській версії („*crocus*”) — це загадка.

„Кр́окос — шафран”. Лекс. 1627 р. 103.

Крокодїл — великий квазіплазун з породи ящурів, що живе в водах Азії й Африки. Гр. *krokódeilos*, звідси лат. *crocodilus*.

У середн. віках греки змінили своє класичне „*krókódeilos*” на „*kor-kódilos*”, а це значить, що саме з цього слова безпосередньо походить ст. сл. „коркодиль”. І це також значить, що наше „крокодил” (як і рос. крокодил) походить не із ст. слов. „коркодиль”, а з польського „*krókodyl*”, що виводиться, мабуть, не безпосередньо з лат. *crocodilius*, а з його німецької версії „*Krokodil*”. У Галичині вимовляють „крокодиль” — під впливом польського „*krókodyl*”.

„Крокодїлові сльози” — нещїрі.

Звідки й як пішла така назва? Щоб це докладно зрозуміти, подаю тут стародавні перекази про крокодила.

У „Книга глаголемая Алѣавить” початку XVII-го віку (з моєї Бібліотеки, про неї див. РМ ч. 67-68 ст. 345) про крокодила (крокодил або кордил) читаємо на л. 184б таку цікаву відомість:

„Кордилъ — есть звѣрь водный, хребетъ его аки гребень, хобот змієвъ, глава висилскова [ящурова]. А егда иметъ челоуѣка ясти, тогда плачетъ ѿ рыдаеть, а ясти не останеть. И главу от тѣла оторвавъ, зря на ню, плачетъ. А хоботомъ біеть, на нихже разгнѣвается. А егда зинеть, то весь уста бывается”.

Оце походження виразу „крокодїлові сльози”: „А коли крокодил зачне чоловіка їсти, тоді плаче та голо-

силь, але їсти не перестає... І голову від тіла відірвавши, дивиться на неї та плаче..."

Пластично й коротко!

Крокувати — іти військовим кроком.

Кролевець — місто на Чернігівщині, засноване десь на початку XVII в. Назва походить з польського „Królewies”. За народнім переданням, його заснував король польський Сигизмунд III („Україна моїх блакитних днів” Ол. Грищенка.

Кро́мі, арх. — без.

Із ст. сл. (і стороукр.) к р о м ъ; болг. кромѣ, ч. kromě; ст. п. kromia, krom.

Ст. слов. (і стцсл.) к р о м ѣ ш т ь н ѣ означає зовнішній.

Слово о п. І. 1187 р.: Тяжки ти головы кромѣ (без) плечю. Зло ти тѣлу кромѣ головы, — Руской Земли безъ Игоря.

Лекс. 1627. 216: Свѣне — кромѣ, без. Свѣнный — кромѣшний, окромѣшний.

Там таки, 201: Развѣ — опроч, окром, кро́мѣ, хибá.

Кромішня тьма, арх. — темрява зовнішня, найдальша, найглибший ад. Вираз евангелський: Матвія 8. 12, 22. 13 і 25. 30. Гр. exotetros (зовнішній), лат. extremus (те саме).

Кромішний, арх. — зовнішній. Із стцсл. кромѣштнь (зовнішній). Те саме значення має й ст. сл. (і стцсл.) в ѣ н ѣ ш ѣ н ѣ:

„Кромѣшний — вѣшний”. Лекс. 1627 р. 104.

Стцсл. кромыштнь (цсл. кромѣшний) походить від кромѣ (без), стцсл. в ѣ н ѣ ш ѣ н ѣ (цсл. в ѣ н ѣ ш ѣ н ѣ) — від стцсл. в ѣ н ѣ (зовні), ч. v n ě, рос. в н е.

Кропіти — збризгувати водою кого або що. Священик кропить у церкві свяченою водою.

Ст. слов. (і стцсл.) кропити, кропило (укр. кропіло), окропити, окрапляти, окропленіє.

Див. кр á п к а.

Лекс. 1627 р. 96: „Кáпля — кро́пля”.

Див. к á п а т и.

Кро́ткий, арх. — тихий, лагідний, скромний.

Лекс. 1627 р., 104: Кроток — крѳткій, тихій, скромний.

Там таки, 256: Тихость — крѳтость.

Ст. слов. (і стцсл.) крѳтѳкъ; болг. кротѳк, серб. кротак, рос. кроткий, ч. krotky, (п. łagodny, łaskawy, ci-chy).

Пор. ст. слов. k r o ŝ t o („крочу”), krotiti; рос. кро-титъ, крочу; ч. krotiti; п. ukrócić; укр. укрѳтити — приборкати.

Вихідною точкою тут не могло бути праслов. * kort- бо воно дає ст. болг. крѳтѳкъ, (не „крѳтѳкъ”), укр. крѳроткий; ч. kratká. Пор. лат. curtus, нім. kurz.

У світлі цього факту походження слова „крѳткий” залишається загадкою.

Крук — вѳрон.

Це всеслов'янське слово (індоевроп. походження) по-стало шляхом наслідування звуків ворона: кр (у).

Болг. крук, рос. крук, польське kruk. Пор. лит. kraũkti (крякати), латв. krauklis — (ворон), грецьке kraugé (крик).

Лекс. 1627. 474: Крук.

Там таки, 347: Аравія — крук або крукова.

„Крук білий” — образне означення унікату.

Крупі — роздерті й очищені з луски зерна проса, гречки, або ячменю, з яких варять кашу.

Див. кáша.

Лекс. 1627. 223: крупі.

Ст. слов. крѳпа; укр. крупá (частіше множ.: крупі); рос. крупа, болг. крѳпка (укр. кришкі); ч. kroupa; п. kupa.

Пор. латв. kups — дрібненький; лит. krapus — „обсипаний” малесенькими бугорками, шорохавий.

„Крѳтиться!” — „А все таки вона крѳтиться!” Це вираз для зазначення правдивості свого погляду проти іншого, явно неправдивого.

Великий італійський учений Галілео Галілей (1564-1642) навчав, слідом за Коперником, що не сонце крѳтиться, а земля. Інквізиція року 1634-го потягнула Галілея на суд і змусила його, 70-літнього, зріктися своєї науки, бо інакше він був би на кострі спалений за „ересь”. Старик на колінах... зрікся! А вставши, він у великому гніві

тупнув ногою і скрикнув: „E pur si muove!” Цебто: „А все таки вона крутиться!”

Ксантіпа — жін. ім'я. Із стцсл. Ксанфиппа, а це з грецького жіночого ймення Xanthippe (Ksanthippe) — від гр. слова xanthisma — рйжа (рудá).

Лекс. 1627 р. 440: Ксантіппа — рыжая конница.

„Ксантіпа” — дуже сварлива жінка.

Старий грецький переказ представляє Ксантипу, дружину старогрецького філософа Сократа (469?-399? перед Н. Хр.) як дуже злу й сварливу. Тому це ймення переносно вживають для означення злої, сварливої жінки. У нашій народній мові на таку жінку кажуть: „Яга”.

Ксєнія — жін. ім'я. Із стцсл. Ксенія, а це з гр. Xénia — приязна, дружня, гостинна.

Укр. пестливі фоми: Ксєнія (в Зах. Укр.), Оксána (у Сх. Укр.).

Лекс. 1627. 440: Ксєни, Ксєнія — странна албо странно пріємство.

Ксенофонт — чол. ім'я. Із стцсл. Ксенофонтъ, а це з грецького ймення Xenophon, род. відм. Xenophontos (що означає: той, хто говорить чужими мовами): xenos (чужий) + phoné (звук, звук мови).

Лекс. 1627. 440: Ксенофант — странен муж.

Ктітор — будівничий церкви, монастиря, або важливої громадської установи.

Із стцсл. ктиторъ, а це з гр. ktétor — від ktidzo — будую, встановляю, засновую що.

Кузьма́ — чол. ім'я. З стцсл. Косма, а це з гр. Kosmas (чит. Козмас) — керманіч, упорядчик.

Лекс. 1627. 425: Косма, Козма — мір, или украcитель. Косиник — свѣцкій или кóзмик.

Ку! кúку! — звуконаслідування зозулі. Звідси: кúкати, кукання, кувáти.

З прамови.

Пор. укр. пісня:

„Ой закувала та сива зозуля
Рано-вранці на зорі...”

„Ку-ку!” — У дитячій мові: виглядати крадькома звідки й казати, „ку-ку!”

Звідси: „кúкати” — виглядати звідки крадькома.

Кубок — чаша, чашка, філіжанака. З польського *kupek*, а це з франц. *coire*, що (як і італ. *corra*) походить з лат. *cupa* — посудина на вино.

Лекс. 1627. 425: Котил — кубок.

Там таки, 103: Чаша, кубок, кувель.

Т. т., 468: Фіала — кація на кшталт чашѣ або кубка.

Т. т., 446: Потір — чаша, кубок, келих.

Т. т., 234: Сткляница — склянка, або кубок, чаша, келих.

Лекс. 1596. 31: На кшталт чашѣ або кубка.

Кувати — бити молотом по залізі, щоб зробити з нього заплянований предмет.

Староукр. форми: „кути” і його ітератив „ковати”. Контамінація *ку[ти] + [ко]вати* в висліді дала сучасну форму: „кувати”.

Ст. слов. *кути, кувати*; болг. *ковá* (кую); серб. *кóвати*; рос. *ковать*; ч. *kouti*; п. *kić*.

Пор. лит. *káuti* (бити, кувати); латв. *kaût* (те саме); ірланд. *cuđ* (те саме).

Слід староукр. дієслово „ковати” віддзеркалений в суч. укр. „коваль”. Суч. укр. „ковання”, що вживається в Галичині, віддзеркалює собою староукр. „кованіє”, „кованьє”. Пор. напис на Хресті 1161 р.: *А кованьє его злото й серебро*.

Сім'я слів: *кувати, підкувати, підкова, обкувати, обкуття, закувати* (в кайдани), *кути, закути, закутий, коваль, ковальник* (здрібніле), *ковальчук* (здрібн.), *ковальство, ковальський, ковалів, ковалєва*, староукр. „наковальня” (що тепер його заступило в нас польське „*kowadło*”).

Слово „кувати” в нас уже з давніх-давен вживають у переносному значенні: „кувати крамолу” (чинити бунтівну змову), — на зразок укр. народнього: „встругати штуку” або „втяти фокуса”.

Див. Слово о п. I. 1187 р.: *А князи крамолу коваху*.

Там таки: *Мечем крамолу коваше*.

Т. т.: *Начаша князи крамолу ковати*.

Див. ще: „*Ваю храбрая сердца скована*”. Слово о п. I. 1187 р.

Куді, кудá — до якого місця (?), в якому напрямку (?).

Ст. слов. kōdu; рос. кудá, серб. кúда, куд; словенське kōd; ч. kudy; п. dokąd (do-kąd), діалект. kedy.

Пор. старопруське is-quendau — звідки; п. skąd (-kąd).

Негативне: „нікуди”; звідси переносне: „нікудишній” (нездалий, непóтріб).

„Куди тобі з постоломи в квашу!” або „Куди тобі братися!”, визначає: „Це не на твої сили, мізерахо!”

„Куди” (?) відноситься до руху в напрямку якого-будь місця. Напр.: „Куди (до якого місця) ви йдете?”

„Де” (?) відноситься до чиеї позиції (нерухомості) в будь-якому місці. Напр.: „Де ви сидите?”

Конструкція „Де ви йдете?” — ясно нелогічна, бо вона означає, що хтось знаходиться там (у даній позиції), а все таки він „іде”.

Кудéля, куділка — зв'язаний жмут кужелю, пачісок вовни для пряжі. Із ст. сл. kōdělъ; польське kądziel; ч. koudel. Поруч цього: укр. кúжель, ч. kužel.

Пор. литовське: kedenti (скубати), а koudelis (куділка і пташиній чубок).

У Галичині „куділь” віддзеркалює собою початкову староукр. форму: „кудѣль”. „Кудéля” (на Наддніпрянщині) це вже пізніша форма. Димінутив — „куділка”.

Той самий корінь у словах „кудли”, „кúдри”. Звідси: кудлатий, кудла́й, кудла́ч, кудря́вий, кудря́вець.

У народній пісні:

„Ти, дівчино хитра-мудра,
Розчесала набік кúдря,
Розчесала на всі боки,
Щоб не було замороки”.

(Волинь)

Кудéсник, арх. — маг, характёрник, особа, яка нібито має наприродню силу творити всякі „штуки магічні”, — як, напр., пан Твардовський у польських легендах, або Симон Магус в одному з прадавніх апокрифів, що постав був, мабуть, ще в початках Християнства.

Старе слов'янське слово „кудесник” ще в XVII в. забулося серед наших освічених людей до тієї міри, що вони його помилково уважали за... московське!

Так думав навіть сам Памва Беринда, коли писав:

„Кудес, кудéсник — чорт или чаровник, по нѣких повѣсти в Мóсквѣ наричется”. Лекс. 1627. 101.

Цікаво, що він випустив з уваги той факт, що слово це було в старо-церковно-слов'янській мові: „кудєсьникъ”. (Див. Ф. Миклошич, „Краткій словарь шести славянскихъ языковъ” (1885).

Ст. сл. „кудєсьникъ” в'яже спільний корінь із ст. слов. *kuditi* (кудіти), *kuždŏ* (куджу).

Ст. сл. „кудити” (чинити всякі Богу противні штуки, прокляттями накликати нещастя на людей, злословити, смішити людей нечестивими фокусами).

Є це слово в сучасних мовах: сербській, хорватській, болгарській, словенській; було воно і в староукраїнській і в старопольській мовах.

Сліди його маємо в усяких зложеннях, що збереглися в суч. укр. діалектах: „проку́да” (шарлатан) — на Волині, Крем'янецьчина; „паску́да” (все те, що погане); слово „паску́дити” колись означало: накликати прокляттям нещастя на кого; згодом — зневажати кого прокльонами. (Тільки таке значення має польське „*paskudzić*” в Біблії Леополіти 1455 р.).

Кудікало — той, хто часто питає: „Куди?”

Кудку-да́к! — звуконаслідування курки.

Звідси: „кудкуда́кати”, „кудкудакає” або „кудкуда́че”, „кудкуда́кання”, „кудкуда́кало”.

Кудря́вий, арх. — кучеря́вий.

Див. к у д е л я.

Лекс. 1596. 256: Дерево нѣякоєсь кодеря́вое.

Там таки, 426: Крісп — кудеря́вий, лат.

Ку-Клукс-Клан — американська расистська організація, основана 1866 р. На зборах і прилюдних виступах вони зодягнені в білі шати з капюшонами, в яких є тільки прорізи на очі, ніс і уста.

Одним з обрядів їхнього „культу” є прилюдне палення (вночі) велетенських, вкопаних у землю хрестів.

Їхня англійська назва — це абрєвіатура **Ku-Klux-Klan** (в англ. вимові „К'ю-Клак-Клен”). Це букви з грецького слова „*kúklos*”, що означає круг, коло.

Ку́-ку! — звуконаслідування зозулі. Звідси: „ку́кати”, „ку́кання”, а також назви зозулі: рос. кукúшка, польське *kukułka*, санскр. *kokilas*, гр. *kókka*, лат. *cuculus*, лит. *ku-kukuti* й ін. В укр. мові із звуконаслідування „ку́-ку” не створено назви для зозулі.

Дитячого „А ку-ку! Де ти?” не слід змішувати із звуконаслідуванням зозулі. (Воно також відоме з фрази: „Куку в руку” дати, цебто дискретно дати хабаря.)

Кукúль — чернече покриття голови, клобúк. З гр. kukúllion.

Кукурíку! — звуконаслідування півня. Місцеве також „какарíку”, „кікірікі”.

Подібне звуконаслідування півня є в усіх індоевропейських (арійських) мовах; лат. cucurire, суч. грецьке kukuridzo, долішне нім. kikeriki; саскр. kurutas — півень.

Кукуру́дза — рід хліборобської рослини, насіння (бубкове) якої збитою масою вкриває шишку — „качани” на вершках високого, грубого й твердого качаниння.

Походження цього слова таке ж темне, як походження англ. „corn”, що означає кукурудзу.

Дехто пробує знайти для нього корінь у слов'янських словах, інші ж виводять його з тюрксько-османського „kokoroz”, ще інші — від румунського „kukuruz”. У Німеччину слово „Kukuz” прийшло з слов'янських країн.

Кула́к — п'ястук.

Походження цього слова неясне. Джерела його шукають у слов'янських та інших індоевропейських мовах (лит., латв. та ін.), а також у мовах тюркських.

Слово „кулак” у переносному значенні в російській мові означає заможного селянина. (Його укр. відповідником є слово „курку́ль”).

Слова „кула́к” і „розкула́чувати” сильно закоренилися в советському лексиконі в зв'язку з офіційною експропріацією селянської землі в процесі колективізації в СРСР, що завершилася за часів диктатури Й. Сталіна (помер 1953 р.).

Слово „п'ястук” (яким у нас почали підмінювати слово „кулак”), походить з польського ріе́ść.

Куліна́рство — майстерність приготування страв.

Слово походить від лат. culina — кухня; лат. culinarius означає: кухонний; куліна́р — кухар (з польського „kucharz”, а це з нім. kuchen — варити; з польського „kuchnia” (а воно з з нім. Küche) походить наше „кухня”).

Куліси — лашту́нки, обстановка театральної сцени (декорації і т. ін.). З франц. coulisses.

Тому що куліси заслонюють все те, що діється за сценою, вони почали символізувати всякі таємні справи, а головню справи підозрілого характеру — „коншахти”. У цьому сенсі говорять про „сцену” й „закулісся” різних справ і „справок”.

Куліш — страва з гречаних крупів, або з пшона.

Наші верховинці в Карпатах вимовляють це слово по-своєму: „кулеша”. Тому що вони варять її тільки з кукурудзяної муки, то „кукурудзяність” у них стала специфікою цієї страви.

Білоруське кулеш, рос. кулеш, болг. куляша, польське kulesz, kulesza.

Між різними іншими гіпотезами дослідників походження цього слова є гіпотеза Якобсона (на сторінках „Slavic Word”, II, 1955 р.), який не сумнівається в тому, що це слово походить з угорського „kōles”, що означає просо.

Куля — стрільно для малої зброї: кріса (гвинтівки), кулемета, пістоля й малої гармати. З польського „kula”, а це з давнього горішньонімецького „kula”.

З України пішло це слово і в Москву, де воно змінило свою форму на „пуля”.

Кульбака — сідло. Слово це є не тільки в українців (в деяких укр. говорах воно наявне в формі „кульвака”), бо є воно і в поляків.

Серед дослідників переважає такий погляд, що це слово походить з тюркського „kaltak” (сідло).

Культ — містичне почитання кого, або чого. З лат. cultus (від colō — культивуую, плекаю) — релігійне вірування.

Кум-крум! — звуконаслідування жаби. Звідси: „кумкати”. З дитячого фольклору (на тему жаб'ячого кумкання):

„К у м - к у м а,
Позич полотна:
Дина вмерла, —
Сорочки нема!”

(Крем'яничина, Волинь)

Памва Беринда жаб'яче „кум” пояснює грецьким „koph”, хоч є воно грецьким звуконаслідуванням... сови. Див. Лекс. 1627. 425: Коф — кум.

Кум — слово, яким називають один одного батько дитини та хрестний батько її. А для батька дитини її хрестна мати — це кума.

У деяких говорах Наддніпрянщини наше традиційне „хрестний батько” (той, хто тримає дитину при Хрещенні) цілком невпопад і зайво перекутили на „хрещений батько” (звідси й означення „хрещена мати”).

Хрещеними є всі ті, що охрещені, а не тільки ті, що тримають дитинку при Хрещенні! Такого пояснення слова „кум” і „кума”, яке б не суперечило вимогам фонетики й семасіології, покищо немає.

Cum grano salis, лат. — дослівно: „з дробешкою солі” (цебто іронічно: хоч крихіткою якогось розуму).

Куманська мова — див. **половецька мова**.

Кумач — проста, особливо тендітна матерія — червона, або синя. З татар. *kumac*. Дм. 539.

Кумір — ідол.

„Не роби собі кумира” — вираз біблійний. (Вихід 20. 4).

Лекс. 1596. 16: Кумір — болван.

Лекс. 1627 р., 102: Кумір — идол, болван.

Грецьке слово *eidolon* (звідси лат. *odolum*) переклали стцслов. словом **кумиръ**, бо воно, звичайно, визначає ідола. Але проблема походження цього стцслов. слова не розв'язана.

Кумис — напитек з перебродженого (сферментованого) кобилячого молока.

Слово походить з тюркського *kumuz*; наявне воно в татарській й казахській мовах.

Кумі — див. **Галіфа**.

Кумовство — див. **кум**.

Лекс. 1627. 185: Приемничество — сукцесіє, кумовство. Приемник — кум.

Кунак — друг, приятель. З тюрк.-половецького *kunak* — гість-нічліжанин здалека. Турецьке *konak* — господа, заїзд (ніби готель). У болгар і сербів це „konak”, засвоєне від турків, означає те саме.

На північних територіях Кавказу дуже сильно поширене т. зв. **кунактво**, цебто гостинність і принцип „недоторканості” особи гостя.

Це так, як і було в наших предків, які трактували гостей згідно з таким принципом: „Гість у дім — (це) Бог у дім”.

Кундель — див. кудéля.

Кунтуш, контуш — жупан, верхня коротка одежа з відкидними рукавами.

До нас прийшло з польськ. kontusz, а це з турецько-османського kontos.

Дехто думає, що це турецьке слово походить з грецького „kándys”, що означає верхню одежу.

Очевидно, це тільки здогад.

Куншт, арх. — жарт, дотеп, жартлива збиточність.

З польського kunszt (того ж значення), а це з нім. Kunst (майстерність) — від können (уміти).

Лекс. 1627. 228: Смѣхотворство — жарт, куншт. Смѣхословлю — жарту́ю.

Купа — маса речей, що складені одна одну.

Слово всеслов'янське праіндоевроп. походження.

Є це слово і в найстарших пам'ятках старо-церковно-слов'янської мови: в Супрасльському рукописному зводі (кодексі) XI в. і в Фрагментах Кльоца (граф Cloz) з XI в. У цих пам'ятках форма цього слова „купъ”. Так на старо-церковно-слов'янське було перекладене грецьке „sorós” — згромадження чого в одне місце.

Болг. купа — скидання речей одна на одну. Серб. кúp — збори, збір, собор, з'їзд; звідси скупштина — парламент.

Лит. kaūpas — купа; kupetà — копичка сіна; kupstàs — горбочок.

Укр. „громадити” (напр. „громадини сіно”, цебто згортати, (згребати сіно) невід'ємно пов'язане зо словом „купа”.

Пор. Лекс. 1627 р. (Передм.): В кúпу згромадивши.

Наше „вкупі” означає разом. Див. Лекс. 1627. 95: Збираю вкупѣ.

Нижньо-лужицьке „кура” означає „горб” (староукр. холм).

В укр. мові слово „купина́” (напр., на Крем'яниччині, Волинь) означає бугровату поверхню мочару, сінокóсу (сіножаті) і т. п. Старе наше „йти купою” (громадою, юрбою) і досі зберігається в нашій народн. мові.

Старе укр. „кúпно” (спільно, разом, вкупі) збережене в старих піснях. Напр. у колядці: „Днесь поюще, к у п н о іграймо!”

Сім'я слів: кúпа, вкúпі, вкупочці (разом, спільно), купина́, кúпка, купочка, купище, купчитися (збиратися разом).

У російській мові синонімом слова „купа” є слово „куча”.

В укр. мові кúч а — це буда, що зовсім схожа на купу соломи, хамличчя, або хабаззя.

Купервас — один з родів вітріолу. З польського „*ko-perwas*”, а це з нім. *Kupferwasser* — розчин окисі міді: *Kupfer* (мідь) + *Wasser* (вода). Нім. *Kupfer* із середньов. лат. *cuper* (мідь).

Окись кожного металю (з окиссю міді цебто з куперквасом включно) називається в і т р і о л (з фр. *vitriol*, а це лат. *vitrum* — скло, бо він лискучий, як скло).

Тому він колись уживався в косметиці.

Напр., у Словнику Грінченка є такий приклад з фольклору: „Купервасу купувала, — чорні брови малувала”.

Див. Син. XVII-го в. Третья часть чарки купервасу.

У народній мові це слово й тепер дуже популярне. (Напр., на Волині живою збереглася популярна сміховинка на тему змішання понять про „шафран” і „купервас”).

Кúпіль — 1. купання; 2. вода для купання в будинку; 3. купальня.

Лекс. 1627. 426: Кúпель — кúпѣль, сáжавка, ванна.

Слов'янська назва купальні — це „баня”.

Ст. слов. б а н я, болг. баня, рос. баня, серб. баня, укр. баня.

У поляків і чехів немає, і ніколи не було слова „баня” як назви купальні. У чехів баня — це *lazeň*, а в поляків — *łaźnia* (від *łazić* — лазити). Загально думають, що старослов'янське „баня” походить від італійського „*bagno*” (купання) — з лат. *balneum*, а це з грецького *balaneion* (купіль).

Винятком тут погляд Брюкнера (SEJP), який твердить, що „баня” — слово слов'янське, а від слов'ян запозичили собі його мадяри (пор. мадярське *banya* — яма).

Брюкнер твердить, що у слов'ян „баня” було синонімом слова *яма*.

У найстарших писаних пам'ятках східніх слов'ян слово „баня” не засвідчене. Знаходимо його тільки в старо-церковно-слов'янських пам'ятках XI-го віку. А це значить, що слово це прийшло до нас — разом із стцслов. мовою — від південних слов'ян (македонців, болгар, сербів).

„Баня пакибытія” (дослівно: „купіль знову початого життя”) — це Хрещення.

Південні слов'яни, а специфічно — серби й хорвати — мають й слово „банськ”, але воно походить від їхнього слова „бан” — з тюркського „*ban* (пан, вельможа, багатий), і тому його зо словом „баня” змішувати не можна.

Купріян, Купер'ян — чол. ім'я. Із стцсл. Кипріянь, а це з грецького *Kyprianos* — кипрієць, житель грецького острова Кипр (гр. *Kypros*) на Середземному морі. „Купріян”, „Купер'ян”, „Капріян” — це укр. народні версії стцсл. Кипріянь.

Купчитися — сходитися докупи, збиратися разом, триматися купи (спільності).

Див. *кúпа*.

Кúра, арх. — кúрка, серб. кúри, множ. куры; рос. кура; словенське, польське й лужицьке *kuřa*; чеське *kouřa*. Укр. „кúрка”, „кúриця” й „курча́” — це здрібн. форми староукр. „кура”.

Старослов'янське *куръ* — півень. У старо-церковно-слов'янських текстах Нового Заповіту слово „алекторъ” — з грецького „*aléktor*” (лат. *gallus*) означає півня.

У стцслов. мові слово „куръ” не засвідчене, — там є пѣтель і пѣтелинь із стцсл. пѣти, пѣвати — співати, староукр. „піти”, суч. укр. народн. „п'яти”). (Порівн. у Зерова („Чистий Четвер”): „Півень піє”).

Укр. *пітух*, старопольське і суч. народн. польське *pietuch*, рос. петух, хорватське петен (суч. польське *kogut*, а ще в XV в. тільки *kur*) означають півня.

Походження ст. слов. слова *куръ* не відоме. Збути цю справу таким аргументом як звуконаслідування не так то вже легко, бо слов'янські звуконаслідування курки цілком інші.

Пор. польське *kokot* (півень) від звуків ко-ко-ко і укр. *квока* — від звуків тієї курки, що збирається ви-

сиджувати курчата. А втім, треба мати на увазі, що нім. Kurre (корінь той самий, що і в ст. сл. слові куръ) означає індичку, а Kurrhan — індика.

Слово „кура” згадується в наших найстарших писаних пам'ятках.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: Изъ Кыева дорискаше до куръ Тмуроканя.

Курва — проститутка, слово всеслов'янське. Ст. слов. (і стцсл. куръ ва, а стцслов. описове — „žena blōdъ-nica” (в Новому Заповіті) — в укр. вимові: „жена блудниця”).

Слово „курва” одні виводять з готського hōrs — повія, а інші із слова „күра” (курка — за аналогією франц. слова cocotte (курочки), що в переносному значенні означає й проститутку).

Латинського прикметника curvus, curva, curvum — зігнутий, викривлений (фізично), а переносно: упавший морально, кручок — покищо не взято до уваги.

Хоч слово „курва” є в стцсл. мові, ледве чи можливо думати, що з неї воно поширилося серед нашого народу, і що з цього самого джерела воно поширилося й між поляками.

Навпаки, це наше слово походить з польського „kurwa”, тому що латинське curvus, -a, -um поширилося між західноєвроп. народами (пор. франц. curvatif, curvative — викривлений; англ. curve (кривина), curvet (випачена, цебто викривлена форма чого); нім. Kurbette (те саме).

Очевидно, що це слово попало і в Польщу, і там воно створило собі велику сім'ю слів, якої воно не створило в мові жодного іншого народу; kurwa, kurwiarz (курвій), kurewka, kurewski, kurewstwo, skurwić się, po kurewsku. Лайки: „skurwi syn”, „skurczy byk” (із * skurwezy byk), „kurwa [twoja] mać” — скорочено: „kurwa(!)”

І цей арсенал польських слів масово поширився в Україні, а звідти й у Росії, але в невеликій мірі.

Що з латинського світу попало це слово і в стцслов. мову (стцсл. куръ ва) — це жодна несподіванка.

У стцслов. мові є й інші латинізми: крижъ, папежъ, кустодія і т. ін.

Курган — давня могила в степах; високий земляний насип.

Слово це походить з тюркського; напр., половецьке слово *kuḡhan* означає кріпость, фортецю.

Кургани в степах України — це давні скитські могили.

Курдіок — овечий хвіст з жиром на кінці. З тюрк. *kuḡruk, kudruk*, Дм. 540.

„Курі не клюють” — означає „дуже багато” чого. Напр., кажуть: „У нього грошей, — і кури не клюють”.

Курічка, місц. — цигарка, папірос(ка).

Слово це найбільше вживається на Поділлі.

„Хіп (хап) курічку з рота, — та в рукав”. Свидн., Любор. Від „куріти” є в нас не тільки слово „курéць”. Маємо й такі слова як „курісько” (тютюн), „окúрок”, „недоку́рок”, „наку́рено” (в хаті), „курна хата” (примітивна хата без комина, в якій дим розходитьсь по хаті, і з неї крізь дах (кришу) виходить).

Курінь — 1. буда в значенні теперішнього шатра намету; 2. підрозділ козацького війська; 3. козацька станиця.

З тюрксько-татарських назв табору (староукр. *о б ó - з у*): *kūren, kūrijen*.

У суч. татарській мові слово *kūrijen* означає й пекарню. А в сучасній російській народній мові слово „курень” означає б у д у.

Курінь у народній етимології звичайно зв'язують з словом „курити” (диміти). І. Филипчак: „Кульчицький — герой Відня” 1933 р. ст. 88: „Курені будовані на стовниках, без димарів; дим виходить через стелю, так і курить за тим його куренем прозвали”.

Курія — сукупність верховних органів адміністрації (у Ватикані) Католицької Церкви, офіційна назва (латинська) якої: *Curia*.

Історія функції лат. слова „*curia*” дуже довга, і починається вона в доісторичних часах.

Згідно з старою легендою, кажуть, що Ромуль (*Romulus*) — легендарна постать, якому приписують факт заснування міста Риму — поділив був патриціїв (знать міста Риму) на 30 курій — адміністративних одиниць.

Пізніше (також перед Н. Хр.) словом *curia* називали будинок сенату Римської імперії.

У середн. віках курією звалася рада й суд володаря кожної західньої країни; курія складалася з його васалів. Словом *curia* римляни називали сенат у кожній завойованій ними країні.

Російський цар Петро Перший увів лат. слово „курія” і в Росії; куріями він почав називати кляси виборців, що були поділені за принципом таких цензів, як майно, стаж у державній службі, соціальне походження і т.д.

Курйбз — усе те, що дивно виглядає.

Слово походить з франц. *curieux* (той, хто зацікавлений чим) — з лат. *curiosus*.

Куркоїд — ласун на курей. Слово це насмішливе. Є воно вже в вірші про Жовтоводську битву 1648 р.: „Поможи, Боже, тих куркоїдів (поляків, панів) бити”.

„Курояд”, „свинбяд” і т. ін. — це слова, якими наш аскет — старець Івана з Вишні (якого історики назвали „Іваном Вишенським”) в кінці XVI-го й на початку XVII-го в. прозивав тих, посаджених на катедри польським королем Ієрархів наших, які не дбали про Церкву, а служили не „для Ісуса, а для хліба куса”, як це тоді говорили про них.

Куркуль — „кулак”. Слово „куркуль у нас уперше записав Д. Еварницький, а з його українського рукописного словника взяв це слово Борис Грінченко і включив його в свій „Словарь української мови”, що вийшов друком у Києві 1909 р.

Б. Грінченко передрукував із цього (недрукованого) словника Еварницького таке його пояснення (російською мовою) слова „куркуль”:

„Прибувший, захожий з іншої місцевості чоловік, що поселився [тут] на постійне життя”.

Еварницький записав так таке значення слова „куркуль” у місті Любовську на Катеринославщині, — інформує Грінченко.

А далі Грінченко додає від себе:

„У Чернігівському повіті („уезді”) — це [слово „куркуль”] прозвище, яке місцеві міщани надали в насміх козакам-чорноморцям”.

Далі, слово „куркуль” включив Д. Ушаков у свій „Толковый словарь русского языка” (Москва, 1935 р.). Але Д. Ушаков не подав того джерела, з якого він узяв це слово.

Подає це слово й „Словарь современного русского литературного языка”, т. V, 1969 р. І там сказано, що автори цього словника записали це слово на основі Словника Д. Ушакова. Від часу появи друком Словника Б. Грінченка, цебто від 1909-го року, до большевицької революції в царській Росії (1917-го р.) було ще вісім років, досить часу для того, щоб це слово могло стати популярним серед нашої інтелігенції.

Росіяни-большевики почали називати заможного селянина словом „кулáк”, а большевики-українці почали називати його словом „куркуль” — у значенні: „селянин-глитай”. А коли диктатор СРСР Й. Сталін (Джугашвілі) насильно заводив колективізацію, то „куркулем” в Україні почали називати кожного такого селянина, навіть і малоземельного, який не хотів віддавати свого господарства в „колгосп” („колхоз”).

Походження слова „куркуль” неясне. Його форми не можна вважати за складення кур-куль — навіть незважаючи на те, що в деяких говірках (напр. на Крем’яниччині на Волині) словом „куль” (у переносному його значенні) називають селянина-багача, бо приставлення кур- (із староукр. * кор-, а це із ст. слов. кър-), що означає все коротке, обрізане, в цьому випадку було б нелогічним.

Автім, географія давнішого (перед 1917 роком) ужитку цього слова (така, якою її представив Б. Грінченко) свідчить, що колись це було місцеве, а не всеукраїнське слово. (Звичайно, немає його і в інших слов’янських мовах).

М. Л. Подвезько у своєму „Українсько-англійському словнику” (1963) подає офіційне советське пояснення слова „куркуль”, коли він каже, що воно означає „селянина-капіталіста, який визискує робітників”.

Таке вияснення може підказувати сугестію, що слово „куркуль” походить з нім. діалект. Kerker — в’язниця, кормига, що його в степах України могли поширити німецькі колоністи за часів цариці Катерини II.

Татарське *kuḡluk* семантично аж надто далеке від значення, яке має слово „куркуль” в ССРСР, що б можна було припускати, що воно постало в висліді метатеми другого складу цього татарського слова.

Курлі! — звуконаслідування журавлів. Звідси: курлікати, курликання, а також курлюкати. Але це тільки на Наддніпрянщині. В Зах. Укр. звуконаслідування журавлів — це „крю”. Звідси: кріюкати, кріюкання. (Пор. рефрен у пісні „Журавлі” на слова Б. Лепкого: „Кличуть кр ю - кр ю - кр ю . . .”)

Куропатва — рід малих куроподібних пташок, що тримаються поблизу людських осель. Грецька й лат. назва — *perdix*. Німці називають її словом *Rebhuhn* (виноград-на курка), а голляндці словом *kurhoen*.

Серб. *куропя*, рос. *куропатка*, білоруське *куропáтва*, польське *kuroratawa*, чеське *kuroptev*.

Лекс. 1627. 212: Рябка — оребка — коропатва.

У східніх укр. говорах — „куріпка”. Старе східньо-слов'янське — в множинній формі: *куропоти* (з **куропъть*).

Праслов'янська форма: **kurorъty*, род. відм. **kurorъtve*: **kur-* + *ръта*, цебто „курка” + „птиця”.

„Куропатха” у східніх російських діалектах — це, очевидно, новотвір.

Курсів — похилені друковані букви, що подібні до рукописних.

З лат. *cursiva litera*, що дослівно значить: скоробіжна буква, цебто скоропис, — від *curro*, *cucurri*, *cursum*, *curre* — бігти, бути в скорому русі. Звідси: *cursus* і *curvius*.

Курсіст, курсант — той, хто проходить курси.

Слово це складається з двох частин: „курс” + „-ист”. Форманс „-ист” не український; він чужомовного походження.

Мова переймає не тільки слова, але й закінчення. Напр. у чужих словах латинське закінчення **-ант** дуже в нас поширене, як: акцептант, фабрикант, музикант, практикант і т. ін. Закінчення **-іст, -ист** (пор. франц. *-iste*, нім. *-ist*, італ. *-ista*) в нас також часте; напр.: артист, юрист, копіст, аферист, фаталіст, шахіст, лінгвіст, поліміст, евангеліст, телефоніст, публіцист, турист, егоїст, про-

фесіоналіст, націоналіст і багато т.п., так само курсист, — і цю форму „курсист” подають усі академічні й інші „офіційні” словники. Жіночий рід від слів на **-іст** творимо додаванням **-ка**: артистка, аферистка, телефоністка, егоїстка і т.п., так само „курсистка”. Немає підстави вважати слова „курсист, курсистка” за русизми. Закінчення **-ист** та **-ант** (обидва чужі) близькі своїм значенням, а тому й постало в нас дуже рідко вживане „курсант”; літературна форма: курсист, курсистка; це останнє відоме і в мові польській: kursistka (див. Słownik M. Arcta, 1916 р., I 623). Форми на **-іст** знають усі слов'янські мови. Але й слово „курсант” не рідке; так, глибокий знавець нашої літературної мови Олена Курило пише в „Ювілейному Збірнику на пошану ак. М. Грушевського” 1928 р. ст. 144: „Відомості подав мені курсант Технікума”.

Курсор, арх. — післанець. Із ст. польського *cursor*, а це з лат. *cursor* — скороход, від *curre* — бігти.

Посланців у нас колись скороходами звали.

Лекс. 1627. 426: Курсор, лат. — посланець, скоротеча.

Споріднене з „курсор” слово „курсорний” (з лат. *cursorius* — швидкий) вживається і в сучасній укр. літературній мові.

Коли хто читає слухачам який текст, не пояснюючи жодних слів і висловів та не аналізуючи його, — бо він хоче прочитати це скоро, то це „курсо́рне читання”.

Коли ж лектор читає слухачам даний текст, і одночасно розбирає його, цебто аналізує, пояснює, то це „статарне читання”, — з латинського „*statarius*” (стоячий), від *stare* — стояти. Це значить, що лектор, читаючи, робить зупинки (павзи), щоб пояснювати прочитане.

Курськ — назва міста. Староукр. „Курьськ” — від назви ріки Кур. Жителі цього міста називалися (тепер називаються) куряни (не „курщани”).

Слово о п. I. 1187 р.: Куряни свѣдоми кѣмети.

„Курча́т восени рахують” — образний вислів для висловлення тієї самої думки, що в вислові „Не кажи „гоп”, поки не перескочиш!”

За літо багато курчат гине, отже треба числити тільки тих, що залишаться (до осені) живими. Вислів цей — калька з російського: „Цыплят по́ осени счита́ют”.

Кусати — стискати що зубами, щоб відірвати шматок.
Ст. слов. *kōsati*, ітератив ст. слов. дієслова *kusiti*.

Болг. кѣсам; серб. кѹсати, рос. кусать, білорус. ку-
саць, польське *kąsać*, чеське *kousati*.

Такий погляд (напр., Фасмера, ЭСРЯ), що це слов.
слово походить з готського *kausjan*, не згідний з дійсніс-
тю.

Праслов. **k ɔ s* - віддзеркалене в праіндоевр. **k o n d* - :
**ōnd-*; пор. лит. *k a n d u* (кусаю).

„Кусати” — слово всеслов'янське, індоевропейського
походження — має велику сім'ю в нашій мові: кус (ст.
сл. *kōsъ*), кусок, кусочок, кѹсник, кусінчик, кусатися, по-
кусати, покусаний, вкушений, розкусити, прокусити, пе-
рекусити, закусити, перекуска, закуська, кѹска, кусливий
і т. ін.

Ст. сл. *kōsiti* згодом набуло собі й другісного зна-
чення: спізнавати смак харчу через укушення його, цебто
пробувати (смакувати), випробовувати, кусити, искусити.
Звідси наше „спокѹшувати” (випробовувати, тестувати),
„спокуса”.

У нашій старій пам'ятці „Збірник Святослава (з 1073
р.): „пѣса коусить” (цебто випробовувати пса, спокушу-
вати (тестувати) пса.

Переносно: „розкусити” кого, або що — значить: піз-
нати кого наскрізь, цебто „заглянути в саму душу”, кажу-
чи словами Т. Шевченка (в „Посланні”).

Кустода — слово латинського походження, яким на-
зивають те слово, фразу чи речення, що поміщене під
текстом даної сторінки (в старих друкованих книгах),
щоб підкреслити той факт, що ним (цим словом, фразою
чи реченням) починається текст чергової сторінки.

Кустодія, арх. — сторожа, вартя. Із стцсл. *кусто-*
дия, а це з грецького *kustodía*, що походить з лат. *custo-*
dia (сторожа, ст. слов. *стража*; *стражь*) від лат.
custodire — сторожити, вартувати, пильнувати.

У давньому Римі час, що тривав від стійки одної сто-
рожі (варти) до зміни її черговою сторожею, переносно
звали „кустодією”.

Лекс. 1627. 426: Кустодія, лат. — печать або сторожа.

Кѹстос, арх. — охронець. З лат. *custos*, род. відм. *cus-*
todis, що означає „сторож”.

Лекс. 1627. 281: Хранитель — стóрож, кúстос.

У Галичині кúстош — експерт, під професійною опікою якого є музей. З польського „kustosz”, а це з лат. „custos”.

Кусь-кусь — „укусить”. Так остерігають дітей, щоб береглися гáви (або ціюці), цебто собаки, бо вона вкусить, і буде вáва (ра́на), отож і буде боліти.

Кут — форма обмеження простору обома раменами гостро зломаної лінії.

Ст. слов. (і стцсл.) kŭť; болг. кът, серб. кут; рос. діялект. кут, ч. kout, п. kať.

Слово всеслов'янське праіндоевроп. походження.

Пор. грецьке kanthós — кутик ока, лат. kutis— яма, що свиня рилом вирила.

Українське слово „угóл” означає цілість форми заломання (гострого зігнення) лінії, цебто її зовнішній бік („ріг”) і внутрішній бік („кут”).

У нашій мові слово „кут” (здрібніле „куток”) набрало гіршого значення, бо в кутку хати стоїть мітла. буває павутиння, порох і т. ін. Звідси народне „кутки зати-кати” ким значить: принизливо трактувати кого з тих, що в родині.

З уваги на це слово „кут” у народній мові замінюють словом „угóл” у тих випадках, коли хочуть уникнути аспекту принизливості.

Староукр. „угóл будинка” — це ріг будінка. Звідси й „угольний камінь” — це наріжний камінь (камінь під угловим стовпом будинка). Наше „угол” походить із ст. слов. oglъ; пор. польське węgieł, болг. јъгъл, чеське ůhel, рос. угол. У Галичині „кут бáчення” — це калька з польського „kať widzenia”. На Наддніпрянщині „точка зóру” (а це є укр. літерат. форма) — це калька з російського „точка з р е н и я”.

Обидві ці форми — польська і російська — є кальками латинського „sub species”. Чому б не казати: „З точки погляду”?

Кúтас — орнаментний вузол, з якого звисає подовгастий розпрядований помпон — при одежі.

Слово походить з турецького „kutas”, що означає прикрасу на голові людини.

Кутній — те, що в кутку; напр. „кутні зуби”. Пор. укр. народне лайливе: „На кутні зуби ти б сміявся!”

Див. **кут**.

Лекс. 1627. 305: Членóвный — кутній.

Куту́зка — в'язниця, Преображений (ЭСРЯ) твердить, що це слово походить від прізвища відомого російського полководця, в ранзі фельд-маршала, **Кутузова**, який 1812 р. розгромив армії Наполеона I під Бородіно.

Але є такий погляд (Дм. 561), що це слово походить з тюркського *kutuz*, що означає в'язницю.

Якщо слово „куту́зка” таки походить з тюркського, то це значить, що „Кутузо́в” — це прізвище тюркського походження.

Кутя́ — головна звичаєво-обрядова страва (варена товчена пшениця з медом), що в східньослов'янських народів споживається в вілю (навечір'я) Різдва. (Укр. Святий Вечір, скорочено: Свят-Вечір).

Усі наші Різдвяні вирази — християнського походження, але з різних часів. Серед них слово **кутя́** чи не найстарше, — занесене до нас на самім початку Християнства, а може й трохи раніше. Не мало писано про це слово й виставлено різні гіпотези про його походження. Тепер у науці запанувало пояснення акад. Корша: слово це постало від грецького *koukki* — біб (давнє *kókkos* — зєрно), множина: *koukkiá* — боби. Це дуже стара позичка, бо вже в мові старослов'янській маємо *коутиа*, часом *коуциа*, *коучиа*.

Польське „*kucia*” з українського „кутя́”. Літературна вимова *ку т я*, за гр. *koukkiá*, ц. сл. *коутиа*; польська вимова *kúcia*.

Євангелія була книжкою, що дала нам надзвичайно багато найрізніших виразів для нашої мовної культури (на жаль, цей вплив Євангелії в нас неопрацьований), а серед них і частину виразів Різдвяних: „Йордань”, „Вертеп”, „Звізда”, „Різдво”.

У Гетьманщині був звичай варити кутю ячмінну, а не пшеничну.

(Назва „Гетьманщина” тут означає тільки Лівобережжя України того часу, коли його зайняла Москва (1667р.) і дозволила там продовжувати владу гетьмана (з деякими перервами) аж до 1764-го року. А на Правобережжі

України (під польською окупацією) тоді вже було заборонено зберігати гетьманську владу).

Кúфeр — скриня на одeжу, рядна і т. ін., а к у ф é р о к — це мала валізка, подорожня скринька на портативні підручні речі. З польського *kufer, kuferek*, а це з нім. *Kuffer, Koffer*, що походить з франц. *coffre, coffin* — з латинського *sorhinus* (кіш), джерелом якого було грецьке *kórhinos* (того самого значення).

Див. ч е м о д а н.

Кúхар — той, хто професійно займається варенням страв. З польського *kucharz*, а це з чеського *kuchař*, що походить із старонімецького *kūchina* — з лат. *coquina* — місце, де варяться страви (сучасне нім. *Küche*).

Українське архаїчне к у х м и с т р ь походить з польського *kuchmistrz*: „*kuch*” (з нім. *kuchen* — варити) + „*mistrz*” (з нім. *Meister*).

Лекс. 1627 р. 352:: „Старѣйшій поваром, кúхмистр, майстер кухаром”.

Наше „кúхня” походить з польського „*kuchnia*”, а це з чеського „*kuchně*”, джерелом якого ст. нім. „*kuchīna*”, „*Kuchīn*” (суч. нім. *Küche*) — місце для варення страв.

Лекс. 1627. 409: Щегнúша — щeбля або кúхня.

Цей полонізм (німецького походження) спочатку в нас навіть не був „українізований”. Напр., польське „*kuchenny*” так і писали „кухенний”.

Див. Лекс. 1627 р., 421: Заслóна кухéнна.

Як і в інших слов'янських народів, так і в нас це слово наявне також у різних складених словах узагалі, а в контамінаціях зокрема.

Напр.: куховáр, (пор. серб. контамінаційне „кувар”), куховарити, куховарство. (Таких формацій немає в польській мові).

Сім'я похідних слів: кухóнний, кúхонка, кúхарка, кухарчúк, кúхарський, по-кúхарському, куховáрський, куховáрство, кухарювáти і т. ін.

Першою тією укр. писаною пам'яткою, в якій засвідчене слово „кухар” (в оригіналі „кухарь”) була Острóзька Біблія (1581 р.). А через неї це слово перейшло і в Москву. Але слово „кухня” зайшло (з України) в Москву значно пізніше — аж за часів царя Петра I.

Старослов'янські (і старо-церк.-слов.) „кухарь” (і „кухарь”) та „поварья” (що означає кухню) зберігалися довше серед східнослов'янських народів ніж серед південнослов'янських, не кажучи вже про західних слов'ян.

Пор. суч. болг. готвар, кухарица; серб. куховар, кухарица.

Старослов'янське „поварь” ще зберігається в росіян, але ст. слов. „поварья” вже дедалі більше забувають.

Серед інтелігенції західних народів в моді є франц. *cuisine* — кухня.

„Кухня” в літературній нашій мові визначає тільки саму кімнату, де варять. Напр.: Маю три кімнати й кухню. У кухні знаходиться „кухонна чи варіста піч”, або по-новому „плита”. У Галичині „кухнею” зветься власне „плита”. В „Опалевій мряці” М. Мочульського, 1936, ст. 67, читаємо: „Вона розклала огонь під кухнею”, — це в В. Україні зрозуміють так, що вона розклала огонь на дворі перед мешканням, де кухня, щоб запалити цілу хату... На ст. 29 читаємо: „В кутку стояла піч із кухонкою”, — в В. Україні це зрозуміють: у кутку стояла піч, а біля неї забавка-кухня.

Кухоль — кюбок.

Лекс. 1627 р., 103: Чаша, кюбок, кюфель.

Наше „кухоль” (здрібн. „кухлик”) з польського „*ku-fel*”, а це з нім. „*Küffell*” (димінутив слова „*Kufe*”).

Поляки також і бочку (по-польськ. *beczka*) колись кюфою називали.

У Зах. Укр. — „куфель”, а в Сх. Укр. „кухоль”, в якому *х* є наслідком тенденції в східноукр. говорах вимовляти *ф* як *х*.

Кучерявий — див. куделя.

Лекс. 1627. 426: Крісп — кудерявий, лат.

Кучити — 1. тужити за ким, за чим; 2. нудитися.

1. Кучити в значенні тужити вживається з означенням об'єкту суб'єктові туги. Напр.: Дитина кучить за матір'ю. Він кучить за домом (цебто за своєю родиною, чи за рідним місцем).

Деякі українські говірки (напр., деякі говірки на Крем'янецьчині, Волинь) взагалі не знають слова „тужити”, — там споконвіку тільки слово „кучити”. (Слово „тужити” почало приходити до них тільки з літературної мови).

У деяких народів слово „кучити” (за ким, чим) вже забулося, і його заступили словом „тужити” (за ким, чим).

Напр., нашого „Я скучився за...” серби не переклали б інакше як тільки словами „Тъжно ми је...”

2. Кучити в значенні нудитися вживається безоб’єктно. Напр.: Він сам тут буде кучити (цебто нудитися).

В укр. народній мові в цьому випадку переважає такий зворот: Йому тут буде кучно (нудно) самому. І так само: Мені тут буде кучно. Або: Мені тут дуже кучно (нудно).

Від дієслова „кучити” колись був утворений ітератив *кучати, який тепер самостійно не вживається; він існує тільки з приставками: скучати (с-кучати), цебто постійно кучити; докучати (до-кучати), цебто „надоїдати” кому якимсь бідканням, або й навіть вимогами; також надоїдати (постійно й дуже наполегливо доїдати).

Похідні слова: скучка, доскучка, докучливий, надокучливий, надокучливість, докучання, надокучання, докучайло.

Слово це — всеслов’янське.

Пор. чеське *skučeti*, *skoukati* (кучити); рос. *скучать* (те саме); сербське *кучати* (плакати, ридати); словенське *skučati* (репетувати); поль. *dokuczyć*, *dokuczać* (докучити, докучати).

Твердження Брюкнера (SEJP), що „кучити” походить від „куча”, така думка — напр., Фасмера (ЭСРЯ), Преображенського (ЭСРЯ) і ін., — це покищо одинокі гіпотези про генезу цього слова.

„Кучити” — очевидно слово праіндоевроп. походження, і його корінь цілком ясно віддзеркалений у грецькому *κοκυο* (я сумую, скаржуся, лементую).

Куча — буда. Слово всеслов’янське. Болг. *куча*, рос. *куча*, чеське *куче*, польське *куски*.

Укр. здрібн. „кучка”.

Лекс. 1596. 29: Селеніє — таш, намѣт, кучка, мешканье.

Лекс. 1627 р.: Куща — кучка, будка.

Українське „куча” означає і буду (здрібн. будку), і купу (польське *stos*) чоگونهбудь.

У рос. куча також означає тільки купу, а чеське *kuše* специфічно визначає скирту збіжжя.

Що початкове значення цього слова було тільки „купа”, про це свідчить його праіндоевроп. минуле. І так, лит. *kaikaiga* означає: *г о р б* (староукр. *х о л м*, цебто купа землі, високий насип).

Подібне значення має укр. „куча” в слові „кучугура” (снігу).

Слово „куча” набуло собі в нас і другісного значення — *б ў д а*, бо *б у д у* колись робили таким способом, що це була „куча” (купа) тарасяк, або очерету, чи будь-чого іншого, з порожнім місцем у нутрі її.

Кўчки — єврейське „Свято Шатер”.

Лекс. 1627. 172: Праздник наметов или кўчок.

Кучки, староеврейське *Chag Wassukkot* (Свято Кучок, цебто Праздник Шатер) — це третє з трьох головних єврейських Свят, — коли євреї мусять сім день сидіти в кучках на спомин того, що євреї сиділи в кучках, коли Бог вивів їх із Єгипту.

Про Кучки докладно розповідається в 3 М. 23. 34-43.

Куш! *акўш!* — вигук на овець. Є також вигуки „*абазь!*” та „*абря!*”

Кўшати — куштувати, пробувати їжу. Ст. сл. кушати.

Звідси ст. слов.: кусити, искусити, искушати, искусьнь (досвідчений, знавець чого), искушеніє (спокуса).

Кушнір — кожухар, кожник; той, хто шиє кожухи. З польського *kuśnierz*, а це з німецького *Kürschner* — від старонімецького „*kursina*” (хутро), із середньовічного лат. „*crusina*” (з тим же значенням).

Л

Л — шіснадцята буква української азбуки; по-старослов'янському зветься „людіє”, люди. Старослов'янське цифрове значення 30.

Ла́ба, місц. — ла́па. „Лаба” дуже поширене в західньоукр. говорах слово, зам. ла́па: лаба́тий, лабу́нь; прізвища: Лаба, Лабка. Давні пам'ятки не знають цього слова, там тільки лапа; „лаба” позичка з угорського: I á b — нога. На Сході тільки ла́па, але є лабѣти, лабѣт: Узяти в лабети. Назва Ельба-Лаба каже про старовинність цього слова.

Див. лапа.

Лаван, з д. євр. lavan — білий; д. євр. Lavan, гр. Laban, лат. Laban.

В євр. народніх переказах Лаван завжди виступає як меткий обманець.

Пор. Кн. Буття 20. 22-29.

Пор. Єшурун.

Лекс. 1627. 427: Лаван — бѣлый або цегла.

Лавр, лавра — дерево з вічнозеленим листям; лат. laurus; ст. сл. лавръ. Старовинні греки й римляни робили вінка з лавру як символа перемоги чи тріумфу. Звідси вирази: „Пожинати лаври” — бути славним. „Спочивати на лаврах” — відпочивати після свого подвигу; іронічно: розледачіти й жити минулою славою.

Лавра, -и, гр. — монастир; з гр. laura: прохід, дорога в долині, велика щілина, печера.

Слово це в значенні „скит”, а часом і звичайний „монастир”, відоме вже в давніх грецьких християнських письменників, від яких похопили його й давні латинські християнські письменники.

„В Чудотворной Лаврѣ Печерской”. Лекс. 1627 р. Предмова.

Лекс. 1927. 427: Лавра — улица тѣсная, през которую люде текут, або поперечница, або чернечее тѣсное мѣшканье.

„В Ст. Вел. Лавръ Печерской Кіевской”. Лекс. 1627 р. 477.

Поруч Печерської (Кієво-Печерської) Лаври в Україні також широко відома славна Почаївська Лавра в містечку Почаєві, Крем'янецького повіту на Волині. (Після 2-ої світової війни увесь Крем'янецький повіт, а з ним і містечко Почаїв, включили в Тернопільську область, а це значить — у склад Галичини).

Почаївська Лавра (в якій зберігаються мощі Преп. Іова (Желізо) Почаївського) славна своєю Чудотворною Іконою Божої Матері.

Лаврентій, ч. ім'я — стцсл. Лаврентій з лат. *Laurentius*, а це з лат. *laurus* — лавровий; з бобкового дерева.

Лекс. 1627. 427: Лаврентій многолюден, з лат. бобковий. Лат. бо лаврус, дафин ел. бобковое дерево.

Лягідність — м'якосердечність (характеру); походить від прикметника лягідний — (про людину) м'який, тихий.

Лягідний вітерець — зефір; західньоукр. легіт. Лягідний з'їзд — спусковиста (не „прикра”, не стрімка) дорога з гори.

Лягідна зима — тиха й не дуже холодна зима. Лягідне сонце — лягідне (не гаряче) сонячне проміння.

Див. лагодити.

Лекс. 1627. 324: Мяккость, лягодность.

Там таки, 190: Лягодне, сердечне.

Лягодити — приготувляти що (напр., обід, вечерю і т. д.); направляти (ремонтувати, ладити) що (напр., воза); мирити кого з ким.

Полагодити свої справи. Залагодити сварку.

Злягода — мир у родині, в організації і т. ін.

Лягода — лягідні взаємовідносини. Слово це наявне в усіх слов'янських мовах. (У стцсл. мові воно не засвідчене).

Рос. лягода, польське (застаріле) *lagoda*, чеське *lahoda*; серб. і хорв. лягода.

Слово праслов'янське праіндоевроп. походження. Пор. латинське *lāga* — порядок, литовське *loga* — черга; гр. *lagaros* — тонкий, ніжний, делікатний.

Лад — порядок, згода, устрій (державний), спосіб. Напр.: Пробувати на всі лади (всіма способами) робите це.

Ладити — направляти (ремонтувати) що. **Ладен** — готов (напр., Він ладен зробити це).

Чеське *lad*, польське *ład*; *ładny* (гарний); рос. лад; ладно (напр., Ну, ладно! — Ну, згода!).

Між мовознавцями немає однозгідности поглядів на походження цього слова.

Лада, міфол. — ім'я власне старослов'янської уявної „богині”, подібної до староримської „богині” Венери (по-латинському *Venus*).

Проблема походження цієї старослов. назви не розв'язана й досі.

О. О. Потебня перший зайнявся був основним дослідженням походження назви „Лада”, і його стаття (опублікована в періодичу „Рускій Филологическій Вѣстникѣ”, т. VII, стор. 226 і далші, що виходив у Варшаві — від 1876 р.) і досі залишається найбільш авторитетною в цій справі.

Лада, староукр. — муж, чоловік. Слово о. п. Іг. (1187 р.): „Чему мычени стрѣлки на моея лады вои?” Серб. лада — дружина, жінка; чеське *lada* те саме. Див. О. Трубачев 99-102; він ставить сюди: лад, ладити. Слово „лада” засвідчене також у формі „ладо”.

У болгар далі зберігається старий весільний обряд, що називається *ладуване* — з піснею, в якій є приспів „Ой, ладо, ладо!”.

У болгар лада — це друга донька в сім'ї, що під час обряду *ладуване* „іде по воду”.

Крім „Слова о полку Ігореві” (1187) немає жодної іншої такої писаної пам'ятки, в якій було б засвідчене слово „лада”. Але в фольклорі (народній усній словесності) воно збереглося в різних слов'янських народів.

В українському фольклорі на Волині слово „лада” (яке є в „Слові о полку Ігореві”) наявне в формі „ладо”.

Напр., у веснянці „А ми просо сіяли” є приспів „Ой, дід - л а д о сіяли, сіяли”. (Село Татаринці — після 1945 р. „Веселівка”, Крем'янецького повіту).

В українському фольклорі „ладо” — це слово, яким називають дорогу любу особу — не тільки чоловічої, але

й жіночої статі. Напр., у казці кажуть до царівни: „Царівно, ла до моє, мостіте мости!”

А царівна до царя:

„Цареньку, вже й помостили, ла до моє, вже й помостили!” (Чубинський, Труды, ц. п., т. III, 83).

У Шевченка („Плач Ярославни”) княгиня Ярославна питає вітру: „Вітрило, вітре мій єдиний! На князя, ла до моє миле, ти ханові метаєш стріли?”

Ладан — фиміям; з гр. *lādanon* — пахуча смола з такого кущового дерева, що по-грецькому називається *ledos*. Але саме це грецьке слово походить з арабського *lādan* (євр. *loth*), і про таке джерело його походження знав уже старогрецький історик Геродот (484?-424? перед Н. Хр.), якого славний римський промовець Цицерон назвав „батьком історії”. (Він був основоположником історіографії в Європі).

На Близькому Сході димком з розжареного ладану з давніх-давен обкаджували святині і доми вельмож, щоб повітря там було запашним.

У християн кадіння в Церкві є частиною Богослужбового обряду.

Лекс. 1627. 411: Фимііам — ладан.

„Кадити ладаном”, „кадити” — вихваляти незаслужено.

„Боїться, як чорт ладану!”

Ладитися — готуватися куди, або до чого. Напр., ладитися в дорогу.

Див. л а д.

Ладки! ладосі! — в дитячій мові це приспів при грі в ладошки, коли двоє дітей плещуть одне одного долонями об долоні.

Лазар, ч. ім'я — із стцсл. Лазарь, а це із давньоєвр. *El'azar*, що означає „Бог поміч” (*El* — Бог, *azar* — поміч).

У Старому Заповіті це ймення зберігає свою оригінальну повну форму „Ел'азар”. А в Новому Заповіті (оригінал якого написаний по-грецькому) це ймення уже скорочене: „Лазар”.

Лекс. 1627. 427: Кому помочник ест Бог, або мертв связан.

Лазарет — лікарня. Це слово походить від імені Св. Лазаря, що працював коло хворих на проказу й сам хворував на неї. У середні віки, коли проказа сильно ширилася в Європі, постав осібний орден Св. Лазаря, що будував лікарні (lazaretti), а члени його ходили коло хворих. Перша така лікарня під іменем Св. Лазаря була збудована біля Єрусалиму, і від неї назва lazaretti широко розійшлася по Європі. У мові англійській слово „lazar” ще й тепер визначає хворого на проказу.

Словом „лазарет” тепер звичайно називають заїмпровізовані військові воєнні лікарні.

Лáзня, місц. — приміщення для купелів; з п. łaźnia (від łazić — лазити). Слово це уживається переважно в Галичині. На Наддніпрянщині традиційно вживається слово „ба́ня” з франц. bain — купіль, приміщення для купелі, ванна.

У мовах болгарській і російській також є це запозичення („баня”) з франц. мови.

У нас колись по всій Україні було поширене слово „ба́ня”.

Див. Лекс. 1596: Баня — лáзня.

Українці взяли це з польського (хіба ж не з чеського lázeň!) і колись поширили його були аж на Москву.

У староукраїнській мові було в нас і своя назва для „лазні” („бані”), а було нею слово „істба”.

Уживав його й наш київський літописець Нестор (у XII в.).

Лаїса, арх. — левіця. Скорочення з англ. lioness (лайонес) — від англ. lion — лев, а це з франц. lion, що походить з лат. leo, род. відм. leonis.

Лекс. 1627. 427: Лаїса — лвица.

Лáкiтка — ласощ (уживається переважно в множині: ласощі).

Див. л а к о м и й.

Лекс. 1627. 223: Слaстoлюбiє — коханье ся в рoскoшaх aбo в лáкoтeх.

Там таки, 1627. 183: Слaстoлюбiє, пoживaньe лáкoтoк.

Там таки, 10: Стpaсть aбы лáкoты все идaти хoть тpóхa.

Лекс. 1627 р. 46: „Гортанобѣсіе — горла взбѣшенъе, коханеся в роскошных потравах, ест страсть, абы лако-ты все едати хотъ трѳа, а подлыми потравами взгоржати”.

Лакомий — ласий (на що), жадний (чого). Старо-слов. і староукр. лакомъ, болг. лаком, серб. лаком, чеське lakomý, польське łakomy, рос. лакомый.

Походить із ст.сл. лакати (із старшого стсл. алкати) — прагнути; з праслов. *olkati — прагнути.

Слово праїндоевроп. походження. Лит. álkstu — прагнути, відчувати голод або спрагу; латв. alkstu — зазнавати голоду.

Похідні слова: лакомитися, полакомитися, злакомитися (на що); лакомка (див. лакітка); лакомство (ст. сл. лакомство) — жадоба.

Лекс. 1627. 232: Лакомство, страсть плоти.

Ламех, бібл. ч. ім'я — із стсл. Ламехъ, а це д. евр. Lamech — пригнічений.

Лекс. 1627. 427: Ламех — убогий або ударений, або серце зневолене.

Ламати — відділяти кусок від цілости чого руками (без різання), напр.: ламати хліб, тичку і т. ін.; розвалювати будь-що дерев'яне: двері, будинок і т.п.

Ст. сл. і ст. укр. л о м а т и визначало тільки тяглу дію, а л о м і т и тривалої тяглости не визначало. Ця стара різниця між ними згодом затерлася, і тепер переважно вживається слово л о м и т и, а л а м а т и починає робити враження архаїзму.

Слово це загальнослов.: серб. ломити; рос. ломать, ломить, ламывать; чеське lámati, lomiti, lomivati; польське łamać (давніше було й łomić, що збереглося в говорах).

Праїндоевроп. корінь цього слова наявний в литовськ. luoãmas — частина, уділ; пруське limtvey — ломити; англ. lame — „зломаний в ногах”, кривий.

Слово о п. Іг. 1187 р.: Ту ся копієм приламати.

Похідні слова: лом (кусок залізного вала для ломання скелі і т. ін.), злом („брухт”), пролом, ломака, перелом, влом, зломити, заломити, поломити, переломити, проломити, вломити, поламаний, злам і т. ін.

Лан — давня велика міра хліборобської землі. А тепер лані означають взагалі великі простори поля, на яких росте збіжжя.

Слово до нас прийшло з польського *łan* (*obszar pola*), що походить з чеського *lan*, а це з нім. *Lehn*.

Своє власне волóка (поля), а також рíза (поля) в нас збереглося в різних частинах України. На Крем'яниччині, напр., „лан” — це було тільки „панське поле” (польські залишки з часів панщини); селяни ж свою землю (коли багато землі) називають: рíза поля; волóка поля.

Лановій — це той, що пильнував ланів фільварку. У Польщі колись був податок *lanéus* (лановий).

Волóки — поля, ланы, рíзны, лазы. Син. 23.

Лантух — великий мішок на зерно. Слово це походить з польськ. *łańtuch*, а це з нім. *Leintuch* — полотно.

Слово це загальновідоме на Наддніпрянщині й на Волині. Своє слово — це мiх.

На Крем'яниччині говіркове „вантух” (з „лантух”).

Ланцюг — довга низка металевих звен, що зачеплені одне за одне. Походить воно з польського *łańcuch*, а це з нім. **lannzug* : *Lanne* — линва, *Zug* — тяг.

Ланцюг — болг. верiга, серб. ланац, рос. цепь, чеське *řetez*.

Старопольське було *rzeciądz*. Староукр. ретязь.

Лекс. 1627. 200: Ланцухi одверныи, замкi.

Там таки, 156: Сило, поворозок, ланцух.

Т. т., 266: Уже — ланцух, ужище, повороз, стрiчок, шнур, мотуз.

Т. т., 267: Узы — ланцухi, поворозье, вязенье, узлы, оковы. Зри вериги.

Т. т., 258: Тресна и тресновица — ланцюшок плетеный або фалды.

Т. т., 48: Ланцух золотый.

Т. т., 21: Верия — завора, рыгель, ланцух, замок, колодка. Лута, ланцухi.

Лекс. 1596. 226: Узы ланцухi, поворозье, вязанье узлы.

Лань або ланя — самка оленя; церкслов. лани, ст. слов. альнии, прасл. **olni*; рос. лань, серб. лане, чеське

laně, laň, польське łani, łañ, ст. пруське alne, лит. àlnė; гр. elaphos — олень.

Корінь слова праіндоевроп.

Лап! — рухонаслідувальне слово, що означає „хап”, а походить з прамови.

Похідні слова: ла́па, ла́пка, лапа́ч, по́лапка (напр., полапка на миші), лапа́ти, злапа́ти, полапа́ти. У складених словах: мишоло́пка, лаподу́х.

Лекс. 1596. 32: Облобыза́ю — ца́люю, облапля́ю. Облобыза́ніе — ца́лованье, обплаплéнье.

Ларі́са, ж. ім'я — із церковно-слов. Ларисса, а це з гр. Larissa, значення якого: чайка, морська птаха.

У Галичині це ім'я звучить „Ляриса”.

Ларіо́н, народн. — Іларіон.

Грецьке чол. ім'я Παρίον (від іларос — життєрадісний) в літературній формі звучить у нас „Іларіон”.

В його народніх версіях переважає форма „Ларіон”, а поруч неї — „Ларівон”. Але на Волині воно найчастіше звучить „Гарійон”.

Ласка — мільість, зичливість, прихильність. Слово це загальнослов'янське. Ст. слов. ласка.

У Супрасльському рукописі (з кінця XI в.) є стцсл. „ласкати”.

Рос. ласка, серб. ласка, чеське laska — любов, польське łaska — мільість, зичливість, прихильність.

Болг. ласка́я — підлещую кому; укр. ласкати — гладити кого рукою по голові, пестити. Таке ж значення й рос. л а с к а т ь і польське łaskać.

Слово це безумовно праслов'янське, корінь якого праіндоевроп. Але чи його праслов. корінь напевно звучав *la-, чи може *al- (*alskati) — це таке питання, що далі залишається невирішеним.

Уважати литовське losknus (чутливий, ніжний) за доказ, що праіндоевроп. корінь цього слова був la-, що, мовляв, постав із *la-, ледве чи є підстави.

Значення нашого слова „ласка” в XVI-XVII вв. було таке саме, що й тепер.

Лекс. 1596. 26: Благодать — ласка. Благодатный — ласкавий.

„В великой мя ховал ласцѣ”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Вшелякая Ласка от Господа Бога давана бываеъ.
Катих. 1645. 646.

Лекс. 1627. 416: Іоанна — панская ласка.

Давній характер значення цього слова був тільки позитивний. Але з ходом часу поруч нього появився й негативний його аспект.

У нашій живій фразеології позитивний аспект значення цього слова засвідчений досить рясно: „Ласка Божя”, „будь ласка” (= будь ласкавий), „пані ласкава” і т. ін.

Позитивний аспект його значення засвідчений і такими словами: ласкати, приласкати, ласкавість, і т.д.

Негативний аспект його значення зродився внаслідок факту випрошування в кого л а с к и (в значенні милостині). І так, у фразеології жебраків у нас маємо: „Надаріте, (якщо) ваша ласка”.

І так, кому дають за плату за роботу в такому тоні, немов би він не заробив їх, він обурено каже: „Це не ласка!” „Ні, давайте без л а с к и, мені треба вашої л а с к и!”

Крилатим у нас став старий народній саркастичний вислів (із часів кріпаччини) „панська ласка”.

Ласкавий — добросердечний, прихильний, зичливий.
Див. л а с к а.

Лекс. 1627. 424: Климѣнт — покорный, ласкавый, скромный.

Там таки, 9: „Благосерднѣй — доброго сердца, ласкавый”.

Т. т., Передмова: Тую мою працу ласкаве принявши.

Стара наша форма „будь ласкавий” скоротилася на „будь ласка”, яке вживаємо там, де англійці кажуть „please”.

Напр., „Please sit down!” — „Сідайте, будь ласка!”

Наша популярна етична фраза „будь ласка” ще відносно молода. Поки вона стала такою, якою вона є тепер, були вагання щодо скорочування фрази „будь ласкавий”. Так, напр., була й така перехідна форма як „будь ласко”, яка є частою в творах Бориса Грінченка.

Уживання слова „прошу” там, де треба вживати фразу „будь ласка” — це вплив польського звичаю. Наше „будь ласка” не має відповідника в польській мові, і тому

поляки англ. „please” у всіх випадках перекладають словом „proszę” — прошу.

Ласка, місц. — ласиця. На Наддніпрянщині часто можна почути (тільки серед нашої інтелігенції) слово „ласка” як назву звірятка, що по-латин. зветься *Mustela Vulgaris*. „Ласкою” звать його росіяни. Його укр. назва — л а с и ц я. На Наддніпрянщині воно також наявне в версії л а с т к а. (Чи під впливом російського „ластка”, що означає ластівочку?)

У всіх інших слов. мовах, крім російської, назва цього звірятка така ж, як і укр.: „ласиця”; напр., болг. ласица, польськ. *łasica*, чеське *lasice*.

Слово це — праслов'янське, але його праіндоевроп. корінь ще не відомий.

Ластівка — загально відомий в усіх країнах Європи рід невеличкої пташки.

Стцсл. назва — ластовица, болг. ластовица, серб. серб. ластовица, чеське *laštovice*, польське старше *lastowica*, а новіше — *jaskółka*; рос. ластовица, ластка, ластовка, ласточка, ластушка, ластаца.

Питання як звучав праіндоевр. корінь цього слова далі залишається предметом дискусійним. Чи не найбільше прихильників має тут гіпотеза, що праіндоевр. його корінь віддзеркалений у литовськ. *lakstaũ*, *lakstyti* — літати.

Пов'язування цього слова із словом „ласка” — це напевно народня етимологія.

Коли після зими в Україні появляються ластівки — то це знак початку весни. Звідси й символічний вираз „перша ластівка” — той перший при́знак, який віщує те, що незабаром має статися.

Ластівка часто згадується в наших старих піснях веснянках.

„Одна ластівка весни не робить” — це вислів, що походить з одної з байок давнього грецького байкаря Езопа (VI в. перед Н. Хр.).

Ластові́ння — маленькі жовтуваті цяточки на обличчі, що ясніше виступають весною та літом. Рос. веснушки.

Народне повір'я каже, що хто держить у руках ластівку, того нападе ластові́ння. Номис ч. 226: „Хто має

ластовиння на виду, то, побачивши вперше весною ластівку... умивається, щоб не було того ластовиння”.

Див. ластівка.

Слово „ластовиня” (від „ластівка”) наявне тільки в укр. мові, і є воно твором українського походження.

У нас кажуть: „Лице в нього в ластовинні”. „У нього ластовиння на лиці”. „Лице його обсипане ластовинням”.

Латаття, латать — загально відомий в Україні рід дикої квітки двох видів:

1. Більшого розміру, що ростуть у воді, але квіти завжди на поверхні, і вони білі, звуться водяними ліліями.

Їхня ботанічна назва — *Nymphaea alba*.

Жовті водяні лілії — це *Numphar luteum*.

2. Дрібненьке жовте латаття (маленькі лілійочки) ранньою весною густою масою вкриває мочарі та дуже вологі сінокоси.

Ботанічна назва його — *Caltha palustris*.

Рос. назва — лататьє, польська — łataj.

Походження цього слова неясне.

У деяких говорах, напр., на Волині, народні форми цього слова — „латача”, „латачча” (з „латаття”).

Латинський — прикметник, який означає все те, що пов’язане з Римом, як з джерелом латинства.

Одне з давніх племен теперішнього італійського народу, що звалося латинцями, заселяло територію звану *Latium*, яка тепер становить територію міста Риму та його околиць.

Латинці в початках VI-го в. до Н. Хр. повстали проти влади того свого окупанта, яким було плем’я етрусків, і 509 р. перед Н. Хр. проголосили себе самостійним народом — у формі Римської Республіки, центром якої було місто Рим. Тому що це італ. плем’я звалося латинцями, їхній діалект назвали „латинською мовою”, і це означення згодом поширилося на діалекти всіх племен сучасної Італії.

Звідси також і інші означення: „латинська культура”, „латинський обряд” Християнства і т. ін.

Означення „римляни” згодом стало синонімом означення „латинці”. Пор. „Енеїда” Івана Котляревського.

Тому що Рим став центром Християнства латинського обряду, католиків почали звати „римлянами” або „латинянами”. Так, напр., в акті Берестейської Унії (1596 р.) православні русини (українці й білоруси) офіційно названі „греками”, а поляки, як католики (ото ж і „латиняни”) офіційно названі „римлянами”.

Тому що західні народи Європи стали християнами латинського (римського) обряду, то всіх їх, незалежно від їхньої національної приналежності, у нас колись звали „латинянами”.

Пор. Слово о п. І. 1187 р.: Под шеломы латиньскими. 32.

Лафа́ — щастя, удача (протиставлення невдачі), щасливий випадок (коли людині в чомусь пощастить).

У старій книжній мові це слово звучало повно: „ала́фа”, „ола́фа”. Походить воно з арабського „alafa”, яке визначало той факт, що чужоземні послы при дворі султанів жили за кошти цих мусульманських володарів.

Лаква́ — „дурнічка”, цебто такий випадок, коли людині щось дістається без труду та безкоштовно.

Слово це походить з тюркського, чи точніше, з татаро-башкирського *ulufe* — їжа.

У такому значенні воно, напр., уживається в повісті Анатоля Свидницького „Люборацькі”, в якій сказано: „Лаква́ для школи” (провіант для бурсаків).

Але в українській мові воно вживається для визначення всякої „дурнички”. І так, напр., кажуть: „Ото лаква́! Дурничка попалася йому!”

Лая́ти — сварити кого. Слово всеслов'янське: болг. *ла́я* (означає: я лаю); серб. *ла́јати*; польське *łajać*; чеське *lati, laji*.

Стцсл. лаяти.

Праїндоевроп. корінь його наявний у литов. *lóti, lóju* (лаяти), латв. *lāt, lāju* (сварити. обмовляти кого, брехати на кого).

У праїндоевр. добі значення цього слова було: виражати звуками свою злість. Тому то, коли собака гавкає сердито, росіяни кажуть: „Собака ла е т”.

По-українському це означає: собака бреше.

Лая́тися означає клясти; по-російському: ругатися; по-польському: *przeklinać*. Звідси — лайка.

Лекс. 1627. 321: Порицаю — лаю, злорѣчу.

Лекс. 1596: 166: Лаяніе — витѣе, бреханье. Лаю — выю, брешу. Лаятель — брехач.

-le — частка, яка в єврейському жаргоні (їдіш) додається до іменника, щоб утворити з нього димінутив (здрібнілу форму): напр., *mamele*, *tatele*, *kindele* (матуся, татусьо, дитятко) і т. ін.

В Україні діти гралися в наслідування розмови євреїв так, що в кінці укр. іменника додавали **-le** (-ле): „бабеле”, „діделе”, „хателе”, „м'ясоле” і т. ін.

Ця жаргонна частка походить з німецького **-lein**, як це, напр., у слові *Kinderlein* (дитя) від *Kind* (дитина).

У процесі поставання мови „їдіш” (що почалося приблизно тисячу років тому) з одного з середньовічних діалектів німецької мови, євреї (в рідній мові яких майже немає здрібнених форм іменників) почали широко використовувати частку **-le** для творення пестливих форм іменників.

„Лебедина пісня” — останній твір даного автора, остання промова, останній виступ на сцені даного актора і т. ін.

Вислів цей є дослівним перекладом грецького *κυκνειον ασμα*. Він походить з давнього грецького повір'я що лебідь перед смертю чудово співає.

Учений А. Брем каже (у своїй книзі „Жизнь животных — цебто „Життя тварин”), що джерелом цього повір'я є той факт, що „останні зітхання раненого лебедя виражаються в нього немов пісня”.

Символічний вислів „лебедина пісня” вперше засвідчений у творі давнього грецького драматурга Есхіла (*Aeschylus*, 525?-456 перед Н. Хр.) „Агамемнон”. У староримській літературі цей грецький вислів (перекладений по-латинському) засвідчений у творі оратора римського Ціцерона (*Marcus Tullius Cicero*, 106-43 перед Н. Хр.) п. з. „*De oratore*” („Про оратора”). Переклади цього символічного грецького вислову: німецьке — *Schwanengesang*, французьке — *chant du cygne*, англійське *swan's song*, російське — лебедина пісня.

Лебідь, ж. р. лебідка — рід тієї найбільшої птахи, яка належить до тієї самої породи, що й гуси. Особливо відзначається він дуже високою й тонкою шиєю. Народ-

нім епітетом лебідя є слово „білий”, тому у нас звичайно кажуть: „білий лебідь”.

Стцсл. лебедь, болг. лебед, рос. лебедь, польське łabędź.

Прасл. форма, мабуть, *albendь.

Корінь його праіндоевроп. походження. Пор. лат. albus (білий), гр. alphós (біла пляма), ст. нім. albiz, elbiz (лебідь).

В Україні досить популярні ті прізвища, що походять від цього слова: Лебедінський, Лебедівський, Лебедович, а найчастіше — Лебідь.

Тією нашою найстаршою пам'яткою, в якій засвідчене слово „лебідь” (у стилістичній фігурі) є слово о полку Ігореві (1187), в якому сказано про „стадо лебедьї”.

„Лебідь” у нашій сучасній літерат. мові — це йменник чол. роду. Але в нас колись воно може було йменником жіночого роду. Деякі наші сучасні письменники в Галичині й досі вважають його рід за жіночий. Див. у переспіві „Слова о полку Ігор.” Василя Щурата: „Інша лебідь заспіває”.

Іван Франко трактував слово „лебідь” як іменик чоловіч. роду, а самку він назвав словом „лебедя” (родов. відм. „лебеді”) — в поемі „Іван Вишенський”.

Вираз „лебедина шия” колись визначав одну з прикмет жінки-красуні.

Лев, р. відм. ле́ва, ж. р. леві́ця — найбільший звір, що належить до породи спорідненої з тиграми, пантерами й котами.

Ст. сл. львъ; болг. лъв, лев; серб. лав; чеське lev; польське lew.

Род. відм. однини: стцсл. льва, рос. льва, польсь. lwa і т.д. Так воно було і в староукр. мові, і ця стара наша форма живою збереглася в Галичині. Там кажуть „Город князя Льва” (від імені „Лев”).

Старі наші форми льва, льви і т.д. змінилися на „лева”, „леви” в говірках Наддніпрянщини, і їх там увели в літературну мову.

Чому так багато мовознавців думають, що це слово до слов'ян прийшло із старонімецького lēwo, що походить з лат. leo (род. відм. leonis), — годі сказати. Адже ж у греків з давніх-давен було своє слово leon, а македон-

цям, від яких походить стцсл. лъвъ, було ближче до Греції ніж до Риму.

В арабських народів на Близькому Сході вираз „левине серце” символічно означає хороброго вояка.

У нас, як і в багатьох інших народів, лев у байках зображений як „цар звірів” або як „лісовий цар”.

Похідних слів імен і прізвищ від слова лев у нас небагато: левеня (левове маля), левенятко, левиний, лев'ячий.

Імена Лев (Левко, Леонтій, у народніх формах: Лівон, Лівонко), Левчук, Левицький, Левинський, Левкович, Левченко й рідкісне тепер Львович.

Коли Україна прийняла Християнство, і тоді прищепилася в нас церковно-слов'янська мова, то з нею прийшли до нас церк.-слов. слова лъвъ (лев), львица (левіця), лъвля, лъвишть (левеня), львии (левиний), що були подібні до їхніх староукраїнських відповідників, і тому вони в нас сприймалися так немов би вони не були чужими.

У нашій старій церковній літературі лев був символом люті.

Пор. Лекс. 1627 р. 428: Левъ: царъ, образнѣ лют.

Лев, множ. лѣви, лѣвки — українізована назва німецьких монет XVII-XVIII вв., що звалися Löwen - thalen, бо на них була викарбувана подоба лева. У XVI в. вартість цієї монети становила 50 російських копійок, а в XVIII в. 60 копійок.

Лев, мн. леї — румунські гроші. Офіційно зветься так: один лев (рум. leu), одного лѣва, леву, левом і т. ін., — в однині тільки лев чоловічого роду, ніколи лѣя жін. роду. У множині: лѣї, лѣїв, лѣям, лѣями, лѣях (рум. мн. lei). Часом ще кажуть: лѣя, а в множині: леви або леї.

Леввій, бібл. — див. Левій.

Лекс. 1627. 428: Леввѣй названѣй Фаддѣй, то ест хвалчій, або визнаваю.

Левенець, -нця, мн. -нці — юнак, — молодець, високий (Б. Гр. II. 350). Енци. Укр. 1263: охотницькі ватаги на Поділлі в другій половині XVII в. Походження назви не в'яснене.

Левенці в Україні складали загони й билися з поляками й за часів Богдана Хмельницького (1648-1657).

Левій — син Якова, прабатько левитів. Д. є. Levi.

Про значення цього слова й постання цього ймення читаємо в 1 М. 29. 34:

„І завагітніла Лея ще й сина вродила й сказала: „Тепер оцим разом буде до мене прилучений (jillaveh) мій чоловік, бо я трьох синів уродила йому”.

„Тому то й кликнула ймення йому: „Левій”.

Отож „Левій” постало від „прилучатися”. Від Левія пішли левити.

Гр. Levi, лат. Levi.

Стцсл. Леуїа (Мр. 2. 14, Лк. 5. 27) або Левій (Як. 5. 29).

Левіти, д. євр. Levijjim, від пня lvh — товаришувати, злучатися, бо Левіти „товаришували” Священикам, як служба помічника.

У Книзі Чисел Господь наказує Ааронові про Левитів, 18. 4: „І будуть злучені (стоваришені, ni'vu) з тобою й будуть стерегти стереження Намету Умовлення для всякої служби Намету”.

Від слова „левит” пішло прізвище „Левитський”, якого не слід змішувати з прізвищем „Левицький”.

Див. коген.

Левіятák, бібл. — ст. євр. чоловіче ймення. Корінь його — lvh- означає злучення, включення в товариство.

Див. Левій і Левит.

Лекс. 1627. 428: Левіятám, -тан — злученье, або товариство своє... вел. рыба морская, дракон, ел. змія, веліорыб или цар, в водах сущии. Мет. шáтан.

Левкій, ч. ім'я — із церк.-слов. Левкій, а це з гр. Leukas — від прикметника leukos — блискучий, променистий, білий, блідий.

Лекс. 1627. 428: Левкасіе — бѣлило. Левкій — бѣл.

Легáт — посол Ватикану; з лат. legatus — від лат. дієслова legare — посилати.

Лекс. 1627 р. 347: „Апостол — посѣл, л é г а т”.

Легіон — часта назва невеликого війська, переважно добровольці; однина „легіон” і множина „легіони” в цьому випадку означають те саме.

Слово це походить з латинського *legio*, якою в Римській Імперії перед Н. Хр. називали військову формуцію, що складалася з 4200-6000 (не з 10,000) вояків.

Слово „легіон” у переносному значенні визначало „незчисленну масу” людей, як це в євангельській фразі „Ім'я йому легіон” (Св. Марка 5. 9-15 і Св. Луки 8. 30).

Лат. „*legio*” походить від дієслова *lĕgere* — збирати. Лекс. 1627. 428: Легеон — тма, військо.

Лéгіт, -готу — легенький і ніжний вітерець, головню в лісі, над річкою або на озері.

Слово це походить від „легкий”, а постало воно в Галичині.

У Словнику Грінченка його немає.

Легковáжити — не надавати кому або чому великого значення.

Як слова уповноважити та зрівноважити (з польського *upoważnić* і *zrównoważyć*), так і слово *легковажити* є дослівним перекладом з польського; цим польським словом є дієслово *lekseważyć*. Це польське слово почало в українську мову проникати в XVI-му в., цебто тоді, коли польський вираз „*lekse ważyć*” почали перекладати словами „лексе поважати”.

Див. Лекс. 1596. 23: Поношаю — сромочу, легце поважajú. Сромоченьє — легкое поваженъе.

Як багато всіх тих інших полонізмів, що ввійшли в книжну (літературну) мову українців і білорусів у XV-XVI вв., вираз „*lekse ważyć*” (пізніше як складене слово „*lekseważyć*”) не був прийнятий у сферу української народньої мови і тому полонізму (в формі кальки) *легковажити* немає, напр., також і в Словнику Б. Грінченка. Але в українській сучасній літературній мові це слово вже користується повним правом „громадянства”, і навіть вилонило з себе похідні слова: *легковажний*, *легковажно*, *легковажність*.

Як польське *równoważyć* (звідси укр. *зрівноважити*) походить з німецького *Gleichgewicht* (рівновага), так і польське *lekseważyć* (спочатку: *lekse ważyć*), походить від німецького іменника *Leichtgewicht* (для якого можна б утворити кальку „*легковага*”).

Як і маса інших польських слів, так і польське слово *waga* проникло в українську мову, в якій воно ви-

мовляється як в а г а. Польське слово *waga* походить з німецького *Wage*, що означає тягар.

З німецького слова *Wage* поляки утворили масу похідних слів: *ważny*, *uważny*, *poważny*, *powaga*, *zauwaga*, *poważany*, *poważanie*, *nieważny*, *odważny*, *odwaga*, *zniewaga*, *znieważyc*, *znieważenie*, *podważyc*, *wyważyc*, *rozwaga*, *rozważyc*, *poważyc się*, *naważyc* і т. д. і т. п., і всі вони в формі перебиток (кальок) проникла з польської мови в мову українську: важний, уважний, поважний, повага, заввага, поважаний (і високоповажаний), поважання, неважний, відважний, відвага, зневага, зневажити, зневаження, підважити, виважити, розвага, розважитися, поважитися, наважити і т. д. і т. п.

Слово *важити* — це наша калька польського *ważyc*, що походить з німецького *wägen*, дослівне значення якого — *тяжити* (від *Wage* — тягар).

Старослов'янське (а воно й стцсл.) *вѣсѣ* означало те саме, що німецьке слово *Wage* (вага, прилад до важення і *Gewicht* — тягар).

Старослов'янське (і стцсл.) *вѣсити* означало те саме, що німецьке *wägen* (міряти тягар будь-чого), з чого походить польське *ważyc* (а звідси в нас „важити”).

Із старослов'янського (а в цьому й староукраїнського *вѣсѣ* — *віс*) походить сучасне російське *весы* (старе *вѣсы*), що означає *вагу* (прилад до мірення тягару).

Слово *věsiti* загальнослов'янське: ст. сл. і стцсл. *вѣсити*, староукр. *вѣсити* (вісити), польське *wiesić* і т. д.

Праїндоевропейський корінь його віддзеркалений у старогерм. *wegen* (звідси англ. *weigh* — тягар, вага, і нім. *Gewicht* (тягар, вага) та в латин. *veho* — я несу (і відчуваю тягар), а також в англ. *wagon* та в нім. *Wagen* (пор. нім. *Wage*).

Чи нім. *Wage* раніше проникло в польську мову, чи може перед тим — у мову чеську, питання в цій справі ще не поставлено. Але відомо, що чехи, прийнявши нім. слово *Wage*, вимовляли його по-своєму *váha* і воно з Чехії проникло в польську мову, про що свідчать такі слова в польській мові як *wahadło* (по-польському мало б бути *wagadło*) і *wahać się* (замість очікуваного *wagać się*), яке з польської мови проникло в українську мову: „вагатися”.

Ле́да — невідмінне слово польського походження, що вживається у фразах та в складених словах, і означає низький ступень якості кого або чого.

В українську мову це слово проникло ще тоді, коли в польській мові воно зберігало свою первісну форму: *leda* (із старих слов'янських компонентів *le* і *da*), які згодом змінилися на „*lada*”; напр., у фразах „*lada chwila*” (в кожную мить) „*lada kto*” (будь-хто, будь-який), та в складених словах: *ladajaki* (*lada-jaki*), цебто будь-який, якийнебудь, і *ladaco* (*lada + co*) лінтяй.

В деяких укр. говорах цей полонізм (в його первісній формі: *leda*), напр., на Волині зберігся в своїй скороченій українізованій формі „ледь”.

Словник Желехівського подає такі приклади фразеологічної позиції слова *ле да*: „леда що”, „леда кому”, „леда хвиля” (він уже пише їх через риску: „леда-що” і т.д.), які, звичайно є перебитками із польського: *lada co*, *lada komu*, *lada chwila*.

В Осипа Маковея („Лев”) вираз „леда хвиля” пишеться без риски.

Але слова „*leda co*” вже давно злилися в одне слово „*ledaco*” (у новій формі „*ladaco*”) і в такій формі появилася в нас перебитка („ледащо”) ще в початках XVII в.

Див. Лекс. 1627. 460: Синтіхія — гада, ле да́ щ о мо-влячая с ким.

Ледáщо — лодар.

Це слово широко в нас розгалужене: леда, ледай, ледака, ледарство, ледар, ледацюга, ледач, ледаченький, ледачий, ледачина, ледачо, ледащий, ледащиця, ледащіти, ледащо і т. ін., а також „лядаший”, „лядащійця”.

Усі ці слова (польського походження) постали зо старого польського *leda* — (нове *lada*). В українських грамотах XIV віку ще немає цього слова; немає його навіть і в наших Думах.

У старій польській мові було *leda*, власне *le da*, бо *le* ще відчувалося як слово самостійне, сполучник, і тільки пізніше зрослося в *leda*, потім *lada*. У XVI віці переважає ще *leda*. Ось і з того *leda* (не *lada*) й постали українські форми ледащо, ледачий і т. ін. Саме „леда” відоме вже в Крехівському Апостолі 1560-х років: Леда як

320, Для леда причиньки 286, Не леда чуда чинил Бог 102, За леда чим 76, Метани леда вѣтром 436.

Тепер саме „леда” поширене тільки на Наддністрянщині. Могильницький, Твори: Леда день 400, Припустити хоть леда запір 438. Франко: „З вершин”: За леда дотиком зриваєсь 91. Мокавей: „Ярошенко”: Не дали себе леда кому під ноги 316. „Український Голос”, Перемишль: Леда день скине ч. 201. Стилитися перед леда ким ч. 203.

На Наддніпрянщині це „леда” не відоме (крім Поділля); тут скажуть: будь-який, якийнебудь. Це „леда” (леда) ставиться в зв'язок з старослов'янським „еле” — ледве. Старе польське *ledaco* дало нам слово „ледащо”, а з цього пішли ледар, ледака, ледацюга, ледач і т.п. Куліш: „Чорна Рада”: В світі ледащо панує 420, Не попустимо гетьманської булави в ледачі руки 302.

З нових польських *lada*, *ladaco* постали наші нові лядащо, лядачий і ін., але вони не перемогли старих ледащо, ледачий і ін. Однак форму з *a* знає вже й Крехівський Апостол 1560-х рр.: „Жону ляда с причини покинувши” 503, хоч в оригіналі польським було: *leda z przyczyny*.

Ось два приклади, що дуже проречисто показують старе значення нашого „ледащо”. Крехівський Апостол: Новии вѣсти носит и для зыску ляда што вточуваєт 94. Полтавські судові акти 1668 р. (видання Модзалевського, 1912 р.): Много звикли шинком бавлячиєся и ледащо плести 135. (Тут „ледащо” — будь-що).

Ледве — слово польського походження (*ledwie*), що означає: 1. „з трудом” (напр.: ледве дійшов — з трудом дійшов) і 2. вираз сумніву (якщо після нього слідує чи в функції частки); напр., „Ледве чи можливо припускати, що...”

Слово *ledwie* (згодом змінене на *lada*) постало таким чином, що до ст. слов. *jedwa* поляки додали приставку *l*.

А. Брюкнер (SEJP), що започаткував цю теорію походження слова *ledwie*, цілком правильно пояснює факт, що поява назвукового *l* в слові *jedwa* (*l* + *jedwa*) у висліді дало слово *ledwie*.

Схожість між значеннями слів *jedwa* (що було в старопольській мові) та польського *leda*, що колись не означало нічого іншого, а тільки те, що означає старослов'ян-

ське (і стцсл.) є два, ясна. Та й у сучасній польській мові це його значення далі залишається основним.

Очевидно, що це польське слово постало із старослов'янського слова є два (jedva) шляхом приставлення до нього звука л (l). У польській мові (та в західнослов'янських мовах узагалі) природнім фонетичним явищем є тенденція додавати l до тих слів, що починаються звуком je (e). І так, напр., у деяких говорах польських верховинців слово jen (jeno) перемінилося в len. (Так воно є і в мові словаків).

„Краткій словарь шести славянскихъ языковъ”. (Москва-Вѣна, 1885) Ф. Міклошіча подає такі відповідники польського слова ledwie (і zaledwie): стцсл. едва; (не едѣва); рос. едва; болг. едвам, мъчно; серб. једва, тешко, мучно; чеське jedva, sotva.

Коли йдеться про старі українські пам'ятки, то початкова форма (ledwa) цього польського новотвору в нас засвідчена в волинській пам'ятці з 1556 р., а саме — в Пересопницькій Євангелії, в якій наявне слово л е д в а. Натомість Київський Апостол 1680 р. подає вже нову форму цього польського слова, а саме „ледве”.

Польське „ledwie” з приставкою za- (zaledwie) вперше в нас засвідчене в кінці XVI-го в.

Див. Лекс. 1596. 12: Єдва — залѣдве.

Його польська видозміна „ledwo” (що в польській мові появилася в XVI в.) до нас прийшла не пізніше початків XVII-го в.

Пор. Лекс. 1627 р. 61: Єдв́а — лѣдво, залѣдв́ѣ.

Українські філологи XVI-XVII вв. послужилися польським словом ledwie (а також його формальними варіантами „zaledwie” і „ledwo”) для перекладання старослов'янського (і ст. сл.) е л е (яке вони також вимовляли як „ели”) та його стцсл. синоніма л ъ.

Див. Лекс. 1627 р. „Ели(еле) — залѣдв́ѣ, лѣдво. Єли жив — ледво що жив”.

У деяких письменників (у П. Куліша, Б. Грінченка, М. Коцюбинського) поруч оригінальної форми цього слова „ледве” виринає також його українська (другісна) видозміна — „ледві”.

Лежати — дієслово, що визначає поземе (горизонтальне) положення людини, тварини чи предметів.

Ст. сл. (і стцсл.) лежати, болг. лежа́, серб. ле́жати, ч. ležeti, п. leżeć.

Праслов. *ležati з прасл. *legēti. Його праіндоевр. корінь засвідчений такими відповідниками цього слова: гр. legomai (я лежу), нім. liegen (лежати), литовське palegis (pa-legis) — пологи, лат. lectus і гр. lechos — ложе.

Похідні укр. слова: ліжник (шерстяна ковдра), ліжко, ложе, лягати, леговище, лежак (позема частина комина на горищі в селянських хатах в Україні), лежён, (лінтяй), положення, залéжати (бути залежним від кого), залежати (напр., ногу, що стерпне від неvigідного положення під час лежання), лігво́ (постійне місце, де лежить звір), наложниця (коханка), зложити (скласти), злежаний (папір або матерія, що довго лежить на купі — без доступу повітря, злежується, і стає тендітною).

Лейба, ч. ім'я — єврейське жаргонове ім'я, з нім. Löwe — лев.

Лев був символом Юди. (Див. 1 М. 49. 6), і тому його подоба була в Юдиному гербі.

Лейтенант — поручник.

До нас прийшло з російської мови, яка взяла його з німецького Leutnant, а німці взяли його з французького lieutenant: lieu (місце) + tenant (тримаючий) — „той, що тримає місце”, намісник.

Молодший лейтенант (підпоручник) — це найнижча старшинська (офіцерська) ранга, а друга після неї — старший лейтенант (поручник).

Французьке слово lieutenant спочатку визначало не військову рангу, а адміністративного представника влади (намісника) повіту в давній Франції.

Лексика — сукупність усіх слів даної мови; з грецького lexis — слово, вислів.

Лексикографія — наука про складання словників; з гр. lexicós (словний) + grapho (пишу).

Лексикологія — та частина мовознавства (лінгвістики), що займається вивченням усіх аспектів слів; з гр. lexicós (словний) + lógos (наука).

Лексикон, арх. — словник; з гр. lexicón (словник) — з гр. lexis (слово). Лексикон — це колись був словник узагалі, а тепер цей архаїзм дехто вживає для визначен-

ня такого словника, що подає слова з даної ділянки; напр., Біблійний лексикон.

„Не суццо тогда лексікону”. Лекс. 1627 р. 476.

Там таки, Передм.: „Лексікѡн, по словенску речѣнник, а по латинѣ дікціонѣр назвавши”. Початок того Лѣксика (sic!) учинилем”.

Лѣксис, арх. — слово; з гр. *lexis* — слово, вислів.

Лекс. 1627. 428: Лексис — нѣзвиско, слѡвко.

Лѣкція — виклад даного предмета (дисципліни), головно в школі; з лат. *lectio*, що походить з лат. *legere* — читати.

Початкове значення лат. *lectio* було — читання.

Старослов. відповідником слова лекція було слово урокъ.

Слово лекція проникло в нашу мову не раніше XVI-го в. А перед тим, і як і в усіх інших слов'ян, було слово у р о к (церк.-слов. урокъ), яке й досі вживається в російській й сербській мовах. У всіх цих мовах також є слово лекція.

Відсунувши наше старе слово у р о к на друге місце, слово л е к ц і я (що прийшло до нас з польського *lekcja*) з України згодом (на переломі XVII-XVIII вв.) поширилося й на Москву.

На Наддніпрянщині в початкових і середніх школах завжди вживали й досі вживають старе слов. слово у р о к, а на західних українських землях у державних межах Польщі (в 1921-1939 рр.) цього слова не вживали, бо вважали його за російське.

У початкових і середніх школах там уживали слово лѣкція, а в академічних школах — слово „виклад” (множ. виклади) — з польського *wykład, wykłady*.

Лекс. 1627 р. 337: Лѣкція — акрѡлма, слуханье.

Лѣле! лѣлечко! — емоційний вигук з горя, в нещасливому випадку, або й у здивуванні.

Лелѣка — бузько; з тюркського *lailäk* (бузько, чепля).

Лелія — рід квітки; з польського *lilia*, а це — з лат. *lilium*. Це лат. слово, а також його грецький відповідник (*leirion*) виводять із староєгипетського *hrt*, що збереглося в коптській мові в формі *hreri, hleli*.

Лекс. 1627. 461: Сусанна — лелѣя або рожа.

Там таки, 426: Крінлелѣя або цвѣт.

Леліяти — плекати що в своїх мріях; напр., леліяти надію на що; леліяти свої ідеали.

Давнє значення цього загальнослов'янського слова — „заколихувати”.

Болг. лелям, лелєя — заколихую, пещу, милую; серб. леліјати — те саме значення; чеське leletі — хвилювати, милувати; старопольське lelejanіe — хвилювання, флюктуація. Праіндоевроп. корінь цього слов. слова засвідчений і в інших мовах індоевроп. сім'ї; пор. лит. leliúoti — колихати; латв. leluôt, leluoju — заколихувати дитя.

Лагідність звука звукосполюки **ле**, подвоєння **її** (ле-ле) та його первісне значення (колихати) — все це разом свідчить, що слово **леліяти** постало шляхом звуконаслідування, — подібно як слово **люлю** (-спатки) в укр. дитячій мові.

Слово о п. І. 1187 р.: Лелѣють мечь Шароканю.

Там таки: Ты лелѣялъ еси на себѣ Святослави насады.

Т. т.: Лелѣячи корабли на синѣ морѣ... Възлелѣй мою ладу къ мнѣ.

Т. т.: Под шеломи възлѣлѣяни.

Лельо, діял. — батько, отець. Слово це (воно в нас не літературне) збереглося в гуцульському діалекті (Словник Б. Грінченка відмічує це).

Там таки є такі видозміни цього слова: лелі, лелька (батько), леліка (тітка).

Це староукр. слово, що живим збереглося на Гуцульщині, колись мусіло бути відомим усій Україні.

Слово **леля**, що означало тітку, було в нас (та на всьому сході Європи) у церковно-слов. мові.

У болг. мові **леля** — це тітка, а **леляк** — дядько, а в серб. мові **лельна** — старша сестра.

Слово це загальнослов'янське праіндоевроп. походження. Цим терміном колись називали ляльку в значенні немовлятка. Пор. середньолитовське **lélė** — лялька, немовля; латинське **lelle, lellis** — лялька. Це старе значення зберегло й словенське (словінське) слово **lila** — лялька.

Ст. слов. **леля** — слово звуконаслідувальне (ле-ле), — належало до мови дітей.

Наявність слова леля в південних слов'ян і лілі в східних слов'ян свідчить, що „ляля” (з подв. звуконаслідування ля-ля) — це слово західнослов'ян. походження, а специфічно воно польське (lala). У залабських слов'ян воно звучить lala (з подвоєного звуконаслідування la-la), що означає батька (пор. укр. лельо на Гуцульщині).

У старослов'янській мові ляльку (з польського lala, lalka) означало слово *lǫtka. Збереглося воно в таких мовах: польська (діалект. слово łątka), чеській loutka), сербській (лутка).

Старослов. синонімом слова *lǫtka було слово кукла, що збереглося в болгарській і російській мовах.

„Льоля”, що в укр. дитячій мові на Волині означає дитячу сорочечку, походить з польського lola (очевидне звуконаслідування, що наявне в західнослов. мовах. (Звичайно, його не слід змішувати з російським лёля (читається як льоля), що означає тітку.

Леміш — та частина плуга, яким крається земля на скиби.

Стцсл. лемешь; серб, лемеш; болг. лемеж, палешнак; чеське lemeř; польське lemiesz; рос. лемех, лемеш.

Слово праіндоевроп. походження. Пор. лит. lemežis, латинське lemesis. Побічні форми місцевого походження: діалект. лит. lamežis і діалект. болг. ламеж.

Твердження Ф. Міклосіча (F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen. Wien, 1886), що корінь слова леміш той самий, що й слова ломити, цілком обосноване, — особливо в світлі того факту, що тут ідеться про закономірність слов'янської виміни е : о (напр. вести — водити, леміш і ломити і т. ін.), але й також про те, що лит. limti (пор. лит. lemežis — леміш) означає ломити.

Семантичний аспект слова леміш у нас віддзеркалюється в живій народній фразі „зломити землю” (на Волині), що означає виорати ту землю, що досі була цілинною (ніколи не ораною).

Це укр. відповідник російської фрази „поднять целину”.

Лемішка — розведена водою і зварена мука. У Росії лемішка (називається лемёшка) — це „мучная похлеб-

ка” (немов наш жур), а в Україні вона густа, і тільки з гречаної муки, і її смачать так, як кашу.

Лемішку в м. Брусиліві на Київщині роблять так. Насипають гречаної муки в ринку й ставлять на притухлий жар, часто вимішуючи, щоб мука добре висохла й спражилася. Потім трохи солять, заливають кіп'ятком і зараз таки добре вимішують копісткою, щоб не було грудок і не лишилося сухої муки. Вимішують у напрямках яких-будь, аби вимішати. Вимішавши, викладають лемішку в миску, поливають салом чи олією й їдять. А ще часто з готової лемішки роблять кругленькі балабушки, так само поливають салом і їдять. Назва „соломаха” (чи „саламаха”) в м. Брусиліві не знана.

А. Брюкнер (SEJP) здається правильно каже, що польське *lemieszka* — це позичка з української мови. Брак цього слова в західніх слов'ян евентуально може промовляти за припущенням про його угрофінське походження (пор. фінське *liemi* (жур) та угорське *lé* (суп). (Слово це є і в Болгарії, де воно звучить як *л е м е х а*).

Якщо це слово не є українського походження, то в такому разі треба погодитися з твердженням Е. Бернекера, що походження його темне („*dunkel*”) (E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908).

Лёмки, одн. лёмко — назва західньої частини українських верховинців.

Назва ця постала від того, що це наше плем'я часто вживає частку „л е м” (в значенні: тільки, же, но, йно, словацьке *len*), напр.: „Зарізали хлопці гача, ни солене, ни мацене, л е м попелом потрясене. Ой попелу дост не мали, л е м по селу позичали” (пісня). „Не буду орав, ани сяв, л е м си буду розмишляв” (пісня). „Нич не лишило, л е м лахи”.

Назва ця постала з прозивки, — так бойки дразнили своїх сусідів, а з часом ця прозивка стала за назву племені.

Лённе право, істор. — право шляхтича володіти тим маєтком, якого надав йому володар узаміну за обов'язок відбувати (в потребі) військову службу разом із своїми слугами — кнехтами. Усі кошти (коней, зброї і зброї) він мусів оплатити сам.

Слово *ленно* (звідси прикменик *ленний*) перейшло до нас з польського *lenno* (прикметник: *lenny*), що в польську мову ввійшло з чеського *léno*.

Це чеське слово походить з німецького *Lehen* (і *Lenn*), перше значення якого — *лан, земельна власність*.

Згодом, у середні віки, німецьким словом *Leh(e)n* почали називати ті великі земельні маєтки, які володар надавав лицарям за те, що вони зобов'язувалися виконувати для нього військову повинність *Leh(e)n*. У цьому значенні також уживали середньовічне латинське слово *feudum* (від якого походить слово *феодалізм*).

Ленник, тобто *феодал*, також називався середньовічним латинським терміном *vassalis* (і *vassalus*), яке означає того, хто користується землею свого володаря, а за це відбуває військову повинність і платить йому данину. Той, хто давав своєму васалеві (ленникові, феодалові) землю в користування (за військову службу й данину) називався латинським словом *senior* (старший).

Сеніором васалія міг бути або сам монарх, або тільки принц, який своєю чергою був васалем монарха, що був його сеніором.

Феодална (середньовічна) система була системою кріпаччини (панщини), бо феодал (ленник, васаль) отримував від свого сеніора право володіти тими селянами, що жили на тій землі, якою він володів.

Феодална система перестала існувати тоді, коли скасували панщину (кріпаччину)

Леонід, ч. ім'я — із церк.-слов. Леонидъ, що походить з гр. *Leonidas* (левчук) — від грецького *leon* — (лев).

Лекс. 1627. 428: Леонід, Леоніда — „малъ левокъ”.

Leonidas — король Спарти (в давній Греції), що загинув під Термопіями в боротьбі з наїздниками — персами (під проводом перського короля Ксеркса) 480 р. перед Н. Хр.

Леоніда, ж. ім'я — із церк.-слов. Леонида, з гр. *Leonida* (левчиця).

Див. *Леонід*.

Лебнік, ч. ім'я — із церк.-слов. Леоникъ; походить з гр. Leonikos (від гр. leonikos — лев'ячий, сильний, відважний).

Лекс. 1627. 429: Лебнік — лвы побѣждай.

Леоніла, ж. ім'я — із церк.-слов. Леонилла; з лат. Leonilla; від прикменика leonilla (ч. роду: leonillus) — левина. (Лат. leo — лев).

Леонтій, ч. ім'я — із церк.-слов. Леонтій. В укр. народній вимові: Лев, Левко, Лівон, Лівонко; з гр. Leontios — лев'ячий, від leon — лев.

Лекс. 1627. 429: Леонтій — лвѣй, ел.

Леопард — хижий звір з родини цятковатих котів; з грецького leopardos: leon — лев, pardos — пард (пантера).

У Біблії барс, леопард і рись називаються одною множинною староевр. назвою: nemerim. (Пор. Пісня над піснями 4. 8; Дан. 7. 6).

У староевр. мові закінчення -im означає суфікса множини.

Лекс. 1627. 429: Леопард — звѣр з Парду и лва урожон, або спротивленьє, або гóркость, або перемѣненъє.

Не виключено, що компонент leo- в слові леопард походить із староевр. lavi' — левиця (назва самки того звіря, що в староевр. мові визначається словом ar'jeh — лев).

Із староевр. lavi' могло постати грецьке leon (лев), а з цього — латинське leo (того ж значення).

Лепта — маленька грошова пожертва; з грецького leptón — дрібна монета, що згадується в Євангелії. (Пор. Луки 21. 2).

Лекс. 1627. 428: Лепта — дробный пѣняз.

Лесний — той, хто прикидається великим приятелем із зрадливими замірами. Символічним тут є лесний поцілунок Юди (в Євангелії).

Наше слово лесний (ст. слов. і староукр. лесный — перфідний) уже дедалі більше заступають словом „підступний”, яке є калькою польського podstępny.

Лекс. 1596. 17: Лестный лобзатель — зрадливый поцѣловач.

Словник Б. Грінченка подає це слово в його старій формі: „лестний”.

Див. л е с т ь.

У говорах Волині відповідником слова „лесний” є слово „облесливий”.

Лесть — маніфестування нещирої „приятності” для замаскування зрадливості.

Стцсл. льсть; болг. лeст. лъст (обман); серб. лâст (обман); рос. лeсть; чеське lest і польське leść (хитрість).

Слово походить із готського lists (хитрість, зрадливість), що засвідчене нім. List (в тому самому значенні).

Початкова форма *leis (пронюхувати, намацувати (про собаку) — це тільки старонімецький твір.

Лекс. 1596. 20б: Непрелестный — который не дасться зрадити. Нелестный — незрадливый.

Там таки, 16б: Лесть — зрада. Лестивый — зрадливый. Лестець — волоцюга, тўлач, зрадця. Лещу — зраджаю.

Лекс. 1627. 307: Тут — ошуст, прелестник.

Там таки, 106: „Лесть, лценіє — зрада, зрадження, ошуканье”. „Лестивый — зрадливый”. „Лестный лобзатель — зрадливый поцѣловач”. „Лещу — зраджаю, ошукиваю”.

Пор. в Ів. Франка („Лис Микита”): „Пустивсь на брехню і лeсть”.

Староукр. перелестник (пор. цер.-слов. прелестникъ — підлещувач) у нас живим збереглося тільки в міфології. Напр., на Крем’яничині (Волинь) серед селянства аж до II світ. війни зберігалось повір’я, що коли дівчина дуже тужить за своїм коханим хлопцем, що помер, то до неї по ночах приходять п е р е л е с н и к — злий дух, що прикидається цим її хлопцем.

Лета, міф. — „річка забуття” (в міфології греків) в загробному житті. Хто пив воду з Лети, той забував усе. Звідси вираз „Канути в Лету” — бути забутим.

Назва „Лета” походить з грецького слова léthe — забуття.

Летіти — рухатися в повітрі за допомогою крил. Перша особа одн. тепер. часу: л е ч у.

Стцсл. летѣти, I особа одн. тепер. часу leštō; болг. летя́; серб. летјети; рос. летéть; чеське leteti; польське lecieć.

Корінь слова праіндоевроп. Порівн. лит. *lekiū, lēkti* (летіти) і латв. *lekt, lēcu*, (скакати), лат. *locusta* — саранча. Похідні слова: лет, род. відм. лёту (не „льóту” — з рос. „лёту” і з польського „lotu”); літáк, літún, летóвище; летúnський, літáння, летючий, злетіти, вілетіти, прилетіти, долетіти, залетіти, пролетіти, перелетіти, полёт (у простори), літúnство, літáння, віліт, пріліт.

Слово о п. I. 1187 р.: Ольгово гнѣздо далече залетѣло.

Там таки: Два сокола слѣтѣста.

Лé хайм! — єврейське побажання при питті: „На життя!” „На здоров’я!”

Староєвр. *le chajim* — „на життя”. Сучасне євр. вимова: *léchajm*.

Див. *Х а ї м*.

У Смолича („Дитинство”, 1938 р., ст. 44) читаємо: „Йоська, лехайм!”

Лéщета — 1. дерев’яні кліщі (переважно з розщепленої на одному кінці гнучкої палички), яку коновали вживають при „харашáнні” (вихóлощенні) жеребця; 2. довгі, вузькі, гнучкі (спереду вигнуті вгору) дощинки з ув’яззю для взуття, якими їздять по снігу. (На Наддніпрянщині по-російському їх лї ж а м и називають, а в Галичині л е щ е т а м и). Слово „лéщета” в значенні дерев’яних кліщів у нас уживаються тільки в множині, а в російській мові є однинна форма: л е щ а д ь; так само і в польськ. мові: *leszczotka*.

Преображенський (ЭСРЯ), Брюкнер (SEJP), Бернекер (SEW) і Меїє (Etudes...) та ін. заропопонували різні гіпотези про походження цього слова (напр., від слов. *к л е щ и*; від „л е с к а т и” і т. ін.), але ні одна з них не умотивована.

На західніх українських землях між двома світовими війнами слово лещета (російське лыжи, палське party) було дуже поширене, і були похідні слова: лещетáр, лещетáрка, лещетáрський, лещетáрство, лещетарювáння.

Лóя, бібл. ж. ім’я — ім’я старшої Лаванової дочки; із староєвр. *Leah*; церк.-слов. *Ліа*, гр. *Leia*, лат. *Lia*.

Лекція, місц. — лекція. Польське слово *leksja* (що походить з лат. *lectio* — читання) в Галичині завжди ви-

мовляли м'яко: лекція, а на Наддніпрянщині — твердо: лекція.

І хоч в Україні в державних школах наддніпрянська вимова цього слова стала літературною, на західніх українських землях в державних межах Польщі (в 1921-1939 рр.) далі вимовляли його м'яко: лекція.

Див. лекція.

Лжа, арх. — брехня. Слово це загальнослов'янське.

Ст. слов. (і стцсл.) лъжа; староукр. лжа (див. Слово о полку Ігореві); в укр. книжній мові XVI-XVII вв. л о ж; болг. лъжа, лъжија; серб. лаж; чеське lež; старорос. лжа, нове рос. ложь.

Ст. сл. (і стцсл.) лъжь, лъживъ; болг. лъжливъ, лъжовит; серб. лажлив; чеське lživu; рос. лживый.

Ст. сл. (і стцсл.) лъживьць; болг. лъжец, лъжно; серб. лажа, лажов; рос. лжец; чеське lhaž, lživec; польське łgarz (kłamca); укр. л г у н (брехун) збереглося в Галичині із старої української літературної мови.

Ст. слов. (і стцслов.) лгати, lžo (брешу); болг. лъжа; серб. лагати; чеське lhati; польське łgać (звідси łgarstwo).

Староукр. див. Слово о п. І. 1187 р.: Уже лжу убудиста.

Праїндоевропейський корінь цього слова ясно засвідчений також у старолитовському luginaitė (зрадливий); в готському liugan (брехати) — пор. суч. нім. lügen (брехати).

Напр., стцсл. лъжепророкъ (фальшивий пророк), лъжесъвѣдѣтель і т. ін.

В укр. мові вільно творяться такі слова як „лженаука“, „лжерелігія“, „лжефілософія“ і т. ін. й старе слово „лжепророк“ живим збереглося в нашій літературній мові.

Поки в українській мові не було полонізмів „кривоприсяга“ і „фальшива присяга“ (з польського krzywo-przysięga, fałszywa przysięga — з нім. falsch), у нас казали „ложна присяга“.

Слово лжа, як архаїзм, уживається в нас і тепер. (Пор. твір Ігоря Костецького „Священна лжа“).

Ливан, геогр. — назва малої арабської країни в східному районі побережжя Середземного моря, з столичним містом Бейрут.

Назва походить від гір, що називаються Ливанськими горами.

Стцсл. Ліванъ походить з грецького Libanon, а це — від гр. слова lebanos (лат. olibanus), що постало із староевр. lavan — білий.

Гори в цій країні замітні своїми білими верхами (бо там лежить сніг), і тому їх прозвали білими.

Про Ливанські (Lavan) гори була вже згадка в Біблії (див. Втор. 3. 25).

Лекс. 1627. 429: Ліван — бѣлый, або кадило, або серца приспособѣнье.

Лівія — див. А ф р и к а.

Лизати — потягати язиком по чому; напр., лизати собі руку, лизати цукерку, лизати мед з миски і т. ін.

Ст. сл. лизати, болг. ліжа, серб. лізати, рос. лизать (лізень — язик у скотини), чеське lízati, польське lizać.

Корінь цього слова в інших мовах індоевропейської сім'ї: лизати — лит. liežu, liēžti; лат. lingere; готське bi-laigōn; староангл. liccian; новоперське lištan; л і ж у: вірменське lizem; гр. leicho; ірландське lígim; л и ж е: стар.-інд. líhati.

Слово о п. I. 1187 р.: Звѣри кровь полизаша.

Похідні слова: залізувати, прилізувати, злізувати, полізати, лизун, підлізуватися (до кого), підлізник, підлизайко, залізаний, прилізаний.

Відоме прізвище Лизогуб.

Слово це в укр. фольклорі: „Пропало, немов корова язиком злизала”.

„Будь добрий — пролижуть, будь злий — проплють”. „Покірне теля дві корови лижуть”.

Лик, цер. арх. — хор, або собор (збір) Ангелів, Святих і т. ін.

Стцсл. ликъ, у сучасних слов. мовах перекладається так: рос. лик, болг. хор, серб. кор (збор), чеське chor, польське chór.

У суч. укр. мові лік означає число. Пор. у Т. Шевченка: „Лічу в неволі дні і ночі, і лік забуваю”.

Звідси безліч — дуже багато.

Польське lik — число (пор. liczny — численний; bez liku — „без числа” — дуже багато).

Походження цього слова неясне.

„Лик — зестье албо згромаженье спѣваков люб грачов или танец”. Лекс. 1627. 107.

(Слово „танець” тут подано помилково — із стцсл. ликовати — веселитися, яке походить з готського laiks (танець), що не має нічого спільного зо словом ликъ — хор).

Ликѣра — див. Гликѣрія.

Лілик — кажán; місц. „летюча миш” (Волинь).

Давне лиликъ, лилекъ, лилѣкъ; лат. mergus.

Староукр. лілик ще збереглося в Галичині, а на Наддніпрянщині вживається вже тільки „кажán”.

У Чубинського („Труды”, I. 55): „Як лиш іззість кусочок чого свяченого, то зробиться з неї кажán”.

Див. кажán.

Лимán — широке усте ріки в море; з тур. і крим.-татарського liman — пристань (порт), що запозичене з грецького limén (затока).

Лимánами також називають відноги (розгалуження, чи т. зв. „лахи”) ріки.

Лекс. 1627. 299: Оток мórській — отнога, лимán.

Лімар, місц. — рíмар (ремісник, що шиє ўпряж), шóрник (шиє шори, півшóри, шлеї і т. ін.). Слово римар прийшло до нас із польського gumarz, що походить з німецького Riemer (того ж значення).

У деяких говорах Наддніпрянщини в запозичених словах звук **р** деколи змінюється на **л**. Так, напр., із ст. слов. рыцарь (з нім. Ritter — вершник) там постало „лицар”, з реєстровий (козак) постало „лейстровий” (козак), із церк.-слов. орарь пішло „олар” і т. ін.

Наплив в укр. літературну мову слів із зміненним **р** на **л** вдалося своєчасно стримати. Але на стримання „лицаря” (з рицаря) уже було запізно, і тому вже мусіли надати йому права „громадянства” в нашій літерат. мові.

Лінва — тóвстий (грубий) мóтуз (шнур); уживається переважно в Галичині й на Волині. Походить з польського lina (linwa, linka, linewka), а це із середньовічного німецького line (суч. нім. Leine; пор. англ. line).

На Наддніпрянщині замість „линва” кажуть мóтуз і шнóр, а також вірówka — з рос. верёвка (вимовляється „верьовка”). На Волині — „линва” і „вужисько”.

Ст. сл. було вѣрвь, вѣрвь; староукр. — верв (звідси в Галичині укр. вервіця — шнурочок чоток); по-укр. правильно в і р е в к а, а не (з російською вимовою) „вірьовка”.

Лекс. 1627 р. 19: Линва — „Велбўдліна албо уже ко-раблное, бардзо грубое, котрим желѣза звязуют и укрѣп-ляют.

Лінути — летіти. У народній пісні: „Линув сокіл з України” (Амвросій Метлинський, Народня южнорус-скія пѣсни. Київ, 1854). „Ангел линув, сльозу уронив”. (Чуб. „Труды”, т. III). У Шевченка: „А я дивлюся і сер-цем л и н у в темний садочок на Україну”.

Слово л и н у т и — це очевидний народній новотвір, що походить із східніх українських земель. (У народній мові на західніх українських землях його немає. Щоправ-да, згодом воно там почало прищеплюватися почерез шко-лу, книжку й пресу — із Наддніпрянщини).

Постало воно за принципом рухонаслідування — по-дібно як слово х л и н у т и (скорочено: „линути”, але тут про воду, дощ), р и н у т и (про рвучку воду) і т. ін.

В інших мовах слова л і н у т и немає, і ніколи в них його не було.

Ліпа — назва одного з родів дерева, яке головню відоме тим, що бджоли з його цвіту мед беруть.

Болг. липá, ліпа; серб. лїпа; рос. ліпа; чеське ліра; польське ліра.

Корінь праїндоевроп. ходження. Пор. лит. ліера, ліере; латв. лієра, лі'єре; старопруське leip-; нім. Leiríten.

Такий погляд, що ця назва генетично пов'язана зо словом „липкий” подобає на народню етимологію.

Л і п а — фальшиві гроші, фальшивий документ; рос. „липá”, польське „lipa”, „lipowe pieniądze”.

Ліпень — див. к а л е н д а р.

Ліса горá — популярна народня назва непорослої лі-сом чи кущами гори. Зокрема вона відома і в Біблії (4 М. 23, 3): „І Біл'ам пішов на лису гору (šefi)”.

„Ліса гора” — це часта топографічна назва в Україні. Відома вона і в укр. фольклорі (а також у фольклорі ін-ших слов'янських народів). У повір'ях і казках відьми опівночі збираються на лисій горі.

Буває й так, що стару назву „Лиса гора” змінюють на „Лісяча гора”.

У нас колись „Лисою горою” називали також ту гору, на якій був расп'ятий Христос.

Див. Лекс. 1627, 102: „Крaнієво мѣсто — Лобное мѣсце, лысая гора”.

Лисавѣта, ж. ім'я — Єлисавета, із церк.-слов. Елисаветъ, що походить з гр. *Elisabeth* — із староевр. *Eliševa*, значення якого — „Я поклялася служити Богові”.

Укр. народні версії цього ймення: Лисавѣта, Савѣта.

Ті селяни на Волині, що спочатку не розуміли назви „Совети” (СССР), „Саветою” їх звали.

Лісий — той, у кого вилізло волосся з голови й більше не росте.

Ст. слов. възлысь, болг. лис, серб. ліс, чеське *lysý*, польське *łysy*.

У давніх слов'ян в відношенні до людини, в якої вилізло волосся на голові, вживали слово плѣшивъ, а місце на голові, звідки вилізло волосся, називали плѣшь; звідси й ст. слов. дієслово плѣшивети.

Слово це було і в староукр. мові (див. Лекс. 1627. 154: Плѣш — лысина або пагост). Збереглося це слово і в чеській мові: *pleš* (лисіна), *plešivý*, *plěchatý* (лисий), *plešivět*, *plechateti* (лисїти). Подібно і в словацькій мові.

Слова лисий, лисина вдавнину відносилися тільки до тварин; вони означали білу (чи взагалі ясну) пляму на лобі коня, корови і т. ін.

Староболг. плѣшь означало безволосу частину голови людини; у суч. болг. мові старе плѣшь заступлено словом *келѣвост*; в сучас. болг. лис означає тільки поздовжню білу латку на лобі тварини.

Старе плѣшь (безволосе місце на голові) в сучасн. сербській мові заступлене словом *ћелав*, а суч. серб. *ліс*, *ліса* означає тільки білу (чи взагалі ясну) пляму на лобі тварини. Також значення лит. *laukas* — це біла латка на лобі тварини.

Це значить, що лисий у праїндоевропейській мовній добі означало ясну пляму взагалі. Пор. вірменське *lois* (світ, світлість), *lusn* (більмо на оці); гр. *leukos* (білий); лит. *laukas* (біла пляма на лобі тварини).

Лисїця — самка лиса.

Ст. слов. (у писаних пам'ятках засвідчена тільки форма жіночого роду) лиса, болг. (тільки ж. р.) лисица; серб. лѡс, лисица; старочеське (тільки ж. р.) lisa, н. ч. liška; польське lis, lisica; рос. лис, лиса (лисица).

Хоч корінь цього слова праслов'янський і праіндоєвропейський, віддзеркалення в інших мовах індоєвроп. сім'ї знайти не вдалося.

Натомість корінні зближення помітні в таких неслов'янських назвах лиса: лат. volpēs, vulpēs; гр. alōpes; лит. lāpe; латв. lapsa.

Але всі вони не подібні до слов. лис і до його німецького відповідника — Fuchs (пор. англ. fox) та франц. renard.

**
*

В Україні вдавнину уподібнювали звуки лиса до звуків собак, і тому казали, що „лисици брешуть” (див. Слово о полку Ігореві).

Хитрість, як психологічна прикмета лиса, відома в фольклорі (головно в казках) усіх народів.

(Порівн. твір Ів. Франка „Лис Микита”, що оснований на мотиві німецького фольклору).

Пор. укр. фразу „Хитрий, як лис”, а також „лис” у переносному значенні — „хитрий”.

По Другій світовій війні в США почав виходити укр. гумористичний періодик „Лис Микита” за редакцією його основоположника Едварда Козака.

Лист — письмó (письмова форма комунікації автора зо своїм адресатом).

Гр. epistolē, лат. ēpistola; нім. Brief, англ. letter, ст. сл. писмо, болг. писмо, серб. писмо, рос. письмо.

Чеське list проникло в польську мову і заступило в ній польське слово pismo. З польської мови слово list проникло в українську мову, і почало усувати з неї наше старе слово письмо.

Укр. селянство на Волині й Поліссі не знало слова лист (там уживали тільки своє слово — письмо) аж до того часу, коли між двома світовими війнами до них це слово прийшло від української інтелігенції, в якій полонізмів є ще більше ніж русицизмів.

Історія усування нашого слова письмó полонізмом (чеського походження) лист позначилася проміжною

фазою, коли слово *письмѣ* в нас ще не зовсім було усунене, а слово *лист* ще не зовсім у нас прийнялося.

Ось приклад з укр. народньої пісні:

„А я ж тії листи, а я ж тії *письма* сам перечитаю”. (Див. А. Метлинський, Народня южнорусскія пѣсни. Київ, 1854).

Чехи слово *list* (лист) — замість свого старого *psani* — взяли із слов'янської ботанічної термінології: *лист* на дереві.

Слово „лист” — (не в значенні *письма*, а *аркуша*) з давніх-давен поширилося серед слов'ян. (Бо *жаркуш* — це слово латинського походження: з лат. *arcus* — лук, дуга).

Давня книжка складалася з окремих листів папірису чи пергамену, часом зложеного вдвое. Пагінація (сторінкування) в давній книзі зазначалося за листами, а не сторінками: в одному листі дві сторінки — передня й задня. Назва постала з аналогії до листа дерева. Пізніше паперовий лист значно побільшився і став складатися з 8 старих листів, цебто з 16 нових сторінок.

Лист — однінна форма збірнотної *лістя* (на рослинах).

Ст. слов. *листь*, болг. *лист*, серб. *лѣст*, рос. *лист*, чеське *list*, польське *list*.

Корінь слова праїндоевроп. Порівн. лит. *laiskas* (листочок на стеблі льону), а так само й старопруське *lāiskas* набуло собі значення книги (від „листки” рослини).

Пор. також англ. *leaf* (лист) та його старонім. відповідник *laub* і данський *loof*.

В укр. мові, як і в інших слов'янських мовах, не творить множинної форми; *лістя* — це форма збірнотна. Множинні форми творять його димінутиви: *листок-листки*, *листочок-листочки*.

Димінутивно-пестливу форму утворює форма збірнотна: *лістя* — *лістячко*.

Слово *лист* уживається також як *pars pro toto* (частина за цілість): *лист* = *лістя*.

Та збірнотна форма слова *лист*, що засвідчена в наших давніх писаних пам'ятках, є старо-церк.-слов'янською. Пор. Слово о п. I. 1187 р.: А древо листовие срони.

Листопад — див. календар.

Ця назва одинадцятого місяця року в нас дуже давня; знаходимо її вже в галицькій Четвероевангелії 1144 р., в якій написано: „Октябрь, рекомый листопадъ”. (Див. И. И. Срезневский, Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ. С. — Петербургъ, 1893 і д. Том II. 23).

Литва́ — назва одної з балтійських країн. Назва ця в оригіналі, по-литовському, звучить Lietuva. Слов'яни її з давніх-давен вимовляли по-своєму: Литва (так у нас у Літописі Нестора); по-польському — Litwa.

Походження цієї назви не відоме.

Індобалтійський корінь назви Lietuva очевидно той самий, що й корінь назв Latwiejis (Латвія) і Letgoly (латиші). (У назві Letgoly слово goly походить від латвійського gaļas — кінець, край).

Значення назви Lietuva напевно не має нічого спільного з лат. litus (побережжя). Припущення Брюкнера (SEJP), що корінь цієї назви може бути той самий, що і в польському lato (ст. сл. лѣто) також не обосноване.

У нас удавнину назвою країни „Литва” звали також литовський народ.

Пор. Слово о п. I. 1187 р.: Литва, Ятвязи, Деремела.

Літи — пускати воду з чого в долину. На основі персоніфації дощу кажуть „Дощ лє!”

Ст. сл. лити, leiō (лити, я люю); ст. сл. ітератив — лєяти; болг. лєя, серб. лїти, рос. лить, чеське líti, польське lić, lać. Прасл. *liti, *leiō.

Лит. lieju, lieti (лити), латиське līt, listu (зливатися, текти струєю), гр. leibo (капаю, люю), лат. līāre (вливати що як жертву, звершувати обряд „зливання”).

Сучасна укр. ітератив лля́ти (Словник Грінченка) графічно виражався формою „льяти”, „вьляти”.

Слово о п. I. 1187 р.: Ти бо можеш Донъ шеломы вьльяти.

Згодом її почали виражати упрощено: „ляти”, „вьляти”.

Кров пренайдорожшую вьлял. Катих. 1645 р. 23.

Похідні слова: зліва (великий дощ), віливок (недоношене куряче яйце в плівці замість шкаралуці), „вливати віск” (у знахарстві), „Поливаний Понеділок” (з часів давніх вірувань, — припадає на другий день Вели-

кодня), поливати (наприклад, город), вилити (рідину з чого), наливати, доливати, розливати зливати (рідину зверху), переливати (з одної посудини в іншу), підливати (напр., квіти), лійка, наливка, поливана (глиняна посудина).

У фразеології „вілив ріки”, „проливати кров”, див. Слово о п. І. 1187 р.: Нечестно кровь пролиясте.

„Заливати хробака” (випити чарку „на здоров'я”); „залити горе” (пити горілку „з горя”); „лити помії на голову” (зневажати кого), „ле, як з цебра” (іде великий дощ), „залитися сміхом”, „залитися співом” (про соловіїв).

Литія — Молебень, коротка Молитва за спокій душі покійника чи покійниці.

Стцсл. л и т и я, з грецького *lité* — Молитва.

Літка — та частина ноги, що сягає від коліна до згибу біля стопи.

Рос. лытка, чеське *lýtka*, польське *łydka* (*łytka*), *łyda*. Старопольське *łyst*, *łysta*.

Ці форми були і в нас: Лекс. 1596. 17: Лысть — лытка.

Походження цього слова не ясне.

Замітним є той факт, що в південнослов'янських мовах цього слова немає; немає його і в стцсл. мові. Ст. слов. (і стцсл.) означення литки було *го лѣнь*. І тільки воно є в південнослов. мовах: болг. *голѣн* і серб. *голен*, *голеница*. Навіть у західніх слов'ян колись переважало це слово: у чехів *holeň*, у поляків *goleń*. У російській мові збережене це слово — *голень*.

Літр — одиниця міри рідини й сипкої субстанції в метричній системі. Міра його дорівнює об'ємові 1 кілограма чистої води при температурі 4° Цельсія або 1 кубічному дециметрові.

Слово *литр* прийшло до нас через польську мову (*líttr*) з мови французької — *litre*, що походить з грецького *litra* (фунт), а звідси й старослов. *літра* (фунт).

Гр. *litra* походить із стародавнього **ligra*, звідси латинське *libra* (вага), а з нього французьке *livre* — фунт.

У південних слов'ян зберігається ст. слов. слово *литра*.

У нас удавнину також вживалося ст. сл. слово **л и т - р а** — в його грецькому значенні **ф у н т**.

Див. Лекс. 1627. 429: Літра — фунт.

Ліхва — винятково велика оплата за позичення грошей тоді, коли вони в особливій скруті дуже потрібні, а в банку чи в щадничій касі йому позичити не хочуть.

Але старослов. слово **лихва** означало звичайне опроцентування позичених грошей.

Слово це в нас уперше засвідчене в Остромировій Євангелії (1056-1057 рр.) та в Исборнику (Збірникові) Святослава 1073 р.

Форма „лихвар” (замість „лихвар”) прийшла до нас із старого польського *lichwiarz*.

Наші філологи XVII-го в. так пояснюють значення цього слова:

Лекс. 1627. 206: Рост — ліхва.

Там таки, 210: Рост тоє ж, що и лихва. Росты ростов — лихвы на лихвы.

Т. т., 107: Л і х в а значит плод або тоє, що ся родит, приплодок.

Т. т., 107: Лихоимец — лихвѣр.

Слово це — всеслов'янське: болг. ліхва, серб. лѣхва, чеське *lichva*, польське *lichwa*, рос. ліхвѣ (звичайно у фразі „с лихвѣй”).

У російській мові на означення **лихваря** вживається слово **ростовщѣк**, від слова **рост** (зріст), яке в цьому випадку означає **зростання суми позичених грошей через наростання процентів**. В інших слов'янських мовах слова **ростовщѣк** немає.

Ст. слов. **лихва** походить з готського (старонім.) *leihwan*, значення якого було те саме, що сучасного нім. *leihen* (позичати) і *borgen* (звідси укр. **боргувати**).

Лихий — злий, сердитий, недобрий, поганий.

Ст. сл. (і стцсл.) **лихъ**; болг. **лих**; серб. **лѣх**; рос. **лихѣй**; чеське *lichý*; польське *lichy*.

Ст. слов. **лихъ** спочатку означало тільки все те, що виходило поза межі міри, і тому вважалося за **лишне, зайве**. Стцсл. **излиха** означає: **надмірно, лишньо**; „**лихо глаголати**” означає **говорити лишне** (погрецькому *battologeîn* — „лепетати язиком”).

Корінь ст. слов. лихъ е в укр. словах лишній, лишійти, лише, залишка.

Російське лих (лихóй) означає: 1. злий і 2. бравий, смільчак.

Польське licha означає: 1. злий, 2. плохенький, нужденний.

Укр. лихий — це злий, а лихо — зло. Інших значень ці слова в нас не мають.

Праїндоевроп. корінь ст. сл. лихъ (лишній) віддзеркалений у грецькому leirō й лат. linguo (залишаю), в лит. likti (залишка) та нім. leihen (залишити що кому, позичити).

У склад. словах: лихоманка (пропасниця, „трясця”), лиходій, лихоман, лихоманити; староукр. лихоемець (той, хто бере лишнє; лихвар).

У фразеології: „Вдарити лихом об землю”. „Ой, лишенько мое!” „Лихий би його попутав!” (Тут „лихий” замість слова „чорт”, що було словом — табу).

Лицар — рицар; англ. knight; з нім. Ritter — вершник; франц. chevalier.

Стара укр. форма була „рыцарь”; таким це слово поширилося від нас на Москву. Болг. рицар, польське rycerz, чеське rytíř.

Староукр. рыцар змінилося в східньоукр. говорах на „лицар” так, як „римар” там змінилося „лимар”.

На західніх українських землях залишилися незмінними слова „рицар” і „римар”.

Див. лимар.

У сербській мові замість „рицар” уживається слово витез, із старослов. vitezь — воєнний герой; звідси староукр. витязь; чеське vítěz; болг. витяз; рос. витязь; пор. польське zwycięzca. У нашій літературній мові XVI-XVII вв. вживалося ще наше старе „рицар” (а не „лицар”). Але в ній форму „рицар” уже почали були змінювати (під впливом польського rycerz) на „рицер”).

Лекс. 1627 р., 86: Изящник — над всѣх сильнѣйшій, рицар.

Там таки, 159: Побѣдник — звитязца, рицар.

Т. т., 25: Воин — рицер, жолнѣр.

Лице — обличчя; ст. сл. лице, родов. відм. лица або личесе; серб. лице; рос. лицó; чеське líco, líce (щока), польське lice (щока, лице); лужицьке líco.

Слово походить від ст. слов. ликъ — лице, подоба (зображення) лица. Суч. болг. лик означає образа (картину), а серб. лик означає обличчя, форму, подобу чого, образ.

Праіндоевроп. корінь слова ликъ (і лице) наявний в ірландському lessa (щока, лице) і в старопрусськ. laug-nan (щока, лице).

Ст. сл. лице (обличчя) означало також особу. Це другісне значення має слово лице в суч. болг. і серб. мовах (лице — особа) і в рос. мові (лицо — особа).

Було це другісне значення слова лице і в нашій старій мові.

Див. Лекс. 1596. 17: Лице́ — осóба. Ланіта — лице́, чéлюсть.

Від слова лик (подоба лица) постало слово личина (маска); пор. в укр. фразеолог. „бісова личина”.

Слово „обличчя” (що означає лице) прийшло до нас із польського oblicze.

Лице в українськiм праві з найдавнішого часу також визначає „поличне” — крадена річ, доказ злочину, полика, прилика, рос. улика. Так, уже в „Руській Правді” маємо це значення: Оже не боудеть лица, тогда дати ему желѣзо.

У Полтавських судових актах 1665-1669 рр. повно прикладів на таке значення „лиця”: Злодій з лицем пойманий 32. Пойман былъ з лицем волов двухъ 148. Мене при том лицу поймали 101. З лицом овцами пойманий 29. Подсвинка взяли лицем вернул 128. Тое лицо шкоди моеї власной 168. Москвитина поймали у кліті зъ лицомъ 62.

„Лице” в цім старім значенні згодом почало потрохи забуватися й замінюватися на загальний „доказ” (без матеріального значення). „Лице”, як крадена річ чи взагалі доказ, знане й сучасній живій мові. Словник Б. Грінченка II, 365 подає такий приклад: Так що, як він і бив його, але в його нема ніякого лица, знаків нема. „Словник правничої мови” 1926 р. ст. 210 рос. слово „улика” перекладає нашим „лице”. У „Приповідках” Франка, „Етногр. Збірник” т. XXIV, ст. 351-352 знаходимо декілька виразів, які можна глибше зрозуміти тільки зо старим значенням „лиця”: „Лиця не мати”, „Лице не бреше”. Яким лицюм ти міні то говориш”. „Тут усе на лице”. Франко

додає правдиву свою примітку: „Принесемо до суду всі докази сповненого злочину: вони так і зветься лице”. Пор. рос. „изобличать” — доказати, довести; „есть на лицо” — всі присутні.

„Перед лицем”. — У староевр. мові дуже частий вираз *lif'ne* — „перед лицем” (церк.-слов. „пред лицемъ”).

Ця фраза — це один з гербаїзмів, що з Біблії поширився й на інші мови.

Напр., Книга Буття 29. 26: „Віддавати (замуж) молодшу (дочку) перед лицем старшої”. Вихід 14. 19: „І рушив Ангол Божий, що йшов перед лицем табору”. Левит 26, 27: „Як перед лицем меча”.

Цього роду прикладів у Біблії дуже багато.

Цікаво, що в церковно-слов'янському перекладі Біблії староевр. *lif'ne* („перед лицем”) перекладається неповно, цебто тільки словом „предъ”, а слово „лицем” пропускається.

Напр., замість перекласти „Стали *lif'ne* (перед лицем) фараона” (Вихід 9. 10) перекладено: „Стали предъ фараономъ”.

Таких прикладів є чимало. Звичайно, це грецький вплив на церк.-слов. мову. Греки замість перекладати повністю: „перед лицем”, староевр. *lif'ne* перекладали скорочено: „перед” (лицем).

Лицемір — іпокрит..

Ще з часів Свв. Кирила й Мефодія (IX в.) грецьке слово *hurokrites* (актор) перекладали новоствореним старо-церковно-слов'янським словом *лицемѣръ*. Воно означало таких людей, що тільки „лицем міряли” (мѣрили) свою „праведність”; цебто *лицем* прикидалися праведними, а в душі в них були гріхи.

Христос книжників і фарисеїв називав лицемірами. Лекс. 1596. 17: *Лицемѣръ* — облудный. *Лицемѣрству́ю* — облудне що справу́ю. *Лицемѣріе* — облудность.

Личакі — взуття типу ходаків, що зроблене з лика.

Пор. у Шевченка („Катарина”): „Іде Катерина у личаках”.

Звичай ходити в личаках найдовше зберігся на Поліссі.

За часів історичної Польщі *личакі* в шляхетських сферах були символом убогости. І саме тому дрібну (убо-

гу) шляхту звали „личаковою” (або „ходачковою”) шляхтою, бо вона, не мігши спромогтися на шкіряне взуття, ходила вличаках (у „ходаках”).

Слово „лїко (підклад кори дерева) всеслов'янське: болг. лїко, серб. лїко, чеське lїко, польське lїко.

Праїндоевропейський корінь цього слова засвідчений також лит. lїnkas, латв. lїks і старопруськ. lunkan, що означають лїко.

Удавнину в нас скручували лїко в форму шнурів і в'язали ним плоти і т. ін. Похідні слова: лїковий, лїковїна, прїзвища Лїчик, вулиця Личаківська у Львові.

Лїчба, арх. — число; з польського liczba (того ж значення) — від п. дієслова liczyć.

Див. лїк.

Слово „лїчба” (яке не ввійшло в укр. суч. літерат. мову) разом з багатьма іншими полонізмами було в літерат. мові українців XVI-XVII вв.

Лїчба вїбранихъ Божихъ выполнялася. Катих. 1645 р. 69б.

Лїше, лиш — тільки крім.

Дармо українська інтелїгенція Наддніпрянщини прозивала галичан (а головню українських верховинців з Карпат) „лишакїми”, бо вони вживають слова „лишень” або „лише”, „лиш” (див. журн. „Основа”, 1861, т. I, стор. 265).

Вони якось не помітили, що в мові укр. селян на Наддніпрянщині також збереглося це слово. Напр., Номис („Укр. приказки”) рясно ілюструє вживання слів „лише”, „лишень” укр. селянами на Наддніпрянщині. Воно є літературним словом і в Т. Шевченка („Наймичка”). „Стривай лишень! Чи чуєш? Щось плаче за ворїтьми!”

„Лише” („лиш”, „лишень”) — це дуже старе українське слово, яке — в своїй старій формі „лишень” — уже наявне в Лаврентїєвському та Іпатському списках „Повїсті временних лїт” (Лїтопису Нестора).

Це слово (як слова „лїшка”, „лїшний”, „лїшити”) походить від ст. слов. (і староукр.) лїхъ, яке означало все те, що надмірне, лишне, зайве, існуюче поза нормою мїри.

Див. лїхий.

Лїштва — вузька дерев'яна планочка для прибивання чого. Походить з польського listwa, а це — з старонім. liste (вузька планочка).

Вузьку вишивану смужку у нас також „лиштвою” назвали. У Шевч. („На Великдень”): „А мені хрещена мати лиштву вишивала”.

Лівий — протилежний правому.

Ст. слов. лѣвъ; болг. лѣв, серб. лѣјеви, словенське lēv, чеське levý, словацьке ľavu, польське lewy, рос. лѣвый.

Праїндоевроп. корінь цього слова також наявний у лат. laevus (лівий, зігнутий) і гр. laíós (лівий). Похідні слова лівшá (лівшún, лівáк, ліворукий), наліво, лівіця (ліва рука — протилежне до правиці — правої руки).

„Лівий”. — Слово „лівий” у переносному значенні визначає все те, що є „революційним” у суспільному, економічному, культурному й політичному відношенні — у протилежність до „правого”, що в переносному значенні визначає все те, що консервативне.

За часів Великої Революції у Франції (1789-1793 рр.) в конвенті (крайовій асамблеї депутатів) революціонери („монтаньяри) сиділи ліворуч предсідника, а консерватисти („жирондисти”) сиділи праворуч. І саме тому (з того часу) революціонерів прозвали „лівими”, а консерватистів — „правими”.

Лігатура — пов'язання одним писемним знаком двох чи й більше букв у давніх рукописах; напр. лігатура ш складена з ш і т.

Походить із середньовічного латинського ligatura — в'язь, від лат. ligare — в'язати.

Лід — замерзла в ціпку субстанцію вода.

Ст. сл. ледъ, болг. лед(ѣт), серб. лѣд, рос. лёд, чеське led, польське lód.

Праїндоевроп. корінь його наявний також у лит. ledùs і латв. leđus, що означають лід.

Суч. укр. літерат. льóду (род. відм. одн. від „лід”), льóду, по льоду́ і т. ін. — це польський вплив: lód, род. відм. одн. lodu, наз. відм. множ. lody і т.д.

У староукр. мові було: лед, леду, по леду, леди і т.д. Це засвідчене написом на Тмутораканському камені 1068 р.: „По леду”.

Ця оригінальна (історично правильна) українська вимова цього слова збереглася в укр. народній мові в Галичині. Там кажуть: лід, лёду, лёди і т.д.

Пор. полонізми: „льоту” (замість лету), „льоду” (замість леду), „льону” (замість лену — від лен).

„Зломити лід” — калька з франц. rompre la glace (почати що після подолання перешкод).

Лідія, ж. ім'я — із церк.-слов. Лидія, з гр. Lydia — біломармурна (від lydios, -a, -on — біломармурний).

Гр. lydos — сяючий білий камінь, білий мармур.

Lydia також була старою назвою одної з країн Малої Азії, з якої, як каже легенда, прийшли до Європи етруски (одне з італійських племен) і поселилися на Апенінському півострові.

Ліжко — форма цього слова є димінутивом форми слова лóже.

Ст. слов. ложе, болг. ложе (постіль), серб. ложе, рос. лóже, чеське lože, польське łóże, здрібніле — łóžko.

У слові ложе звук ж походить з праслов'янського г (g), — в укр. вимові г (h), який ще зберігся в таких укр. словах як лягати, леговище, полягати, поляглий і т. ін.

Ст. слов. лежати походить з праслов. *лежати, а це із ще старшого праслов. *legēti. Пор. ст. слов. сълогъ (склад).

Праїндоевроп. корінь його також засвідчений нім. legen (класти) й liegen (лежати) та словами Lage й Lager, ірійське lige (ложе), гр. lecho і лат. lectus (ложе); м. ін. в укр. мові слово лóже вже відчувається як архаїзм, і тому воно вживається тільки в урочистих випадках: „на ложі смерті”, „подружнє ложе”.

Той корінь, на якому базується слово ложе, наявний у багатьох словах: лігво́, лего́вище, лягті́, полягті́ (упасти в бою), полягті́ (біжжя на пні полягло́), вілягти (виступити вперед великою масою звідкись), злягті́ (через недугу, слабість), прилягти (на часок), підляга́ти (кому), наляга́ти (на що, на кого), вилігуватися, лежа́ти, положи́ти, зложі́ти, віложи́ти, наложи́ти, підложи́ти, приложи́ти, „в прилозі” (до чого), „лежéнь”, злежаний, лежа́к.

„Ліжко-постіль”. — Як і в інших слов'янських народів, так і в нас слово постіль (ст. сл. постель) стало синонімом слова ліжко, і в нашій народній мові так воно є й досі. Але в укр. суч. літерат. мові вже відрізняємо ліжко, як таке, від постéлі, цебто від того,

Вузьку вишивану смужку у нас також „лиштвою” назвали. У Шевч. („На Великдень”): „А мені хрещена мати лиштву вишивала”.

Лівий — протилежний правому.

Ст. слов. лѣвъ; болг. лѣв, серб. лѣјеви, словенське lēv, чеське levý, словацьке ľavý, польське lewy, рос. лѣвый.

Праїндоевроп. корінь цього слова також наявний у лат. laevus (лівий, зігнутий) і гр. laíos (лівий). Похідні слова лівша́ (лівшун, лівак, ліворукий), наліво, лівіця (ліва рука — протилежне до правиці — правої руки).

„Лівий”. — Слово „лівий” у переносному значенні визначає все те, що є „революційним” у суспільному, економічному, культурному й політичному відношенні — у протилежність до „правого”, що в переносному значенні визначає все те, що консервативне.

За часів Великої Революції у Франції (1789-1793 рр.) в конвенті (крайовій асамблеї депутатів) революціонери („монтаньяри) сиділи ліворуч предсідника, а консерватисти („жирондисти”) сиділи праворуч. І саме тому (з того часу) революціонерів прозвали „лівими”, а консерватистів — „правими”.

Лігату́ра — пов’язання одним писемним знаком двох чи й більше букв у давніх рукописах; напр. лігатура ш складена з ш і т.

Походить із середньовічного латинського ligatura — в’язь, від лат. ligare — в’язати.

Лід — замерзла в ціпку субстанцію вода.

Ст. сл. ледъ, болг. лед(ѣт), серб. лѣд, рос. лёд, чеське led, польське lód.

Праїндоевроп. корінь його наявний також у лит. ledùs і латв. ledus, що означають лід.

Суч. укр. літерат. льо́ду (род. відм. одн. від „лід”), льо́ду, по льоду́ і т. ін. — це польський вплив: lód, род. відм. одн. lodu, наз. відм. множ. lody і т.д.

У староукр. мові було: лед, леду, по леду, леди і т.д. Це засвідчене написом на Тмутораканському камені 1068 р.: „По леду”.

Ця оригінальна (історично правильна) українська вимова цього слова збереглася в укр. народній мові в Галичині. Там кажуть: лід, лёду, лёди і т.д.

Пор. полонізми: „льоту” (замість л е т у), „льоду” (замість л е д у), „льону” (замість л е н у — від л е н).

„Зломити л і д” — калька з франц. rompre la glace (почати що після подолання перешкод).

Лідія, ж. ім'я — із церк.-слов. Лидія, з гр. Lydia — біломармурна (від lydios, -а, -он — біломармурний).

Гр. lydos — сяючий білий камінь, білий мармур.

Lydia також була старою назвою одної з країн Малої Азії, з якої, як каже легенда, прийшли до Європи етруски (одне з італійських племен) і поселилися на Апенінському півострові.

Ліжко — форма цього слова є димінутивом форми слова л о ж е.

Ст. слов. ложе, болг. ложе (постіль), серб. ложе, рос. лóже, чеське lože, польське łoże, здрібніле — łożko.

У слові ложе звук ж походить з праслов'янського г (g), — в укр. вимові г (h), який ще зберігся в таких укр. словах як лягати, леговище, полягати, поляглий і т. ін.

Ст. слов. лежати походить з праслов. *лежати, а це із ще старшого праслов. *legēti. Пор. ст. слов. сълогъ (склад).

Праіндоевроп. корінь його також засвідчений нім. legen (класти) й liegen (лежати) та словами Lage й Lager, ірійське lige (ложе), гр. lecho і лат. lectus (ложе); м. ін. в укр. мові слово лóже вже відчувається як архаїзм, і тому воно вживається тільки в урочистих випадках: „на ложі смерти”, „подружнє ложе”.

Той корінь, на якому базується слово ложе, наявний у багатьох словах: лігво́, легóвище, лягті́, полягті́ (упасти в бою), полягті́ (біжжя на пні полягло́), вілягти (виступити вперед великою масою звідкись), злягті́ (через недугу, слабість), прилягти (на часок), підляга́ти (кому), наляга́ти (на що, на кого), вилігуватися, лежа́ти, положи́ти, зложі́ти, віложи́ти, наложи́ти, підложи́ти, приложи́ти, „в прилозі” (до чого), „лежéнь”, злéжаний, лежа́к.

„Ліжко-постіль”. — Як і в інших слов'янських народів, так і в нас слово постіль (ст. сл. постель) стало синонімом слова ліжко, і в нашій народній мові так воно є й досі. Але в укр. суч. літерат. мові вже відрізняємо ліжко, як таке, від постéлі, цебто від того,

чим ліжко постелене. Але в рос. мові, напр., слово *постель* далі означає ліжко.

Лекс. 1627. 170: Постеля глаголется, егда ложе постлано ест. А ложе, лóжко глаголется, егда голо ест.

Там таки, 293: Одр-кровать, лóжко, постéля, мáры.

Лікар — професіонал, що лікує недужих (хворих) людей.

Ст. слов. врачь, гр. *giatrós*, лат. *medicus*, франц. *médecin*, англ. *physician*, нім. *Arzt*, рос. врачь (і лікарь), болг. цѣлител (доктор), серб. лекар (доктор), чеське *lékař* (*hojitel*), польське *lekarz*.

Слово *лікар* походить від слова *лікувати* (лічити); звідси й „лік”, „лікарство” (медикамент).

Стцсл. лѣкъ, болг. лек, серб. *лѣјек*, чеське *lék*, польське *lek* (*lekarstwo*).

Звідси ст. слов. лѣчити (лічити, цебто лікувати).

Слово вдавнину запозичене слов'янами із старонімецького (з готського) *lēkeis* (лікар) і *lēkinon* (сціляти, цебто лікувати); порівн. ірландське *lāig*, род. відм. *lēga* (лікар).

Наші філологи XVI-XVII вв. так пояснювали значення слова *лікар*:

Лекс. 1596. 33: Цѣлю — лѣчу, уздоровляю. Цѣленіе — лѣченіе, уздоровленье. Цѣлитель — лѣкар.

Лекс. 1594. 7: Врач — лѣкар, дóктор. Врацю — лѣчу. Врачеваніе — лѣкарство, лѣченье.

Лексикон 1627 р. на ст. 2 подає: Бáлій — чаровник, вѣщок албо лѣкар.

Там таки, 448: Рафá — лѣкарство або лѣкар. Рафáйл — лѣкарство Божее.

Т. т., 302: Цѣлитель — лѣкар.

З того часу як лікарем уже не міг бути той, хто не закінчив медичних студій (а це автоматично означало й отримання академічного ступення доктора медицини), термін „лікар” мусів стати синонімом означення „доктор медицини”.

Той факт, що фельдшера (з нім. *Feldscher*) — лікарського помічника (спочатку це був тільки помічник „польового” (*Feld*), цебто військового, хірурга на фронті) — через несвідомість чи з чемності також називали „лікарем”, не означав, що він був лікарем. Тому що неосвічені

люди не знали, що „доктор” — це не професія, а тільки найвищий академічний ступень у різних ділянках науки, напр.: доктор теології, доктор філософії, доктор медицини і т. ін., і тому що народні маси знали тільки одного професіонала з академічним ступенем доктор, а саме — знали тільки доктора медичних наук, вони почали думати, що „доктор” — це тільки лікар. І так через цю несвідомість вони стали помилково вважати титул „доктор” за означення лікарської професії.

Це примітивне розуміння означення доктора несвідомі автори, на жаль, почали вводити і в літературні мови народів, і цим вони спричиняються до помішання понять на точці значення цього академічного ступеня.

„Лікарю, вилікуйся сам!” — Цей вислів одного з двох розбійників, що були расп’яті разом з Ісусом Христом. По-стцсл. „Врачу, исцѣлися самъ!” (Єв. Луки 4. 23). По-латинському: „Medice, cura te ipsum!”

Лікарство — медикамент, лік.

Див. лікар.

Англійське „medicine” для означення лікарства є вислідом примітивного непорозуміння.

Лік по-латинському називається *medicamentum*, а звідси фр. *médicament* та правильне (літературне) англійське *medicament*, а не „medicine”.

Англ. „medicine” походить з латинського слова *medicīna*, що означає техніку лікування. І тому в мовах народів Європи (включно з англ. мовою в Британії) фраза „студіювати медицину” означає вивчати техніку лікування.

Польське слово *lekarstwo* для означення ліку (польське *lek*) створили неправильно. Тому що це слово пошло від слова *lekarz*, то логічно воно повинно означати не лік, а лікарявання, — подібно як *mularz* — *mularstwo*, *aptekarz* — *aptekarstwo* і т. ін.

Це польське слово (з його нелогічним значенням) проникло і в українську мову — як „лікарство”, і почало конкурувати з укр. словом „лік”. Прийшло це польське слово до нас не раніше XVI в.

Див. Лекс. 1627 р. 16: Быліе — лѣкарство albo трутцна.

Там таки, 302: Цѣлба́ albo быліе — лѣкарство.

Але й навіть тоді, коли вже прищеплювалося в нас польське слово *lekarstwo* в неправильному значенні — „лік”, наші філологи ще „відрухово”, але згідно з логікою мови, часом перекладали його (і цілком правильно!) як лікуванн^я (ст. слов. і староукр. лѣчьба).

Див. Лекс. 1627 р., 112: Лічба, лѣкованіє — лѣкарство, лѣченъє.

Там таки, 448: Рафа́ — лѣкарство або лѣкар.

Лікоть — місце головного згибу руки.

Ст. слов. лакъть; староукр. лѣкъть, болг. лакът, серб. ла́кат, чеське loket, польське łokieć. Праслов. *olkъt-.

Пор. лит. alkúnė і латв. ēlkuone (локіть); гр. alax — те саме. У фразеології:

„Закачати рукави по лікті”. „Розпихатися ліктями”. (Розштовхувати товпу людей, щоб пробити собі прохід між ними. У переносному значенні: Іти до мети брутальним способом).

Лікоть — міра. — У нас аж до Першої світової війни серед селянства практикувалося міряння матерії (на одѣжу) ліктями.

Знали її давні жиди (див. у Біблії 5. М. 3. 11; 4 М. 35. 4; I Цар. 6, 2, і т. д.).

Жиди засвоїли собі цю міру від вавилонців, і згодом поширили її по всій Європі.

Лікувати — уздоровлювати за допомогою ліків, лічити.

Див. лікар, лікарство.

Лекс. 1596. 12: Хойна злѣчуєт уха.

Лілія — запашна квітка з цибульковатим (бульбистим) коренем.

До нас прийшло з польськ. *lilia*, а поляки взяли це з нім. *Lilie*, що походить з лат. *lilium*, а це з грецького *leirion*. Від цього слова походить гр. прикметник *leiribeis* — ніжний, делікатний (немов лілія).

Серед нашого народу ця назва вимовляється різно: лилія, лілія, лилея, лілея; цю останню вимову особливу вподобали українці в Галичині.

У старій укр. мові ця назва була іменником чоловічого роду: м и л и й.

Слово „ліловий” (кольор) нічого спільного з назвою „лілія” не має. Цей прикметник походить з арабського

слова (яке є і в мові турецькій) *lilāk*, що означає „бузок” (ботанічне: *lilac*).

Ліловий — це фіолетний; російське „сирéневый” — від лат. ботанічної назви *syringa* (бузók) — звідси рос. сирéнь.

Ліліт, міф. — нічний демон в формі жінки, що характеризується пожадливістю до жінок. Назва походить із староевр. *lajil* — ніч.

Давні апокріфи переказують, що Адамова жінка була „Ліліт”.

Ім'я це згадується і в Біблії (Ісаї 34. 14).

Лінія — довга риса; до нас (а від нас — у Москву) прийшло з польського *linia*, що походить з нім. *Linie*, *Linea*. Німці взяли його з лат. *linea*, що означає льняну нитку.

Лініє ю згодом почали звати й межу, а також фронтову „межу”.

Слово „лінія” з України поширилося на Москву на переломі XVII-XVIII вв.

Поки до нас не прийшло слово „лінія”, в нас уживали слово *ч е р т á* (із ст. сл. *чръта*; пор. болг. *чръта*, серб. *црта*, чеське *čercha*, рос. *черта́*).

Лекс. 1627. 304: *Чёрта — лінѣя*.

Лінощі — неохота до праці.

Ст. слов. *лѣнь*. укр. *лінь*, рос. *лень*, болг. *лен*, серб. *лѣјен*, польське *leń*.

Ст. слов. *лѣнивъ*, укр. *лінивий*, рос. *ленивый*, польське *leniwy*.

Лит. *lėnas*, латв. *lēns* — *лінивий*, *в'ялий*; лат. *lēnis* — *м'який*, *делікатний*.

Наші предки із староукр. слова *лѣнь* (вимов. *лінь*) утворили похідне слово „*лѣнощи*” (*лінощі*), що засвідчене в творі великого князя Київського Володимира Мономаха „Поучення дітям” (1100-1101 рр.).

Лінч, америк. — смертний самосуд, переважно виконаний юрбою, яка вбиває свою жертву киями, бичами і т. ін. Слово це походить від прізвища Чарлза Лінча (*Charles Lynch*) — американського плантатора в штаті Вірджінія (*Virginia* — Вірджінія), що жив у 1700-их рр. Він без суду вбивав тих людей, які плюндрували його плантації, і тих, яких він підозрівав у цьому. Зокрема

він шляхом самосуду мстився на „торіях” (прихильниках британської влади в Америці того часу).

Від слова „лінч” походить наше слово „лінчувати” — без суду мордувати жертву киями, або вішати.

Перед 1896 роком більшість жертв лінчу в США становили люди білої раси. А від 1890 р. масову більшість жетрв лінчу (головно в південних штатах США) становили негри.

Між 1882-1951 роками число жертв лінчу в США становило 4730 осіб, а в цьому 1263 білих і 3437 негрів. Лінчуванням найбільше відзначилася американська таємна расистська організація Ку-Клукс-Клан (в англ. вимові „Кю-Клак-Клен), що цим самосудом мордувала негрів — головно тих, що були запідозрені в статевих зносинах з білими жінками.

В Україні бували традиційні селянські самосуди (але тільки над конокрадами) аж до Першої світової війни. Були вони на Наддніпрянщині, на Волині й на Поліссі.

Звичай карати таким чином, як це було на Запоріжжі: прив'язували до стовпа на майдані, і кожен міг бити його кием, хто хотів — аж до смерти (див. суд над Кирилом Туром у повісті „Чорна Рада” Пантелеймона Куліша — це вплив традиції селянського самосуду).

Самосуди були в давніх жидів, а полягали вони в каменяванні, про що, напр., свідчать приклади в Новому Заповіті.

Вендета (іт. *vendetta*) серед населення Сардинії й Корсики — смертна пімста за вбитого члена родини — це також слід старої традиції самосудів.

Ліпий, арх. — гарний, чудовий.

Стцсл. лѣпъ, лѣпота (краса); болг. леп, лепота; серб. лѣјепота; рос. лепый, лепота; чеське lery, lерота, — всі вони означають: гарний, краса.

Староукр. лѣпо (вимовляється „ліпо”) означало: „гарно”, „добре”.

Слово о п. І. 1187 р.: Не лѣпо ли ны бѣшеть.

Корінь ст. сл. лѣпъ також виражений у латинськ. *lupidus* (гарний, хороший) і латв. *laipnūs*.

У нашій книжній мові XVI-XVII вв. були слова лѣпота (красота), лѣпшь (кращий), лѣпшій (кращий), лѣпшѣйшій, нелѣпый (глухий), нелѣпость („неліпиця”, глу-

пота), великолѣпіє (величавість), великолѣпный (знаменитий, величавий).

На Наддніпрянщині серед народу переважало слово „луччий”, а його синонім — „ліпший” завжди переважав серед українців у Галичині.

На Волині в мові селян узагалі не було слова „ліпший”, — замість нього вони завжди вживали слово „луччий”.

Наші письменники XVI-XVII вв. уживали обидва ці слова.

„Лучший — лѣпшій”. Лекс. 1627. 110.

У Б. Грінченка (СУМ) є і „ліпший”, і „луччий”, а також: „лучче”, „луччати”.

„Л і п ш е пізно, як ніколи” з франц. „*Mieux vaut tard que jamais*”.

Ліра — музичний струнний інструмент, що формою трохи подібний до гітари, але без шийки; струни закриті, крутиться корбою, немов шарманка (польське *katarynka*). Інструмент цей прийшов в Україну в середні віки з західних країн Європи, але в Україні він зберігся до наших часів, а в інших країнах він уже давно вийшов з ужитку.

Коли, напр., поляки говорять про лірника, то конче додають „український”: „*lirnik ukrański*” (див. Брюкнер, SEJP).

Лірники — старі сліпці — це були „старці Божі”, що ходили по селах, грали й співали побожні пісні на церковних празниках, на відпустах і т.д.

Аж до часів Другої світової війни славився Почаїв на Волині своїми лірниками, які грали й співали побожні пісні прочанам, що приходили до Почаївської Лаври.

Образ „почаївського лірника” увіковічнив одним із своїх дереворитів один із сучасних славних мистців — волинян О. Шатківський.

„Ліра” — слово грецьке („*lyra*”), але наше ліра — це не такий самий музичний інструмент, яким була ліра старогрецька.

Лірою давні греки називали той музичний інструмент, що був подібний до сучасної арфи. Греки співали в супроводі гри на лірі.

Лекс. 1629: Ліра — скрипця.

Ліс — масова сукупність дерев на даній площі землі. Ст. сл. лѣс, болг. лес, серб. лѣјес, рос. лес, чеське les, польське las.

Грецьке *dásos*, лат. *silva*, нім. *Wald*, фр. *forêt* (звідси англ. *forest*).

Корінь ст. сл. слова лѣсць не віддзеркалений в тих словах індоєвроп. походження, що є його відповідниками.

Похідні слова: лісок, лісочок, лісовий, лісовик (житель лісистих околиць, дроворуб, а також Лісовик — уявний божок лісів), ліса (огорожа з лози), ліщина, лісковий, узлісся, пролісок, лісник.

Назви місцевостей: Підлісся, Залісся, Заліщики.

Прізвища: Підлісецький, Заліський, Заліщук, Лісовий.

Геогр. назва: Полісся, звідси: поліщук, поліський.

Лекс. 1627. 454: Сілуан — лѣсник.

Ліста, місц. — спісок; з польськ. *lista*, а це з італійського *lista*. Слово це прийнялося в українців у Галичині. На Наддніпрянщині воно не відоме, і в укр. літерат. мові воно не вживається.

Літати — рухатися на крилах у повітрі. Ітератив слова *л е т і т и*.

Див. *л е т і т и*.

Слово о п. I. 1187 р.: Летая умомь под облакы.

Літера — буква; прийшло до нас із польського *litera*, що походить з лат. *lit(t)era* — написаний знак; гр. *grámma*.

Похідні слова: літеральний (буквальний, дослівний), література, літературний, літератор, літераторка.

Лекс. 1627. 458: Называють ся теж стихіями и лѣтѣры азбучныи.

Там таки, 154: З межи азбуки котрая лѣтѣра.

Т. т., 224: Єдна лѣтѣра гласная, сколько лѣтѣр.

Література — писемні твори; з латинського *literatura* — все те писання, що складається з літер. (У давніх римлян словом *literatura* називали також азбуку).

Література є різних родів: релігійна, філософська, наукова, художня.

Художню літературу французи називають терміном *belles - lettres* (або *belles lettres*).

У нас занехали наше старе означення (яке ще навіть по Першій світовій війні зберігалося в Галичині) к р а с н е п и с ь м е н с т в о .

А тепер ось пишемо „Історію української літератури”, а це означення саме собою не каже нам, якого роду ця література. Художня? Чи наукова?

Літо — найтепліші місяці в тому кліматі (підсонні), де є чотири пори (сезони) року.

Ст. сл. лѣто, болг. лято, серб. льѣто, чеське lěto, польське lato.

Корінь ст. слов. лѣтo не засвідчений відповідниками цього слова в інших мовах індоєвр. сім'ї; суч. гр. kalokairi, лат. aestas, фр. l'été, нім. Sommer, англ. summer.

Брюкнер (SEJP) думає, що це слов'янське слово по-стало пізніше, цебто незалежно від праіндоевропейського мовного ґрунту.

У всіх слов'ян слово lěto уже давним-давно набуло собі й другісне значення, цебто стало синонімом слова рік. І це його другісне значення збереглося і в нашій літературній мові; пор. у Т. Шевченка: „Три літ а” (в значенні: три роки).

Це його другісне значення наявне також і в таких словах: підліток, нелітній (неповнолітній), малолітній, повнолітній, повноліття, малоліття, многоліття. Тому що це другісне значення слова літо (множ. літа́) в нас дуже старе, сильно закорінене й дуже розгалужене, — отже усунути його не можна (та й не треба), то — недавнє введення штучного й неприємного (бо воно „вуха ріже”) новотвору -річчя (напр. „5-річчя”) замість нашого традиційного, природнього -ліття (напр., 5-ліття) жадною потребою практичного, логічного та естетичного характеру не оправдане.

Якщо б тут ішлося не про літа́, а про річкí, то безперечно, що можна було б говорити про -„річчя”: узріччя, межиріччя, триріччя і т. ін.

Літопис — хроніка; слово це — калька грецького chronographos: chronos — час + grapho — пішú. У стцсл. мові лѣтописание.

Староукр. лѣтопись, болг. лѣтопис, серб. летописи (анали, хроніки), чеське letopis.

У нас непотрібно уживають слово **анали** — з лат. *annales* (річники) — від лат. *annus* (рік) та „хроніка” (з гр. *chrónos* — час), коли маємо своє слово **літопис**; а звідси: літописець, літописний, літописання. Напис на Тматораканському камені 1068 року: „Въ лѣто 6576” (цеб-то 1068-го року) — це зразок нашого давнього літописного записування подій за „літами” (за роками).

У наших письменників XVI-XVII вв. слово **лѣто** (вимов. **літо**) має такі значення: „время, рокъ, часъ, годъ, годище. — На всякое лѣто — по вся лѣта, на каждый рокъ”. Лекс. 1627 р.

Ст. сл. **година** колись також означала рік, бо це димінутив ст. сл. **годъ**, що означає рік. У болгар і сербів слово **година** і досі не має іншого значення, а тільки рік.

Літострóтон, арх. — див. **гаввата**.

Походить з гр. *litostroton* — камінна підлога; *litos* — камінь, *stronnyti* — я стелю.

Літургія — Служба Божа (Богослуження), в якій звершується Таїнство Причастя (Євхаристія); з гр. *leiturgia*; *leitos* — прилюдний, громадський + *ergon* — діло, чин.

Лекс. 1627. 429: Литургія — Священная Служба.

Літургія Святая. Катих. 1645 р. 49.

Ліхтар — закритий з усіх сторін склом підсвічник; з польського *lichtarz*, а це із старонім. *liuhtaere* — підсвічник; суч. *Leuchter*.

У Житомирській Євангелії 1571 р. (Матв. 11): **лехтар**.

Лекс. 1627. 216: Свѣтилник — походня, лампа, каганец, и лѣхтар. Тут же: лампа. Свѣщник — лѣхтар.

Ліцитація — публічний продаж чийх речей уповноваженою особою по таких цінах, „хто більше дасть”. Слово це прийшло до нас із польського *licytacja*, що походить з франц. *licitation* (того ж значення).

У російській мові **аукціон** (ліцитація) походить з нім. *Auktion* (ліцитація), що є версією середньовічно-латиського *auctio* (публічний торг). У старій лат. мові слово *auctio* означало зростання чого (все більше й більше).

Також з лат. *auctio* походить англ. *auction* (ліцитація).

Російська фраза „продавать с молотка” (продавать шляхом ліцитації) походить з того, що коли хто дав найвищу ціну, і ніхто вищої не дає, то продавець стукає молотком об стіл — на знак, що це продано.

Лічба, арх. — звіт; з польського *liczba*, яке коло XV-го в. прийшло з Чехії в Польщу, і заступило старопольське *czysło*. Згодом поруч слова *liczba* появилось в польській мові слово *rachunek* (з нім. *rechnen* — числити). І польську фразу „Zdawać rachunek” (здавати звіт) почали перекладати „давати лічбу” (з польським *liczba*).

Дадуть люде личбу зо всѣхъ своихъ мыслей. Катих. 1645 р. 30.

Там таки, 37: И прибывало ихъ въ личбѣ на каждый день.

Т. т., 78: Учинки Самъ Христосъ вѣличати будет.

Т. т., 125: Волосы ваши всѣ на головѣ сѹт поличенныи.

Т. т., 35: Узнаты выличаетъ Апостоль.

Лекс. 1627. 95: „Исчитаю — выличую”.

У стцсл. мові слово *личити* означає „оповідати”, „оголошувати”. (Таке значення його колись було в усіх слов’ян).

Звідси в нашій книжній мові було слово „обличити”, цебто викрити що затаєне, здемаскувати.

Ст. слов. *личити* набрало собі другісного значення: „числити” — найперше в чехів. І це його другісне значення запозичили собі від чехів поляки (в XV-XVI вв.), а від поляків узяли його й ми, та почали вживати як синонім свого „числити”.

А коли поляки, крім цього, ще взяли собі від німців слово *rechnen* (числити) і переробили його по-своєму на *rachować*”, то й ми собі його взяли від поляків, і так уже маємо й „рахувати” (замість свого „числити”).

Лія, Лѣя, жін. ім’я — через церк.-слов. прийшло до нас із староевр. мови. Значення його: „працьовита”.

Лекс. 1627. 429: Лія — працювитая.

Лоб — чоло.

Стцсл. *лѣбъ* (чѣреп), білоруське *лоб*, рос. *лоб*, чеське *leb*, польське *łeb*.

Пор. гр. *lorphos* — потилиця, тохарське *lar* — череп, голова. Стцсл. прикметник *лъбънь* означає „череповий”.

В Євангелії стцсл. „краниево мѣсто”, або „кранииево мѣсто”, (з грецького *kranion topos* — місце черепа), або „лъбное мѣсто”, означає Голгофу.

У фразеології: „У нього того на лобі не написано”.

Удавнину, кого засилали далеко за тяжкий переступ, того „клеймили” — ставили клеймо на лобі і на щоках, а саме: на лобі В, на правій щоці О, а на лівій Р, виходило ВОР, що кожному кидалось в очі. Рани посипали порохом, тому вони не зникали. Тільки 1863-го року закон про клеймління був у Росії (і в Україні) скасований.

„Забрити лоба” — прийняти на військову службу.

При оглядинах покликаних, хто був гідний на цю службу, тому голили коси.

„Скажи дурному поклони бити, то він лоба розіб’є”.

„Стукни себе в лоб!” (Опам’ятайся!).

Прізвища: Лобар, Лобачевський, Лобач, Лобич.

Пейоративні похідні слова: туполобий, твердолобий, лобатий.

Техн. знач. у виразі „лобовий зудар” — удар фронтовою частиною; напр. лобовий удар авт (коли перед одного авта зудариться з передом другого авта).

Лободá — рід бур’янів; з полов. алабута, татар. алабота того ж значення, рос. лебеда. (Дм. 561).

В укр. мові це слово розкорінене: лобідка, лободяний, лободянка — каша з пшона й молодої лободи.

У народн. пісні: „Постав хату з лободи, — до чужої не веди!”

Прізвища: Лободá, Лободовський, Лободич, Лободянюк.

Логвин, ч. ім’я — із церк-слов. Логгинъ, з лат. *Logginus* (з лат. *longus* — довгий).

Греки писали це латинське ймення „*Logginus*”, латинська звукосполука *ng* в них писалася *gg*, а читалася *ng*. Тому що це латинське ймення ввійшло в церк.-слов. мову з мови грецької, то й писалося воно в ній за грецьким звичаєм „Логгинъ”. А в укр. народній вимові воно звучить „Логвин”.

Лекс. 1627 р. 429: Логгинъ — смышляяй глубоко або долгий.

Логіка — наука про закони правильного пов'язування ідей, з яких складається думка.

Грецьке слово *logos* означає думку взагалі, а зокрема й висказану думку, і саме тому в цьому (другісному) значенні *logos* також визначає слово.

Збірник трактатів старогр. філософа Аристотеля (384-322 перед Н. Хр.) „*Organon*” започаткував собою логіку як науку. Грецьке означення „*logike techne*” (техніка мислення) згодом (значно пізніше) скоротилося і звідси термін „логіка”.

Лекс. 1627. 430: Логіка, діалектіка — розмова, бесѣдованье, или йстинных и ложных розсужденіе.

Логофѣт, арх. — секретар; з гр. *logophetes* — той, хто вислухує звіти; канцлер візантійського імператорського двору; з гр. *logos* — слово + *títhemi* — звітувати.

Лекс. 1627. 430: Словоположник, рахмистр, писар рахованья и уважанья.

Логофѣт у Молдавії й Валахії — управитель державної канцелярії, з гр. рум. *logofat*. Часте в молдавських грамотах.

Див. канцлер.

Ложечка — маленька ложка.

Стцсл. лъжица, болг. лъжица, серб. лажица, рос. ложечка, чеське žlice, польське łyżeczka.

В інших мовах індоєвроп. сім'ї немає таких відповідників, що виражали б корінь ст. слов. слова лъжица (ложка).

Пор. н. гр. *kutāli*, англ. *spoon*, нім. *Löffel*; фр. *cuillère*.

Часто цитованого в зв'язку з цим латинського слова *ligula* не слід брати до уваги, бо це ж упрощена форма слова *lingula*, основне значення якого — „язичок” (від *lingua* — язик). Слово *lingula* значно пізніше набуло собі другісного значення — „ложка”. Але основним латин. терміном для означення ложки завжди було слово *cochlear* — від лат. *cochlea* (мушля), що походить з гр. *kochlías* (того ж значення).

Англ. *spoon* (із ст. англосакс. *spon*; пор. ст. нім. *span*) первісно означало тріску.

Лекс. 1627. 427: Лавіда — ложечка.

Лоза́ — рід куща з родини верби; місцеве — верболіз; болг. лоза́, серб. лóза, рос. лоза́, чеське loza, польське łoża.

Ст. сл. л о з а визначало не тільки л о з у в нашому сучасному значенні цього слова, але й також виноградищу (виноградну „лозу”) і т. ін

В інших мовах індоєвроп. сім'ї немає таких відповідників ст. слов. слова л о з а, що віддзеркалювали б його корінь, і тому походження його треба вважати неясним. Похідні слова: лозі́на (збірна назва лози), лозі́нка, лізочка.

Назва села Лози на Крем'янецьчині.

Прізвища: Лозовчук, Лозович, Залозецький.

У народн. стилістиці: „гнучка, як лозинка”.

Лекс. 1596: Ваіе — розкі з квѣтов, лозі́, багнята.

Ломáка — поліно; походить від слова л о м и т и; ст. сл. ломити; болг. ломя́ (ломлю), серб. лóмити, рос. ломіть, чеське lomiti, польське łącić.

Пор. литов., латв. й пруське limit (зломитися); лит. ąaminiti (ломити).

Л о м а к о ю колись називали тільки невеликий кусок відломаного дерева.

„Ломáчки” — дрібні скипки дерева на підпал. Пор. у Леоніда Глібова („Собака й кінь”): „Хвіст здоровенний, як ломака, а сам такий страшний!”

„Л о м и т и с я в відкриті двєрі” (з фр. enfoncez une porte ouverte).

Лóнгин — див. Л о г в и н.

Лекс. 1627. 429: Лóггін — смьшляя глубоко або долгій.

Лóно — груди, або тільки нижня частина (передня) торсо. (Найчастіше це відноситься до жінок).

Ст. слов. лоно; болг. лóно, рос. лóно, чеське lůno, польське łożo.

Походження цього слова неясне.

Слово о п. I. 1187 р.: Сыпахуть ми великий женчюгъ на лоно.

Лекс. 1627. 149: „Нѣдро — перси, пазуха, лонó. Лонó з нядром за одно ся часом розумѣет.

Л о н о Авраамове — місце перебування праведних людей по їх смерті, як навчає Талмуд. (Кіддушін 72б), де

читаємо: „Він сьогодні сидить на лоні Авраамовім”. Те саме знаходимо в Єв. Луки 16. 22: „Та ось сталося, що вбогий умер, — і на Авраамове лоно відвезли його Ангели”.

Лоп! — звуконаслідування удару крилами; звідси „лópкати” крилами.

Лоскотáти — делікатно доторкатися пучками пальців до тіла в тих місцях, що чутливе на подразнення, і таким чином спонукувати людину до нестримного сміху.

Рос. лоскотáть, польське *łaskotać*, н. лужицьке *łaskotać*, *łaskotać*, верх. луж. *łaskosis*.

Виводити це слово від „ласка”, „ласкати”, як це чинить Бернекер, а за ним і Фасмер, ледве чи можливо. Гр. *gargálisha*, лат. *titillatio*, англ. *ticling* і нім. *Gerassel* свідчать, що їх значення виражають гаптичні (дотикові) враження. Шляхом вираження гаптичного враження, мабуть, постав і їхній слов'янський відповідник.

Лекс. 1627. 221: Лоскотанье, гез, тѣчка, лоскочу.

У старих українських повір'ях слово „лоскотати” пов'язане з муками, бо русалки вночі на смерть „залоскочували” таку людину, яка попалася їм на березі ріки.

Лось, зоол. — найбільший рід козла.

Староукр. лось, рос. лось, чеське *los*, польське *łoś*. Праслов. **olsь*, лат. *alces*, гр. *alke*, старонім. *elch*, англ. *elk*.

Лосіця (самка), лосеня, лосіна (м'ясо з лося), лосиний. У східних слов'ян словом „Лось” також називалося сузір'я (консте́ляція), яке тепер називаємо Великою Медведицею.

Лот — бібл. чол. ім'я; церк.-слов. *Лоть* — староевр. ім'я, що означає покрóв (від слова покривáти). Див. Соляр. II. 503.

Лекс. 1627. 431: Лот — обвинённый або звязанный, або открытый, або живица дорогая, которая называется стекти.

Лотерéя — гра (за оплаченням квитка), в якій можуть виграти якусь річ або гроші ті, що мають щастя.

З італ. *lotto* походить італ. *loteria*, а з нього франц. *loterie*, нім. *Lotterie*, голянд. *loteri* і т.д.

Див. лотто.

„Лотерéя” в укр. літерат. мові — це слово, що в цій формі прийшло до нас із рос. „лотерея”. У Росію це слово прийшло з німецького Lotterie або з голянд. loteri на переломі XVII-XVIII вв.

У Галичині завжди вимовляли „льотері́я” — під впливом польськ. loteria.

Лотóки — протік для води, що спадає з висоти вниз на млинове колесо і своєю силою порушує його, а з ним і всього млина.

У польській мові це слово наявне в однинній формі: lotok.

Походження цього слова неясне. Брюкнер думає, що в польську мову воно попало може й із східнослов'янських мов.

Лотр, арх. — негідник; до нас прийшло з польської мови (lotr) і вживалося в XVI-XVII вв.

Лотръ, сквернавѣй. Син. 16.

Лекс. 1627. 448: Ра́ка — блазен, голóта, гултай, нецнота, лотр и проч.

Там таки, 220: Мерзѣный, лотр, штука лотрѡвская.

Т. т., 319: Непреподѡбнодѣлатель — лотр, нецнота, нѣчого доброго.

У польську (а також у чеську — lotr) воно прийшло (десь у XVI в.) із старонім. loter (шибайголова).

Лóхнути — сумувати.

Слово це добре відоме в Галичині й на Волині, але зовсім незнане на Сході. Б. Гр. II. 378 дає „лохнути — быть в отчаяніи” з Н. Волин. повіту: Чого ти так лохнеш? У Галичині: лохне ми ся — мені сумно, тоскно.

„Укр.-рос. сл.” т. II ст. 459 зовсім не подає цього слова. Г. Ільїн. в Р.М. 1933 р. ч. 3 поєднує це слово з індоевр. *luks-luk.

Сам пень -лох- (страх, ляк) поширений у нас з різними приставками: переполох, переполохати, полох, полоханий, полохання, полохкий, полохливий, полошити, сполох, сполохати, сполошити і ін.

Лошá — кінське маля; з тюркського (через крим.-тар.) laša (кінь). Звідси також наше „лошáк” (молоденький жеребчик).

Було в нас і слово лошадь (із тюрк. laša), що засвідчене в Лаврентієвому літописі під 1111 роком:

„Начнетъ смердъ тотъ орати лошадыю тою”.

Похідні слова: лошіця (молоденька кобила), лошеня, лошичка, лошачок і т. ін. Рос. лошадь є синонімом слова конь.

Лубні, род. в. Лубень, староукр. Лубень — стародавнє місто на березі ріки Сули. Назва походить від „луб” (кора, лико).

Повість временних літ (1112 р.): „Идоша къ Лубну”.

Любомудріє, арх. — див філософія.

Луг, -гу — низьке рівне місце під лісом, поросле травою й кущами; взагалі мочариста місцевість.

Ст. слов. lǫgъ; болг. лѣг(ѣт) серб. лѣг, рос. луг, словенське lōg, польське łąg, lęg.

Пор. литовське lėngė — лужочок між двома пагорбами.

Слово о п. І. 1187 р.: Потече къ лугу Донца 41.

Лук — рід давньої зброї: до кінців лука (каблука) привязана туго натягнена тятива, якою випускається стріли.

Ст. слов. lǫkъ; болг. лѣк, серб. лѣк, рос. лук, чеське luk, польське łęk.

Пор. лит. laĩkas (дуга, каблук). латв. lūok (каблук, дуга), лит. leĩkti (гнути).

Похідні слова: каблук (дерев'яна дуга), каблúчка (перстень, обручка), лукавий (нещирий), лукавити (кривити душею).

„Лук — оружие татарское”. Лекс. 1627. 110.

Слово о п. І. 1187 р.: Луци у них напряжени.

Лука — сіножать, сінокіс; давніше значення: низька місцевість біля ріки, яку часто заливає вода, обхоплюючи її формою лука (дуги).

Ст. слов. lǫka, болг. лѣка (вигнутість), лугін (вигін для худоби), серб. лúка (луг, пристань), чеське louka (луг), польське łąka (сіножать) — пор. назву міста Ostrołęka.

Лит. laĩka (затока, залив), латв. laĩka (подовгаста низька рівнина).

Лекс. 1596. 29: Село — поле, лука, сѣножать.

Лекс. 1627. 218: Сѣножать, лука.

Назви місцевостей: Краснолука, Лужани, Лукавіця.

Лу́ка, ч. ім'я — із церк.-слов. Лука́, староевр. значення якого: **воскреситель**.

Лекс. 1627 р. 430: „Лука́ — евр. въскрешаяй, самому з мертвых встанье. Лат.: от свѣтлости, или разумен”.

Прізвища: Лукащук, Лукашевич.

Лука́вий — нещирий, дволичний, злий.

Лекс. 1627. 318: Лукавен — злостлівий, шкодлівий, незычлівий, нещірый.

В Євангелії: **Лука́вий**, ст. сл. лукавый — диявол. „Избави насъ отъ лукаваго” — від диявола. Старіший вираз: „Избави насъ отъ неприязни” — від диявола.

„Нехай буде ваше слово так-так або ні-ні, а що більше цього, те від лукавого!” Мтв. 5. 37.

Див. **лук**.

Луки́на, ж. ім'я — див. **Лука**.

Луки́й, ч. ім'я — із церк.-слов. Луки́й, а це з лат. **Lucius** (від лат. **lux**, род. відм. **lucis** — світло).

Лекс. 1627. 430: Лу́кий, от свѣтлости, лат.

Народне **Луць**, **Луцько**. Прізвища: **Луцюк**, **Луцький**, **Луцик**, **Луценко**, **Луцишин**, **Луцкевич**.

Луки́я, ж. ім'я — з церк.-слов. Луки́я, а це з лат. **Lucia** — світла.

Народне: **Луці́на**.

Див. **Луки́й**.

Луки́ян, **Лук'ян**, ч. ім'я — з церк.-слов. **Луки́анъ**, з лат. **Lucianus** — від **lux**, **-cis**.

Див. **Луки́й**.

Лекс. 1627. 430: **Луки́ан** — чу́ден: ім'я, иже в день ясный неделный при полудни уродившогося. Латинськи **Луци́ан**, то ест свѣтлозелен.

Прізвища: **Луки́янчук**, **Лук'яненко**.

Лукомор'я — морський залив (затока). Складне слово: **лук** + **море**.

Див. **лук**.

Староукр. форма була „лукоморіє”.

А ще старша форма — „луць моря”.

Слово о п. І. 1187 р.: А поганого Кобяка изъ луку моря выторже. 22.

Луку́ллів бенкет. — **Луцій Лукулл** (106-56 рр. до Хр.) був римським полководцем і консулом, але він прославив-

ся своїми розкішними й ненажерливими бенкетами. Грецький письменник Плутарх пише про нього:

„Щоденні бенкети виявляють з Лукуллі людину недавно розбагатілу. У нього пишались пурпурові килими, дорогоцінними каміннями оздоблені чаші для вина, хори й музика при бенкеті. Він хотів показати себе перед простими людьми різними їстивами, по-мистецькому, з великими витратами приготовленими тістечками”.

Звідси й постав вираз „Лукуллів бенкет”, — так звать багаті бенкети.

Одного разу Лукулл вечеряв сам, тому слуга не подав йому надто розкішної вечері. Лукулл висварив за це слугу. Слуга виправдувався, що сьогодні ж немає гостей. Лукулл закричав:

„А хіба ти не знаєш, що я сьогодні приймаю самого Лукулла!”

Луна́ — відгомін, відголос.

Слово „луна” в цьому значенні є тільки в укр. мові, і воно, мабуть, постало в нас як звуконаслідування.

Порівн. у Т. Шевченка: „Піде луна гаєм”.

Лунає пісня; лункий, лунко, лунати.

Луна́, арх. — назва планети, що в нас Місяцем зветься; з лат. luna. (У рос. мові місяця далі називають цим лат. словом).

Лекс. 1627. 413: Луна́ або мѣсяц.

Від лат. luna походить lunaticus, а від нього — „луна́тик” (причинний).

„Луна — місяць. Лунащійся — люна́тик”. Лекс. 1627. 110.

Луп, арх. — вовк; з лат. lupus.

Лекс. 1627. 431: Лупп — лат. волк.

Луп! — рухонаслідування повіками, звідси: лупати очима; вілупити (вибалушити, витріщити) очі.

Луп! луп! — звуконаслідування удару; приспів у дитячій мові: „лупу-цупу, лупу-цупу!”

Лупити (бити), вілупити, вілупцювати (вібити), набити, лупня дати (те саме).

Луска́ — покриття шкіри риби й плазуна.

Церк.-слов. і староукр. луска, серб. љуска, чеське luska, польське łuska, рос. луска́ (шелуха́, ко́жица).

Лит. *lúkštas* — шкаралуца; латв. *laĩska* — черепок, *laĩkškēt* — лускати. Л у с к á — це також покриття зерен гречки. Порівн. слово л у щ и т и.

Лекс. 1627. 305: Чешуя — лускá рыба.

Лушпá, лушпíни, лушпíння — шкірка з бараболі, яблука, грушки; шкаралуца з яйця, горіха. Слово це постало в говорах східньослов'янських мов із старослов. (і староукр.) л у с п а. (Слово „лушпини” є і в російськ. діалектах). Слово л у с п á було в укр. книжній мові; означало воно полову, луску, лупу; болг. і рос. л у с п а, польське *łuspa* (з тим самим значенням). Слово л у с п á — це, мабуть, контамінація слів л у с к á й л у п í н а.

Слово л у п á (пор. лупіти), л у с п á, л у с к á (і л у с к а т и т а л у щ и т и), л у ш п á (лушпини, лушпиння) мають спільний праслов. (і праіндоевр.) корінь **lu-*.

Лусь! — звуконаслідування тріску чого, коли воно розривається. Склянка л у с ь! Звідси: лúснути, лúскання. Подвійна форма лулусь! Звідси л у л ú с н у т и — сильно тріснути.

Від „лусь” походить слово „лускати”. Напр., лускати зернятка які. Лúскання зерняток.

Луч! алуч! — вигук на корову, або вівцю, щоб відійшла від решти череди.

Луччий — ліпший, кращий. Стцсл. лучии, лучьши, луче. Давне значення ст. сл. л у ч н и було: „більш підхожній”. Корінь той самий, що й ст. сл. дієслова л у ч и т и.

Слово о п. I. 1187 р.: Луце ж потяту бѣти.

Лекс. 1627, 158: Плѣска — лущíнка, з которои жолуд або орѣх выпадает.

Любий — мiлий, близький, улюблений.

Див. л ю б о в.

Слово о п. I. 1187 р.: Врѣже Всеслав жребий о дѣвицю себѣ любу.

Любісток — рід рослини, лат. назва якої *Levisticum officiale*”, а грецька *liggystikon*.

Німці колись помилково переклали цю латинську назву як нібито чар-зілля, що викликає почуття кохання (нім. *Liebe*), і зробили з цього *Liebstöckel*.

Поляки позичили собі це слово в німців і зробили собі з нього *lubszczyk*, а потім — *lubczyk*. А ми взяли собі від поляків, і переклали як „любісток”.

І так народня етимологія лат. *Levisticum* дала нам „чар-зілля на любов” — „любисток”.

В укр. фольклорі: „Чи в любистку ти купався, що ти мені сподобався”. Чуб. „Труды”, 75.

Порівн. б а р в і н о к.

Любо, арх. — див. а л ь б о, а б о.

Слово о п. І. 1187 р.: А любо испити шеломомь Дону.

Любóв — почування глибокої симпатії до кого.

Ст. слов. любви, род. відм. любъве; рос. любóвь; серб. льúби, льúбав.

Пор. староінд. *lobhas* (бажання, жага); старонім. *liob* (дорогий, милий), суч. нім. *Liebe* (любов).

Любов до Господа Бога. Катих. 1645 р. 75б.

Лекс. 1627. 431: Любі́ — милость.

Людміла, ж. ім'я — мила людям, ім'я своє, слов'янське. Це вже вияснив Лекс. 1627. 431: „Людміла — пріємная лю́дям”.

Люд, -у — народ.

Стцсл. людъ, рос. люд, словен. *ljúd*, чеське *l'ud*, польське *lud*.

Множина: стцсл. людие, болг. лю́де, укр. лю́ди, рос. лю́ди, серб. льуди, чеське *lidé*, польське *ludzie*.

Ст. сл. людинъ. укр. лю́дина. староукр. людянинъ.

Лит. *liáudis* (люди), старонім. *liut* (народ), н. нім. *Leute* (люди).

Той факт, що „люди” — це множинна форма слова „люд”, уже почав затиратися в нашій свідомості. І так, напр., у польській мові утворили собі другу множинну форму „ludy” (від „lud”), бо „ludzie” вже почало сприйматися як нібито множина слова *człowiek*.

Тільки українці утворили собі слово „людина” (від слова „люди”), щоб ним заступити собі слово „чоловік” (лат. *homo*), яке в нас тепер почало означати те саме, що староукр. с у п р у г ь.

Слово „лю д” у нас уже фактично вийшло з ужитку; ми заступаємо його словом н а р ó д.

У тих українських селах на Волині й Поліссі, що були далекі від міст, і селяни не знали свого національного (етнічного) означення, вони звали себе просто „людьми”. А що національне означення інших народів (поляків, німців і т. ін.) вони знали, то в них цілком природньо

виходили, напр., такі питання (під час окупації України німцями за Другої світової війни): „Чи то пішли люди [цебто „наші“], чи може німці?”

До 1926-го року в нас писали „люде”, а після того почали писати „люди”.

Не толко люде, леч мѣста. Катих. 1645 р. 86.

Похідні слова: людство; людяний (гуманний), людяність (гуманність), по-людяному; людство, людський (приналежний до людей, або прикметний людині; напр. Лекс. 1627. 439: Побѣда людская).

Людина — людська істота; гр. *ánthropos*, лат. *homo*.

У всіх слов'янських народів колись було слово *ludinъ* (пор. наш архаїзм *п р о с т о л ю д и н*), але в усіх них воно вже вийшло з ужитку.

**
*

Першій людині Бог власної назви не дав, — дав їй тільки загальну назву: Чоловік чи Людина (по-евр. *adam*), і про це довідуємось не в перших розділах Світотворення, але аж у 5-м розділі в вірші 2-м: „Й того дня, як були вони створені, кликнув Він їхне ім'я: *Л ю д и н а*” (*vajjik'ra et-šemat: adam*). Як бачимо, Бог дав одне спільне ім'я чоловікові й жінці: *Л ю д и н а* (*adam*). Найкраще зо всіх імен! Пор. Єва, що перше ім'я мала *Iššah* — Чоловічиця.

**
*

У фразеології: „Людина доброї волі”. (Див. Єв. Луки 2. 14).

„Людина людині вовк”, з лат. „*Homo homini lupus est*”. — Ця сентенція походить з комедії староримського письменника Плавта (254-184 перед Н. Хр.) „Осли”.

Люлі — в дитячій мові: спати і люля — колиска; люляти — колихати до сну. На західніх укр. землях кажуть „колисати”. Слово „люлі” — звуконаслідувальне.

Люлька — трубка (пурка) з порожньою головкою, яку набивають тютюном і курять; з турецького (як і „цибух” та „тютюн”) *lûbe*.

Слово *lulka* є і в польській мові, але в них частіше є слово *fajka* (з нім. *Pfeife*), по-російському *т р у б к а*.

Люстро — дзеркало; з польського *lustrum*, а це походить з нім. *Lüster* чи з фр. *lustre* — з лат. *lustrare* — блищати. З України і в Москву це слово пішло.

Ст. слов. зѣрцало (зеркало — від зеркати, зїркати — дивитися) у нас змінили на „дзеркало”, — подібно як староукр. „пчела” змінили на „бджола” (під впливом наслідування звуків бджоли).

Ліутий — див. календар.

Назва цього місяця походить від укр. прикметника „лютий” (дуже сердитий). А в лютому в Україні зима найбільше лютує.

Слово о п. І. 1187 р.: Скочи лютим звѣремъ.

У Галичині ще навіть після Першої світової війни казали „лютень” — через уподібнення до „січень”.

Ліутня — стародавній струнний щипковий музичний інструмент арабського походження. З араб. al-'ūd пішло італійське liuto, а з цього вже польське lutnia і чеське loutna. До нас це слово прийшло з польського lutnia.

Лекс. 1596. 96: Гусли — арфа, ліутня, скрипица.

Лекс. 1627 р. 64: ліутня.

Там таки, 216: Свѣрїль — музика на кшталт лютнѣ.

Люціфер, арх. — Сатана; з лат. lux, род. відм. lucis — світло + fero — несу.

Сатана прикидається носієм „розумового просвітлення”.

Люціфер став ся злым. Катих. 1645 р. 96.

Ліушня — складова частинка селянського воза в Україні. Це внутрішня підпірка (спереду воза) драбини, а зовнішньою підпіркою є кліпак. Рос. ліушня, польське luśnia (діалект. luznia), чеське lišně — із старонімецького liuhse, яке має різні діалектичні видозміни: liše, leuse, leuchse, lünse.

Лякати — боятися; походить з праслов. *lęk-, що споріднене з лит. leĩkti, liĩkti („гнути”, — знітитися зо страху; стсл. сълєқо, сълєшти — („скривлю”, „скривлюся” зо страху).

Серб. лєцати се; чеське lekati; польське lękać (się).

Лекс. 1627. 266: Ужалаюся — страшуся, лякаюся, зжахаюся, сполохуюся.

Похідні слова: злякати, налякати, лячно, переляк, перелякати, залякати, полякати.

Ляля — дитячко, лялька в укр. дитячій мові.

Слово це звуконаслідувальне: ля - ла.

Лямент, арх. — лемент; з польського *lament*, що походить з лат. *lamentum* — голосіння (таке, як на похороні).

У другісному значенні — це нарікання, бідкання.

Лекс. 1627. 168: Скарга, лямент.

Там таки, 211: Рыдаю — ляментую. Рыданіє — лямент.

Т. т., 155: Плакати — ляментувати. 156: Плач — лямент.

Лат. *lamentum* — це те саме, що грецьке *threnos*, а воно означає не звичайний плач, а голосіння. Тому в нас не цілком правильно перекладають твір „*Threnos*” Мелетія Смотрицького (к. 1578-1634) словом „плач”.

Лямку тягнути — гірко працювати й жити в біді.

Ляма чи **лямка** — шлея, якою тягнули човни, або й малі кораблі, або дерев'яний прилад з прив'язаною до нього такою шлеею; також ремінь чи шлея у носіїв речей. Бурлаки колись, коли не було пароходів, тягли в Росії лямками кораблі по більших річках.

У Б. Лепкого „Мотря” I: Треба тягнути лямку, поки не викопають ямку 174, Тягнемо чужу лямку, поки не покладуть у ямку 299.

Тепер „тягнути лямку” означає важко, з трудом у безсиллі щось виконувати.

Лямпа — будь-яке світило: нафтове, лойове, оливне, електричне; з польського *lampa*, що походить з нім. *Lampe* чи з фр. *lampe*, джерелом яких є лат. *lampa* — з гр. *lampás*.

З України це слово пішло й у Москву, але росіяни вимовляють твердо: **ла́мпа**.

Лекс. 1627 р.: Свѣтилник — лампа, каганец и лѣхтѣр. Належить до лампы. Тут же свѣща — лампа.

Там таки, 418: Кандило — лампа, каганец оливный.

Т. т., 314: Судина, гожая ку наливаню оливи в лампу.

Лямпада — кольорова оливна лямпочка перед Іконами в Церкві; з церк.-слов. *лампада*, а це — з гр. *lampada* — від слова *lampro* — я освітлюю.

Див. **ля́мпа**.

Лекс. 1627. 427: Лампада — свѣща.

Ляп! — звуконаслідування удару чимсь мокрим. Звідси: ляпати, ляпання, ляпнути.

Лясь! — звуконаслідування удару чим по чому. Звідси ляскати, ляскання бичем, батогом, пугою (нагаєм).

Ляський — те, що пов'язане з ляхом.

Слово лядський появилася в Україні. І так у „Повісті временних літ” під роком 1019 читаємо: „Пробѣжа лядськую землю”. А під роком 1030: „Бысть мятежь въ земли лядскѣ”. Тому в „Повісті временних літ” (1112 р.) „лядський” написано з малим юсом („lędъskъij”), який у нас згодом почав вимовлятися як я (замість ѣ), то це значить, що це слово в доісторичних часах звучало в нас „лендський” (з носовою вимовою ен = ѣ).

Звідси воно в нас узялося — не відомо.

Коли був прикметник лядський і, то мусів бути й іменник „лядь” (з праукр. *lędъ). І, звичайно, тільки з цього староукр. іменника (*лядь) постала в нас назва лях.

Староукр. лядський уже з давніх-давен почав супроводитися його другою версією (фонетичною) — „ляцкый”.

Слово о п. І. 1187 р.: Сулицы ляцкыи.

Слова „лядський” і „лях” колись не мали жодного образливого аспекту, бо назв „Польща”, „поляки” не було ще навіть у XIII в. Поляки тоді себе тільки полянами називали. (Але полянами називалися й тодішні українці в околицях Києва). Ба, ще навіть у XVI в. поляки на зміну — раз поляками, а раз полянами себе звали, про що свідчать польські писані пам'ятки того часу.

То й не диво, що наші письменники в XVI-XVII вв. для більшої певності далі їх по-своєму ляхами називали.

Див. Лекс. 1627. 433: Влох, чех, лях.

Від слова лях мав би бути прикметник „ляський”. Пор. Підляшшя (земля біля ляхів) — підляський.

Але такого прикметника в нас немає, бо в мові народу зберігається прикметник „ляцький”, що походить із староукр. лядський.

А втім, виглядів на творення прикметника „ляський” (від „лях”) уже й немає, бо ці старі наші слова вже давно заступили слова „Польща”, „поляк”, „польський”.

Слова „лях” і „ляцький” уже відчуваються як зневажливі.

Лятичів — Летичів. Як і багато інших назв міст і сіл наших, так і назву міста Летичева поляки сполонізували, і Лятичевом (Latyczów) його назвали.

І так у Чернігівській книзі міській з 1639 р. читаємо про тодішнього польського „Єнерала лятичевського”.

Лящ, лещ, ліщ — риба породи карпа; лат. назва *Suprimus brama*.

Рос. лещ, білорус. лещ, польське *leszcz*, ст. чеське *dlešč*.

Походження цього слова неясне.

„Росским языком и рыбѣ имя есть лещ”. Лекс. 1627. 114.

У переносному значенні л я щ — це полічник: „дати ляща” — вдарити кого так, що аж „лясне”.

Назву цієї риби („лящ”) шляхом звуконаслідування пов'язали з поличником.

Львів, Львова — найбільше місто західніх українських земель. Князь Данило Романович, володар Галицько-Волинської держави, заснував це місто (1256-го р.) і назвав його на честь свого сина „Львовъ городъ”, цебто місто Льва.

Наше старе слово л е в ъ (а також імення Лев) колись відмінялося регулярно, згідно з нашими історично-фонетичними законами: лев, род. відм. льва, дав. відм. льву і т.д., — подібно як день, дня, днем, дні.

Але в говорах Наддніпрянщини згодом уподібноли родову форму льва до називної форми лев, і з цього вийшло: лев, лева, левові і т.д., Та, звичайно, тих назв і прізвищ, що постали від слова на основі його давніх (автентичних) форм відмін, напр. Львів, Львович і т. ін. змінити не можна на „Левів”, „Левович”.

Чужі назви Львова: латинська (з грецького) *Leopolis*, нім. *Lemberg*, фр. *Léopole*, польська *Lwów*, рос. Львов.

Льзя, арх. — можна, вільно, дозволяється; звичайно воно вживається з перечкою не: н е л ь з я (не вільно).

„Льзя” походить від „льга” (звідси ст. сл. *льгъкъ* — легкий); пор. рос. *льгота*, польське *ulga*, укр. *пільга* (полегша) і т. ін.

Слово о п. І. 1187 р.: Не лъзѣ бѣ пригвоздити.

Льо́ля — сорочка, одежа в дит. мові.

Льоп! — звуконаслідування гри з водою. Звідси: льо́пати, льо́патися, льо́пання.

Льос, місц. — жéреб; з польськ. *łos*, що походить з нім. *Loos* (жереб).

Слово це прийнялося було на західніх землях України; на Наддніпрянщині його не знають. *Los* у поляків також означає долю.

Бирки или льоси — жребія. Син. 6.

Льох — підземне приміщення; з польського *loch* (того ж значення), що походить з німецького *Loch* — діра, дупло. Слово це поширилося й закоренилося в Україні так, що майже цілком усунуло з обігу наше старе слово по́гріб. А ще в XVII в. наш писар записав у Полтавських актах (1669 р.): „Тые речи немалый час лежали в том пустом погребѣ”.

А в самих поляків своє слово „*pogrzeb*” („погріб”) ще десь у XV в. почало зникати під тиском німецького *Loch*-у.

Великий і малий ю с и в тих старослов'янських словах, що наявні в рукописі „Етимологічно-семантичного словника української мови” митрополита Іларіона, в першій частині видання його друком були — через брак черенок кирилівського письма — виражені буквами у та я (на основі східньослов'янської вимови цих носових звуків).

Тому що згодом у нас наладналася можливість користуватися черенками фонетичної транскрипції, в другій частині цього словника великий ю с уже виражений буквою *o*, а малий ю с буквою *e*.

І так воно аж до закінчення друку цієї праці.

Слова від „ко́лос” до „ко́мільо” включно вставлені тут редактором, щоб хоч частково виповнити ту прогалину, яка постала через те, що в скрипті бракувало того матеріялу, що мав бути в проміжжі між цими двома реєстровими позиціями.

Увесь той ілюстративний матеріял (діалектичний і фольклорний), що походить з Волині, також поданий тут редактором.